

TANULMÁNYOK /ARTICLES

Rural proofing: egy új kormányzási eszköz kialakításának esélyei és feltételei Magyarország

Rural proofing: chances and conditions for the development of a new governance tool

FINTA ISTVÁN

FINTA István: tudományos főmunkatárs, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde utca 22.; finta.istvan@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-00016916-7325>

KULCSSZAVAK: rural proofing; vidékpolitika; integrált fejlesztés; területi érzékenység; partnerség; többszintű kormányzás; igazgatási ciklus

ABSZTRAKT: Napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy a területi különbségek kezelése sem uniós, sem tagállami szinten, és különösen a vidéki térségek számára nem kínál az elvárásoknak megfelelő megoldásokat. A vidéki térségeket kiemelten érintik az olyan kérdések, mint a demográfiai folyamatok, a klímaváltozás negatív hatásainak kezelése és a reziliencia kérdése, a mesterséges intelligencia és a robotizáció térnyerésének veszélyei, a gazdasági növekedés egyik alapfeltételét jelentő innovációs ökoszisztéma hiánya vagy gyengesége. Az is nyilvánvaló, hogy e jövőt érintő kihívásokra eredményes válasz kizárólag komplex megközelítés mellett adható, amelyre – kormányzási oldalról – az ún. rural proofing kínálhat egyfajta lehetőséget. A rural proofing egy olyan, egyelőre kevésbé kutatott eszköz, amely a vidéki sajátosságok figyelembe vételét kívánja elősegíteni a központi kormányzati döntések rendszerében. Az eljárás tudományági gyökerei és azok mélyebb összefüggései, továbbá a gyakorlati alkalmazás sikerességének feltételei nem teljesen tisztázottak. A tanulmány megvizsgálja azokat a jellemzőket, amelyek segítségével nem csupán a tudományági besorolás válhat világossá, de ebből következően a gyakorlati alkalmazás irányai is jóval egyértelműbbé válhatnak. Sor kerül azon feltételek számbavételére is, amelyek nélkül e sajátos és újszerű kormányzási eszköz sikeressége elképzelhetetlennek tűnik. A megállapítások között szerepel az is, hogy a sikerhez elengedhetetlennek tűnik az olyan alapelvek érvényesülése (például partnerség, többszintű kormányzás), amelyek kifejezetten a fejlesztéspolitika és nem a klasszikus közigazgatás világában honosak. A tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy a rural proofing nem csupán a vidéki térségek esetén lehet sikeres, mert lényege a területi – és nem csupán vidéki – sajátosságok figyelembevétele és a helyi igényekhez igazodó, differenciált beavatkozások kialakítása. A tanulmány hangsúlyozza azt is, a rural proofing célja soha nem valósulhat meg abban az esetben, ha ez a mechanizmus kimerül a hatáserértékelésben és nem terjed ki a különböző tárcák közötti összehangolt együttműködésre, melynek elméleti keretét az igazgatási ciklus képezi. A megállapítások természetesen nem kérdésköröket kívánnak lezárni, sokkal inkább olyan új megvilágításba szeretnék helyezni a rural proofing működési feltételeit, amelyek hozzájárulnak további tudományos vitákhoz, valamint egy sokkal eredményesebb központi és területi beavatkozási mechanizmus kialakításához.

István FINTA: senior research fellow, Institute for Regional Studies, ELTE Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde utca 22., H-7621 Pécs, Hungary; finta.istvan@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-00016916-7325>

KEYWORDS: rural proofing; rural policy; integrated development; territorial sensitivity; partnership; multi-level governance; administrative cycle

ABSTRACT: It has become clear that neither the EU nor Member States are addressing regional disparities in a way that meets expectations, particularly in rural areas. Rural areas are particularly affected by issues such as demographic trends, the negative effects of climate change and the question of resilience, the dangers of the spread of artificial intelligence and robotization, and the lack or weakness of the innovation ecosystem, which is a fundamental prerequisite for economic growth. It is also clear that an effective response to these future challenges can only be achieved through a complex approach, for which rural proofing offers a possible solution from a governance perspective. Rural proofing is a little-researched tool that aims to promote the consideration of rural characteristics in the system of central government decisions. The scientific roots of the process and their deeper connections, as well as the conditions for its successful practical application, are not entirely clear.

The study examines the characteristics that can help to clarify not only its scientific classification but also, as a consequence, the directions of its practical application. It also lists the conditions without which the success of this unique and novel governance tool seems unimaginable. Among the findings is that the application of principles (e.g. partnership, multi-level governance) that are specific to development policy rather than classical public administration seems essential for success. The study points out that rural proofing can be successful not only in rural areas, because its essence is to take into account territorial – and not just rural – characteristics and to develop differentiated interventions tailored to local needs. The study also emphasizes that the goal of rural proofing can never be achieved if this mechanism is limited to impact assessment and does not extend to coordinated cooperation between different ministries, the theoretical framework for which is provided by the administrative cycle. Of course, the findings are not intended to close the debate, but rather to shed new light on the operating conditions of rural proofing, which will contribute to further scientific debate and to the development of a much more effective central and regional intervention mechanism.

Bevezetés

Az eltérő területi sajátosságok és növekedési lehetőségek következtében az elmúlt néhány évtizedben a szakpolitika és a tudomány képviselői olyan kihívásokkal szembesültek, amelyeket a közgazdaságtudomány a regionális fejlődési csapdák, a politológia az elégedetlenség földrajzával, a regionális tudomány tehetségfejlesztési és evolúciós csapdák, a fejlesztéspolitika pedig lemaradó helyekkel, hátrahagyott emberekkel jellemez. Mindezekben közös, hogy vidéki területeket (is) érintenek. A területi különbségekből eredő kihívásokra (melyet gyakran leegyszerűsítene a város-vidék közötti különbségekre) adható válasz multidiszciplináris megközelítését erősítette az a közigazgatástudományi gyökerekkel is rendelkező kormányzási módszer, amelyet *rural proofing*-nak neveznek és amelyet elsőként Angliában, valamint Kanadában alkalmaztak. (Ezt követően Ausztrália, Új-Zéland, Finnország, Svédország, majd 2016-tól törvényi keretek között Észak-Írország, részlegesen pedig az USA területén is bevezették.) A rural

proofing európai uniós meghatározása szerint a vidéki térségekre gyakorolt hatások vizsgálata a szakpolitikák vidéki szemszögből történő felülvizsgálatát jelenti annak érdekében, hogy ezek a szakpolitikák megfeleljenek a vidéki területeken élők és dolgozók igényeinek (Rural Vision 2024).

A rural proofing gyakorlati jelentőségét tovább erősíti, hogy az Európai Unió Bizottsága kötelezettséget vállalt arra, hogy a minőségi jogalkotási program részeként bevezeti a vidéki térségekre gyakorolt hatások vizsgálatát célzó mechanizmust, továbbá arra is felkérte a tagállamokat, hogy fontolják meg a vidéki térségek szempontjainak figyelembevételét, a rural proofing alkalmazását nemzeti, regionális és helyi szinten.

A rural proofing iránti tudományos érdeklődés élénkülését magyarázhatja az is, hogy az egyszerre kormányzási és fejlesztéspolitikai profillal rendelkező, jellemzően a központi szintről induló beavatkozások tudományos háttérét, alapjait, fogalomrendszerét ez ideig egyik tudományterület sem dolgozta ki kellő mélységben. A szakirodalmi források és különösen az egyébként komoly hozzáadott értékkel rendelkező, az apró részletekre is odafigyelő jelentések többnyire a működési mechanizmus egyes elemeit vizsgálják, leginkább abból a szempontból, hogy azok mennyiben szolgálják az eredeti célkitűzések megvalósulását. Már itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy ugyan egy olyan közpolitikai eszközről, illetőleg módszerről van szó, amely alapvetően a közigazgatás rendszerén belül működik, ennek ellenére – a rendszer működésének egésze szempontjából kifejezetten fontos – a közigazgatási jogi gyökerek, egyáltalán a jogtudományi megközelítés inkább csak kivételesen jelenik meg a különböző elemzésekben. Hasonló következtetések vonhatók le a regionális tudomány és a rural proofing közötti összefüggések vizsgálata során is. A tapasztalható tudományos hiátusok ellenére az elmúlt több mint két évtizedben meglehetősen csekély szakirodalmi forrás foglalkozott magával a rural proofinggal, miközben az erre irányuló igény a gyakorlat oldaláról egyre jelentősebb.

Mind tudományos, mind gyakorlati szempontból komoly kihívást jelent, hogy a rural proofing olyan komplex megközelítést igényel, amely egy ágazati logika szerint működő szervezeti struktúrában (központi kormányzatok) területi szempontokat figyelembe vevő, tervezési– döntési–végrehajtási mechanizmust követelne meg, miközben a komplexitás ágazatokat átfogó értelemben vett vizsgálata továbbra sem tekinthető a tudományos kutatások és publikációk kedvelt területének.

A rural proofing fejlődéstörténete arra is rámutat, hogy a módszer lényege ma már nem korlátozható kizárólag a vidéki területekre, hanem – a helyi-területi sajátosságokat középpontba helyezve – a nem vidéki térségekre irányuló a hatékony beavatkozások eszközévé is válhat, amennyiben a sikeres működtetés feltételei ezt lehetővé teszik.

A tanulmány három célt tűzött maga elé:

- Elsőként igyekszik feltárni azokat a mélyebb tudományági összefüggéseket, amelyek közelebb vihetnek a rural proofing természetének, sajátosságainak megértéséhez.
- Másodsor számba kívánja venni azokat a feltételeket, amelyek az eddigi tapasztalatok szerint nélkülözhetetlennek tűnnek e megközelítés sikeres alkalmazásához.
- Harmadszor egy unitárius, centralizált államberendezkedésű ország (Magyarország) példáján kívánja bemutatni, hogy a rural proofing sikeres alkalmazásának mely feltételei állnak rendelkezésre és melyek teljesülésén kellene még dolgozni, ha valós szándék mutatkozna e megközelítés alkalmazására.

A tanulmány módszertana igazodik azon bevett jogtudományi módszerekhez, melyek az életviszonyok elemzésén, az ok-okozati kapcsolatok feltárásán keresztül jutnak el olyan következtetésekig, amelyek tevékenységek, magatartási normák különböző szabályait határozzák meg, vagy éppen egy adott társadalom stabil és biztonságos működéséhez szükséges szervezeti szabályok összességét rögzítik. E módszertan alapjaiban tér el az olyan diszciplínák elemzési rendszereitől, amelyek elsődlegesen adat jellegű információkra, adatfeldolgozásra alapítva érhetnek el tudományos eredményeket. Ez a tanulmány nem egy kutatást lezáró, eredményeit összegző anyag, különösen azért nem, mert a tanulmány tárgyát képező rural proofing egyik fő sajátossága az, hogy kevés helyen alkalmazták, a kutatások pedig még messze nem a szintetizáló szakaszban járnak. Talán épp emiatt szükséges az olyan – tapasztalati tényeken alapuló és azokból kiinduló – feltételezések, következtetések, lehetséges irányok, foratókönyvek bemutatása, amelyek hozzájárulnak a szilárd elméleti alapok megteremtéséhez és az alkalmazás optimális irányainak feltételeinek kialakításához. Mindezt nem csupán a szakirodalmi források és szakpolitikai vizsgálati eredmények feldolgozása alapozhatja meg, hanem azok a vidékfejlesztéssel és közigazgatással kapcsolatban gyűjtött személyes tapasztalatok is, amelyek több évtizedre tekinthetnek vissza. Fontos hangsúlyozni, hogy jelen esetben nem ismeretterjesztő tanulmányról van szó, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a problémák feltárása, a következtetések kialakítása az eddigi tudományos eredményekre épül, részben szintetizálja azokat, viszont nem magyarázza azokat újból, az alaptól kiindulva.

A rural proofing értelmezése és a szakirodalmi bizonytalanságok

A rural proofing azon *terminus technicusok* közé sorolható, amelyek bármely nyelvre történő lefordítása nem könnyű vagy nem is igazán lehetséges. Léteznek olyan szavak, amelyeket a szaknyelv minden fordítás nélkül egyszerűen átvett és alkalmaz. Ilyen például a governance, vagy épp a reziliencia, és – álláspontom

szerint – a rural proofing is ide tartozhat. Talán ezt támasztja alá az is, hogy a rural proofing nemzeti nyelvekre történő lefordítása meglehetősen sokszínű eredményre vezetett (GRANULAR 2024), a vidékkel kapcsolatos hitelesítés, figyelembevétel, teszt, hatásvizsgálat, elemzés egyaránt szerepel a különböző fordításokban. Mindez talán nem is tekinthető különlegesnek annak fényében, hogy a szakirodalomban jelen pillanatban sem létezik a fogalom egyértelmű, mindenki által elfogadott definíciója (GRANULAR 2024). (Persze ez sem tekinthető különlegesnek, hiszen ugyanez jellemzi például a többszintű kormányzás definícióját, sőt, a már évszázados múltra visszatekintő önálló tudományterületet, a közigazgatást is.)

Közös vonások

A szakirodalmi források, valamint a szakpolitikai jelentések egy része már a bevezető részben felteszi a kérdést, hogy mi is az a rural proofing, míg más források ezt a kérdést inkább megkerülik és elsősorban a kiváltó okokkal az alkalmazás problémáival, illetve a lehetséges, vagy kívánatos hatásokkal foglalkoznak (Nordberg 2021), bizonyos esetekben pedig „megfoghatatlan fogalom” jelzővel illetik (Jones 2022). Ahol a kérdésre is igyekeznek válaszolni, ott is inkább körülírással találkozhatunk, egyértelmű definícióval csak kivételesen. Atterton például a rural proofingot szisztematikus folyamatként írja le, amelynek a célja a központi intézkedések vidékre gyakorolt hatásainak elemzése (Atterton 2022). Shortall és Alston (2016) a vidéki érdekek figyelembevételére úgy tekint, hogy annak célja a vidéki és városi lakosok egyenlő hozzáféréseinek a biztosítása, amelynek minden szakpolitikában érvényesülnie kell. Angliában a DEFRA (*Department for Environment, Food and Rural Affairs*) legutóbbi jelentésében a rural proofingot a kormányzati szakpolitikák olyan vizsgálatának tekinti, melynek során számot kell adni arról, hogy a szakpolitikák és az egyes beavatkozások érintik-e a vidéket, és ha igen, akkor szükséges-e a vidék érdekében történő módosítás, kiigazítás (DEFRA 2022). Az OECD legutóbbi rural proofinggal foglalkozó jelentése átfogóan bemutatja, hogy az egyes országokban a rural proofing milyen célokat szolgál, és milyen tevékenységek jellemzik; sőt, azt is felsorolja, hogy azon országokban, ahol a rural proofingot még nem alkalmazzák, melyek azok az eszközök, módszerek, amelyek például az egyenlő hozzáférést vagy a helyi sajátosságok érvényesülését biztosíthatják (Bryce 2024). Ez a jelentés a rural proofingot eszközként illetőleg egyfajta mechanizmusként azonosítja.

Az uniós definíció

Az Európai Bizottság azon kivételek közé tartozik, amely nem körülírással, hanem definíciószerű meghatározással közelíti meg a rural proofing fogalmát. A vidéki szempontok vizsgálata azt jelenti, hogy a szakpolitikákat vidéki szempontból

vizsgálják felül annak érdekében, hogy ezek a politikák megfeleljenek a vidéki területeken élők és dolgozók céljainak.

A gyakorlatban a készülő szakpolitikák esetében a rural proofing figyelembe veszi a vidéki munkahelyekre, a fejlődési kilátásokra, a társadalmi jólétre, a mindenki számára biztosított esélyegyenlőségre, valamint a vidéki területek és közösségek környezeti minőségére gyakorolt tényleges és potenciális pozitív vagy negatív, közvetlen és közvetett hatásokat és következményeket.

A rural proofing megközelítése a tevékenység, a cél és az alkalmazott módszer alapján

Ha a különböző megközelítések közös vonásait a tevékenység, a cél, az alkalmazott módszer és a megkülönböztető sajátosságok tükrében vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy a tevékenység egyfajta vizsgálat, amely lehet előzetes vagy utólagos, megjelenhet ágazatonként külön-külön vagy komplex módon (például egy fejlesztési program részeként). A vizsgálat egyik típusa lehet a hatásvizsgálat – mely a döntéselőkészítés, vagy a monitoring szakaszában ugyan meghatározó jelentőségű, ám önmagában a cél eléréséhez semmiképp nem elégséges. A cél a legtöbb esetben az adott területi egységre – jelen esetben a vidékre – mint egészre vonatkozik, ahol viszont már egyszerre jelenik meg az összes ágazatot érintő törekvés (munkahely, esélyegyenlőség, jólét, környezet stb.). Ez azonban kétséget kizáróan megköveteli az összehangolt központi szintű beavatkozást, amely az integrált megközelítés egyik lényegi eleme. Ugyanakkor ez a szükségszerűnek tűnő követelmény nem minden esetben – így az uniós definícióban sem – része a rural proofingra vonatkozó meghatározásnak. A megkülönböztető sajátosságot a vidékben gondolkodás (*rural lens*), vagyis a vidéki, helyi sajátosságok figyelembevétele jelenti, ami semmiképpen nem valósulhat meg sem alulról felfelé történő építkezés, sem az egyes ágazatok megfelelő szintű központi koordinációja nélkül.

A rural proofing mint folyamat és mechanizmus

Az mindenesetre tény, hogy a rural proofing központi szinten a kormányzási folyamat része. Ha pedig kormányzási folyamat, akkor nem feltétlenül különbözik a közigazgatástudományban jól ismert igazgatási ciklus tartalmától, amelyben a folyamatnak része a célkitűzés, információszerzés, tervezés, döntés, végrehajtás és monitoring. Ez a folyamatjelleg világít rá arra, hogy a rural proofing nem csupán egy horizontális tevékenység, mely központi szinten az ágazatok között zajlik, hanem vertikális tevékenység is, hiszen az információ kizárólag helyben áll rendelkezésre, a végrehajtás helyben történik és a monitoring sem képzelhető el a helyi szint nélkül. A rural proofing térbeni megjelenése tehát részben horizontális, részben vertikális. A vertikális irányú folyamatok lehetnek nagyrészt top-down jellegűek (a helyi szint csak információt szolgáltat, majd elszenvedi vagy él-

vezi a végrehajtást), illetőleg lehetnek arányosan kialakított top-down és bottom-up tevékenységek, ahol már a részvételi demokrácia elemei is megjelennek (ez viszont már nem fogalmi elem, hanem sikerességet, hatékonyságot befolyásoló tényező). A horizontális (központi szintű) folyamatok során szintén hatékonysági kérdés, hogy létezik-e egy arra felhatalmazott vezető (*rural champion*), amely hatékonyan képes működtetni a központi koordinációs mechanizmusokat.

A rural proofing mint beavatkozási eszköz

A rural proofing azonban nem csupán folyamatként, kormányzási mechanizmusként értelmezhető, hanem – különösen fejlesztéspolitikai kontextusban – beavatkozási eszközként is. A folyamat elemei ugyan ebben az esetben sem térnek el az igazgatási ciklus elemeitől, azonban többek is azoknál. Az információgyűjtés nem csupán egy adatgyűjtés, a tervezés nem csupán központi hivatali apparátus munkája, hanem mindezek – politikai jellegüknél fogva – az érintettek bevonása, aktív részvétele mellett történhetnek, ami nem csupán az információk spektrumát szélesítik, de – a helyes döntést megalapozó – olyan kvalitatív többlettartalmat is közvetíthetnek, amely az érintettek részvétele hiányában egyszerűen nem létezik. A végrehajtás nem csupán egy hatósági aktus vagy egy uniós, vagy tagállami rendelet, hanem olyan beavatkozás, amely egy adott területi egység igényeire és lehetőségeire tekintettel indítja el, segíti elő (rosszabb esetben) egyetlen ágazat (jobb esetben) a területi egység egészének komplex változási, fejlődési folyamatát.

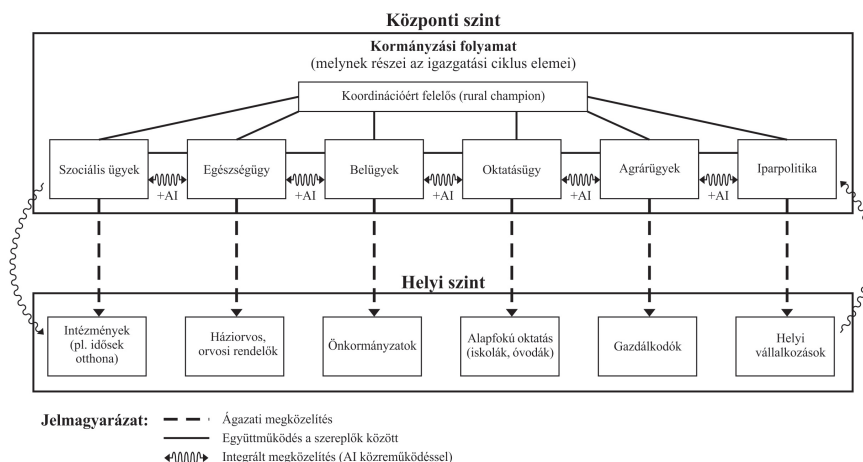
Ha tehát összegezni kívánjuk a rural proofing sajátosságait és tartalmi elemeit, akkor egyrészt egy olyan kormányzási módszernek tekinthetjük, amely központi szinten az egyes tárcák együttes és koordinált tevékenységét feltételezi, amely támaszkodik a helyi szintű információkra és a döntések során figyelembe veszi a különböző léptékű területi egységek sajátosságait. Másrészt egy olyan beavatkozási eszközzé is válhat, amely a helyi-területi kihívásokra, lehetőségekre úgy képes reagálni, hogy a *place-based* megközelítést ötvözi a részvételi demokrácia (különösen a partnerség és többszintű kormányzás) elemeivel, miközben a központilag rendelkezésre bocsátott fejlesztési források – komplex módon – biztosítják a helyi-területi célok elérését (1. ábra).

Bizonyára ez a meghatározás is vitatható, de annyi talán bizonyos, hogy a rural proofing nem szűkíthető egy vizsgálatra és különösen nem egy hatásvizsgálatra, hiszen, ahogy egy Európai Tanácsi dokumentum fogalmaz, „a vidékfejlesztésre javasolt megoldások előzetes és utólagos hatásvizsgálatának elvégzése nem elegendő ahhoz, hogy biztosítsa az életképességük fenntartására gyakorolt tényleges hatást, és megfelelő választ adjon az előttük álló gazdasági és társadalmi kihívásokra” (CE 2025).

A szakirodalom a definíciójellegű meghatározáson túl számos más bizonytalanági tényezőre is fel kívánja hívni a figyelmet. Ezek részben a tudományága-

kon belüli besoroláshoz kötődnek, részben a mechanizmus alkalmazásának sikerességi feltételeivel állnak kapcsolatban.

1. ábra: A rural proofing működési folyamatának elméleti modellje
Possible operational process of rural proofing

Forrás: a szerző szerkesztése

Az egyik ilyen alapkérdés a rural proofing tudományági besorolásához köthető, ami azt feszegeti, hogy a rural proofing sajátosságai alapján inkább közpolitikai, kormányzástudományi vagy inkább fejlesztéspolitikai természetű-e, esetleg mindkettő egyszerre. A kérdés megítélése azért sem közömbös, mert a fejlesztéspolitika és a közigazgatás elmélete és gyakorlata jelentősen eltérő alapelvekkel, eljárási mechanizmusokkal, célokkal rendelkezik. Ha pedig egyszerre érinti a jogtudomány, a politológia, valamint a regionális tudomány területét akkor olyan új elméleti (és gyakorlati) kihívásokkal kerülhetünk szembe, ahol a kiindulási alapokat, metszéspontokat, esetleg törésvonalakat nem célszerű megkerülni. E tekintetben túlságosan mély elemzések ugyan nem születtek, azonban léteznek olyan kissé sarkított vélemények, amelyek szerint rural proofing közigazgatásban történő intézményesítése hasznosabb, mint egy vidékfejlesztési stratégia (Select Committee 2019, 298. kérdésre adott válasz). Ezzel azonban szöges ellentétben álló megállapítással is találkozhatunk, mely szerint a rural proofing nem helyettesítheti a vidékfejlesztési stratégiákat (Rewhorm 2019).

A szakirodalmi megállapítások a rural proofing területi fókuszát illetően sem tekinthetők egységesnek. Ugyan már 2008-ban felmerült (DEFRA 2008), hogy a kiindulópontot a helyi-területi sajátosságok jelentik-e – így nem korlátozva a beavatkozásokat a vidéki terekre –, vagy fontosabb a város-vidék dichotómiára, a fejlett-fejletlen sztereotípiára történő építkezés (Shortall, Sherry 2018; Pember-ton, Goodwin 2010).

A szakirodalom általában egyetért abban is, hogy a rural proofing sikeres alkalmazása szempontjából alapvető fontosságú a kormányzati ciklusokon átvívelő politikai elkötelezettség (Atterton 2008), azonban kevésbé feltárt, hogy az elégedetlenség földrajzának kihívásai, illetve a „nem hagyunk hátra senkit” ígérete miként építhető be egy hosszú távon is alkalmazható végrehajtási mechanizmusba (a rural proofingba). Éppígy kérdéses, hogy a módszer alkalmazásának önként vállalt jellege vagy épp kikényszeríthetősége (és annak jogszabályi intézményesítése) szolgálja-e jobban a rural proofing sikerességét.

Mind a szakirodalmi források, mind a gyakorlati értékelések rámutatnak arra, hogy e módszer szervezeti intézményesítése alapvető fontosságú az eredményes működés kialakítása szempontjából. Abban egyetértés mutatkozik, hogy a központi kormányzati szinten belül ennek meg kell történnie, azonban abban már nagyobb a bizonytalanság, hogy az egyes ágazatok (tárcák) között melyik az erre legalkalmasabb, vagy helyesebb mindezt egy, a tárcák felett álló szervezetre (például kabinet) bízni (Shorthall, Sherry 2017). Bár az eredményesség szempontjából ugyancsak meghatározó, a tárcák közötti egyeztetés mechanizmusairól, a feladatot ellátó jogosítványainak terjedelméről végképp nem található szakirodalmi forrás.

A rural proofing eredendően egy felülről építkező és alapvetően központi kormányzat szintjén értelmezhető megközelítés volt, ám a gyakorlat azt mutatja, hogy igazán eredményesen a helyi -területi szereplők bevonása, együttműködése mellett lehet csupán (Jones 2022). A központi és a helyi-területi szereplők együttműködését illetően azonban meglehetősen jelentős a bizonytalanság és az eltérés, attól függően, hogy fejlesztési vagy működtetési (közigazgatási-köszolgáltatási) típusú-e a beavatkozás. A szintek közötti együttműködési mechanizmusokon túl az sem közömbös, hogy az egyes szereplők képzettsége, kompetenciái milyen mértékben segítik elő a helyi-területi sajátosságok megértését, az érdekek és igények közvetítését és a központi döntések végrehajtását (Hall, Gibson 2016). Végül, de nem utolsó sorban, az elméleti kutatások kevésbé tárták fel, illetve dolgozták ki azt a monitoringrendszert, amely az optimális ütemezésű értékelések mellett biztosítja a beavatkozások felülvizsgálatát és azok szükség szerinti újragondolását. Hasonlóképp nagy a bizonytalanság a szankcionálhatóság, annak alapjai és jogosultja kérdésében is.

Alapkérdések

A tanulmány első három kérdése olyan elméleti alapok tisztázásához kíván hozzájárulni, amelyek ez ideig részben vagy egészben feltáratlanok tűntek, és amelyek hiányában a sikeres megvalósításra vonatkozó további kérdések megválaszolása, stabil mechanizmusok kiépítése nem tűnik lehetségesnek.

A rural proofing tudományterületi besorolásának kérdései és gyakorlati jelentősége

Alapkérdés a rural proofing tudományterületi besorolása tekintetben, hogy az klasszikus közigazgatási (jog- és szervezéstudományi) vagy a (multidiszciplináris) regionális tudományhoz tartozó fejlesztéspolitikai beavatkozásnak minősíthető-e. A két terület ugyanis mind eljárási szabályaiban, mind intézményrendszerében jelentősen eltér egymástól. A besorolás leginkább az elérni kívánt cél, valamint az alkalmazott eljárási mechanizmusok alapján történhet. A fejlesztéspolitikai beavatkozási típusra példa a kanadai gyakorlat, ahol a cél többek között a gazdasági diverzifikáció, a kapacitások, készségek fejlesztése, a tudásalapú gazdaság és a vidéki társadalom összekapcsolása volt (Hall, Gibson 2016). Az angol-északír modell foglalkozik közszolgáltatási és hatósági feladatokkal is, ami leginkább a közigazgatás területe (Estébe, Desjardins, Hodent 2024).

Függetlenül attól, hogy közszolgáltatásokra vagy épp a piaci versenyképesség erősítésére irányul a beavatkozás, az átfogó cél – különösen az angol gyakorlat alapján – minden esetben egyfajta kiegyenlítés a különböző fejlettségű térségek között. (Erre utal a 2022-ben előterjesztett „levelling up” jogszabály tartalma is; Levelling Up and Regeneration Act 2022). Az sem ismeretlen, hogy az EU fejlesztéspolitikája – a Szerződés 174. cikke alapján – épp a területi különbségek mérséklését célozza meg, miközben az egyes tagállamok közigazgatásfejlesztési programjaiban (például Magyarországon a KÖFOP) ez a cél ilyen kikristályosodott formában nem igazán bukkan fel. A rural proofing fejlesztéspolitikai természetének dominanciájára azon tényekből is következtetni lehet, hogy a különböző központi beavatkozások – függetlenül attól, hogy egy meglévő működési problémára reagálnak-e, vagy épp egy még nem létező, új tevékenységet, infrastruktúrát alakítanak ki a helyi-területi adottságokhoz illeszkedően (Shorthall, Sherry 2017) – az esetek többségében valamilyen fejlesztést jelentenek. Ennek az az egyszerű oka, hogy a már működő köz- vagy magán szolgáltatások, tevékenységek problémáinak meghatározó többsége kizárólag valamilyen fejlesztés útján orvosolható, a valami teljesen újat létrehozó beruházások pedig nyilvánvalóan fejlesztésnek minősülnek. (Szükséges kiemelni, hogy egy település vagy térség népességmegtartó képessége nem csupán új szolgáltatások vagy épp munkalehetőségek biztosításával erősíthető, hanem nagyon sok esetben épp ilyen fontos egyes közszolgáltatások minőségének javítása, a meglévő munkahelyek modernizálása, ami kizárólag valamilyen fejlesztés révén érhető el.)

Napjaink gyakorlatában sem a közigazgatás, sem a fejlesztéspolitika világára emlékeztető modell nem létezik vegytiszta állapotban, így talán az sem meglepő, hogy ennek a fogalmilag és eljárásrendileg – legfinomabban szólva is – mixnek tekinthető világban az alkalmazott végrehajtási szabályok szintén nem tűnnek következetesnek, ami részben magyarázhatja a rural proofing olykor kevésbé sikeres megvalósítását is. Visszatérve az alapkérdéshez, ha az a tény elfogadható,

hogy a helyi-térségi problémák és lehetőségek meghatározó része valamilyen fejlesztés útján kezelhető, akkor kérdésessé válik, hogy ebben a kontextusban milyen hatékonyságú lehet például egy kérdőíves modell alkalmazása, ahol – kissé sarkítva – azt pipálják ki, hogy az adott kormányzati intézkedés gyakorol-e valamilyen hatást a vidékre vagy sem.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a közigazgatási típusú, leginkább hatásértékelésre korlátozódó eszközök alkalmazása haszontalan, hanem azt, hogy a valódi cél – a helyi-területi sajátosságokhoz igazodó beavatkozások – csupán ezen eszközök segítségével messze nem érhető el. Ha például az e-rollekerekre vonatkozó szabályok vidéki alkalmazása lenne a kérdés, akkor célszerű lehet a közigazgatás bevett szabályai és elvei szerint eljárni, míg ha mondjuk a kisvállalkozások támogatásának értékelési feltételeiről vagy az orvosi ügyelet infrastrukturális fejlesztéséről és területi határainak alakításáról hoznának döntést, akkor a fejlesztéspolitika elvei és szabályai lehetnek alkalmasabbak.

A fő kérdés minden esetben az, hogy fejlesztési vagy nem fejlesztési ügyről van-e szó. Majdnem mindegy, hogy sorrendileg ez-e az első lépés vagy annak eldöntése, hogy az hatást gyakorol-e a vidéki területekre (pontosabban értelmezhető-e egyáltalán a területi hatás), de az bizonyos, hogy az előbbi a lépés nem hagyható ki. Az ugyanis nagyon nem mindegy, hogy például a klasszikus weberi közigazgatás alapelvei (szigorú alá-fölérendeltség, központi döntéshozatal stb.) vagy a fejlesztéspolitika alapelvei (partnerség, részvétel, többszintű kormányzás stb.) mentén kerül-e sor akár a stratégiai, akár a mindennapok kisebb jelentőségű kérdéseinek megítélésére. Ennek megfelelően az sem közömbös, hogy a fő eszköz egy inkább passzívabb, szemlélődő, olykor folyamatközpontú hatásvizsgálat, vagy egy ütemezett, aktív beavatkozást feltételező fejlesztési stratégia és az eredményekre fókuszáló végrehajtandó program.

Fontos hangsúlyozni, hogy a megkülönböztetésnek, a tipizálásnak, a kategorizálásnak ez ideig egyetlen ismert szakirodalmi forrásban sincs nyoma, bár az alapok tisztázása nem tekinthető megkerülhetőnek.

A komplexitás kérdése

Az alábbiakban a rural proofing természetének egy újabb szempontból történő megvilágítására kerülhet sor. Jelen esetben a kiindulópontot az képezi, hogy a helyi-területi sajátosságok nem egyetlen tényezőtől állnak (például szélessáv hiánya), hanem számos, egymással többnyire szorosan összefüggő, ám településenként, térségenként eltérő jelentőségű és eredményesen kizárólag együtt kezelhető elemekből tevődnek össze (például képzettség – oktatás – elérhetőség – infrastruktúra-adaptív képesség – tőkebeáramlás – új munkalehetőségek – minőségi szolgáltatás(fejlesztés) – lakosságmegőrzés). A rural proofing tehát ebben a megközelítésben nem más, mint helyi-területi igények és lehetőségek komplex kezelésének követelménye központi szinten. Fontos hangsúlyozni, hogy ezen ér-

telmezés szerint egyetlen ágazat (például egészségügy) vidéki sajátosságokat is figyelembe vevő politikája (DEFRA 2024) legfeljebb ágazati típusú rural proofingként értelmezhető. Az ágazati szemlélet azonban kevésbé bizonyulhat sikeresnek, mivel akár a vidék, akár egy térség vagy település mint egész problémái és lehetőségei soha nem egyetlen tényezőre vezethetők vissza, hiszen azok összetettek, többbrétűek. Más szóval abból, hogy egy ágazat rendelkezik vidéki (területi) érzékenységgel, még nem következik a vidék, a térség mint egész helyzetének megváltozása.

Az együttes (komplex) kezelhetőség egyik fő akadálya, hogy az egyes országokban központi szinten, az EU esetében a Bizottság szintjén ezek az összetevők szerteágaznak, mivel azok különböző minisztériumok vagy főigazgatóságok feladatkörébe tartoznak. A gyakorlat pedig azt mutatja, hogy ha fel is merül a komplex kezelés igénye, és a darabjaira szedett helyi sajátosságok bekerülnek az EU vagy a kormányzat különböző minisztériumainak zezugos útvesztőibe, onnét nehezen vagy leginkább soha nem állnak össze újra egy olyan egészé, amely a helyi-térségi szintre visszaérve eredményesen segítené elő a problémák megoldását, a lehetőségek kiaknázását. (Mindennek okairól és a lehetséges megoldásokról a sikeresség feltételeinek bemutatása során bővebben esik szó.) Az alapkérdés tehát az, hogy egy alapvetően ágazati struktúrában működő, ágazati érdekek és mechanizmusok mentén szocializálódott szervezet (központi kormányzat, a Bizottság főigazgatóságai) képes-e, illetőleg képessé tehető-e a komplex gondolkodásra, az integritást biztosító működésre vagy ez egy lehetetlen küldetés (fából vaskariká).

Területi érzékenység, a területi lehatárolás alapjai

A rural proofing ugyan eredendően a vidéki térségek szempontjainak figyelembevételét célozta, ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a kormányzási-fejlesztéspolitikai módszer kizárólag a vidéki térségekre lehetne alkalmazható. Már a szakirodalom és különböző jelentések, javaslatok is jelentős bizonytalanságot látnak mind a vidék, mind a vidéki igények és sajátosságok meghatározásában. (Shortall, Sherry 2018). Ez természetesen nem új keletű, hiszen sem a szakirodalomban, sem a fejlesztéspolitikán belül nem létezik a vidéknek egy egységesen elfogadott definíciója, és még kevésbé létezik ilyen meghatározás a vidéki igényekre vonatkozóan, ami leginkább a vidék sokféleségére vezethető vissza. A különböző lehatárolások így mindenképp leegyszerűsítésen alapulnak (például népsűrűség, népességszám, hátrányos helyzet), amelyek megnehezítik, vagy egyenesen lehetetlenné teszik a helyi sajátosságokhoz igazodó, differenciált beavatkozásokat (Mantino et al. 2023). A szakirodalmi, szakpolitikai dokumentumok szerzői különösen az utóbbi leegyszerűsítést tekintik károsnak vagy sértőnek, mert egyrészt az általánosítás hamis, másrészt egy olyan prediktív értékítéletet jelent, amelyből nehéz kitörni, és eltereli a figyelmet a helyi lehetőségekről, valamint az innovatív gondolkodástól (Sherry, Shortall 2019; Jackson, Clarke 2003;

Shortall, Brown 2019; OECD 2020). Mindehhez képest egy, a rural proofinggal kapcsolatos korai jelentés kiemeli, hogy a nemzeti politikáknak, akár vidéki, akár városi jellegűek, rugalmasnak és a különböző helyi körülményekhez és igényekhez igazíthatóknak kell lenniük (DEFRA 2008). A szakirodalomban ugyan talán többet foglalkoznak a vidék lehatárolási, lemaradási kérdéseivel, azonban már csaknem másfél évtizeddel ezelőtt is rámutattak arra, hogy a vidéki-városi dichotómia magyarázóereje csekély, mivel mind a vidéki, mind a városi térségeket ugyanazok a legfontosabb gazdaság- és szociálpolitikai mozgatórugók vezérlik (Pemberton, Goodwin 2010). Egyes szakértők rámutattak arra is, hogy világszerte sok városi területet látunk hanyatlófélben, ezért a hátrányos helyzet nem a vidéki térségek kizárólagos sajátossága. Amennyiben a helyi sajátosságokon alapuló proofing valamennyi területre kiterjedhetne, elkerülhetővé válna a vidék mint rászoruló hely megbélyegzése (Nordberg 2021). Shortall és Alston egyenesen kijelentik: „A rural proofing magában foglalja az összes politika felülvizsgálatát, nem csak a vidékpolitikáét, annak biztosítása érdekében, hogy az emberek Anglia minden részén hasonló szakpolitikai bánásmódban részesüljenek” (Shortall, Alston 2016, 37.). E megközelítések lényege tehát a területi érzékenység, és ennek a felismerésnek a folyamatában a vidék inkább „csak” egy szimptómaként jelenik meg (Rewhorn 2019). A vidék egy olyan állatorvosi ló, ahol a – gyakran városokat is sújtó legáltalánosabb – problémák (például demográfiai változások) hatványozottabban jelennek meg, ám sajátosságaik miatt a megoldások mindenképp eltérnek az EU és tagállamok által előszeretettel alkalmazott és a városi térségekben valamilyen szinten már bevált ágazati beavatkozásoktól. Annyi bizonyos, hogy elég hosszú út vezet a térben vak szakpolitikák káros hatásainak felismerésétől (OECD 2011, 2014; Bryce 2024), a helyalapú megközelítések elismerésén át az akár helyi szintű differenciálásra is képes szakpolitikai beavatkozások alkalmazásáig, melynek egyik lehetséges eszköze – különösen központi szinten – a rural proofing lehetne (a rural jelző nélkül).

A rural proofing sikeres alkalmazási feltételeinek meghatározása

Az eddigi empirikus vizsgálatok eredményei, valamint a szakirodalom megállapításai alapján – a teljesség igénye nélkül – kiemelhetők azok a feltételek, amelyek teljesülése hiányában nagy valószínűséggel soha nem kerülhet sor e megközelítés sikeres alkalmazására. E feltételek kiválasztása semmiképp nem tekinthető önkényesnek, mivel a különböző források (jelentések, tanulmányok), ha nem is külön kiemelve és e feltételekre fókuszálva, de a sikeres kialakítás, végrehajtás fontos elemeiként tartják számon. A tárgyalt feltételek mindegyike önálló tanulmány tárgyát is képezhetné, azonban az egymás közötti összefüggések és az áttekinthetőség érdekében e tanulmányban csak a legfontosabbnak vélt sajátosságok bemutatására kerülhet sor.

Politikai elkötelezettség, készségek, képességek

A szakirodalmi források (Gaugitsch et al. 2022; Nordberg 2021), valamint a különböző értékelések (ENRD 2022) egybehangzóan állítják, hogy a rural proofing alkalmazásának feltétele a kormányzati ciklusokon átfelölő politikai elkötelezettség. Hall és Gibson (1997) részletesen bemutatja azt az utat, amely Kanadában a rural proofing alkalmazását megelőzte (például „*Think Rural*” jelentés), illetve azt a politikai háttérrel, amely formálisan vagy informálisan biztosította e módszer alkalmazását évtizedeken keresztül. Érdeemes felhívni a figyelmet arra, hogy az általánostól eltérő kormányzási, fejlesztéspolitikai módszerek kapcsán – mint például az EU-ban a LEADER – éppen így különösen fontosnak vélik a politikai támogatottságot (EESC 2015). A hosszú távú politikai elkötelezettséget számos tényező biztosíthatja. Ilyen (puha) tényező lehet maga a politikai kultúra (például Kanadában és Angliában), de ilyen (kemény) garanciális elem lehet a jogszabály (Észak-Írországból törvény, az EU-ban a LEADER esetén rendeleti szint), vagy a fejlesztéspolitika esetén a hosszú távú stratégiák, a közigazgatásban a jogalkotásra vonatkozó programok (mint félkemény eszközök például Finnországban, Svédországban, illetve az EU-ban).

A legnagyobb biztonságot vélhetően a politikai kultúra szintje nyújthatja, ám ennek híján fontosak lehetnek a további garanciális tényezők, hiszen ezek hiányában Magyarországon egy olyan decentralizált, alulról építkező program, mint a LEADER, minden bizonnyal nem létezne már tíz éve, miközben vidékre gyakorolt hatásait számos szakirodalmi forrás igazolta (Kovács 2002; Müller, Sutter, Wohlgemuth 2020; Shucksmith, Brooks, Madanipour 2021).

A rural proofing sikeres alkalmazásához a hosszú távú politikai támogatottságon túl fontos feltétel a készségek és képességek szintje, minősége. A szakirodalom e tekintetben jellemzően a központi közigazgatás és jogalkotás érintettségét veszi figyelembe, ami egy egyirányú – felülről lefele irányuló – folyamatot feltételez. Ha azonban a befogadó visszajelzéseire, részvételére, sőt esetleges kezdeményezésére is számítunk, akkor ez legalább egy olyan kétirányú folyamatot feltételez, ahol minden érintett fél készsége, képessége – ha nem is egyformán, de – fontos lehet. Épp ezért a képzés (különösen helyi szinten) vagy a „képbe helyezés” (különösen központ szinten) a sikeres alkalmazás feltétele lehet.

Ezzel szemben a gyakorlatról szóló megállapítások arról számolnak be, hogy a központi beavatkozásra irányuló javaslatok többsége, úgy tűnik, hogy nagyvárosközpontúak és figyelmen kívül hagyják a vidéki területeket, az embereket, a közösségeket és a vállalkozásokat (Jones 2022). A vidéki térségek sajátosságait pedig azért nem veszik figyelembe, mert bizonyos szakpolitikák még városi elfoglaltságot is mutatnak, például mivel nem vizsgálták meg a vidéki innovációs erőfeszítések elismerésének és kiterjesztésének lehetőségeit, „az innovációs tanulmányokban mindent átható városi elfoglaltság” volt az egyik fő akadály (Bryce 2024). Általános vélekedés, hogy a politikai döntéshozók gyakran nem értik

kellőképpen a vidékkel kapcsolatos kérdéseket (Atterton 2008; Lowe, Ward 2007; Sherry, Shortall 2019; Shortall, Alston 2016). Sőt ezen túlmenően a városi lakosság egyfajta – leginkább hamis – képet alakít ki a vidékről, ahol pásztorok élnek, akik szeretnék megőrizni a természeti értékeket és az évszázados hagyományokat (Murdoch et al. 2003), miközben a vidéki Angliát „vigaszként” használják a város-lakók pihenésére és gyógyulására (Woods 2011; Shucksmith 2018).

A központi államapparátus részéről nem csupán a vidék funkcióinak meg-lehetősen egyoldalú szemléletét, de magának a rural proofingnak a komolyságát is minősíti az a gyakorlat, mely szerint a rural proofinggal kapcsolatos feladatokkal leginkább a kezdő kollégákat bízzák meg (OECD 2011). Összegzésképp megállapítható, hogy e sajátos fejlesztési-kormányzási módszer eredményességét az is nagyban akadályozhatja, ha hiányoznak a térségi sajátosságokra, szükségletekre vonatkozó információk, az pedig egyenesen káros lehet, ha egy másik (városi) szemszögből megállapított igények szerint határozzák meg, erőltetik rá azokat a funkciókat, célokat, amelyek a térség adottságaitól, társdalmától, gazdaságától távol állnak, vagy legalábbis a prioritásrendjükhöz nem illeszkednek.

Kötelező vagy önkéntes megvalósítás

Országonként és tanulmányonként (Kommun Forbundet 2016) eltérő annak a megítélése, hogy a kötelező erő, illetőleg a jogszabályi szintre emelt kötelező erő az önkéntességhez képest milyen mértékben járul hozzá a rural proofing sikeréhez vagy sikertelenségéhez. E tekintetben hármas csoportosítás alakítható ki (törvényi szintű szabályozás, kötelező, de nem szól róla jogszabály, illetve önkéntesen vállalt feladat).

Az önkéntességre az egyik legjobb példa talán Kanada, ahol az értékelők aról számoltak be, hogy a rural proofing sikeres alkalmazására „a színfalak mögött” került sor (Hall, Gibson 2016). Bár a normativitás egyszerre jelent kötelező erőt és teljeskörűséget, ennek hiányában – ha a rural proofing vagy bármely más kormányzási módszer alkalmazása a kormányzati kultúra részévé vált – külön jogszabályi keret nélkül is lehetőséget biztosít a sikerre. Sőt, az is kijelenthető, hogy önmagában egy jogszabály kötelező ereje is kevésnek bizonyulhat abban az esetben, ha annak nincs szankcionális része (*lex imperfecta*), vagyis semmi következménye nincs annak, ha a feladat címzettjei nem tartják be és a végrehajtást inkább teherként vagy kipipálandó feladatként élik meg. E veszélyekről leginkább az észak-írországi értékelések számoltak be, ahol, mint ismeretes, egyedül emelték törvényi szintre a rural proofing alkalmazását (Parnell, Lynch 2022). Finnországban a kötelező erőt ugyan fontosnak vélik, ám azt egyelőre nem tekintik prioritásnak, hogy a rural proofing jogszabályi formában is megjelenjen. Ugyanakkor részletes iránymutatást dolgoztak ki annak érdekében, hogy mind a jogalkotás, mind a végrehajtás során a lehető legjobban figyelembe vehessék a vidéki sajátosságokat (Husberg et al. 2025). Ami a jogszabály melletti vagy anélküli al-

kalmazás fontosságának, hasznosságának megítélését illeti, a szakirodalom inkább érvel a jogszabályi környezet mellett, míg a szakpolitika inkább az önkéntességet részesíti előnyben. Természetesen mindegyik alkalmazási módszernek megvannak az előnyei és a hátrányai. Mindezeket viszont célszerű lehet az intézményi, politikai kultúrával és elkötelezettséggel összefüggésben értékelni. Ez azt jelenti, hogy azon országok esetén, ahol az intézményi kultúra és politika elkötelezettség nagyon távol áll a rural proofing alkalmazásától, ott eredményesebb lehet a folyamat külső erővel (jogszabály útján) történő motiválása. Ahol ez a megközelítés már beivódott a kormányzati, politikai gyakorlatba, ott a továbbfejlesztést inkább szolgálhatják a tudományos munkák, illetve a jó gyakorlatok legújabb eredményeinek megismerése és alkalmazása.

***Feladattelepítés, szervezetépítés, koordinatív mechanizmusok,
a rural proofing horizontális dimenziója***

A sikeresség egyik legfontosabb eleme a komplex megközelítés érvényesülését célzó koordinatív tevékenység címzettjének meghatározása a központi kormányzat szintjén. Ebben is eltérő megoldások alakultak ki a különböző államokban, a feladat azonban leggyakrabban az adott agrártárcára hárult. Ez Kanadában például kezdetben azt eredményezte, hogy a vidéket gyakran azonosították a mezőgazdasági ágazattal, míg a többi tárca gyakran nem látta a kapcsolatot a rural proofingért felelős vidéki titkársággal (Hall, Gibson 2016). Angliában a DEFRA (környezeti, agrár- és élelmiszertermeléssel, valamint vidéki kérdésekkel foglalkozó tárca) lassan ismerte fel, hogy a vidéki munkaerő több mint 90 százaléka számára nem a mezőgazdaság jelenti a megélhetési forrást, hanem olyan ágazatokban dolgozik, mint az ipar, a kereskedelem és különböző szolgáltatások (House of Lords 2019). Ez már önmagában is jelzésértékű abból a szempontból, hogy egyetlen ágazati politika nem lehet alkalmas egy térséget, térségtípust érintő komplex problémák kezelésére. Ha pedig már a beavatkozás alapjai, fókusza is téves, akkor több kár okozható, mint haszon.

Amennyiben a rural proofing címzettje egyetlen ágazat (Bryce 2024, 18., 2. táblázat), annak megfelelő széles látókörrrel kell rendelkeznie ahhoz, hogy komplex módon legyen képes megérteni, feldolgozni és kezelni a vidéki, illetőleg területi-térségi sajátosságokat. Az angol modellben azt is kiemelik, hogy minden minisztérium rendelkezik egy kijelölt „rural proofingért felelős vezetővel”, aki el látja a „rural champion” szerepét (DEFRA 2022). Ugyanakkor létezhet olyan megoldás is, ahol a feladat címzettje a kormányon belül a tárcák felett álló szervezet (kabinet), amely így könnyebben érvényesítheti a tárcák közötti koordinációt (ENRD 2022).

Természetesen minden ország maga határozza meg, hogy a kormányzaton belül milyen mechanizmusok biztosíthatják a területérzékeny beavatkozások kialakítását, ez viszont nem jelenti azt, hogy ne lennének olyan sarokkövek, tám-

pontok, amelyek hiányában a helyérzékeny és integrált megközelítés biztosan nem érvényesülhet. Ilyen sarokkő a kormányzaton belül az arra kijelölt szereplő felhatalmazásának terjedelme. Több esetben panaszkodtak arra (Kanada, Anglia), hogy a társtárcák nem minden esetben álltak készségesen rendelkezésre, mivel a tárcák közötti együttműködés leginkább az önkéntességen alapult. Amennyiben a kormányzaton belül nem létezik olyan szabályozás, esetleg általános hatáskörű jogszabály, amely biztosítja a feladatot ellátó kormányzati szereplő jogkörét, amely alapján kötelező érvényű koordinatív döntéseket hozhat, akkor csekély az esély az egységes és hatékony kormányzati fellépésre.

A helyi-térégi igények, sajátosságok és lehetőségek figyelembevételét biztosító módszerek

Az ágazati együttműködés mellett nagy jelentőségű azon módszerek megválasztása, amelyek célja, hogy lehetővé tegyék a vidéki, illetőleg a helyi-térégi érdekek figyelembevételét. E módszerek is két csoportra oszthatók. Az egyik csoportba azok a hatásvizsgálati típusú módszerek tartoznak, amelyek leginkább a döntéshozók számára információigényt kívánják kielégíteni vagy a döntéseket követő hatások eredményeiről kívánják tájékoztatni a döntéshozókat. Ezek gyakorlata is változatos, kezdve az ellenőrzőlistás (*checklist*) módszertől – melyet olykor kiegészítő feladatként jellemeznek (Sherry, Shortall 2019) – a fejlesztéspolitikában alkalmazott hatásértékelésekig (EATIA, LUISA stb.; CoR 2022). Ami általában a hatásvizsgálatokkal kapcsolatos kritikákat, igényeket illeti (különösen az ellenőrzőlistás módszer esetén), hangsúlyozzák, hogy ezekben a hatásvizsgálatokban nem magának a folyamatnak az (öncélú) kialakítása a lényeg, hanem az eredmény, ami alapján a döntések a települési-térégi sajátosságokhoz illeszthetők és módosíthatók pozitív irányba (Atterton 2008).

A másik csoportba (melyet a szakirodalmi források ebben az összefüggésben ez ideig nem emeltek ki) olyan módszerek sorolhatók, amelyek célja nem csupán egy viszonylag passzív információáramlás biztosítása, hanem az aktív beavatkozást szolgáló, helyérzékeny és komplex megközelítést szolgáló beavatkozási módszer kialakítása. E módszerek azért is figyelemre méltóak, mert nem központi, hanem területi szinten képesek biztosítani a helyi sajátosságok figyelembevételét, igaz alapvetően a fejlesztéspolitika területén belül. Ilyen módszer az EU-n belül a már a '90-es évek óta alkalmazott LEADER, majd ennek a 2014-től a kohéziós politikában is megjelenő megfelelője, a CLLD (közösségvezérelt helyi fejlesztés), illetve a szintén 2014-től alkalmazható integrált területi beruházás, majd a 2021-től kizárólag a városok esetén rendelkezésre álló egyfajta fenntartható városfejlesztési eszköz (ami a CLLD-en kívül más is lehet) (Regulation (EU) 2021/1060, 2. fejezet). E fejlesztéspolitikai eszközök lehetőséget biztosítanak a helyi és központi szint közötti együttműködésre – és ezzel együtt a helyérzékeny és komplex beavatkozások kialakítására – abban az esetben, ha működnek az olyan (egyébként

uniós jogszabályban rögzített) alapelvek, mint a többszintű kormányzás, a partnerség és a szubszidiaritás. A rural proofing tervezési és végrehajtási szakában ezek a fejlesztéspolitikai eszközök hatékony szerepet játszhatnak mind tagállami, mind uniós szinten, bár – a tapasztalatok szerint – ezzel a lehetőséggel sem a tagállamok, sem az EU nem igazán él (Atterton 2022).

A rural proofing vertikális dimenziója, helyi, területi szintű szereplők részvétele, feladata, felelőssége

A rural proofing ugyan eredendően egy központilag vezérelt, felülről lefele építkező folyamat, ám mind a szakirodalmi, mind az értékelési megállapítások (Woods, Heley, Goodwin-Hawkins 2018; ENRD 2022; Atterton 2008) egybehangzóan állítják, hogy a vidéki szempontok figyelembevétele akkor lehet sikeres, ha a folyamatnak – lehetőleg már a legkorábbi (tervezési) szakaszában – a helyi-területi szereplők is résztvevői. A vidéki térségek szempontjainak vizsgálatát valamennyi kormányzati szinten el kell végezni az érdekelt felek segítségével. Ez a megközelítés különösen fontos lehet ott, ahol a nemzeti kormányban nincs vidékfelelős, „csak” mezőgazdasági minisztérium létezik (Atterton 2022). A vidék hangja (*rural voice*) csak ebben az esetben jelenhet meg a központi döntési mechanizmusban. Abban mindenestre egyetértenek mind a szakpolitikai jelentések és javaslatok, mind a szakirodalmi források, hogy a helyi ismeretek hiányában – melyet leginkább maguk az érintettek, illetve azok területi-országos képviselői képesek közvetíteni – nehéz úgy reagálni a szükségletekre és az eltérő sajátosságokra, hogy az egyúttal hatékonyan mozdítsa elő a problémák megoldását, a lehetőségek kiaknázását. (Ebben az esetben is megjegyezhető, hogy ismét olyan alapelvek, illetőleg eljárási szabályok biztosíthatják a sikert, amely nem a klasszikus közigazgatás, hanem a fejlesztéspolitika világában honosak.)

Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a szakirodalom (OECD 2020; Pazos-Vidal 2022) épp a közszolgáltatási kérdésekben hiányolja az olyan eljárási elemek érvényesülését, mint a részvétel, a bevonás, az együttműködés, a területi szintek, érdekképviselési szervek szerepe stb., miközben ezek a fejlesztéspolitika – olykor alapvető szintű – eljárási elemeit képezik. Az sem mellékes, hogy a Bizottság kötelezettséget vállalt arra, hogy a minőségi jogalkotási program részeként létrehozza a vidéki térségekre gyakorolt hatások vizsgálatát célzó mechanizmust, miközben köztudott, hogy a közigazgatás nem része a közösségi szintű szakpolitikáknak, míg a fejlesztés igen.

A helyi igényekhez igazodó központi szintű, komplex beavatkozások kialakításának egyik legnagyobb korlátja a sokféleségből eredő információtömeg lehet, melynek feldolgozása és adekvát, helyi sajátosságokhoz illeszkedő, egyedi és minden ágazat (súlyozott) válaszát tartalmazó döntések kialakítása napjainkban egyelőre megoldhatatlan feladatnak mutatkozik. Ha viszont figyelembe vesszük az MI egyre növekvő szerepét és térhódítását, érdemes feltenni a kérdést, illetőleg

közelebbről megvizsgálni, hogy az MI miként segíthet, működhet közre abban, hogy központi szinten is születessenek olyan döntések, amelyek képesek figyelembe venni azokat a helyi-térsgégi sajátosságokat, amelyek megoldása a helyi szintről származó széles körű információkon alapulhat (a „big data” helyspecifikus adatai alapján kialakítható ajánlások kérdése, hatásbecslés, hatásvizsgálati modellek kialakítására való képesség, egyes jogszabálytervezetek helyspecifikus hatásainak ex ante vizsgálati lehetőségei stb.).

Monitoring és a jogkövetkezmények kérdése

A rural proofing egészének sikeressége szempontjából sorrendben utolsó, ám egyenértékű feltétel a folyamat teljességének kielégítő monitoringja, valamint a szankciók alkalmazásának kérdése. Angliában, Észak-Írországon e funkciót főként az éves jelentések biztosítják, ám az értékelések (DEFRA 2021) arra is rámutatnak, hogy bárhol a világon, ahol e módszer alkalmazására sor kerülhet, célszerű olyan független értékelő szervezeteket alkalmazni, amelyekben a tudományos élet képviselői is jelen lehetnek. A szankciók kialakítása tekintetében meglehetősen megosztott a tudomány, illetve a közigazgatás világa. A tudományos vélekedés inkább tekinti fontosnak a nem megfelelő teljesítés esetén a szankciók létét (mivel enélkül súlytalan minden korábbi tevékenység és maga az egész módszer: Shortall, Sherry 2018), míg a közigazgatás képviselői inkább a jogkövetkezmények mellőzése mellett érvelnek (például szervezeten belüli feszültségekre hivatkozva: Prime Minister’s Office 2023).

Kétségtelen, hogy a fejlesztéspolitika világában a monitoring, pontosabban az ex-ante, mid-term, ex-post értékelések nagy hagyománnyal és komoly módszertannal rendelkeznek. Ugyanakkor az is igaz, hogy a következő ciklusok tervezésére gyakorolt hatásuk, értelmük – különösen az ex-post értékelések esetén – az időzítés miatt több mint kétséges (az ex-post jelentések még el sem készültek, de a következő programozási időszakra vonatkozó jogszabályokat már el is fogadták). Ugyanakkor az sem mellékes, hogy a közigazgatás világában korántsem rendelkeznek sem olyan gyakorlattal, sem olyan kifinomult módszerekkel, amelyek képesek lennének a különböző jogszabályok vagy a helyi szintet közvetlenül érintő központi döntések hatásainak nyomon követésére. Így a visszacsatolás – egyébként kifejezetten fontos – követelménye inkább a fejlesztéspolitikai rendszerben látszik biztosítottnak.

A rural proofing sikeres alkalmazásának esélyei egy centralizált és unitárius állam, Magyarország esetében

Közismert, hogy a szövetségi berendezkedésű államok (mint Németország és Ausztria) vagy a regionalizált államok (például Olaszország) komoly hagyomá-

nyokkal, intézményi kultúrával, jogi szabályozási múlttal rendelkeznek a hatalom- és feladatmegosztás tekintetében. Mindez jelentősen megkönnyítheti az olyan kormányzási módszerek alkalmazását, amelyek működtetésében komoly szerepet játszik a többszintű kormányzás, a partnerség vagy az alulról felfele építkezés elfogadása. Ezzel szemben az olyan unitárius, centralizált államok esetén, ahol a pluralizmusra épülő kultúra helyett vagy mellett még mindig (esetleg újra) megjelenhetnek az egyszemélyi vezetésre épülő pártállami mechanizmusok, ott a rural proofing meghonosítása további akadályokba ütközhet. Az alábbiakban annak bemutatására, értékelésére kerül sor, hogy a fentebb vázolt sikerességi kritériumok miként érvényesülhetnek vagy érvényesíthetők Magyarországon.

Korábbi kutatások tapasztalatai (ÁROP 2013; KÖFOP 2019), LEADER helyi akciócsoport vezetőként eltöltött csaknem két évtized, illetve országos vezetőként eltöltött több, mint egy évtized, valamint 17 év alpolgármesteri megbízatás lehetőséget biztosít a rural proofing bevezetésének mérlegelésére. Ez talán azért is fontos lehet, mert a kelet-közép-európai államok többsége hasonló államberendezkedésű, a rendszerváltástól kezdődően hasonló utat jártak be; igaz, Magyarország abban mindenképp különbözik, hogy az elmúlt másfél évtizedben jelentős centralizációs folyamatok zajlottak, amelyek különösen a helyi önkormányzatok által nyújtott közszolgáltatásokat, illetve hatósági tevékenységet érintették.

Ha értékeljük a korábban bemutatott sikerességi szempontok érvényesülési esélyeit, akkor – kezdve a politikai támogatottság kérdésével – általánosságban az állapítható meg, hogy a rendszerváltás óta – ugyan eltérő intenzitással, de – minden kormányzat érzékenységet mutatott a vidék iránt (ha ezt nem is követték minden esetben konkrét beavatkozások). Természetesen ezt a képet mindenképp árnyalni szükséges, mivel ez az elkötelezettség leginkább a központilag meghirdetett és levezényelt programokra korlátozódott (a '90-es években a teljes körű ivóvízellátás biztosításától – mely számos pazarló és észszerőtlen beruházást eredményezett – a 2019-ben bevezetett Magyar Falu Programig, amely a legritkább esetben van tekintettel a helyi-területi sajátosságokra (Finta, Horeczki 2023). Az egyetlen decentralizált és a települési szinthez legközelebb álló uniós program, a LEADER (mely Magyarország minden 10 000 főnél kisebb lélekszámú településre kiterjed, lefedve így az ország területének mintegy 90 százalékát) már legalább egy évtizede nem létezne, ha nem lenne kötelező a tagállamok számára. 2024-ben azonban egy új minisztérium alakult (Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium), amely fontosnak véli a funkcionális térségek, valamint a vidék és város kapcsolatainak újragondolását. Annyi bizonyos, hogy a múltban nem létezett olyan garancia, ami biztosíthatta volna a vidéki szempontok kormányzaton átívelő figyelembevételének érvényesülését. Ezt alátámasztja, hogy még a központi programok és támogatások – akár egy kormányzati cikluson belül is – végleg eltűnhettek (Vidékfejlesztési Célleitirányzat, Modern Városok Program), vagy jobb esetben újraéledhettek más formában (Magyar Falu Program).

Ami a kötelező jelleg és az önkéntesség kérdését illeti, tényleges alkalmazás előtt ez csak becsülhető, ám a régóta keveset változó közigazgatási, jogalkotási, politikai kultúra hagyományai alapján komoly esély lehet az erős központi kormányzati akaratot megtestesítő jogszabályi keret kialakítására is.

A fejlesztéspolitika területén belül a koordinációs mechanizmusok tekintetében 2003–2008 között létezett olyan jogszabály (24/2003. (III. 4.) kormányrendelet), mely az egyes programok közötti összhangot kereste (nem sok sikerrel). Az együttműködés, koordináció szervezeti keretei tekintetében a 2006–2013 között működött Nemzeti Fejlesztési Ügynökség ugyan egyesítette az egyes programokért felelős irányító hatóságokat, azonban az ágazatonként elkülönülő egységek és programok között – vélhetően a hiányzó együttműködési mechanizmusok következtében – mégsem alakulhatott ki szinergikus kapcsolat. 2023-tól azonban a már említett Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium integrálja új keretek között az egyes operatív programok irányító hatóságait, ami a fejlesztéspolitika területén újabb esélyt jelenthet egy integráltabb, helyérzékeny fejlesztéspolitika kialakítására abban az esetben, ha létrejönnek, illetőleg hatékonyan működnek azok az eljárási szabályok, amelyek projektszinten is képesek biztosítani az egymáshoz való illeszkedést, az egymásra épülést. Valószínűsíthető, hogy az eljárási szabályok mellett személyzeti kompetenciák és készségek alapos fejlesztésére is szükség lehet, amely biztosítja az együttműködési kultúra és a komplex megközelítés elmélyítését mind kormányzaton belül, mind a központi, a területi és a helyi szintű szereplők között.

A helyi-területi szintű szereplők részvétele – mint a sikeres rural proofing mellőzhetetlen eleme – Magyarországon az uniós csatlakozás óta sem tekinthető kielégítőnek. Bár a kohéziós politika egyik alapelve a partnerség, ez – különösen a 2021–2027-es programozási időszakban – inkább csak papíron valósult meg (Finta 2022). A 2014 óta a közösségi szabályozásban is megjelenő, így elvileg minden tagállam számára kötelező többszintű kormányzás elvének érvényesülése pedig még csak nyomokban sem mutatható ki. Külön érdemes kiemelni azt is, hogy a Bizottság – mint az uniós jogszabályok törvényességének őre – nem fordít figyelmet az uniós jogszabályok, különösen a részvételt biztosító alapelvek érvényesülésére. A konkrét és rendszerszintű jogszabálysértések Bizottság elé tárása során a Bizottság – valószínűleg nem először és nem is utoljára – inkább politika szereplőként járt el (Pazos-Vidal 2019), és érdemben nem kívánt állást foglalni a konkrét ügyekben. Olyan esetre is volt példa a közelmúltban, hogy a Bizottság – ellentétben a közösségi szabályozásból következő jogokkal (Regulation (EU) 2021/1060 2021) – úgy vélte helyesnek, hogy az általános kereteket (a támogatás-intenzitás meghatározásáról volt szó) a helyi akciócsoportok helyett az állam határozza meg. Olyan környezetben, ahol a részvételt – még jogszabályi kötelezettség ellenére – sem támogatja a tagállam illetve az EU, igen kicsi az esély arra, hogy a rural proofing mint kormányzási, fejlesztéspolitikai módszer sikeres lehessen (még akkor is, ha a többi feltétel teljesülni látszik.)

Ami a nyomon követést, a monitoringrendszer működtetését illeti, a tapasztalatok szerint mindez érdemben nem befolyásolja a fejlesztéspolitika központi tervezését, működtetését (miközben a jogalkotásban és a klasszikus közigazgatásban még kisebb a jelentősége). A monitoring bizottságok kialakításában – ismét az új Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztériumnak köszönhetően – már történt némi előrelépés: konkrét követelményeket határoztak meg a tagokkal szemben, és a tagság egy része pályázat útján kerülhetett be a bizottságokba. Így megszűnt az a gyakorlat, amely szerint kizárólag a központi döntéshozónak tetsző tagokkal kerül sor a monitoring bizottságok feltöltésére.

Összességében tehát úgy értékelhető, hogy több feltétel teljesülése biztosíthatja Magyarországon a rural proofing megközelítés érvényesülését, ám a teljeskörűség hiánya miatt annak eredményes alkalmazására – még ha erre szándék is mutatkozna – bizonyosan nem kerülhet sor. Bár több kedvező jel és elmozdulás tapasztalható, ez sokkal jelentősebb is lehetne, ha az EU hajlandó lenne azon jogszabályokban rögzített alapelveknek és rendelkezéseknek érvényt szerezni, ami egyébként is feladata lenne. A magyar tapasztalatok természetesen nem jelentik azt, hogy minden centralizált, unitárius államberendezkedésű országban ugyanez lenne a helyzet, ám e tapasztalatok arra alkalmasak, hogy felhívják a figyelmet azon veszélyforrásokra, amelyek a rural proofing vagy ehhez hasonló megközelítések sikeres megvalósulását gátolhatják.

Következtetések

E tanulmány bizonyára nem oldja meg és nem tisztázza minden kétséget kizáróan a rural proofing természetére, funkcióira vonatkozó alapkérdéseket, de egy kis lépés lehet azon az úton, amely mind a tudomány, mind a gyakorlat számára egyértelműbbé teheti a sikeres alkalmazás feltételeit.

A rural proofing közigazgatási vagy fejlesztéspolitikai természetének megítélése valószínűleg még hosszú ideig vita tárgya lesz. A közigazgatási jelleg inkább a hatósági-közzolgáltatási tevékenységhez kapcsolható, ahol természetesen mérlegelhető, hogy bizonyos típusú térségek és települések esetén a döntések milyen – az általánostól eltérő – hatást fejthetnek ki. Itt viszont szükséges megjegyezni, hogy a hatósági-közzolgáltatási tevékenység fontos eleme, hogy az egyformán alkalmazandó, függetlenül helytől, személytől, időtől, nemtől stb. Ezért e feladatok teljesítése során a rural proofing alkalmazása nehézségekbe ütközhet. Más a helyzet a szintén közjogi szereplők (állam, önkormányzatok) által biztosított közzolgáltatásokkal, ahol a differenciálásra, a helyi igények figyelembevételére sokkal nagyobb a lehetőség. A helyi igényeket figyelembe vevő beavatkozás irányulhat bármely szolgáltatás működtetésére és fejlesztésére. Ha elfogadható, hogy a problémák jelentős része valamilyen fejlesztés útján oldódhat meg, a lehetőségek kiaknázásának pedig szinte kizárólag a fejlesztés az útja,

akkor az a következtetés vonható le, hogy az esetek többségében a rural proofing fejlesztési típusú beavatkozásokat takar. Ha ezen túlmenően sorra vesszük a sikeres működés feltételeit, akkor – az eddigi tapasztalatok szerint – azok szinte minden esetben lefedik a fejlesztéspolitika valamely fontos alapelvét, működési elemét. (A részvétel, a bevonás fontossága, a partnerség és a többszintű kormányzás elve, a helyi igények feltárása, az alulról építkezés elve, a visszacsatolás, a tapasztalatok beépítése, a monitoring követelménye, a készségek, képességek minden érintettre – nem csak a közigazgatás személyzetére – kiterjedő javítása, a fejlesztéspolitikai programok jelentős részének sajátja.) Mindez nem jelenti azt, hogy nem létezik közigazgatási aspektus, azt viszont igen, hogy a fejlesztési beavatkozások esetén a fejlesztéspolitika alapelveit és követelményeit következetesen szükséges lenne alkalmazni.

Az talán nem képezheti vita tárgyát, hogy komplex kérdésekre komplex válaszokat szükséges adni. Az viszont már sokkal nehezebb kérdés, hogy egy alapvetően ágazati logika mentén működő apparátus (kormányzat) szintjén kialakíthatók-e integrált, a helyi igényekhez illeszkedő, következésképp kellő mélységben differenciált beavatkozások. Ha ez nem sikerül, akkor valószínűleg a rural proofing is kudarcra van ítélve. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy – hosszú távú politikai támogatottság, valamint az MI által nyújtott és eddig még soha nem alkalmazott informatikai megoldások mellett – központi szinten (is) kialakíthatók azok a mechanizmusok, létrejöhet az a szervezeti kultúra, amely a komplex döntések alapját, háttérét képezi. A központi szinten túl az olyan, már meglévő helyi-területi szintű fejlesztéspolitikai eszközök aktív szerepvállalása sem lenne mellőzhető, mint a LEADER/CLLD. Ezt különösen az indokolja, hogy ez a szerte az EU-ban intézményesített beavatkozási forma áll a legközelebb a helyi szinthez, működése a partnerségen és – jó esetben – a többszintű kormányzáson alapul, az általuk kialakított fejlesztési stratégiák alulról építkeznek, így képesek közvetíteni és megjeleníteni a helyi-területi sajátosságokat, és végül, de nem utolsónak, még Európa vidéki területein működnek.

Az ugyan hosszú ideig vita tárgyát képezheti, hogy a rural proofing kizárólag a vidéki térségekre alkalmazható, illetve alkalmazandó-e, vagy egy olyan kormányzási és fejlesztéspolitika módszer bevezetésének hajnalán állunk, melynek lényege a területérzékenység, pontosabban a megfelelő léptékű területérzékenység. Ez a területérzékenység természetesen nem öncélú, egyszerűen a szakszerűbb döntéshozatalt, a kihelyezett források jóval hatékonyabb felhasználását hivatott és képes biztosítani. Ennek felismerése vagy figyelmen kívül hagyása EU-s és tagállami szinten komoly versenyképességi tényező is egyben. Más olyan térségek ugyanis (az ázsiai térség, különösen Kína vagy Észak-Amerika), ahol kohéziós források allokálására, illetőleg ilyen típusú újraelosztásra nem kerül sor (vagy a támogatásokat más módon, hatékonyabban biztosítják), relatív versenyelőnyre tehetnek szert azzal az EU-s térséggel szemben, amely a korlátos forrásokat rosszabb hatékonyság mellett, esetleg kifejezetten pazarlóan használja fel. Sze-

mélyes meggyőződése, hogy a rural proofing mint módszer, mechanizmus, nem csupán a vidéki sajátosságok, hanem általában véve a helyi sajátosságok figyelembe vételére alkalmas eszköz, vagy legalábbis azzá tehető.

Végül, de nem utolsó sorban nagyon eltérő lehet – és maradhat is – annak megítélése, hogy mennyiben lehet sikerességi-hatékonysági tényező a kötelező erő és a szankció, illetőleg mindezek hiánya. Valószínűsíthető, hogy azon országokban, amelyek az intézményi kultúra szintje alapján – akár a központi közigazgatás, akár a fejlesztéspolitika intézményrendszeréről van szó – nem érettek a rural proofing megközelítés befogadására, ezt a folyamatot felgyorsíthatja a kötelező erő. Viszont akár a kötelező erőnek, akár az önkéntes vállalásnak akkor lehet súlya, ha a megvalósítás-végrehajtás elmaradásához valamilyen következmény is társul. Ellenkező esetben – ahogy az uniós fejlesztéspolitikai alapelvek esetén tapasztalható – olyan súlytalan megközelítéssé, szlogenné válik, amely alkalmazásának hiánya pénzben is kimutatható károkat okoz tagállami, következőképp uniós szinten is.

Mindezen kérdések és lehetséges válaszok természetesen nem lezárni szeretnék egy újfajta kormányzási-fejlesztéspolitikai módszer optimális alkalmazásának kérdéseit, hanem sokkal inkább ösztönözni kívánják azt a tudományos és gyakorlati gondolkodást, amely hozzájárul a rural proofing sikeres alkalmazásához.

Irodalom

- Atterton, J. (2008): *Rural Proofing in England: A Formal Commitment in Need of Review*. Centre for Rural Economy Discussion Paper Series No. 20. University of Newcastle Upon Tyne, Centre for Rural Economy <https://www.ncl.ac.uk/mediav8/centre-for-rural-economy/files/discussion-paper-20.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Atterton, J. (2022): *Analytical Overview of Rural Proofing Approaches and Lessons Learned*. ENRD Thematic Group Rural Proofing - Background document. European Network for Rural Development https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/tg-rp_background_perrural_proofing-jane_atterton_220127.pdf (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Bryce, B. (2024): *Rural Proofing: Lessons From OECD Countries and Potential Application to Health*. OECD Regional Development Papers, 73. OECD Publishing, Paris <https://doi.org/p3md>
- Estèbe, P., Desjardins, X., Hodent, C. (2024): *Rural Areas and Rural Policy in Europe. Comparative Approach to Five Countries: Germany, Spain, Estonia, Ireland and Poland. Summary*. Agence Nationale de la Cohésion des Territoires (ANCT) https://anct-site-prod.s3.fr-par.scw.cloud/s3fs-public/2024-01/Lot%202_rapport_EN_26%20janvier.pdf (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Finta I. (2022): Az Európai Unió fejlesztéspolitikai alapelveinek fejlődési tendenciái és végrehajtása Magyarországon. *Új Magyar Közigazgatás*, 2., 1–19. <https://real.mtak.hu/161427/>
- Finta I., Horeczki, R. (2023): Vidékfejlesztési programok jellegzetességei a periférikus térségekben. *Tér és Társadalom*, 3., 53–76. <https://doi.org/p3mj>
- Gaugitsch, R., Messinger, I., Neugebauer, W., Schuh, B., Toptsidou, M., et al. (2022): *Rural Proofing - A Foresight Framework for Resilient Rural Communities*. European Committee of the Regions, Brussels. https://ldnet.eu/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/2022/06/Rural-Proofing-CoR_coter_nat_rural.pdf (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Greer, A. (2023): Countryside issues: A creeping crisis. *Parliamentary Affairs*, 3., 523–542. <https://doi.org/bzp94h>

- Hall, H., Gibson, R. (2016): *Rural Proofing in Canada: An Examination of the Rural Secretariat and Rural Lens*. <https://ruraldev.ca/wp-content/uploads/2018/12/RuralProofinginCanada-HallGibson.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Husberg, A., Muilu, T., Vihinen, H., Voutilainen, O. (2025): *Rural Proofing of Legislative Proposals, Guidelines for Law Drafters for Rural Proofing*. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/166307> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Jackson, S., Clarke, R. (2003): *Proofing Rural Lifelong Learning. Project Report*. Birkbeck College <https://eprints.bbk.ac.uk/id/eprint/9582/> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Jones, P. (2022) Rural proofing – An elusive concept? *Town and Country Planning*, Sept-Oct., 345–349.
- Kovách, I. (2002): LEADER, a New Social Order, and the Central- and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*, 2., 181–189. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00140>
- Lowe, P., Ward, N. (2007): Sustainable rural economies: Some lessons from the English experience. *Sustainable Development*, 5., 307–317. <https://doi.org/dgb8fs>
- Mantino, F., Forcina, B., Vironen, H., Fonseca, L., Kahila, P. (2023): *Review of Rural Proofing Instruments and Experiences in European and Non-European Countries*. RUSTIK <https://rustik-he.eu/wp-content/uploads/2023/12/D1.3-Report-on-rural-proofing-1.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Murdoch, J., Lowe, P., Ward, N., Marsden, T. (2003): *The differentiated countryside*. Routledge, London
- Müller, O., Sutter, O., Wohlgemuth, S. (2020): Learning to LEADER. Ritualised performances of 'participation' in local arenas of participatory rural governance. *Sociologia Ruralis*, 1., 222–242. <https://doi.org/g5xs>
- Nordberg, K. (2021) Distributed rural proofing – An essential tool for the future of rural development? *Sociologia Ruralis*, 1., 141–162. <https://doi.org/p3mm>
- Parnell, W., Lynch, C. (2022): *Proposals for an Effective Rural Proofing Model for Ireland*. Department of Rural and Community Development <https://www.gov.ie/en/collection/06a3d-rural-proofing-proposals-for-a-rural-proofing-model-for-ireland/> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Pazos-Vidal, S. (2019): *Subsidiarity and EU Multilevel Governance: Actors, Networks and Agendas*. Routledge, London – New York
- Pazos-Vidal, S. (2022): 'Rural proofing in Spain'. Presentation to the First Meeting of the European Network for Rural Development's Thematic Group on Rural Proofing, Jan. 2022. https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/tg1-rp_conclusions_of_the_g100_rural_proofing_initiative_from_spain_pazos-vidal.pdf (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Pemberton, S., Goodwin, M. (2010): Rethinking the changing structures of rural local government-state power, rural politics and local political strategies? *Journal of Rural Studies*, 3., 272–283. <https://doi.org/dbxzms>
- Rewhorn, S. A. (2019): *A Critical Review of Rural Proofing in England. Doctoral dissertation*. University of Chester, Chester <https://chesterrep.openrepository.com/handle/10034/622858> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Sherry, E., Shortall, S. (2019): Methodological fallacies and perceptions of rural disparity: How rural proofing addresses real versus abstract needs. *Journal of Rural Studies*, 68., 336–343. <https://doi.org/gm8v8x>
- Shortall, S., Alston, M. (2016): To rural proof or not to rural proof: A comparative analysis. *Politics & Policy*, 1., 35–55. <https://doi.org/p3mq>
- Shorthall, S., Sherry, E. (2017): *Briefing Paper One: Preliminary Recommendations to Assist With the Development of a Guidance Framework and Monitoring Framework for Rural Proofing Related to the Rural Needs Act*. Newcastle University, Agri-Food and Biosciences Institute, Centre for Rural Economy https://niopa.qub.ac.uk/bitstream/NIOPA/7669/1Briefing%20Paper%20One%20Rural%20Needs%20Act%207%20March%202017_0.pdf (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Shortall, S., Sherry, E. (2018): *Rural Proofing in Northern Ireland. An Overview and Recommendations on Guidance, Implementation and Governance*. Newcastle University, Agri-Food and Biosciences Institute, Centre for Rural Economy <https://niopa.qub.ac.uk/handle/NIOPA/10721> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Shortall, S., Brown, D.L. (2019): Guest editorial for special issue on rural inequalities: Thinking about rural inequalities as a crossnational research project. *Journal of Rural Studies*, 68., 213–218. <https://doi.org/p3mr>

- Shucksmith, M. (2018): Re-imagining the rural: From rural idyll to Good Countryside. *Journal of Rural Studies*, 59., 163–172. <https://doi.org/gdfq7p>
- Shucksmith, M., Brooks, E., Madanipour, A. (2021): LEADER and Spatial Justice. *Sociologia Ruralis*, 2., 322–343. <https://doi.org/g5xw>
- Thuessen, A.A., Nielsen, N.C. (2014): A territorial perspective on EU's Leader approach in Denmark: The added value of community-led local development of rural and coastal areas in a multi-level governance settings. *European Countryside*, 4., 307–326. <https://doi.org/g7xxdf>
- Woods, M. (2011): Rural (2nd ed.). Routledge, Abingdon, United Kingdom
- Woods, M., Heley, J. Goodwin-Hawkins, B. (2018): *The ROBUST conceptual framework: A Guide for Practitioners (ROBUST Deliverable 1.5)*. Prifysgol Aberystwyth, Aberystwyth University <https://research.aber.ac.uk/en/publications/the-robust-conceptual-framework-a-guide-for-practitioners-robust-> (Letöltés: 2024. 06. 05.)

Egyéb felhasznált források

- 24/2003. (III. 4.) Korm. rendelet a területfejlesztési célok megvalósítását szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok pályázati rendszerben történő felhasználása összehangolásának rendjéről.
- ÁROP 1.1.22.-2012-2012-0001. (2013): *Helyi közszolgáltatások versenyképességet szolgáló modernizálása*. <https://arop.rkk.hu/> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- CoR (European Committee of the Regions) (2022): *Rural proofing – a foresight framework for resilient rural communities*. <https://ldnet.eu/rural-proofing-a-foresight-framework-for-resilient-rural-communities/> (Letöltés: 2025. 03. 03.)
- Department of the Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA) (2008): *Rural Challenges, Local Solutions: Building on the Rural Delivery Pathfinders in England*. A Report by DEFRA on Behalf of the Rural Delivery Pathfinders. DEFRA, London
- Department of the Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA) (2021): *Rural Proofing in England 2020 Delivering policy in a rural context*. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/608aac40e90e076aaaa26edf/Rural_Proofing_Report_2020.pdf (Letöltés: 2024.06.05.)
- Department of the Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA) (2022): *Rural Proofing: Practical Guidance to Consider the Outcomes of Policies in Rural Areas*. DEFRA, London <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6388a51bd3bf7f32848cbc3d/rural-proofing-guidance.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Department of the Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA) (2024): *Delivering Rural Opportunity: Third Report on Rural Proofing*. Policy Paper. <https://www.gov.uk/government/publications/delivering-rural-opportunity/delivering-rural-opportunity-third-report-on-rural-proofing> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- ENRD Thematic Group (TG) on Rural Proofing (2022): *Rural Proofing Actions at Different Levels*. Key considerations. Outcomes of the 2nd Thematic Group meeting: 19/05/2022. European Network for Rural Development. https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/2nd_enrd_tg_rural_proofing_summaryboard_0.pdf (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- European Economic and Social Committee (2014): *Opinion of the European Economic and Social Committee on 'Community Led Local Development (CLLD) as a Tool of Cohesion Policy 2014-20 for Local, Rural, Urban and Peri-Urban Development (Exploratory Opinion at the Request of the Greek Council Presidency)* (2015/C 230/01) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=uriserv:OJ.C_.2015.230.01.0001.01.ENG (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- GRANULAR (2024): D 5.1 Guidelines for the Rural Proofing of Transition Policies in Europe. https://www.ruralgranular.eu/wp-content/uploads/2024/09/GRANULAR_D5.1_Guidelines_for_the_Rural_Proofing_of_Transition_Policies_in_Europe.pdf

- House of Lords (2019): *Time for a Strategy for the Rural Economy*. House of Lords Paper 330, Select Committee on the Rural Economy <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldrurecon/330/330.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15. (2019): *Public Service Reform Underlying Good Governance*.
- Kommun Forbundet (2016): *Landsbygdspolitik och landsbygdssäkring – i Finland, Norge, Storbritannien och Kanada*. <https://www.kommunforbundet.fi/ekonomi-och-livskraft/livskraft/landsbygdspolitiken-och-landsbygdsutveckling> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Levelling-up and Regeneration Act 2023. (2023) <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/55/enacted> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- OECD (2011): *OECD Rural Policy Reviews: England, United Kingdom 2011*. OECD Rural Policy Reviews. OECD Publishing, Paris <https://doi.org/dwk6n9>
- OECD (2014): *Innovation and Modernising the Rural Economy*. OECD Rural Policy Reviews. OECD Publishing, Paris <https://doi.org/z7k>
- OECD (2020): Section 4: 'Implementing the rural well-being policy framework: Guidelines and the institutional picture of OECD countries'. In: *Rural Well-being: Geography of Opportunities*. OECD Publishing, Paris, 139–177. <https://doi.org/p3mn>
- Prime Minister's Office (2023): *Finnish Council of Regulatory Impact Analysis, Annual Review 2022*. Helsinki https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164804/VNK_2023_6.pdf (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Regulation (EU) 2021/1060 of The European Parliament and of The Council of 24 June 2021 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund Plus, the Cohesion Fund, the Just Transition Fund and the European Maritime, Fisheries and Aquaculture Fund and financial rules for those and for the Asylum, Migration and Integration Fund, the Internal Security Fund and the Instrument for Financial Support for Border Management and Visa Policy. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1060> (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Rural Vision (2024): *Rural Proofing*. https://rural-vision.europa.eu/action-plan/cross-cutting/rural-proofing_en (Letöltés: 2024. 06. 05.)
- Select Committee on the Rural Economy. Corrected Oral Evidence: Rural Economy: Tuesday 22 January 2019 11.30 am [minutes of meeting] <https://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/rural-economy-committee/ruraleconomy/oral/95525.html> (Letöltés: 2024. 06. 05.)

A mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek szerkezete és szakpolitikai kihívásai: egy nemzetközi összehasonlítás

The structure of agricultural income inequality and policy challenges: an international comparison

FERTŐ IMRE

FERTŐ Imre: főigazgató, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; ferto.imre@krtk.elte.hu; egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem; 1093 Budapest, Fővám tér 8.; imre.ferto@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-3742-5964>

KULCSSZAVAK: mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenség; agrártámogatások; vidéki fejlődés; jövedelemelosztás; fenntartható agrárpolitika; térségi egyenlőtlenségek

ABSZTRAKT: A mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek mélyreható társadalmi-gazdasági és térségi következményekkel járnak, amelyek közvetlenül befolyásolják a vidéki térségek fenntarthatóságát és gazdasági stabilitását. A jövedelemkülönbségek kialakulása a földtulajdon szerkezetével, az agrárpiaci erőviszonyokkal, a támogatási rendszerek működésével és a technológiai fejlődés egyenlőtlen elérhetőségével függ össze. A tanulmány célja, hogy feltárja a mezőgazdasági jövedelemelosztás térségi és strukturális sajátosságait, valamint értékelje a szakpolitikai beavatkozások hatékonyságát. A cikk kitér a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenség mérésére alkalmazott módszerekre, különös tekintettel a keresztmetszeti és panel megközelítések összehasonlítására, valamint a statikus és dinamikus egyenlőtlenségi mutatók korlátaira. A tanulmány áttekinti azokat az adatbázisokat, amelyek a mezőgazdasági jövedelmek vizsgálatához rendelkezésre állnak (EU-SILC, FADN, ARMS), és kritikai elemzést nyújt azok alkalmazhatóságáról, előnyeiről és hátrányairól. Az eredmények rávilágítanak arra, hogy a jelenlegi támogatási rendszerek gyakran hozzájárulnak a jövedelemkülönbségek fennmaradásához, mivel a források nagy része a nagyüzemi gazdaságokhoz kerül, miközben a kisgazdaságok pénzügyi és technológiai hátrányai tovább mélyülnek. A cikk szakpolitikai ajánlásokat fogalmaz meg a célzottabb támogatási rendszerek, a pénzügyi befogadás, a digitális technológiák elterjedésének ösztönzése és a nemek közötti egyenlőség előmozdítása érdekében. Az eredmények alapján a kutatás hozzájárul a mezőgazdasági jövedelemelosztás méltányosabbá tételéhez és a fenntartható agrárfejlődést elősegítő szakpolitikai döntések megalapozásához.

Imre FERTŐ: director, ELTE Centre for Economic and Regional Studies; Tóth Kálmán u.4., H-1097 Budapest; ferto.imre@krtk.elte.hu; professor, Corvinus University of Budapest; Fővám tér 8.; H-1093 Budapest, Hungary; imre.ferto@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-3742-5964>

KEYWORDS: agricultural income inequality; agricultural subsidies; rural development; income distribution; sustainable agricultural policy; spatial disparities

ABSTRACT: The article examines agricultural income inequality from an international comparative perspective, highlighting its significant socioeconomic and spatial impacts, particularly affecting rural sustainability and economic stability. Agricultural income disparities

result from structural issues such as land ownership patterns, market power dynamics, subsidy schemes, and uneven technological development. The research aims to identify spatial and structural characteristics of agricultural income distribution and evaluates policy interventions' effectiveness.

Methodologically, the study critically reviews various income inequality measurement approaches, including cross-sectional and panel data analyses, Gini coefficients, regression-based decompositions, and dynamic inequality indicators. Each method's advantages, limitations, and applicability are discussed in depth, emphasizing issues like data consistency, endogeneity, and sample attrition.

Focusing specifically on the databases used to study agricultural income inequalities, the paper provides an extensive analysis of key databases such as EU-SILC (European Union Statistics on Income and Living Conditions), FADN (Farm Accountancy Data Network), and ARMS (Agricultural Resource Management Survey). These databases, primarily covering Europe and the USA, are valuable due to their methodological consistency, comprehensive data coverage, and long-term availability. However, the analysis recognizes their limitations, including representational biases towards larger, commercially viable farms and the exclusion of informal economic activities prevalent in developing countries.

Empirical findings indicate that agricultural subsidies often exacerbate existing inequalities by disproportionately benefiting large-scale farmers, particularly in developed economies like the European Union and the United States. The Common Agricultural Policy (CAP) of the EU, for instance, tends to maintain or even deepen income disparities due to its support mechanisms' regressive nature. In contrast, targeted subsidy programs in developing economies, such as Brazil's Bolsa Família or Malawi's Farm Input Subsidy Program (FISP), demonstrate potential for reducing rural poverty and stabilizing farm incomes.

Central and Eastern European countries, especially Hungary, exhibit unique challenges due to historical privatization processes, resulting in polarized farm structures and substantial regional disparities. Research highlights the regressive distribution of EU subsidies in Hungary, reinforcing existing economic divides.

To address these inequalities, the study recommends reforming subsidy distribution to benefit smaller farms, enhancing financial inclusion, promoting digital technology access, and implementing gender-inclusive agricultural policies. Future research directions emphasize improving longitudinal analysis of subsidy impacts, integrating climate adaptation strategies, and further investigating the role of digital innovations in reducing agricultural income inequality.

Bevezetés

A mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek térbeli és társadalmi-gazdasági dimenziói egyre fokozottabb figyelmet kapnak a regionális fejlesztéspolitikában. Ez nem véletlen, hiszen ezek az eltérések meghatározó módon befolyásolják a vidéki térségek gazdasági ellenállóképességét, társadalmi stabilitását és fenntartható fejlődési lehetőségeit. A mezőgazdasági termelők közötti jövedelmkülönbségek gyökerei mélyebbek, mint azt első ránézésre gondolnánk: a földtulajdon szerkezete, a piaci erőviszonyok aszimmetriája, az agrártámogatási rendszerek működése és a globális gazdasági folyamatok egyenlőtlen erőforrás-elosztást eredményeznek (Abbasi 2024; Chen, Yong 2022; Davis et al. 2010).

A mezőgazdaság szerkezeti átalakulása – különösen a nagyüzemi termelés térnyerése és a piaci liberalizáció – egyre mélyülő szakadékot eredményez a kis-

gazdaságok és a nagy agrárvállalatok között. Ez a folyamat tovább erősíti a vidéki térségekben tapasztalható társadalmi-gazdasági polarizációt (Finger, El Benni 2021). A kérdés tehát nem csupán közgazdasági természetű, hanem társadalompolitikai is.

Az agrártámogatások elosztási mechanizmusai és a jövedelmi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásaik vizsgálata napjainkban kiemelt kutatási területté vált. Paradox módon, bár az agrártámogatások eredeti célja a mezőgazdasági jövedelmek stabilizálása és a gazdálkodók pénzügyi biztonságának növelése, ezek gyakran regresszív hatást fejtenek ki. A támogatások jelentős része ugyanis a nagyüzemi termelőkhez és tőkeerős agrárvállalatokhoz áramlik (Ciliberti et al. 2022; Finger, El Benni 2021).

A kisgazdák helyzete különösen nehéz: korlátozott hozzáférésük van a pénzügyi forrásokhoz és technológiai fejlesztésekhez, ami tovább mélyíti a jövedelmi különbségeket. E folyamatokat a földhasználati struktúrák, az intézményi korlátok és a piaci erőviszonyok is jelentősen meghatározzák (Akpa, Amegnaglo, Chabossou 2024). A nemek közötti egyenlőtlenségek szintén kulcsfontosságú szerepet játszanak: a női gazdálkodók gyakran hátrányos helyzetben vannak a földtulajdon megszerzésében, a finanszírozási lehetőségek elérésében és az agrárképzési programokban való részvételben. Ez hosszú távon a mezőgazdasági termelékenység és jövedelmi stabilitás csökkenéséhez vezet (Akpa, Amegnaglo, Chabossou 2024).

Jelen tanulmány célja, hogy átfogó elemzést nyújtson a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek szerkezeti és térbeli meghatározóiról, valamint feltárja a támogatási rendszerek és piaci struktúrák közötti összetett kölcsönhatásokat. Az irodalom feldolgozása során tudatosan olyan tanulmányokra fókuszáltunk, amelyek rigorózus empirikus megközelítést alkalmaznak: keresztmetszeti és paneladat-elemzéseket, regressziós dekompozíciós technikákat és dinamikus egyenlőtlenségi mutatókat használó munkák szolgáltak kiindulópontként. Fontos szempontunk volt továbbá, hogy a forrásművekben megjelenjenek a „mezőgazdasági jövedelem”, „jövedelemeloszlás”, „támogatások” és „területi egyenlőtlenség” kulcsszavak, biztosítva ezzel a tematikus koherenciát.

A vizsgálat időbeli kerete az elmúlt két évtized empirikus eredményeire épül, ugyanakkor klasszikus módszertani tanulmányokkal is kiegészítettük. Térbeli szempontból a fejlett országok, a kelet-közép-európai országok, valamint a fejlődő és feltörekvő országok sajátosságaira koncentráltunk.

A „mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenség” fogalma alatt a mezőgazdasági tevékenységből származó háztartási vagy gazdasági egység jövedelmének eloszlását értjük, amelyet mind vertikális, mind horizontális dimenzióban vizsgálunk. Az európai kontextusban különös hangsúlyt kap a Közös Agrárpolitika szerepe és a kisgazdaság-nagyüzem struktúra hatása. A fejlődő és feltörekvő országok esetében pedig a pénzügyi hozzáférési korlátok, a technológiai diffúzió és a vidéki-városi migráció dinamikája áll elemzésünk középpontjában. Ez a definíciós keret lehetővé teszi, hogy a következő empirikus fejezetekben bemutatott eredmények

világos és összehasonlítható kontextusba kerüljenek, megkönnyítve a régiónkénti és szerkezetenkénti eltérések részletes feltárását.

Kiemelt figyelmet fordítunk a jövedelemegyenlőtlenség mérésére és elemzésére szolgáló empirikus módszertanokra, valamint a kapcsolódó adatbázisokra. A szakirodalomban széles körben alkalmazott mutatók – például a Gini-koefficiens és a regressziós alapú dekompozíciós technikák – ugyan fontos betekintést nyújtanak a jövedelmi különbségek alakulásába, de számos módszertani korláttal rendelkeznek, amelyeket kritikusan kell értékelni (Das, Srivastava 2021). Tanulmányunk összehasonlíjtja a keresztszeti és paneladat-elemzési megközelítéseket, valamint értékeli a statikus és dinamikus jövedelmi egyenlőtlenségi mutatók alkalmazhatóságát a mezőgazdasági szektorban.

Részletes áttekintést adunk azokról az adatbázisokról is, amelyek a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségek vizsgálatához rendelkezésre állnak, kiemelve előnyeiket és korlátaikat. Az olyan adatforrások, mint az EU-SILC (*European Union Statistics on Income and Living Conditions*), a FADN (*Farm Accountancy Data Network*) és az ARMS (*Agricultural Resource Management Survey*) kulcsfontosságúak a jövedelemeloszlás megértéséhez. Módszertani eltéréseik és lefedettségi korlátaik miatt azonban eltérő következtetésekhez vezethetnek (Marino, Rocchi, Severini 2024; Piet, Desjeux 2021; Yu, Lim 2024). Kritikai elemzést nyújtunk ezen adatbázisok összehasonlíthatóságáról, valamint arról, hogy mennyire képesek megragadni a mezőgazdasági jövedelmek időbeli ingadozásait és térbeli sajátosságait.

Az empirikus eredmények alapján kutatásunk rávilágít a célzott támogatási rendszerek szükségességére, amelyek figyelembe veszik a kisgazdálkodók és hátrányos helyzetű régiók specifikus kihívásait. A tanulmány a regionális fejlesztéspolitika és a fenntartható agrártámogatási stratégiák szempontjából is releváns következtetéseket von le, amelyek hozzájárulhatnak a kiegyensúlyozottabb agrárgazdasági fejlődés kialakításához (Ciliberti et al. 2022).

A mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenség mérésére használt módszerek áttekintése

A mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenség pontos mérése az agrárpolitika egyik központi kérdése, amely különös jelentőséggel bír a társadalmi kohézió és a vidékfejlesztés szempontjából. Jelen fejezet célja a rendelkezésre álló módszertani eszközök kritikai értékelése, különös tekintettel azok gyakorlati alkalmazhatóságára és korlátaira. A módszertani megközelítések sokfélesége ellenére mindegyik eljárás sajátos előnyökkel és hátrányokkal rendelkezik, amelyek alapos ismerete elengedhetetlen a kutatási eredmények helyes értelmezéséhez. A módszertani áttekintés során a fejlődő országokra vonatkozó forrásművekben alkalmazott elemzési módszereket is értékeljük, mivel ott is hasonló megközelítéseket alkalmaznak.

A Gini-koefficiens kétségtelenül a leggyakrabban alkalmazott jövedelem-egyenlőtlenségi mutató, amely népszerűségét elsősorban egyszerű értelmezhetőségének és az országközi összehasonlítások lehetőségének köszönheti (Atkinson 1970). A mezőgazdasági szektorban való alkalmazása azonban számos metodológiai kérdést vet fel.

A mutató statikus természete különösen problematikus a mezőgazdasági jövedelmek kontextusában, ahol jelentős időbeli volatilitás jellemző. A kisgazdaságokat érintő jövedelemingadozások – amelyek gyakran az időjárási viszonyok, piaci árváltozások és szakpolitikai intézkedések következményei – nem különböztethetők meg megfelelően a hosszú távú strukturális egyenlőtlenségektől (Finger, El Benni 2021).

Különösen figyelemre méltó Fields (2001) megállapítása, amely szerint a keresztmetszeti jövedelemeloszlás nem nyújt megfelelő információt a jövedelem-mobilitásról. Két térség azonos Gini-értéke mögött alapvetően eltérő gazdasági dinamika húzódhat meg: az egyik esetben magas mobilitású, átmeneti egyenlőtlenségekről, míg a másokban tartós, strukturális problémákról lehet szó (Jenkins, Van Kerm 2006).

A módszertani korlátok kezelése érdekében a szakirodalom egyre inkább a longitudinális elemzések felé fordul. A valószínűségi átmeneti mátrixok, jövedelem-mobilitási indexek és hosszmetzeti egyenlőtlenségi mérőszámok alkalmazása lehetővé teszi az időbeli jövedelemeloszlás dinamikájának mélyebb megértését.

A regressziós alapú dekompozíciós eljárások jelentős előrelépést jelentenek az egyenlőtlenség strukturális tényezőinek azonosításában. Ezek a módszerek lehetővé teszik a jövedelemkülönbségek konkrét magyarázó változókhoz – úgymint gazdaságméret, képzettségi szint vagy pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés – való hozzárendelését (Fields 2003).

A módszer gyakorlati értéke azonban jelentősen függ az adatok minőségétől és a változózválasztás megalapozottságától (Wooldridge 2010). A mezőgazdasági környezetben különösen problematikus az elhagyott változók torzítása, mivel számos nehezen megfigyelhető tényező – mint a társadalmi hálózatok, informális pénzügyi konstrukciók vagy egyéni kockázati preferenciák – jelentős hatást gyakorol a jövedelemeloszlásra (Barrett, Carter, Timmer 2019).

További módszertani kihívást jelent, hogy sok dekompozíciós modell feltételezi a magyarázó változók egységes hatását a különböző jövedelmi kategóriákban. Ez a feltételezés gyakran nem állja meg a helyét, különösen olyan rendszerekben, ahol a kis- és nagyüzemek alapvetően eltérő gazdasági környezetben működnek. A kvantilis regressziós technikák és nemparaméteres dekompozíciós módszerek alkalmazása növelheti az elemzések robusztusságát (Das, Srivastava 2021).

A paneladat-elemzés különleges értéket képvisel a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenség kutatásában, mivel lehetővé teszi ugyanazon gazdaságok hosszú távú követését (Verbeek, Nijman 1992). Ez a megközelítés nélkülözhetetlen a jövedelem-mobilitás értékeléséhez és a szakpolitikai beavatkozások hatásai-

nak méréshez. A paneladat-modellek egyik legkritikusabb gyengesége a mintaelhagyás jelensége. A gazdaságok kiesése a felmérésekből – legyen az farmbezárás, gazdasági nehézségek, migráció vagy földtulajdonváltások következménye – szelekciós torzítást eredményezhet (Fitzgerald, Gottschalk, Moffitt 1998). Különösen problematikus, ha az alacsonyabb jövedelmű farmok nagyobb valószínűséggel hagyják el a mintát, ami az egyenlőtlenség alulbecslését eredményezheti (Allanson, Kasprzyk, Barnes 2017).

A torzítások kezelésére fejlesztett módszerek – mint az inverz valószínűségi súlyozás és a többszörös imputáció – segíthetnek a reprezentativitás megőrzésében (Wooldridge 2010). Ugyanakkor a paneladat-módszerek gyakran feltételezik az időbeli stabilitást, ami a mezőgazdasági szektorban – az árvolatilitás, szélsőséges időjárás események és változó szakpolitikai környezet miatt – ritkán teljesül (Jenkins, Van Kerm 2006).

A különböző megközelítések szisztematikus összehasonlítását az 1. táblázat mutatja be, amely tartalmazza a főbb módszertani eszközök jellemzőit, előnyeit és korlátait.

Az adatkonzisztencia hiánya komoly akadályt jelent a különböző régiók és időszakok összehasonlításában. A mezőgazdasági jövedelem definíciója jelentősen eltér a különböző felmérésekben, eltérő adatgyűjtési módszerekkel és jövedelemelemekkel (Barrett, Carter, Timmer 2019). Az adatgyűjtési gyakorlatok standardizálása és a módszertani átláthatóság biztosítása kulcsfontosságú lépés a megbízható összehasonlítások felé.

A mezőgazdasági jövedelem egyenlőtlenségét vizsgáló kutatásokban az endogenitás jelentős kihívást jelent, mivel a vizsgált változók közötti ok-okozati kapcsolatok iránya gyakran nem egyértelmű, illetve bizonyos fontos tényezők megfigyelhetetlenek vagy nem állnak rendelkezésre megfelelő minőségben. Például a gazdaságok mérete, a technológiai fejlettség vagy a pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés egyszerre lehetnek a jövedelemegyenlőtlenség okai és következményei is. Ha ezek a tényezők a modellekben nem megfelelően kerülnek kontrollálásra, akkor torzított eredményeket eredményezhetnek, amelyek félrevezető következtetésekhez vezethetnek a szakpolitikai ajánlások tekintetében. Az endogenitás kezelésére alkalmas robusztus ökonometria technikák – például az instrumentális változók módszere, fix hatású modellek vagy gépi tanulási megközelítések – nélkülözhetetlenek a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenség meghatározó tényezőinek pontosabb és megbízhatóbb feltárásához (Wooldridge 2010).

A technológiai fejlődés új dimenziókat nyit a mezőgazdasági jövedelmek mérésében. A big data technikák és távérzékelési technológiák integrálása alternatív mutatókat szolgáltat a vidéki területek gazdasági aktivitásáról. A műholdas képek és térbeli adatok kiegészíthetik a hagyományos felmérésalapú méréseket, pontosabb képet adva a tényleges gazdasági viszonyokról (Marino, Rocchi, Severini 2024).

A módszertani korlátok fényében integráltabb megközelítésre van szükség a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek mérésében. A keresztmetszeti muta-

1. táblázat: A módszertani eszközök összegzése
Summary of methodological tools

Módszertan	Főbb jellemzők	Előnyök	Korlátok	Alkalmazhatóság
Gini-koefficiens	A jövedelemegyenlőtlenséget a Lorenz-görbe alapján méri	Egyszerű, széles körben használt, lehetővé teszi az országok közötti összehasonlítást	Statikus mutató, nem ragadja meg a jövedelemmobilitást vagy az egyenlőtlenség forrásait	Hatékony keresztmetszeti tanulmányokhoz és szakpolitikai értékelésekhez (Atkinson 1970)
Gini-dekompozíció	A jövedelemegyenlőtlenséget jövedelemforrás vagy alcsoporthoz bontja	Azonosítja az egyenlőtlenség fő tényezőit, célzott szakpolitikai beavatkozásokhoz nyújt segítséget	Erős jövedelemkategorizálást igényel, nem kezeli az oksági kapcsolatokat	Hasznos a szakpolitikai hatások és csoporton belüli eltérések elemzéséhez (Shorrocks 1982)
Regressziós alapú dekompozíció	Ökonometriai modellekkel magyarázza az egyenlőtlenség forrásait	Kiemeli a strukturális tényezőket, lehetőséget biztosít hipotézisek tesztelésére	Nagy adatmennyiséget igényel, endogenitási problémák merülhetnek fel	Alkalmas a jövedelemegyenlőtlenség meghatározó tényezőinek megértésére (Fields 2003)
Paneladat-elemzés	Időben követi ugyanazon farmok jövedelmi változásait	Rögzíti a jövedelemmobilitást és a szakpolitikai hatásokat	Mintaelhagyás és adatkonzisztencia-problémák	Lényeges a szakpolitikai hatások hosszú távú vizsgálatához (Verbeek, Nijman 1992)
Dinamikus dekompozíció	Az időbeli egyenlőtlenség változásait elemzi	Figyelembe veszi a jövedelemmobilitást és a strukturális változásokat	Hosszú távú adatok szükségesek, számításgigényes	Ideális a hosszú távú szakpolitikai hatások és piaci változások értékelésére (Jenkins, Van Kerm 2006)

Forrás: a szerző szerkesztése

tók longitudinális mobilitási mérésekkel való kombinálása, robusztus dekompozíciós technikák alkalmazása és a fejlett paneladat-korrekciók használata jelentősen növelheti az empirikus eredmények megbízhatóságát.

A jövőbeli kutatási irányok között kiemelkedő szerepet kell kapnia a big data elemzés, a gépi tanulás és a térbeli mutatók hagyományos jövedelmi egyenlőtlenségi mérőszámokkal való kombinálásának. Ez lehetővé tenné a mezőgazdasági jövedelmi eltérések részletesebb és dinamikusabb értékelését, megalapozottabb szakpolitikai döntések támogatását.

Adatbázisok a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenség elemzéséhez

A mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek elemzésének megbízhatósága alapvetően azon múlik, hogy rendelkezésre állnak-e nagy léptékű, strukturált adatbázisok, amelyek mélységükben és módszertani következetességükben alkalmasak hosszú távú elemzések elvégzésére. Ebben a fejezetben elsősorban az európai és amerikai adatbázisokat mutatjuk be, mivel ezek módszertani egységességüknek, részletgazdagságuknak és elérhetőségüknek köszönhetően széles körben elfogadottak a mezőgazdasági jövedelmi különbségek kutatásában. Az EU-SILC és a FADN az Európai Unió országaiban, míg az ARMS az Egyesült Államokban kínál szabványosított mikroadatokat a gazdálkodói háztartások jövedelméről, a támogatási struktúrákról és azok gazdasági következményeiről. Ezzel szemben az ázsiai vagy fejlődő országok adatbázisai gyakran kevésbé homogének, módszertanilag eltérőek, ami megnehezíti a nemzetközi összehasonlítások elvégzését. Ezekben a régiókban jellemzően kihívást jelent az informális jövedelmek és a földhasználat pontos mérése.

Az EU-SILC adatbázis az egyik legjelentősebb információforrás az Európai Unióban, amely lehetőséget ad a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági háztartások jövedelmi helyzetének összehasonlítására, ráirányítva a figyelmet a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségekre is (Marino, Rocchi, Severini 2021; Mittenzwei et al. 2024). Ugyanakkor ennek a forrásnak korlátai is vannak, hiszen az éves jelentési keret nem képes pontosan követni a mezőgazdasági jövedelmek rövid távú ingadozásait, például időjárás események vagy piaci sokkok hatásait (Finger, El Benni 2021). Továbbá a mezőgazdasági háztartások kategorizálása nem olyan részletes, mint a szektorspecifikus adatbázisokban, így nehéz megkülönböztetni a teljes munkaidőben és részmunkaidőben gazdálkodó háztartásokat, valamint figyelembe venni a jövedelemdiverzifikációs stratégiákat, például a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatást (Meloni et al. 2024). Ezek a korlátok arra utalnak, hogy bár az EU-SILC értékes a makroszintű elemzésekhez, alkalmazhatósága a részletes szektorszintű vizsgálatokban korlátozott lehet.

A FADN az Európai Unióban a legszélesebb körben használt adatbázis a mezőgazdasági jövedelmek elemzésére. Részletes pénzügyi információkat tartalmaz

a gazdaságokról, beleértve a bevételeket, költségeket és támogatásokat, így kulcsfontosságú az agrárpolitikai intézkedések jövedelemeloszlásra gyakorolt hatásainak értékelésében (Piet, Desjeux 2021). Az EU-SILC-hez képest a FADN szektorspecifikus betekintést nyújt, és lehetővé teszi a gazdasági szintű jövedelmi egyenlőtlenségek mélyreható elemzését, különösen a Közös Agrárpolitika (CAP) újraelosztó hatásainak vizsgálatát (Ciliberti et al. 2022).

A FADN azonban kizárólag a nagyobb gazdaságokra összpontosít, ami szelekciós torzítást eredményez, mivel kizárja a kisüzemi és önellátó gazdálkodókat, akik nem vezetnek hivatalos pénzügyi nyilvántartásokat (Marino, Rocchi, Severini 2024). Ez a korlát különösen a kisgazdálkodás által dominált régiókban eredményez hiányos reprezentációt (Grochowska, Pawłowska, Skarżyńska 2021). Emellett az adatbázis nem tartalmaz átfogó információkat a mezőgazdasági háztartások teljes jövedelméről, például a mezőgazdaságon kívüli bevételekről, szociális transferekről vagy vagyongyarapodási stratégiákról, amelyek alapvető fontosságúak a jövedelmi egyenlőtlenségek teljes megértéséhez (Mittenzwei et al. 2024). Ennek eredményeként, bár a FADN nélkülözhetetlen a mezőgazdasági jövedelmesség és a szakpolitikai hatások értékeléséhez, nem nyújt teljes képet a mezőgazdasági jövedelemeloszlásról.

Az ARMS adatbázis, amelyet az Amerikai Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma (USDA) kezel, az elsődleges forrás az amerikai mezőgazdaság gazdasági és pénzügyi adatainak elemzésére. Az ARMS részletes információkat gyűjt a farmjövedelmekről, a háztartási keresetekről, a termelési költségekről és az adósságszintekről, így értékes eszközt jelent a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségek értékeléséhez (Yu, Lim 2024). A FADN-tól eltérően az ARMS szélesebb körű farmtípusokat fed le, beleértve a kisüzemi és diverzifikált gazdaságokat is (Hadrich, Wolf, Johnson 2017).

Ugyanakkor az ARMS is számos korláttal rendelkezik. Először is, az adatgyűjtés kérdőíves módszertanra épül, amely torzításokat eredményezhet a válaszmegtágadások és visszaemlékezési hibák miatt (Akpa, Amegnaglo, Chabossou 2024). Másodszor, az ARMS nem teszi lehetővé a közvetlen összehasonlításokat a nem mezőgazdasági szektorokkal, ami csökkenti alkalmazhatóságát a szélesebb gazdasági egyenlőtlenségek vizsgálatában (Chen, Yong 2022). Végül, bár az adatbázis tartalmaz regionális adatokat, nem nyújt olyan részletességet a nemzetközi összehasonlításokhoz, mint az EU-SILC vagy a FADN, ami korlátozza a határokon átnyúló kutatásokban való felhasználhatóságát.

Sok ország végez nemzeti mezőgazdasági összeírásokat és háztartási felméréseket a gazdálkodói jövedelmek és a vidéki megélhetés értékelése céljából. Ezeket az adathalmazokat gyakran az adott ország sajátos kontextusához igazítják, és olyan kulcsfontosságú tényezőket rögzítenek, mint a földtulajdonlás, a támogatásokhoz való hozzáférés és az informális munkaerő hozzájárulása a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségekhez (Jaitiang, Huang, Yang 2021). Példák erre az Egyesült Királyság mezőgazdasági összeírása, az Egyesült Államok mezőgazdasági össze-

írása, valamint Európa és Ázsia különböző nemzeti gazdálkodói jövedelemfelmérései.

Bár ezek az adathalmazok rendkívül gazdagok, a módszertani eltérések miatt nemzetközi összehasonlíthatóságuk korlátozott. A felmérések eltérő kialakítása, a jövedelem definícióinak különbségei és az adatgyűjtési időközök változossága nehezíti a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségekre vonatkozó általános következtetések levonását (Czyżewski, Czyżewski, Kryszak 2019). Ezenkívül egyes nemzeti felmérések nem képesek megfelelően megragadni az informális mezőgazdasági tevékenységeket, különösen a fejlődő gazdaságokban, ahol az önellátó gazdálkodás és a cserekereskedelem továbbra is elterjedt (Alamgir et al. 2021). Ezek a hiányosságok rámutatnak arra, hogy harmonizált módszertanokra van szükség a nemzeti mezőgazdasági jövedelemadatok megbízhatóságának és összehasonlíthatóságának javítása érdekében.

A távérzékelés és a big data elemzés terén elért legújabb fejlemények új lehetőségeket nyitottak meg a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségek vizsgálata előtt. A műholdképek, a térinformatikai adatok és a gépi tanulási technikák segítségével megbecsülhető a föld termelékenysége, a termés hozamok, a vidéki térségek gazdasági aktivitása, amelyek alternatív mutatókat nyújthatnak a jövedelemszintek értékeléséhez (Palagi et al. 2022). Ezen adathalmazok integrálása a hagyományos jövedelemfelmérésekkel növelheti a kutatások részletességét és pontosságát a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségek terén.

Mindazonáltal ezek a technológiák még gyerekcipőben járnak a társadalmi-gazdasági tanulmányokban, és alkalmazásuk több kihívással is szembesül. Először is, a távérzékelési módszerek nem képesek közvetlenül mérni a jövedelmet, hanem csupán a földhasználati és termelékenységi mutatók alapján következtetnek a gazdasági helyzetre (Piet, Desjeux 2021). Másodszor, az adatvédelemmel kapcsolatos aggályok és a nagy számítási költségek korlátozhatják a big data elemzés széles körű alkalmazását a mezőgazdasági közgazdaságtani kutatásokban (Ciliberti et al. 2022). Ennek ellenére ezek az új módszerek jelentős potenciált hordoznak magukban a meglévő adatbázisok kiegészítésére és a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségek mérésének javítására.

Empirikus eredmények a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségről

Az empirikus kutatások a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségről azt mutatják, hogy a mezőgazdasági bevételek eltéréseit gazdasági, társadalmi és politikai tényezők bonyolult kölcsönhatása alakítja. A szakirodalom széles köre azonosított kulcsfontosságú trendeket a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenség terén globális és regionális szinten, miközben rámutatott a módszertani viták jelentőségére, amelyek formálják az empirikus eredményeket.

Globális szinten a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenség növekvő tendenciát mutat az ágazat szerkezeti átalakulásai miatt, beleértve a fokozott gépesítést, a földbirtokok koncentrációját és a globális agrárvállalatok terjeszkedését (Finger, El Benni 2021). Kutatások következetesen kimutatták, hogy a gazdálkodók közötti jövedelmkülönbségek mind a fejlett, mind a fejlődő gazdaságokban növekedtek, mivel a nagyszabású kereskedelmi farmok aránytalanul nagy előnyöket élveznek a gazdasági liberalizációból, a technológiai fejlődésből és a politikai támogatásból (Ciliberti et al. 2022; Piet, Desjeux, 2021). A szerződéses gazdálkodás egyre nagyobb elterjedése szintén hozzájárult ehhez az egyenlőtlenséghez, mivel a kisgazdák gyakran alacsonyabb áron értékesítik terményeiket, mint azok a nagy agrárvállalatok, amelyek közvetlen piaci hozzáféréssel rendelkeznek (Tang, Wang, Zhao, 2024).

A mezőgazdasági politika újraelosztó hatásai

A mezőgazdasági politika kulcsszerepet játszik a mezőgazdasági jövedelmek eloszlásának alakításában, és a támogatások az egyik legfontosabb mechanizmusnak számítanak a farmjövedelmek stabilizálásában. Ugyanakkor e támogatások újraelosztó hatásai vitatottak: egyes tanulmányok szerint ezek a nagyobb gazdaságokat részesítik előnyben, míg más kutatások arra mutatnak rá, hogy megfelelő kialakítás esetén a kistermelőket is támogathatják. A támogatások hatása a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségre nagyban függ a politikai struktúrától, az elosztási mechanizmusoktól és a regionális gazdasági feltételektől (Allanson 2006, 2008; Ciliberti et al. 2022). Az alábbiakban három nagyobb földrajzi egység szerint (fejlett országok, kelet-közép-európai országok, fejlődő és feltörekvő országok) csoportosítva mutatjuk be a mezőgazdasági politikák újraelosztó hatásait.

Fejlett országok

A fejlett országokban a támogatási programok gyakran földterület vagy történelmi termelési szintek alapján osztják el a kifizetéseket, ami a már meglévő jövedelmi egyenlőtlenségeket erősíti (Ciliberti, Frascarelli 2018). Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája (CAP) például sok kritikát kapott amiatt, hogy a közvetlen kifizetéseket a nagyobb, vagyonosabb földbirtokosok kapják, míg a kis- és közepes méretű gazdaságok kevesebb előnyhöz jutnak (Finger, El Benni 2021). Az elosztási változások elérésére irányuló politikák nagy része – általában az igazságosabb elosztás irányába – eddig viszonylag korlátozott volt. Ez még akkor is igaz, ha a CAP-támogatások koncentrációjának csökkentését például az EU Bizottsága már közel három évtizeddel ezelőtt kulcsfontosságú célként ismerte el (European Commission 1991). A Bizottság próbálkozásait a nagyobb gazdaságokkal rendelkező tagállamok, mint például az Egyesült Királyság és Németország, következetesen akadályozták és felhígították, és 1991 óta nagyjából igaz az a beismerés, hogy

a támogatások körülbelül 80 százaléka a kedvezményezettek 20 százaléka-hoz került (és fordítva). Moreddu (2011) az OECD-országokra vonatkozó elemzésében megállapította, hogy a legtöbb vizsgált országban a mezőgazdasági termelés és a támogatások nagymértékben a nagyobb gazdaságokra koncentrálnak (a bruttó mezőgazdasági termelés értékével mérve): a 25 százalékot kitevő legnagyobb gazdaságok a bruttó mezőgazdasági termelés 45-85 százalékát állítják elő, és az összes támogatás 35-75 százalékát kapják. A gazdaságok jövedelmének 50-75 százalékát is ők adják, és átlagos jövedelmük jóval meghaladja az összes gazdaság átlagát.

A 2. táblázat tovább erősíti a fentieket: a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek jelentős eltéréseket mutatnak a vizsgált országok között és időben is változnak. Skóciában a vizsgált időszakban mérsékelt, 0,452–0,616 közötti Gini-értékek mutatkoztak, jelezve, hogy a politikák nem hoztak jelentős javulást az egyenlőtlenségekben. Ezzel szemben Olaszországban és Magyarországon kifejezetten magas értékeket (0,696–0,850 között) mértek, ami arra utal, hogy a támogatások gyakran fenntartják vagy súlyosbítják a meglévő jövedelmi különbségeket. Svájcban regionálisan eltérő volt a támogatások hatása, ami rámutat a támogatási politikák célzottabb kialakításának szükségességére.

2. táblázat: A mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségek mértéke néhány vizsgált országban
The extent of agricultural income disparities in some examined countries

	Gini	Ország	Időszak
Allanson, Kaprzyk, Barnes 2017	0,452-0,616	Skócia	1995-2009
Allanson 2019	0,466-0,508	Skócia	1995-2009
Ciliberti, Frascarelli 2019	0,778-0,818	Olaszország	2014-2015
Kaditi, Nitsi 2011	0,320-0,385	Görögország	1998-2007
Severini, Tantari 2013	0,696	Olaszország	2006-2007
Severini, Tantari 2014	0,506-0,556	Olaszország	2011
El Benni et al. 2012	0,22-0,58	Svájc	1990-2009
El Benni, Finger 2013	0,15-0,68	Svájc	1990-2009
Fertő, Bojnec 2023	0,725-0,850	Magyarország	2013-2019

Forrás: a szerző szerkesztése

A skót mezőgazdaságban a közvetlen farmtámogatások történelmileg inkább fenntartották a jövedelemegyenlőtlenségeket, mintsem csökkentették volna azokat (Allanson 2006). A skót esetre alapozva Allanson (2008) azt állítja, hogy a mezőgazdasági politika nem volt hatékony az egyenlőtlenségek csökkentésében, mivel a támogatások inkább a magasabb jövedelmű gazdálkodókat segítették, mintsem igazságosabb elosztást eredményeztek volna.

A támogatási hatások toszkánai és skót esettanulmányai azt mutatják, hogy bár a politikai beavatkozások célja a farmjövedelmek stabilizálása, azok gyakran fenntartják a strukturális jövedelemegyenlőtlenségeket, mivel a támogatási felté-

telek a nagyobb, jobban szervezett gazdaságok számára kedveznek (Allanson, Rocchi 2008). Továbbá, a támogatási programok általában megerősítik a jövedelemperszisztenciát, ami korlátozza a kisebb gazdaságok hosszú távú gazdasági mobilitását (Allanson, Kasprzyk, Barnes 2017).

Severini és Tantari (2013, 2015a,b), valamint Sinabell, Schmid és Hofreither (2013) empirikusan igazolták, hogy az Európai Unió mezőgazdasági támogatásai – különösen a történelmi jogosultságokon alapuló közvetlen kifizetések – jellemzően regresszívek, és növelik a farmháztartások közötti jövedelmi különbségeket, előnyben részesítve a nagyobb gazdaságokat. Severini, Biagini és Finger (2019) arra is rámutattak, hogy az Olaszországban alkalmazott jövedelemstabilizációs eszköz (IST) ugyan mérsékelni képes a jövedelmi volatilitást, ám ennek elosztása szintén a nagyobb gazdaságok számára kedvezőbb, így korlátozottan járul hozzá a jövedelmi egyenlőtlenségek mérsékléséhez.

El Benni és munkatársai (2012) eredményei szerint Svájcban az agrárpolitikai reformok kezdetben növelték a jövedelmi egyenlőtlenségeket, különösen hátrányosan érintve a kisebb és kevésbé termékeny területeken gazdálkodó farmokat. Későbbi kutatásukban El Benni és Finger (2013) rámutatnak arra, hogy a völgyi, hegyvidéki és dombvidéki régiókban eltérően alakult a politikai reformok hatása, a hegyvidéki régiókban különösen kedvezőtlen volt a kisgazdaságok számára.

Portugál kutatások kimutatták, hogy a CAP közvetlen kifizetései eltérően hatnak az egyes mezőgazdasági rendszerekre, így a támogatások akár csökkenthetik, akár növelhetik a jövedelemegyenlőtlenséget attól függően, hogyan tervezik és hajtják végre azokat (Dinis 2024).

Görögországi kutatások arra mutatnak rá, hogy a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségek mind vertikális, mind horizontális szinten fennmaradnak, és a támogatások gyakran nem hidalják át a farmháztartások közötti jövedelemkülönbségeket (Kaditi, Nitsi 2011). A görög eset szemlélteti továbbá, hogy a mezőgazdasági jövedelemeloszlást a politikai struktúrák, a gazdasági feltételek és a történelmi agrármintázatok befolyásolják (Karanikolas, Zografakis 2008).

A támogatási programok újraelosztási hatékonyságának hiányosságai túlmutatnak a közvetlen kifizetéseken, és magukban foglalják a piaci támogatási mechanizmusokat és a beruházási ösztönzőket is. Hubbard, Allanson és Renwick (1998) szerint a mezőgazdasági jövedelemtámogatás gyakran nem kezeli megfelelően a horizontális egyenlőtlenségeket, vagyis az azonos erőforrásokkal rendelkező gazdák jelentősen eltérő támogatásokat kaphatnak a regionális politikai különbségek és a jogosultsági kritériumok miatt.

Ugyanakkor kutatási bizonyítékok arra is utalnak, hogy a jól megtervezett, célzott támogatások növelhetik a jövedelemstabilitást és az alacsony jövedelmű gazdálkodók társadalmi mobilitását. Allanson (2019) bevezeti a marginális jövedelemmobilitás elemzését, amely azt mutatja, hogy bizonyos támogatási mechanizmusok csökkentik az alacsony jövedelmű mezőgazdasági háztartások jövedelemingadozását, még ha nem is zárják be teljesen az egyenlőtlenségi szakadékot.

Kelet-közép-európai országok

Magyarországi kutatások arra utalnak, hogy bár a támogatások csökkenthetik a jövedelemegyenlőtlenséget bizonyos mezőgazdasági ágazatokban, például a borászatban, hatásuk farmméretenként és régióként egyenetlen (Fertő, Bojnec 2023; Fertő, Bojnec, Podruzsik 2022). Ezek a tanulmányok jelzik, hogy a támogatások hatékonysága nagyban függ a helyi gazdasági körülményektől és a támogatási rendszer kialakításától.

Szlovéniában a farmháztartások közötti jövedelemegyenlőtlenségek továbbra is fennállnak, annak ellenére, hogy léteznek támogatási intézkedések (Bojnec, Fertő 2019). Ez a kutatás azt jelzi, hogy az EU-csatlakozás és a CAP bevezetése után sem sikerült jelentősen csökkenteni a mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenségeket, ami arra utal, hogy az átmeneti gazdaságokban a támogatási rendszerek adaptációja sajátos kihívásokkal jár.

Fejlődő és feltörekvő országok

A fejlődő országokban a célzott inputtámogatási programok kulcsfontosságú szerepet játszottak a kisgazdák támogatásában azáltal, hogy javították a műtrágyához, vetőmaghoz és hitelhez való hozzáférést.

Például Malawi *Farm Input Subsidy Programja* (FISP) növelte a kisgazdaságok kukoricatermését, demonstrálva a jól célzott pénzügyi támogatási mechanizmusok potenciálját a vidéki szegénység enyhítésében (Oteng, Gamette 2024).

A közvetlen pénztátutalási programok, mint például Brazília *Bolsa Família* programja, szintén hozzájárultak a vidéki jövedelmek stabilizálásához azáltal, hogy lehetővé tették a kisgazdák számára a mezőgazdasági inputokba való befektetést és a jövedelemforrások diverzifikálását (Jha 2024).

Összegzés

Ezek az eredmények arra utalnak, hogy míg a mezőgazdasági támogatások indokolatlan alkalmazása erősítheti az egyenlőtlenségeket, megfelelő struktúrával kialakítva képesek kezelni a jövedelemkülönbségeket. A szakpolitikai ajánlások a progresszív támogatási modellek szükségességét hangsúlyozzák, amelyekben a kisgazdák arányosan magasabb támogatást kapnak, biztosítva, hogy a pénzügyi segítség a vidéki fejlődést szolgálja, és ne a nagyobb földtulajdonosok vagyonának koncentrációját segítse elő (Piet, Desjeux 2021).

A skót és toszkán tapasztalatok azt sugallják, hogy a támogatások jogosultságának a gazdaság mérete, a termelési típus és a regionális különbségek alapján történő célzása javíthatja a mezőgazdasági támogatási programok újraelosztási hatékonyságát (Allanson és Rocchi, 2008). Ezenkívül a feltételes támogatások integrálása – amelyek a pénzügyi segítséget a fenntartható földhasználathoz és az

éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodási gyakorlatokhoz kötik – tovább növelheti hatékonyságukat a jövedelemegyenlőtlenség csökkentésében (Palagi et al. 2022).

Hanson (2021) a 2013-as CAP-reformok nyomán bevezetett újraelosztó eszközök hatékonyságát elemezte. Eredményei azt mutatták, hogy ezek az eszközök alapvetően megfeleltek a kitűzött céloknak, különösen azáltal, hogy hatékonyabban csökkentették a nagyobb összegű támogatásokat, miközben növelték a kisebb gazdálkodók részesedését. Az eredmények alátámasztják, hogy a támogatási rendszerek elosztó jellege kulcsfontosságú a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatások értékelésében. A mezőgazdasági politikák újraelosztó szerepéről szóló vita továbbra is zajlik, mivel az empirikus bizonyítékok rávilágítanak azok korlátaira és lehetőségeire egyaránt. A jövőbeli reformoknak a támogatások átláthatóságának növelésére, az elit kisajátításának megakadályozására és a kisgazdák pénzügyi segítséghez való hozzáféréseinek elsődleges kezelésére kell összpontosítaniuk annak érdekében, hogy megvalósulhasson a mezőgazdasági jövedelmek igazságosabb elosztása (Allanson, 2007, 2008; Allanson, Kasprzyk, Barnes 2017; Yu, Lim 2024).

A mezőgazdasági jövedelem mobilitása és szerkezeti változások

A fejlett országok tapasztalatai

A fejlett országokban a mezőgazdasági jövedelem mobilitását nagyban befolyásolják a közvetlen kifizetési programok és támogatási mechanizmusok. Olaszországban a közvetlen kifizetések konvergenciája vegyes eredményeket mutat a jövedelem mobilitásában: míg egyes gazdálkodók számára előnyös, mások stagnálással szembesülnek (Antonella, Fabio, Concetta 2019). Severini, Tantari és Di Tommaso (2016) eredményei szerint a farmméret jelentősen meghatározza a mezőgazdasági jövedelem stabilitását, a kisebb gazdaságok jövedelmei lényegesen volatilisabbak, mint a nagyobbaké, ami hosszú távon is növeli a strukturális egyenlőtlenségeket. Hasonló következtetésekre jutottak El Benni és Finger (2013) Svájc különböző régióira vonatkozó elemzésükben, kiemelve, hogy a völgyi régiók gazdaságai stabilabb jövedelmeket realizáltak a politikai reformok után, miközben a hegyvidéki és dombvidéki régiókban – különösen a kisebb gazdaságoknál – jelentős jövedelemcsökkenés és instabilitás volt tapasztalható. Severini és Tantari (2014) kutatása pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az mezőgazdaságon kívüli jövedelemforrások fontos szerepet játszanak a jövedelemkülönbségek csökkentésében, ugyanakkor a közvetlen állami támogatások tovább erősítik a regionális és strukturális egyenlőtlenségeket, a nagyobb gazdaságoknak kedvezve.

Az Egyesült Államokban végzett kutatások rávilágítanak, hogy a nők és a gazdaságilag hátrányos helyzetű régiókban gazdálkodók nagyobb akadályokkal

néznek szembe a felfelé irányuló mobilitás terén, amit elsősorban a pénzügyi forrásokhoz és földhöz való korlátozott hozzáférés okoz (Juhászov et al. 2023).

Yu és Lim (2024) az Egyesült llamokban részletesen vizsgálják a mezőgazdasági támogatások elosztását és azok hatását a jövedelem mobilitására, kimutatva, hogy a nagyobb gazdaságok továbbra is dominálják a szövetségi támogatási programokat, ami korlátozza a kisebb gazdaságok növekedési lehetőségeit. Japánban Nitta és szerzőtársai (2020) elemezték a közvetlen kifizetési rendszerek jövedelemelosztásra gyakorolt hatásait, tanulságokat nyújtva más fejlett gazdaságok számára is, amelyek a pénzügyi támogatás és a piacvezérelt mezőgazdasági reformok egyensúlyának megteremtésére törekszenek.

Dél-Koreában a mezőgazdasági jövedelem mobilitását jelentősen befolyásolja az idősödő gazdálkodói népesség problémája, amely korlátozza a jövedelmi mobilitást és erősíti a generációk közötti jövedelemkülönbségeket (Min 2023). Ez egy általános tendencia számos fejlett országban, ahol a gazdálkodói társadalom elöregedése strukturális akadályt jelent a szektor fejlődésében.

A kelet-közép-európai országok helyzete

Észtországban bizonyítékok mutatják, hogy a támogatások stabilizálják a mezőgazdasági jövedelmeket, azonban hosszú távú hatásuk a mobilitásra továbbra is bizonytalan, különösen a kisk gazdaságok esetében (Aleksandrova, Zhmykhova, Vira 2022). A kelet-közép-európai régióban a mezőgazdasági szerkezet és a támogatási rendszerek közötti kölcsönhatás sajátos kérdéseket vet fel.

Lengyelországban a tanulmányok azt jelzik, hogy a mezőgazdasági jövedelem mobilitását szerkezeti hatékonysági problémák és olyan szakpolitikai eltérések korlátozzák, amelyek nem támogatják kellőképpen a fenntartható mezőgazdasági fejlődést (Kata, Wosiek 2020). További lengyel kutatások szerint a mezőgazdasági jövedelemkülönbségeket nagyban befolyásolják az eltérő jövedelemforrások és szakpolitikai beavatkozások (Wołoszyn, Głowicka-Wołoszyn 2024).

Csehországban a vidéki és nem vidéki háztartások közötti jövedelmi szakadék továbbra is fennáll, annak ellenére, hogy jelentős szakpolitikai erőfeszítések célozzák az egyenlőtlenségek csökkentését (Zdeněk, Střeleček 2012). Ez a jelenség jellemző több kelet-közép-európai országra, ahol az uniós támogatási rendszerek ellenére is fennmaradnak a területi különbségek a mezőgazdasági jövedelmekben.

A fejlődő és feltörekvő országok sajátosságai

A fejlődő és feltörekvő gazdaságokban a mezőgazdasági jövedelem mobilitását szélesebb társadalmi-gazdasági tényezők befolyásolják. Indiában a kaszt továbbra is meghatározó szerepet játszik a mezőgazdasági jövedelmi lehetőségekben, jelentősen korlátozva a marginalizált csoportok mobilitását (Singh 2011). Jha (2024) az indiai kisk gazdaságokra gyakorolt gazdasági liberalizáció hatását vizsgál-

va kimutatta, hogy az áringadozás és az inputköltségek növekedése aránytalanul érinti az alacsony jövedelmű gazdálkodókat.

Dél-Ázsiában általánosságban a pénzügyi korlátok és a szakpolitikai hiányosságok akadályozzák a kisgazdaságokat abban, hogy magasabb jövedelmi kategóriákba kerüljenek, tovább erősítve a rendszerszintű egyenlőtlenségeket (Yi et al. 2024). Ezekben az országokban különösen fontos lenne olyan intézkedések bevezetése, amelyek támogatják a kistermelőket a piacra jutásban és a termelékenység növelésében.

Kínában a vidéki jövedelemegyenlőtlenségek és a jövedelmi mobilitás komplex képet mutat. Wang, Chang és Long (2022) arra a következtetésre jutottak, hogy a gazdasági növekedés és a szegénységcsökkentési kezdeményezések ellenére a térbeli jövedelemkülönbségek továbbra is jelentősek. Más kínai kutatások rámutatnak a nem mezőgazdasági foglalkoztatás és a vidéki jövedelemkülönbségek közötti U-alakú összefüggésre, ami arra utal, hogy a gazdasági diverzifikáció nem csökkenti egyenletesen az egyenlőtlenségeket (He, Sheng, Tian 2024; Lin, 2024).

A migrációs mintázatok is jelentősen alakítják a mezőgazdasági jövedelem mobilitását a fejlődő országokban. Kínában a vidéki-városi migráció hozzájárult a mezőgazdasági jövedelemstruktúrák átalakulásához, vegyes hatást gyakorolva a szegénység csökkentésére és a gazdasági stabilitásra (Zhu, Luo 2010). Bernard (2019) kiemeli, hogy a vidéki-városi migráció általánosságban hozzájárul a mezőgazdasági háztartások jövedelmi változásaihoz, gyakran növelve a különbségeket a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági munkavállalók között.

Összegzés

A fenti eredmények minden országcsoportban hangsúlyozzák annak szükségességét, hogy a szakpolitikai intézkedések elősegítsék a jövedelem mobilitását a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés javításával, a vidéki-városi kapcsolatok erősítésével és célzott támogatási mechanizmusok kialakításával. A kutatások arra utalnak, hogy a vidéki pénzügyi hozzáférés javítására, a földtulajdon biztonságának növelésére és a fenntartható mezőgazdasági gyakorlatok előmozdítására irányuló szakpolitikák fokozhatják a mezőgazdasági jövedelem mobilitását és csökkenthetik a jövedelemkülönbségeket minden vizsgált régióban (Lanjouw, Lanjouw 2001).

A jövőbeli kutatásoknak továbbra is vizsgálniuk kell, hogy a mezőgazdaság szerkezeti változásai – például a digitális átalakulás és az éghajlati alkalmazkodás – miként befolyásolják a mezőgazdasági jövedelem mobilitását különböző gazdasági kontextusokban, különös tekintettel az országcsoportok közötti különbségekre és a felzárkózás lehetőségeire.

Regionális eltérések a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségekben

A mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenség mértéke jelentősen eltér a különböző régiókban, amelyet a történelmi földelosztási mintázatok, a kormányzati beavatkozások, a gazdasági struktúrák és a piaci hozzáférés befolyásolnak. Míg a globális trendek a gazdák közötti növekvő egyenlőtlenségekre utalnak, ezeknek a mechanizmusai és intenzitása jelentősen eltérnek a különböző gazdasági fejlettségű térségekben. Az alábbi összehasonlító megközelítés a világ különböző régióit három fő csoportba sorolva elemzi a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek sajátosságait: fejlett országok, kelet-közép-európai országok, valamint fejlődő és feltörekvő országok.

Fejlett országok

A fejlett gazdaságokban a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenséget az agrárpolitikai keretrendszer, a pénzügyi piacokhoz való hozzáférés és a technológiai fejlesztések alakítják. Az Európai Unióban a Közös Agrárpolitika (CAP) jelentős szerepet játszik a gazdák közötti jövedelemeloszlás meghatározásában. Bár a CAP támogatásai a mezőgazdasági jövedelmek stabilizálását célozzák, a kutatások azt mutatják, hogy a nagyobb, vagyonosabb földtulajdonosok aránytalanul nagy részesedést kapnak a közvetlen kifizetésekből, ami tovább növeli a kis- és nagyobb gazdaságok közötti különbségeket (Ciliberti et al. 2022; Piet, Desjeux 2021). Ez a minta különösen Nyugat-Európában figyelhető meg, ahol a tőkeintenzív gazdálkodás és a méretgazdaságosság versenyelőnyt biztosít a nagyobb mezőgazdasági vállalkozások számára, gyakran a kisebb gazdálkodók rovására, akik magas termelési költségekkel és korlátozott piaci hozzáféréssel küzdenek.

Hasonló helyzet tapasztalható az Egyesült Államokban is, ahol a szövetségi támogatási programok aránytalanul kedveznek a nagy kereskedelmi farmoknak. Tanulmányok kimutatták, hogy bár a támogatások kulcsfontosságúak a jövedelemstabilizáció szempontjából, elosztási mechanizmusaik hozzájárulnak a vagyonskoncentrációhoz a nagyobb gazdaságok között, korlátozva a kisebb termelők versenyképességét (Yu, Lim 2024). Az Egyesült Államokban a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenség regionális termelési struktúrákkal is összefügg, mivel például a középsőnyugati gabonatermelő régiók eltérő jövedelmi dinamikával rendelkeznek, mint Kalifornia gyümölcs- és zöldségtermesztése, ahol a munkaerőköltségek és a piaci ingadozások nagyobb szerepet játszanak.

A magas jövedelmű mezőgazdasági országokban, például Japánban és Dél-Koreában, a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek főként az idősödő gazdálkodói népesség és a vidékről a városokba történő migráció miatt alakulnak ki. A földtulajdon koncentrációja az idős gazdák körében, valamint a generációváltás korlátozottsága növelte a jövedelemkülönbségeket, mivel a fiatal gazdálkodók számára nehézséget jelent a földszerzés és a pénzügyi források biztosítása (Nitta

et al. 2020). Noha a kormányzati beavatkozások, például a közvetlen kifizetések és a vidéki revitalizációs programok a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklését célozzák, a strukturális akadályok továbbra is hátráltatják az egyenletesebb jövedelemeloszlást.

Kelet-közép-európai országok

A kelet-közép-európai országokban a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek egyedi jellegzetességeket mutatnak, amelyek a történelmi örökségből, a rendszerváltás utáni átalakulásból és az EU-csatlakozás hatásaiból erednek.

Ezekben az országokban a kollektivizált mezőgazdaság felbomlása és a privatizáció jelentős hatással volt a földtulajdonszerkezetre és a mezőgazdasági jövedelmek alakulására. A földek visszajuttatása a korábbi tulajdonosoknak és a privatizációs folyamatok gyakran egyenlőtlen földelosztást eredményeztek (Swinnen, Vranken 2010). Míg egyes gazdák jelentős földterületekhez jutottak, mások csak kis parcellákat kaptak vagy teljesen kimaradtak a földosztásból. Ez a kezdeti egyenlőtlenség meghatározó tényezőként befolyásolja a jelenlegi jövedelmi különbségeket is. Hartvigsen (2014) kutatásai kimutatták, hogy a földreform-folyamatok jelentősen hozzájárultak a földbirtokok fragmentációjához, ami negatívan hatott a mezőgazdasági termelékenységre és jövedelmezőségre.

Az EU-csatlakozást követően ezek az országok hozzáférést nyertek a Közös Agrárpolitika támogatási rendszeréhez. Jámbor és Gorton (2025) rámutatnak, hogy bár a CAP-támogatások jelentős jövedelemtöbbletet biztosítanak, a régióban is megfigyelhető, hogy a nagyobb gazdaságok aránytalanul több támogatásban részesülnek. A kisgazdaságok gyakran nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel vagy adminisztratív kapacitással a támogatási rendszerek hatékony kihasználásához, ami tovább mélyíti a jövedelmi szakadékot. Fertő és munkatársai (2020) kutatásukban rávilágítanak, hogy az EU új tagállamaiban a mezőgazdasági vállalkozások esetében megfigyelhető a puha költségvetési korlát jelensége. Ez azt jelenti, hogy bizonyos gazdaságok képesek túlélni annak ellenére is, hogy tartósan veszteségesek, mivel különböző explicit vagy implicit állami támogatásokban, mentőcsomagokban részesülnek. A szerzők empirikusan igazolták, hogy a nagyobb mezőgazdasági vállalkozások nagyobb valószínűséggel részesülnek ilyen jellegű kedvezményekben, ami tovább torzítja a versenyt és mélyíti a jövedelmi szakadékot a különböző méretű gazdaságok között. Ciaian és Kancs (2012) tanulmányukban rámutattak, hogy a közvetlen támogatási rendszer bevezetése kapitalizálódott a földárakban, ami tovább nehezíti a kisebb gazdaságok földhöz jutását és növekedési lehetőségeit.

A kelet-közép-európai országokban jellemző a kettős agrárszerkezet kialakulása, ahol egyszerre vannak jelen a nagy, tőkeerős, exportorientált gazdaságok és a kis, gyakran önellátásra termelő családi gazdaságok (Davidova, Thomson 2014; Kovács 2016). Ez a kettősség jelentős jövedelmi különbségeket eredményez.

A nagy gazdaságok jobban hozzáférnek a korszerű technológiákhoz, pénzügyi forrásokhoz és piacokhoz, míg a kisgazdaságok gyakran küzdenek a versenyképesség fenntartásával.

A vidéki területek fejlettsége és az infrastruktúrához való hozzáférés eltérései szintén befolyásolják a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségeket. Czibere és Kovách (2022) tanulmányukban részletesen elemzik a vidéki Magyarországon megjelenő állami populizmus jelenségét, amely jelentősen befolyásolja a vidéki infrastruktúra fejlesztését és a mezőgazdasági támogatások elosztását. Kutatásuk rávilágít arra, hogy a politikai kapcsolatrendszer gyakran meghatározóbb lehet a források elosztásában, mint a tényleges fejlesztési igények, ami tovább mélyíti a vidéki területek közötti egyenlőtlenségeket. A fejlettebb régiókban gazdálkodók könnyebben jutnak el a piacokra, hatékonyabban hasznosíthatják a digitális technológiákat, és jobb hozzáférésük van a tanácsadási szolgáltatásokhoz, ami versenyelőnyt jelent számukra. A vidéki térségek közötti digitális szakadék is jelentősen befolyásolja a gazdálkodók jövedelemtermelő képességét.

Fejlődő és feltörekvő országok

A fejlődő és feltörekvő gazdaságokban a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek gyakran olyan strukturális korlátokhoz kapcsolódnak, mint a bizonytalan földtulajdon, a pénzügyi integráció hiánya és a gyenge vidéki infrastruktúra.

A Szaharától délre fekvő Afrikában a kisgazdálkodók alkotják a mezőgazdasági munkaerő többségét, azonban továbbra is kihívásokkal néznek szembe a hitelhez, a modern mezőgazdasági inputokhoz és a stabil piacokhoz való hozzáférésben (Oteng, Gamette 2024). A földelaprózódás és az informális földtulajdonlási rendszerek korlátozzák a hosszú távú beruházásokat, csökkentik a termelékenység javításának lehetőségét, tovább mélyítve a jövedelmi különbségeket. Emellett az éghajlati változások, például a kiszámíthatatlan csapadékeloszlás és az aszályok aránytalanul érintik a kisgazdákat, növelve a jövedelem ingadozását és a gazdasági sebezhetőséget (Palagi et al. 2022).

Dél-Ázsiában, különösen Indiában és Bangladesben, a mezőgazdasági jövedelmkülönbségek szorosan összefüggenek a földtulajdonstruktúrákkal és a kasztrendszerhez kötődő gazdasági rétegződéssel. A nagy földtulajdonosok és agrárvállalatok élvezik a kormányzati támogatási rendszerek előnyeit, míg a kisgazdák és bérlőgazdák gyakran nem rendelkeznek a pénzügyi támogatásokhoz szükséges formális elismeréssel (Jha 2024). A mezőgazdaságban fennálló informális munkaviszonyok hozzájárulnak ahhoz, hogy sok vidéki háztartás alacsony és instabil jövedelemmel rendelkezik, növelve a megélhetési gazdálkodók és a kereskedelmi termelők közötti szakadékot.

Kínában a gyors gazdasági liberalizáció és az agrárreformok átalakították a mezőgazdasági jövedelmek eloszlását. Bár a mezőgazdasági termelékenység összességében nőtt, a vidéki és városi jövedelmi különbségek továbbra is jelentő-

sek maradtak (Wang, Chang, Long 2022). A nagy léptékű állami beruházások és a mezőgazdasági modernizáció ellenére a kisgazdálkodók gyakran kimaradnak a gazdasági növekedés előnyeiből, különösen a távoli vidéki területeken.

A latin-amerikai, különösen a brazilai és argentinai mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenséget a kettős agrárszerkezet befolyásolja, amelyben a magas fokon gépesített agrárvállalkozások kisparaszti, önellátó gazdaságokkal párhuzamosan működnek. A nagyüzemi szójatermelők és szarvasmarhatenyésztők – akik az exportorientált kereskedelmi politikák előnyeit élvezik – jelentős jövedelemnövekedést tapasztalnak, míg a kisebb családi gazdaságok gyakran nem férnek hozzá a nyereséges piacokhoz és a beruházási lehetőségekhez (Alamgir et al. 2021). A kormányzati készpénzátutalási programok, mint például Brazíliában a Bolsa Família, némi segítséget nyújtanak a vidéki háztartások számára, azonban a strukturális akadályok továbbra is gátolják a mezőgazdasági jövedelemkülönbségek hosszú távú csökkentését.

Regionális szakpolitikai megoldások

A mezőgazdasági jövedelemegyenlőtlenség regionális keretek közötti elemzése rávilágít arra, hogy a történelmi, intézményi és gazdasági tényezőket figyelembe vevő, régióspecifikus szakpolitikai válaszokra van szükség. A különböző régiók – fejlett országok, kelet-közép-európai országok, valamint fejlődő és feltörekvő országok – egyedi kihívásokkal szembesülnek, amelyek eltérő megközelítéseket igényelnek.

A fejlett gazdaságokban a támogatási programok átalakítása kulcsfontosságú lépést jelentene az egyenlőtlenségek mérséklése felé, különösen annak biztosítása, hogy a közvetlen kifizetések elsősorban a kis- és közepes méretű gazdaságokat támogassák, ne pedig a legnagyobb földtulajdonosok részesüljenek belőlük. A progresszív támogatási modellek – amelyek keretében a kisebb gazdaságok arányosan nagyobb támogatásban részesülnek – hozzájárulhatnak a jövedelmek kiegyensúlyozottabb elosztásához.

A kelet-közép-európai térségben különösen fontos lenne a vidéki infrastruktúra fejlesztése, a kisgazdaságok piaci integrációjának erősítése és a szaktanácsadási rendszerek hatékonyabbá tétele. A termelői együttműködések, szövetkezetek támogatása javíthatná a kisebb gazdaságok piaci alkupozícióját és hozzáférését a támogatási forrásokhoz. A generációváltás elősegítése és a fiatal gazdák támogatása szintén kulcsfontosságú a fenntartható agrárstruktúra kialakításához.

A fejlődő gazdaságokban a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés javítása, a földtulajdonjogok formalizálása és a vidéki infrastruktúra megerősítése szükséges intézkedések a jövedelemkülönbségek mérséklése érdekében. A mobilbanki megoldások és a mikrohitel-programok bővítése lehetőséget teremthet a kisgazdaságok számára, hogy tőkéhez jussanak és termelékenység-növelő technológiákba fektessenek. Az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás stratégiai szín-

tén kulcsfontosságúak, tekintettel arra, hogy a szélsőséges időjárás események egyre nagyobb hatással vannak a mezőgazdasági jövedelmekre. A kormányoknak támogatniuk kell az éghajlatbarát mezőgazdaságot, valamint ki kell terjeszteniük a termésbiztosítási programok elérhetőségét annak érdekében, hogy növeljék a sérülékeny gazdálkodók ellenállóképességét.

Szakpolitikai következtetések és jövőbeli kutatási irányok

A mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása nem csupán gazdasági kérdés, hanem szorosan összefügg a regionális fejlettségbeli különbségekkel, a támogatási rendszerek hatékonyságával és a fenntartható vidékfejlesztés kihívásaival. Az empirikus elemzések egyértelművé teszik, hogy a jelenlegi agrárpolitikai intézkedések számos esetben nem megfelelően kezelik a jövedelemelosztás torzulásait. A nagyobb mezőgazdasági vállalatok és tőkeerős gazdálkodók aránytalanul nagyobb mértékben részesülnek az állami támogatásokból, míg a kisgazdaságok számára korlátozottak a pénzügyi, technológiai és földhasználati erőforrások (Ciliberti et al. 2022; Finger, El Benni 2021). A támogatások jelenlegi elosztási mechanizmusai hozzájárulhatnak a jövedelemkülönbségek fennmaradásához és egyes térségek leszakadásához, ami új megközelítések és célzott szakpolitikai beavatkozások szükségességére hívja fel a figyelmet (Yu, Lim 2024). A szakirodalom és az empirikus eredmények alapján négy kiemelt szakpolitikai prioritás fogalmazható meg a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklése érdekében, amelyeket az alábbiakban részletezünk.

A támogatások elosztási mechanizmusainak reformja. A jelenlegi földalapú támogatások gyakran nem veszik figyelembe a gazdasági méretkülönbségeket és a termelési sajátosságokat, ami a nagyüzemi gazdálkodás további erősödéséhez vezet (Ciliberti, Frascarelli 2018). A progresszív támogatási modellek alkalmazása – amelyek a kisebb gazdaságok arányosan nagyobb részesedését biztosítják – hozzájárulhatna a jövedelemelosztás egyenletesebbé tételéhez (Piet, Desjeux 2021).

A pénzügyi befogadás erősítése. A kisgazdaságok gyakran nem férnek hozzá a szükséges hitelekhez, biztosítási lehetőségekhez és pénzügyi szolgáltatásokhoz, ami hosszú távon csökkenti versenyképességüket és növeli sérülékenységüket (Chancellor, Zhao 2021). A mikrohitel-programok, a mobilbanki szolgáltatások és a szövetkezeti finanszírozási rendszerek fejlesztése lehetővé teheti a kisebb gazdaságok számára, hogy stabilabb jövedelembázissal rendelkezzenek és növeljék piaci részvételüket (Marino, Rocchi, Severini 2024).

A nemek közötti egyenlőség előmozdítása a mezőgazdasági politikákban. A női gazdálkodók számára jelentkező földtulajdonlási és finanszírozási akadályok hozzájárulnak a jövedelmi egyenlőtlenségek fennmaradásához (Akpa, Amegnaglo, Chabossou 2024). A célzott támogatások és a női gazdálkodók számára elérhető szakmai és pénzügyi programok fejlesztése erősítheti a mezőgazdasági szektor-

ban tapasztalható társadalmi igazságosságot és hozzájárulhat a termelékenységek növekedéséhez (Oteng, Gamette 2024).

A digitális technológiák szerepének erősítése. Az e-kereskedelem, a precíziós mezőgazdasági eszközök és a digitális pénzügyi platformok szélesebb körű elterjedése csökkentheti a kisebb gazdaságok versenyhátrányát és javíthatja a jövedelemelosztás méltányosságát (Marino, Rocchi, Severini 2024). A blokklánc-alapú támogatás-elosztási rendszerek bevezetése növelheti az agrártámogatások átláthatóságát és csökkentheti a források elit általi kisajátítását (Ciliberti et al. 2022).

A szakpolitikai reformok mellett a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek további vizsgálata elengedhetetlen a hatékony beavatkozások kialakítása érdekében. A jövőbeli kutatásoknak négy fő területre kell összpontosítaniuk.

A támogatások hosszú távú hatásainak elemzése. A támogatási programok jövedelemelosztásra és társadalmi mobilitásra gyakorolt hosszú távú hatásai még nem teljesen tisztázottak. Összehasonlító vizsgálatok, amelyek elemzik a közvetlen készpénztranszferek és az inputtámogatások hatékonyságát, értékes bizonyítékokat nyújthatnak a fenntartható agrártámogatási rendszerek kialakításához (Piet, Desjeux 2021).

A jövedelemegyenlőtlenségek mérési módszereinek fejlesztése. Bár a Gini-koefficiens és más elterjedt egyenlőtlenségi mutatók hasznosak, statikus természetük miatt nem mindig képesek pontosan tükrözni a mezőgazdasági jövedelemelosztás dinamikáját (Das, Srivastava 2021). A longitudinális adatok és az időbeli mobilitási mutatók integrálása lehetővé teheti a változások pontosabb követését.

A klímaváltozás és a jövedelmi egyenlőtlenségek kapcsolatának vizsgálata. Az éghajlatváltozás következményei, különösen az időjárási szélsőségek és a természeti katasztrófák változékonysága eltérő módon érintik a különböző méretű gazdaságokat (Palagi et al. 2022). A jövőbeli kutatásoknak részletesebben kell vizsgálniuk, hogy a klímaváltozás hogyan alakítja át a vidéki jövedelmi struktúrákat, és milyen alkalmazkodási stratégiák lehetnek hatékonyak a sérülékeny gazdálkodók számára.

A digitalizáció hatásainak empirikus vizsgálata. Az agrártechnológiák és a digitális innovációk térnyerése új lehetőségeket kínál a kisgazdák számára, de empirikus bizonyítékok még nem állnak rendelkezésre arról, hogy ezek az eszközök valóban mérséklik-e a jövedelemkülönbségeket (Marino, Rocchi, Severini 2024). A kutatásoknak fel kell tárniuk, hogy a digitális pénzügyi szolgáltatások és a precíziós mezőgazdasági technológiák milyen mértékben járulhatnak hozzá a méltányosabb jövedelemelosztáshoz.

A közép-európai országokban – különösen Magyarországon – tapasztalható mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek és az ehhez kapcsolódó szakpolitikai kihívások jelentős részben a történelmi örökségből, a rendszerváltást követő strukturális változásokból, valamint az Európai Unióhoz történő csatlakozás után bevezetett támogatási mechanizmusok sajátosságaiból fakadnak.

A földtulajdon privatizációja és a kárpótlás Magyarországon a gazdaságok méretének és jövedelmezőségének jelentős polarizációjához vezetett, ami máig

meghatározza a jövedelemeloszlást. A magyar mezőgazdaság kettős szerkezete, ahol egyszerre vannak jelen nagyüzemi termelők és kis, gyakran önellátásra termelő gazdaságok, tovább mélyíti a vidéki térségek társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeit (Kovács 2016).

A magyar gazdaságok számára biztosított európai uniós támogatások jelentős része a nagyobb gazdaságokhoz kerül, ami fokozza a jövedelmi egyenlőtlenségeket. Fertő és Bojnec (2023) kutatása szerint a mezőgazdasági támogatások elosztása Magyarországon gyakran regresszív módon valósul meg, vagyis a támogatásokból aránytalanul nagy mértékben profitálnak a nagyobb gazdaságok. Ezért a támogatások elosztási mechanizmusainak reformja Magyarországon is szükséges lenne a jövedelmi egyenlőtlenségek mérsékléséhez.

A regionális különbségek tekintetében Magyarországon is jelentős eltérések figyelhetők meg. A fejlettebb, infrastruktúrával és piaci kapcsolatokkal rendelkező régiók gazdálkodói előnyösebb helyzetben vannak, míg az elmaradottabb régiókban a gazdálkodók jellemzően nehezebben jutnak támogatáshoz, információhoz és modern technológiákhoz. Czibere és Kovács (2022) szerint a támogatások elosztásának gyakran politikai szempontjai is vannak, ami tovább torzítja a vidéki térségek közötti egyenlőségeket.

Ezen kihívások kezelése érdekében Magyarországon is erősíteni kell a pénzügyi befogadást, fejleszteni a digitális technológiákhoz való hozzáférést, és célzott programokat kell indítani a kis- és közepes gazdaságok támogatására, elősegítve ezzel a vidéki térségek fenntartható fejlődését és a jövedelemegyenlőtlenségek csökkentését.

Összességében a mezőgazdasági jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése komplex szakpolitikai beavatkozásokat és multidiszciplináris kutatásokat igényel. Az itt bemutatott elemzések és javaslatok hozzájárulhatnak a fenntartható agrár-gazdaság és a társadalmilag igazságos támogatási rendszerek kialakításához.

Irodalom

- Abbasi, A. (2024): Does rural transformation affect rural income inequality? Insights from cross-district panel data analysis in Bangladesh. *Heliyon*, 9., e30562 <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e30562>
- Akpa, A. F., Amegnaglo, C. J., Chabossou, A. F. (2024): Women's engagement in agriculture and income inequality in sub-Saharan Africa. *Social Sciences és Humanities Open*, 9., 100888 <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.100888>
- Alamgir, M. S., Furuya, J., Kobayashi, S., Mostafiz, R. B., Ahmed, M. R. (2021): Farm income, inequality, and poverty among farm families of a flood-prone area in Bangladesh: Climate change vulnerability assessment. *GeoJournal*, 86., 2861-2885. <https://doi.org/10.1006/s10708-020-10231-2>
- Aleksandrova, O., Zhmykhova, T., és Viira, A. H. (2022): The role of subsidies in stabilising farm income: Evidence from Estonia. *Agricultural and Food Science*, 1., 24-36. <https://doi.org/10.23986/afsci.112241>

- Allanson, P. (2006): The redistributive effects of agricultural policy on Scottish farm incomes. *Journal of Agricultural Economics*, 1., 117-128. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.2006.00035.x>
- Allanson, P. (2007): Classical horizontal inequities in the provision of agricultural income support. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 4., 656-671. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9353.2007.00379.x>
- Allanson, P. (2008): On the characterisation and measurement of the redistributive effect of agricultural policy. *Journal of Agricultural Economics*, 1., 169-187. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.2007.00132.x>
- Allanson, P. (2019): Marginal analysis of income mobility effects by income source with an application to the agricultural policy mix. *Journal of Agricultural Economics*, 1., 259-266. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.12274>
- Allanson, P., Kasprzyk, K., Barnes, A. P. (2017): Income mobility and income inequality in Scottish agriculture. *Journal of Agricultural Economics*, 2., 471-493. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.12192>
- Allanson, P., Rocchi, B. (2008): A comparative analysis of the redistributive effects of agricultural policy in Tuscany and Scotland. *Review of Agricultural and Environmental Studies-Revue d'Etudes en Agriculture et Environnement (RAEStud)*, 1., 35-56.
- Antonella, T., Fabio, P., Concetta, C. (2019): Assessing the impact of direct payments convergence on farm income inequality: The case of Italian farms. *Journal of International Food és Agribusiness Marketing*, 4., 417-428. <https://doi.org/10.1080/08974438.2019.1599761>
- Atkinson, A. B. (1970): On the measurement of inequality. *Journal of Economic Theory*, 3., 244-263. [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(70\)90039-6](https://doi.org/10.1016/0022-0531(70)90039-6)
- Barrett, C. B., Carter, M. R., Timmer, C. P. (2019): A century-long perspective on agricultural development. *American Journal of Agricultural Economics*, 2., 373-392. <https://doi.org/10.1093/ajae/aaq005>
- Bernard, J. (2019): Where have all the rural poor gone? Explaining the rural-urban poverty gap in European countries. *Sociologia Ruralis*, 3., 369-392. <https://doi.org/10.1111/soru.12235>
- Bojnec, Š., Fertő, I. (2019): Farm household income inequality in Slovenia. *Spanish Journal of Agricultural Research*, 4., e0112 <https://doi.org/10.5424/sjar/2019174-13996>
- Chancellor, W., Zhao, S. (2021): Agricultural households: An exploratory analysis revisiting financial position and well-being in Australia. *Economic Papers*, 1., 14-30. <https://doi.org/10.1111/1759-3441.12293>
- Chen, Y., Yong, Z. (2022): Effect of industrial structure on urban-rural income inequality in China. *China Agricultural Economic Review*, 3., 594-616. <https://doi.org/10.1108/CAER-05-2021-0096>
- Ciaian, P., Kancs, D. (2012): The capitalization of area payments into farmland rents: Micro evidence from the new EU member states. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 4., 517-540. <https://doi.org/10.1111/j.1744-7976.2012.01256.x>
- Ciliberti, S., Frascarelli, A. (2018): The CAP 2013 reform of direct payments: Redistributive effects and impacts on farm income concentration in Italy. *Agricultural and Food Economics*, 1., 19 <https://doi.org/10.1186/s40100-018-0113-5>
- Ciliberti, S., Severini, S., Ranalli, M. G., Biagini, L., Frascarelli, A. (2022): Do direct payments efficiently support incomes of small and large farms? *European Review of Agricultural Economics*, 4., 796-831. <https://doi.org/10.1093/erae/jbac013>
- Czibere, I., Kovách, I. (2022): State populism in rural Hungary. *Rural Sociology*, 87., 733-757. <https://doi.org/10.1111/ruso.12407>
- Czyżewski, B., Czyżewski, A., Kryszak, Ł. (2019): The market treadmill against sustainable income of European farmers: How the CAP has struggled with Cochrane's curse. *Sustainability*, 3., 791 <https://doi.org/10.3390/su11030791>
- Das, R., Srivastava, R. (2021): Income inequality among agricultural households in India: A regression-based decomposition analysis. *Review of Development Economics*, 3., 1128-1149. <https://doi.org/10.1111/rode.12758>
- Davidova, S., Thomson, K. (2014): *Family farming in Europe: Challenges and prospects*. European Parliament, Directorate-General for Internal Policies

- Davis, B., Winters, P., Carletto, G., Covarrubias, K., Quinones, E., Zezza, A., DiGiuseppe, S. (2010): A cross-country comparison of rural income-generating activities. *World Development*, 1., 48–63. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2009.01.003>
- Dinis, I. (2024): Examining disparities in common agriculture policy direct payments among farming systems: Evidence from Portugal. *Agricultural and Food Economics*, 1., 7 <https://doi.org/10.1186/s40100-024-00299-6>
- El Benni, N., Finger, R., Mann, S., Lehmann, B. (2012): The distributional effects of agricultural policy reforms in Switzerland. *Agricultural Economics*, 11., 497–509. <https://doi.org/10.17221/2015/2011-AGRICECON>
- El Benni, N., Finger, R. (2013): The effect of agricultural policy reforms on income inequality in Swiss agriculture - An analysis for valley, hill and mountain regions. *Journal of Policy Modeling*, 4., 638–651. <https://doi.org/10.1016/j.polmod.2012.03.005>
- European Commission (1991): *The development and future of the CAP*. Commission of the European Communities, Brussels https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-history/1992-reform/com91-100_en.pdf. (Letöltés: 2025.06.26.)
- Fertő, I., Bojnec, Š. (2023): Subsidies and the income inequality in the Hungarian wine sector. *Wine Economics and Policy*, 2., 3–14. <https://doi.org/10.36253/wep-14091>
- Fertő, I., Bojnec, Š., Fogarasi, J., Viira, AH. (2020): Agricultural soft budget constraints in new European Union member states. *Journal of Institutional Economics*. 1., 49–64. <https://doi.org/10.1017/S1744137418000395>
- Fertő, I., Bojnec, Š., Podruzsik, S. (2022): Do subsidies decrease the farm income inequality in Hungary? *AGRIS On-line Papers in Economics and Informatics*, 2., 49–56. <https://doi.org/10.7160/aol.2022.140204>
- Fields, G. S. (2001): *Distribution and development: A new look at the developing world*. MIT Press
- Fields, G. S. (2003): Accounting for income inequality and its change: A new method, with application to the distribution of earnings in the United States. In: *Worker well-being and public policy. Research in Labor Economics*, 22., 1–38. [https://doi.org/10.1016/S0147-9121\(03\)22001-X](https://doi.org/10.1016/S0147-9121(03)22001-X)
- Finger, R., El Benni, N. (2021): Farm income in European agriculture: New perspectives on measurement and implications for policy evaluation. *European Review of Agricultural Economics*, 2., 253–265. <https://doi.org/10.1093/erae/jbab011>
- Fitzgerald, J., Gottschalk, P., Moffitt, R. (1998): An Analysis of Sample Attrition in Panel Data: The Michigan Panel Study of Income Dynamics. *Journal of Human Resources*, 2., 251–299. <https://doi.org/10.2307/146433>
- Grochowska, R., Pawłowska, A., Skarżyńska, A. (2021): Searching for more balanced distribution of direct payments among agricultural farms in the CAP post-2020. *Agricultural Economics - Czech*, 5., 181–188. <https://doi.org/10.17221/417/2020-AGRICECON>
- Hadrich, J. C., Wolf, C. A., Johnson, K. K. (2017): Characterizing US dairy farm income and wealth distributions. *Agricultural Finance Review*, 1., 64–77. <https://doi.org/10.1108/AFR-04-2016-0040>
- Hanson, A. (2021): Assessing the redistributive impact of the 2013 CAP reforms: an EU-wide panel study. *European Review of Agricultural Economics*, 2., 338–361. <https://doi.org/10.1093/erae/jbab006>
- Hartvigsen, M. (2014): Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe. *Land Use Policy*, 36., 330–341. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2013.08.016>
- He, D., Sheng, Z., Tian, C. (2024). Examining the U-shaped relationship between non-agricultural sources water pollution and the urban-rural income gap. *PLOS ONE*, 7., e0305530 <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0305530>
- Hubbard, L. J., Allanson, P. F., Renwick, A. W. (1998): Farm income and economic welfare considerations. *Journal of Agricultural Economics*, 1., 34–49. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.1998.tb01250.x>
- Jaitiang, D., Huang, W. C., Yang, S. H. (2021): Does income inequality exist among urban farmers? A demonstration of Lorenz curves from Northern Thailand. *Sustainability*, 9., 5119 <https://doi.org/10.3390/su13095119>
- Jámbor, A., Gorton, M. (2025): Twenty years of EU accession: learning lessons from Central and Eastern European agriculture and rural areas. *Agricultural and Food Economics*, 1., 1 <https://doi.org/10.1186/s40100-025-00346-w>

- Jenkins, S. P., Van Kerm, P. (2006): Trends in income inequality, pro-poor income growth, and income mobility. *Oxford Economic Papers*, 3., 531–548. <https://doi.org/10.1093/oep/gpl014>
- Jha, P. (2024): Growing restiveness of the peasantry in contemporary India: Context and challenges. *Agrarian South: Journal of Political Economy*, 1., 41–61. <https://doi.org/10.1177/22779760231226295>
- Juhászová, S., Buleca, J., Vancová, J., Melasova, K., Kováč, V. (2023): Gender and regional disparities in income level perspectives in United States agriculture sector. *Journal of Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 2., 54–66. [https://doi.org/10.9770/jesi.2023.11.2\(4\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2023.11.2(4))
- Kaditi, E. A., Nitsi, E. I. (2011): Vertical and horizontal decomposition of farm income inequality in Greece. *Agricultural Economics Review*, 1., 63–74. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.178215>
- Karanikolas, P., Zografakis, S. (2008): Greek farm households: Income inequality, poverty and distributional impact of farm income. *Social Cohesion and Development*, 1., 27–44. <https://doi.org/10.12681/scad.8898>
- Kata, R., Wosiek, M. (2020): Inequality of income in agricultural holdings in Poland in the context of sustainable agricultural development. *Sustainability*, 12., 4963 <https://doi.org/10.3390/su.12.124963>
- Kovács K. (szerk.) (2016): *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum Kiadó, Budapest
- Lanjouw, J. O., Lanjouw, P. (2001): The rural non-farm sector: issues and evidence from developing countries. *Agricultural Economics*, 1., 1–23. <https://doi.org/10.1111/j.1574-0862.2001.tb00051.x>
- Lin, Y. (2024): Towards integrated sustainability for China's rural revitalization: An analysis of income inequality and public health. *Frontiers in Public Health*, 11., 1328821 <https://doi.org/>
- Marino, M., Rocchi, B., Severini, S. (2021): Conditional income disparity between farm and non-farm households in the European Union: A longitudinal analysis. *Journal of Agricultural Economics*, 2., 589–606. <https://doi.org/10.1111/1477-9552.12420>
- Marino, M., Rocchi, B., Severini, S. (2024): Assessing the farm-nonfarm households' income gap along the income distribution in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 2., 318–340. <https://doi.org/10.1111/jcms.13494>
- Meloni, C., Grazini, C., Marino, M., Rocchi, B., Severini, S. (2024): Are rural households poorer than non-rural households in Europe? *Journal of Rural Studies*, 106., 103214 <https://doi-org/10.1016/j.rurstud.2024.103214>
- Min, S. (2023): Demographic change and inequality in the Korean farm income. *Agriculture*, 9., 1832 <https://doi.org/10.3390/agriculture91301832>
- Mittenzwei, K., Berglann, H., Hoveid, Ø., Matthews, A., Storm, H. (2024): Decomposing household income differences between farmers and non-farmers: Empirical evidence from Norway. *Journal of Agricultural Economics*, 2., 672–687. <https://doi.org/10.1111/1477-9552.12579>
- Moreddu, C. (2011): *Distribution of Support and Income in Agriculture*. OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers, No. 46, OECD Publishing <http://dx.doi.org/10.1787/5kgch21wkmbx-en>
- Nitta, A., Yamamoto, Y., Kondo, K., Sawauchi, D. (2020): Direct payments to Japanese farmers: Do they reduce rice income inequality? Lessons for other Asian countries. *Journal of Policy Modeling*, 5., 968–981. <https://doi.org/10.1016/j.polmod.2020.02.006>
- Oteng, C., Gamette, P. (2024): Women agricultural engagement: Myth or panacea for income empowerment of women in Africa south of the Sahara. *Advances in Agriculture*, 1., 7280356 <https://doi.org/10.1155/2024/7280356>
- Palagi, E., Coronese, M., Lamperti, F., Roventini, A. (2022): Climate change and the nonlinear impact of precipitation anomalies on income inequality. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 43., e2203595119 <https://doi.org/10.1073/pnas.2203595119>
- Piet, L., Desjeux, Y. (2021): New perspectives on the distribution of farm incomes and the redistributive impact of CAP payments. *European Review of Agricultural Economics*, 2., 385–414. <https://doi.org/10.1093/erae/jbab005>
- Severini, S., Tantari, A. (2013): The effect of the EU farm payments policy and its recent reform on farm income inequality. *Journal of Policy Modeling*, 2., 212–227. <https://doi.org/10.1016/j.polmod.2012.12.002>
- Severini, S., Tantari, A. (2014): The contribution of different off-farm income sources and government payments to regional income inequality among farm households in Italy. *Bio-based and Applied Economics*, 2., 119–135. <https://doi.org/10.13128/BAE-14477>

- Severini, S., Tantari, A. (2015a): The distributional impact of agricultural policy tools on Italian farm household incomes. *Journal of Policy Modeling*, 1., 124–135. <https://doi.org/10.1016/j.polmod.2015.01.004>
- Severini, S., Tantari, A. (2015b): Which factors affect the distribution of direct payments among farmers in the EU Member States? *Empirica*, 1., 25–48. <https://doi.org/10.1007/s10663-013-9243-x>
- Severini, S., Tantari, A., Di Tommaso, G. (2016): The instability of farm income. Empirical evidences on aggregation bias and heterogeneity among farm groups. *Bio-based and Applied Economics*, 1., 63–81. <https://doi.org/10.13128/BAE-16367>
- Severini, S., Biagini, L., Finger, R. (2019): Modeling agricultural risk management policies – The implementation of the Income Stabilization Tool in Italy. *Journal of Policy Modeling*, 1., 140–155. <https://doi.org/10.1016/j.polmod.2018.03.003>
- Sinabell, F., Schmid, E., Hofreither, M. F. (2013): Exploring the distribution of direct payments of the Common Agricultural Policy. *Empirica*, 2., 325–341. <https://doi.org/10.1007/s10663-012-91977>
- Singh, A. (2011): Farm income inequality and the role of caste: New evidence from India. *Economics Bulletin*, 4., 2847–2862.
- Shorrocks, A. F. (1982): Inequality decomposition by factor components. *Econometrica*, 1., 193–211. <https://doi.org/10.2307/1912537>
- Swinnen, J. F. M., Vranken, L. (2010): Reforms and agricultural productivity in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Republics: 1989–2005. *Journal of Productivity Analysis*, 3., 241–258. <https://doi.org/10.1007/s11123-009-0162-6>
- Tang, C. S., Wang, Y., Zhao, M. (2024): The impact of input and output farm subsidies on farmer welfare, income disparity, and consumer surplus. *Management Science*, 5., 3144–3161. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2023.4850>
- Verbeek, M., Nijman, T. (1992): Testing for selectivity bias in panel data models. *International Economic Review*, 3., 681–703. <https://doi.org/10.2307/2527133>
- Wang, J., Chang, H., Long, J. (2022): Reducing rural income inequality and its spatial convergence in China during the past two decades. *Habitat International*, 130., 102694 <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2022.102694>
- Wooldridge, J. M. (2010): *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT Press
- Wołoszyn, A., Głowicka-Wołoszyn, R. (2024): Income inequality of rural households in Poland- Analysis by source of income. *Roczniki (Annals)*, 1., 1–12. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.3788>
- Yi, H., Guo, D., Wang, H., Yi, G., Min, L. (2024): Money for operator: The impact of linked agricultural subsidy on incomes. *Scientific Reports*, 1., 13554 <https://doi.org/10.1038/s41598-024-61100-w>
- Yu, J., Lim, S. (2024): Understanding inequality in U.S. farm subsidies using large-scale administrative data. *American Journal of Agricultural Economics*, 2., 456–475. <https://doi.org/10.1111/ajae.12462>
- Zdeněk, R., Střeleček, F. (2012): Income gap between rural and non-rural households - Case of the Czech Republic. *Society and Economy*, 3., 469–488. <https://doi.org/10.1556/socec.2012.0003>
- Zhu, N., Luo, X. (2010): The impact of migration on rural poverty and inequality: A case study in China. *Agricultural Economics*, 2., 191–204. <https://doi.org/10.1111/j.1574-0862.2009.00434.x>

Innovatív kezdeményezés a kis- és középvállalkozások határon átnyúló együttműködésének erősítésére – a „B Light” konstrukció

Innovative initiative for the strengthening of cross-border cooperation of small and medium size enterprises – the „B Light” scheme

PÁMER ZOLTÁN, MÁRTON GYÖRGY, BUTTINGER PETRA

PÁMER Zoltán: tudományos munkatárs, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; pamer.zoltan@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-0002-5046-9590>

MÁRTON György: ügyvezető, Logframe Tanácsadó Iroda Kft.; 7621 Pécs, Rákóczi út 13/b; marton@logframe.hu; <https://orcid.org/0009-0007-7222-1223>

BUTTINGER Petra: elemző, Logframe Tanácsadó Iroda Kft., 7621 Pécs, Rákóczi út 13/b; buttinger@logframe.hu; <https://orcid.org/0009-0008-9079-1542>

KULCSSZAVAK: kohéziós politika; határon átnyúló együttműködés; KKV-fejlesztés; innováció; Magyarország; Horvátország; Interreg

ABSZTRAKT: A határon átnyúló együttműködés az Európai Unió (EU) kohéziós politikájának szerves része. A stratégiai célkitűzésekkel összhangban ez a prioritás is folyamatosan változott: idővel nőtt a vállalkozásfejlesztés és az innováció jelentősége. Mivel a határon átnyúló programokat nonprofit kezdeményezésnek tekintjük, a kis- és középvállalkozások közvetlen finanszírozása ezekből az eszközökből új gyakorlatnak tekinthető. A horvát-magyar határtérségben olyan kísérleti program valósult meg a 2014–2020 közötti programozási időszakban, amely – nyugat-európai minták alapján – közvetlenül támogatta a vállalkozásokat.

Tanulmányunk áttekinti a kis- és középvállalkozások szerepének változását az EU határon átnyúló együttműködési programjaiban, majd részletesen bemutatja a B Light támogatási programot. A kvantitatív elemzés célja az együttműködés területi és ágazati mintázatainak feltárása, illetve a partnerek közötti együttműködések innovációtartalmának megismerése. Területi szempontból vizsgálja az érintett vállalkozások ágazati sajátosságait és a pályázati aktivitást, illetve kitér az egyes településtípusokra jellemző ágazati orientációra is. Ezt követően a projektek tartalmának áttekintése révén azt kutatja, hogy a vonatkozó szakirodalom alapján mennyire tekinthetők innovatívnak a benyújtott és kiválasztott projektek. Az elemzéshez a B Light program (benyújtott és támogatott) pályázati adatait használja fel.

Zoltán PÁMER: research fellow, Institute for Regional Studies, ELTE Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; pamer.zoltan@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-0002-5046-9590>

György MÁRTON: managing director, Logframe Consulting Office Ltd.; H-7621 Pécs, Rákóczi út 13/b; marton@logframe.hu; <https://orcid.org/0009-0007-7222-1223>

Petra BUTTINGER: analyst, Logframe Consulting Office Kft., H-7621 Pécs, Rákóczi út 13/b; buttinger@logframe.hu; <https://orcid.org/0009-0008-9079-1542>

KEYWORDS: cohesion policy; cross-border cooperation; SME development; innovation; Hungary; Croatia; Interreg

ABSTRACT: Cross-border cooperation has become an integrated element of the European Union's Cohesion Policy. In line with the strategic objectives, priorities of cross-border cooperation have also been changed over time: more attention has been devoted to entrepreneurship and innovation. Since cross-border programmes are generally understood as non-profit schemes, direct SME funding is a new practice. In this vein and based on some Western European examples a pilot programme was implemented in the Croatia-Hungary border area in the 2014-2020 period that directly supported businesses.

This paper provides an overlook on SME development in EU cross-border cooperation and summarises the particularities of the analysed instrument. The aim of the quantitative analysis is to present the territorial and sectoral patterns of cooperation and provide a picture on the innovation-content of the joint projects. To this end sectoral characteristics of the cooperating SMEs were first analysed, then their activity from territorial point of view, highlighting the sectoral preferences of certain settlement types. Secondly, based on a review of the projects' content, the paper seeks to illustrate how the submitted and selected projects can be understood as 'innovative,' in line with the relevant literature. For the analysis of data on applied and supported projects of the B Light, grant scheme were used.

Our analysis shows the examined scheme preferred "materialised" sectors such as metal processing and machinery that had a lot higher success rate than those SMEs operating in the services sector. Territorially, the Pécs-Osijek axis appears as the main cooperation vector, although the Western zone, particularly from the Croatian side, also played a key role. SMEs operating in the service sector rather concentrated in the cities, while in the rural areas industry was dominant. The most rural area was Somogy county as the border area's middle zone appeared to be the least active in application, which should be improved in future schemes. However, as the scheme preferred industry over services, territorial distribution of projects selected for funding appeared to be relatively balanced. According to the categorisation applied for innovation vs. market orientation projects, despite the scheme's preference to innovation, majority of the submitted projects were classified as market-oriented. However, innovation projects prevailed among the selected ones, in line with the objectives of the scheme. The role of major cities is also important in the case of SME projects, similarly to nonprofit projects, as shown by several scholars. However, SMEs selected for granting show a somewhat more balanced territorial distribution. Therefore, SME cooperation schemes with properly tailored criteria may be an adequate tool for mobilising peripheral border areas.

Bevezetés: vállalkozásfejlesztés a határon átnyúló együttműködésekben

A határ menti területek sok esetben periferikus helyzetűek, elszigeteltek természetes háttérüktől, ami hiányos szolgáltatásokhoz, korlátozott kereslethez és kínálathoz, valamint torz munkaerőpiachoz vezet. Európa régióinak jelentős része határ menti régióknak tekinthető. Bár az európai integráció vívmányainak jelentős része – az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad mozgása – jelentősen hozzájárult helyzetük javulásához, a nemzetgazdaságok által meghatározott hálózatok továbbra is kulcsszerepet játszanak, és a határ menti régiókat kedvezőtlenebb helyzetbe hozzák a központi területekhez képest. Akad azonban példa olyan határ menti térségekre is, amelyek – kihasználva a szomszédos ország gazdasági központjához közeli elhelyezkedésüket – ebből a helyzetükből

előnyt tudnak kovácsolni. Kelet-Közép-Európában a legismertebb ilyen példa a Bécs–Pozsony–Győr–háromszög, amelyre dinamikus és együttműködő régióként gondolunk (Korec 1998; Rechnitzer 2014).

Az európai kohéziós politika fontos, a határtérségeket fókuszba állító innovációja az 1998-ban bevezetett Interreg közösségi kezdeményezés volt (Harguindéguy, Bray 2009). Az 1994–1999-es időszakban az Európai Regionális Fejlesztési Alapról (ERFA) szóló rendelet kezdeményezések és kísérleti programok indítását irányozta elő a határ menti régiók fejlesztése, a tapasztalatok összegyűjtése és innovatív intézkedések végrehajtása céljával (EC 1993). Ebben az időszakban (Interreg II) alakult ki az Interreg közösségi kezdeményezés pillérrendszere, amely a határokon átnyúló együttműködést külön pillérré („A”) tette, és egyúttal erre a célra a legtöbb forrást is juttatta. A határokon átnyúló pillér a 2000–2006-os programozási időszakban megerősödött: a szubnacionális szint nagyobb jelentőséget kapott a programozásban, a döntéshozatalban és a nyomon követésben egyaránt (Harguindéguy, Bray 2009). A tematikus fókusz is kiszélesedett: előtérbe kerültek a fenntartható fejlődéshez kapcsolódó témák (EC 1999). Ebben a programozási időszakban – bár korlátozott időkerettel és finanszírozással – már a 2004-ben csatlakozó új tagállamok is részt vehettek a kezdeményezésekben. A 2007–2013-as időszakban az „európai területi együttműködés” (ETE) a kohéziós politika 3. célkitűzésévé vált, ezzel a határon átnyúló együttműködés az EU strukturális politikájának fő sodrába került (Pámer 2011). Az Interreg „főáramúsítása” megjelent a támogatott tématerületekben is: a vállalkozásfejlesztést, a vállalkozások határon átnyúló kapcsolatait külön megemlítették (EC 2006). A 2014–2020-as időszak kohéziós politikájának fő meghatározója az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés európai stratégiája (a továbbiakban: EU 2020) volt, amely a határokat elsősorban a gazdasági növekedés, az innováció és az áruáramlás akadályaként értelmezte. E helyzet megváltoztatása érdekében elengedhetetlenné vált a határon átnyúló együttműködés, amit a stratégia három konkrét területen is hangsúlyozott: a kutatás-fejlesztés, a hozzáadott érték növelése és a technológiatranszfer kapcsán (EC 2010). Ez a megközelítés megkövetelte az EU-célkitűzések tagállami szintű lebontását és a kohéziós politika által finanszírozott, konkrét mutatókkal mérhető egyedi programok kidolgozását. A 2014–2020-as időszakra vonatkozó területi együttműködési programokról szóló rendelet tovább pontosította a tematikus fókuszt, illetve külön említést tett a kis- és középvállalkozások határokon átnyúló tapasztalatcseréjéről és együttműködéséről (EC 2013). Ezt szorgalmazta az Interreg programok kidolgozását és végrehajtását támogató Interact program is, amely javasolta az Interreg célcsoportjának kibővítését, a kis- és középvállalkozások bevonását (Interact 2013).

A határon átnyúló együttműködést a határ menti területek felzárkózásának elősegítése mellett az európaizáció egyik fontos eszközének is tekintjük, mely a többszintű kormányzás gyakorlásában és az erre vonatkozó tapasztalatcserében is megjelenik (Popescu 2008). Általánosságban elmondható, hogy a határon át-

nyúló együttműködés az európai értékek közvetítésének speciális eszköze, azonban gyakran érdekvezérelt, illetve túl nagy hangsúlyt helyez a finanszírozási kérdésekre (Scott 2013). Az Interreg forrásai – egészen a 2021–2027-es időszakra jellemző kismértékű visszaesésükig (Pámer 2021) – folyamatosan növekedtek, de ezzel párhuzamosan vita zajlott a program szerepéről: dilemmaként merült fel, hogy a határon átnyúló együttműködésnek – kiegészítő forrás biztosításával – elsősorban az általában fejletlen határ régiók kohéziós problémáinak megoldására kell-e irányulnia, vagy inkább a hatékonyabb együttműködés előtt álló akadályokat kell-e felszámolnia (Pámer 2021). Az Európai Bizottság közleménye szerint az Interreg feladata az együttműködés feltételeinek javítása, nem pusztán a határ menti önkormányzatok fejlesztésére szolgáló finanszírozási eszköz (Interact 2019, 10.).

Határon átnyúló regionális innovációs stratégiák és KKV-fejlesztés

Bár a globális értékláncok a határ menti területeken is meghatározók, a határon átnyúló üzleti kapcsolatok fejlődése pozitívan befolyásolja a határtérség gazdaságát (Leick 2012). A regionális innovációs stratégiák (RIS) kidolgozása népszerű eszköz volt a 2000-es évek elején az innováció és az együttműködés támogatására: elősegítette a térségek belső integrációját, erősítette a regionális intézményeket és előmozdította a többszintű kormányzást. A fizikai közelségben rejlő, határok lebontásával nyerhető komparatív előnyöket kihasználó határon átnyúló RIS-ek kialakítására több esetben került sor (Van den Broek, Benneworth, Rutten 2019). Ezekre a RIS-ekre szinergiateremtő megoldásként tekintettek, melyek különösen a tudásintenzív ágazatokban ösztönzik a növekedést, így segítve elő a határtérségek integrációjának magasabb szintre lépését. Lundquist és Trippel (2013) szerint ezekre a régiókra a tudás és a munkaerő intenzív áramlása, valamint a tudományos és üzleti élet közötti intenzív partnerség jellemző, mely kedvező feltételeket biztosít a befektetések vonzásához. Basboga (2022) a kis- és közép vállalkozások, illetve a társadalmi-gazdasági fejlődés kapcsolatát illetően több ténnyel vizsgált. Megállapításai szerint a határ két oldala közötti fejlettségi különbségek ösztönzik a KKV-szektoron belüli együttműködést, különösen akkor, ha az egyik érintett régió gazdaságilag erős, továbbá, ha új EU-tagállamok is részt vesznek az együttműködésben.

A határon átnyúló kapcsolatok intézményesítése a 2000-es évek elején került a kutatások fókuszába. A hatékonyság javítása és az együttműködés intézményi kereteinek biztosítása érdekében az európai régiók alapítása már az 1950-es években megkezdődött. Az első ilyen együttműködést 1958-ban hozták létre a holland-német határon Enschede és Gronau térségében (Scott 1993), mely további határon átnyúló intézmények számára is példaként szolgált (Perkmann 2003). Az EUREGIO által lefedett terület számos olyan intézménynek ad otthont, melyek feladata a kis- és közép vállalkozások és az innováció segítése: vállalkozások, egyetemek, al-

kalmazott tudományok egyetemei, tudományos parkok, regionális fejlesztési ügynökségek (Van den Broek, Benneworth, Rutten 2019). Bár az EUREGIO sikeresnek bizonyult az Interreg keretében finanszírozott projektek megvalósításában, a holland kormány – összhangban a lisszaboni menetrenddel – koncentráltabb, tematikus és technológiai szempontból fókuszált együttműködést szorgalmazott. Ennek jegyében kialakítottak egy határon átnyúló kiválósági központot (Perkmann 2005), illetve új megközelítésként lehetővé tették, hogy a helyi Interreg programból közvetlenül finanszírozzák az együttműködő vállalkozások innovációs projektjeit. A Németország-Hollandia Interreg Program 2007–2013 által finanszírozott „Mechatronika a KKV-k számára” projekt – mely a legnagyobb, 18,37 millió eurós költségvetésű projekt volt, 7,28 millió euró uniós támogatással – közvetlenül támogatta a kis- és középvállalkozásokat (Zenker, von Bunnén 2016). A projekt konzorcium vezetője a németországi EUREGIO volt. Partnerként egy németországi térségi önkormányzat mellett számos regionális oktatási intézmény, technológiatranszfer- és különböző vállalkozástámogató intézmény (állami ügynökségek, kamarák, alapítványok, magánvállalkozások) vett részt. Ez a nagyprojekt összesen 257 kis- és középvállalkozás együttműködését finanszírozta 106 közös projekt formájában (Zenker, von Bunnén 2016). Bár a cégek közvetlenül kapták a támogatást, a projektekben különböző külső szolgáltatók (technológiatranszfer intézmények) is részt vettek, amelyek projektpartnerként technikai segítséget nyújtottak a cégek számára. Bár a mutatók tükrében a program sikeresnek bizonyult, a projekt intézményi és igazgatási szempontból nagy kihívást jelentett (Van den Broek, Benneworth, Rutten 2019). Az utólagos értékelések alapján a résztvevő vállalkozások 50 százaléka tervezte az együttműködés folytatását.

A kis- és középvállalkozások határon átnyúló együttműködésbe történő közvetlen bevonásának másik példája a Flandria-Hollandia program, mely már a 2007–2013-as időszakban fókuszba helyezte a vállalkozások direkt támogatását. A „Crossroads” projekt keretében 50 százalékos társfinanszírozással hárommillió euró állt rendelkezésre, melyből 21 projekt kapott támogatást (Van den Broek, Benneworth, Rutten 2018). Bár a támogatott határtérség az EU egyik legfejlettebb régiójában található, ahol erősek az üzleti együttműködés hagyományai és gyakorlatilag nincsenek nyelvi akadályok, az alacsony szintű innováció-orientáltság és a gyenge intézmények akadályozták az együttműködést (OECD 2013). Ezenfelül a fizikai közelség ellenére a vállalkozások csak akkor keresték meg a határ másik oldalán működő partnereket, ha valamilyen ok miatt nem volt lehetőség a saját régiójukon, illetve országukon belüli együttműködésre (Van den Broek, Benneworth, Rutten 2018). A fenti kezdeményezés folytatásaként az Interreg V-A Belgium-Hollandia programból (2014–2020) a költségvetés több mint 40 százalékát különítették el határon átnyúló innovációs projektekre, amelyek a kutatás-fejlesztést a kísérleti fejlesztést és a köz- és magánintézmények kutatási infrastruktúrájának fejlesztését is magukba foglalták (Van Den Broek, Rutten, Benneworth 2020). A program kis- és középvállalkozások, illetve kutatóintézetek együttműkö-

dési projektjeit támogatta az innováció, a vállalkozások versenyképessége és a zöldenergia-projektek terén (Knotter 2019).

A tanulmányunk fókuszában álló magyar-horvát határtértséget több kutatás is vizsgálta. Čelan (2016) és Rácz (2017) a társadalmi-gazdasági kapcsolatokat, a határok átjárhatóságát és a határon átnyúló együttműködést általános megközelítésben elemezték, de nem érintették a határon átnyúló innováció és a kis- és közép vállalkozások együttműködésének kérdését. Klatt és Kühl (2008) az előcsatlakozási időszakban megvalósított magyar-horvát kulturális és oktatási projekteket vizsgálta. Tésits és Alpek (2014) a magyar-horvát határtértség munkaerőpiaci együttműködéseit kutatta, különös figyelmet fordítva a depressziós térségekben indított projektekre és azok fenntarthatósági problémáira. Pámer és szerzőtársai (2023) átfogóan vizsgálták az EU-források felhasználását Baranyában, míg Pámer (2019a,b, 2020) a határtértségben végrehajtott EU együttműködési programokat elemezte területi kormányzási szempontból, 2007–2013-as és 2014–2020-as adatok alapján (Pámer 2023). Fekete (2020) a határ menti magyar nagyvárosok határon átnyúló aktivitásai kapcsán vizsgálta Pécset.

Adatbázis és alkalmazott módszerek

Elemzésünk alapjául az Interreg V-A Magyarország-Horvátország 2014–2020 Együttműködési Program keretében végrehajtott vállalkozásfejlesztési eszköz (a projekt angol elnevezésének magyar fordítása: „B Light – A hozzáadott-érték növelését szolgáló vállalkozói együttműködések támogatása Magyarország és Horvátország határtértségében”) szolgált. Ez a program a teljes, 57,17 millió eurós ERFA-támogatásából 9,96 millió eurót irányzott elő a kis- és közép vállalkozások együttműködésének fejlesztésére. A vizsgált pályázati konstrukció „A kis- és közép vállalkozások versenyképességének növelése” tematikus célkitűzés keretében valósult meg. A teljes keretből 6,5 millió euró jutott a kis- és közép vállalkozások közvetlen támogatására, a fennmaradó részt pedig az irányítási struktúra működtetésére, valamint a KKV-szektor számára nyújtott támogatásra és technikai segítségnyújtásra fordították.

A konstrukció technikailag „Beneficiary Light” (B Light) néven, egységes projektként valósult meg, melyet a horvátországi állami vállalkozásfejlesztési ügynökség, a HAMAG BICRO koordinált, és a határ közvetlen szomszédságában található megyékben működő hét regionális fejlesztési ügynökség és vállalkozói központ is segített. Ezeknek a szervezeteknek a feladata a program népszerűsítése, illetve a kis- és közép vállalkozások felkészítése volt. A pályázó vállalkozások székhelyének az alábbi megyékben kellett lennie:

- magyar oldalon a közvetlen határ menti vármegyékben: Baranya, Somogy, Zala;

- horvát oldalon a közvetlen határ menti megyékben: Eszék-Baranya (Osječko-baranjska), Kapronca-Kőrös (Koprivničko-križevačka), Muraköz (Međimurska), Verőce-Drávamente (Virovitičko-podravska);
- horvát oldalon a közvetlen határ menti megyékkel szomszédos további négy megyében: Belovár-Bilogora (Bjelovarsko-bilogorska), Pozsega-Szlavónia (Požeško-slavonska), Varasd (Varaždinska), illetve Vukovár-Szerémség (Vukovarsko-srijemska).

A fenti megyéken kívül, de a két országban székhellyel rendelkező vállalkozásoknak telephellyel kellett rendelkezniük a programtérben. Ezenkívül feltétel volt, hogy a pályázó vállalkozás legalább egy éve működjön, minimum egy fő alkalmazottal rendelkezzen, illetve a saját tőkéje ne legyen negatív. A pályázatok elbírálásakor – száz pontos skálán értékelve – a pályázó vállalkozások pénzügyi stabilitását (forgalmát, likviditását), illetve a projekt keretében közösen megvalósítandó tevékenységekre vonatkozó információkat vették figyelembe.

A finanszírozott együttműködési projektek kiválasztása kétlépcsős pályázati rendszeren keresztül történt. Első lépésben egy általános projektkonceptiót kellett benyújtani, majd a pozitívan elbírált koncepciókkal rendelkező pályázóknak lehetőségük volt részletes projektjavaslat benyújtására. Összesen négy pályázati forduló volt, melyből az első három az említett kétlépcsős rendszerben, az utolsó pedig egylépcsős rendszerben zajlott. A támogatott kis- és középvállalkozások partnerségi megállapodást kötöttek, így váltak részesévé a projektnek.

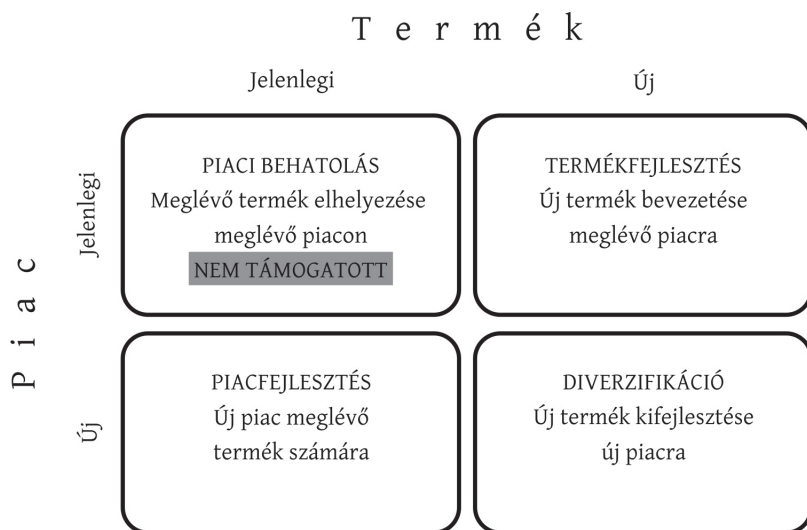
A felhívás alapján a pályázók közös termék-, szolgáltatás- vagy technológiafejlesztési projektekkel pályázhattak, azaz minden projektnek rendelkeznie kellett valamilyen közös innovációs elemmel, melynek fogalmát az útmutató nem határozta meg. A program a közös innováció és termék értékelésére az Ansoff-mátrix (Ansoff 1957) kategóriáit alkalmazta:

- Meglévő termék meglévő piacra történő elhelyezését nem támogatta.
- Az együttműködés alacsonyabb szintjét képviselte a meglévő termék bevezetése új piacokra, illetve a meglévő piacokat célzó továbbfejlesztett termék.
- A legtöbb pontot az új piacra belépő továbbfejlesztett termékek kapták (1. ábra).

Előírás volt továbbá az együttműködő partnerek komplementer (egymás kompetenciáit kiegészítő) szerepe: az innovációs folyamat (értéklánc) különböző fázisaiért kellett felelősséget vállalniuk akár technológiai lépések alapján, akár termékfejlesztés és promóció/értékesítés mentén felosztva a folyamatot. Fenntartási kritériumként a partnereknek a fejlesztett termék vagy szolgáltatás értékesítéséből az elnyert EU-támogatás 20 százalékát elérő forgalmat kellett lebonyolítaniuk a projekt befejezését követő két évben. A bevonni tervezett KKV-szereplők számának célértéke 80 volt. Egy projektben minimum két kis- és középvállalkozásnak (legalább egy horvátnak és egy magyarnak) kellett részt vennie. Egy projektben a maximális partnerszám négy volt. 197 vállalkozás összesen 89

projektekre pályázott. A támogatott projektek száma 33 volt, melyet 71 vállalkozás (36 Magyarországról és 35 Horvátországból) valósított meg.

1. ábra: Az Ansoff-mátrix alkalmazása a B Light programban
Application of the Ansoff matrix in the B Light programme

Forrás: Ansoff (1957), www.ansoffmatrix.com alapján a szerzők szerkesztése

A kutatás célja az együttműködés területi és ágazati mintázatainak bemutatása, illetve a partnerek közötti együttműködések innovációtartalmának megismerése. Ennek megfelelően a következő kutatási kérdéseket és hipotéziseket fogalmaztuk meg:

- Milyen ágazati jellemzőket fedezhetünk fel az együttműködő vállalkozások esetében? Mivel a határtérség túlnyomó része periféria, hipotézisünk szerint a hagyományos ágazatokban működő cégek együttműködése jellemző. Másrészt viszont a határon átnyúló együttműködési elem bonyolultságából adódóan a magasabb hozzáadott értékű szektorokban működő cégek aktivitása is magas lehet.
- Hogyan alakult a pályázati aktivitás területi (megyei és helyi önkormányzati) szinten?
- Milyen ágazati orientáció jellemző az egyes település- és térségtípusokra, illetve vannak-e szakosodási minták a határtérségen belül? Feltételezésünk szerint – hasonlóan a korábbi kutatások során már vizsgált nonprofit projektekhez – a határtérség nagyvárosai játszanak domináns szerepet a források felhasználásában.

- A kiírás szerint a projektek célja a közös innováció. Mennyire tekinthetők a benyújtott és kiválasztott projektek innovatívnak? Van-e érdemi különbség a benyújtott és a kiválasztott projektek között? Hipotézisünk alapján a projektek jelentős része nem tekinthető innovatívnak a vonatkozó szakirodalom alapján, sokkal inkább vezérli őket a szomszédos ország piacán történő megjelenés igénye.

Az elemzéshez a határtérségben, valamint az egyes szektorokban működő pályázó és támogatott kis- és középvállalkozások számát használtuk változóként. Mivel egy vállalkozás maximálisan 180 ezer eurós projektrésszel pályázhatott (mely 75 százalékos támogatási arány mellett 135 ezer euró támogatást jelent vállalkozásonként), és a vállalkozások zöme a maximális keretet (vagy azt megközelítő összeget) igényelte, a támogatás összege változóként nem szolgáltatott új információt. A kedvezményezettek szintjére lebontott információkat tartalmazó adatbázist kutatási céllal a program végrehajtását felügyelő Interreg V-A Magyarország–Horvátország Együttműködési Program Közös Titkársága bocsátotta a szerzők rendelkezésére.

A KKV-együttműködések ágazati mintái a határtérségben

A 2014–2020-as program helyzetelemzése kiemeli, hogy a vizsgált térséget az országos átlaghoz képest alacsonyabb vállalkozássűrűség, mérsékelt innovációs aktivitás, illetve a mezőgazdaság és az élelmiszeripar átlagon felüli szerepe, ugyanakkor gyenge, a határtérség nyugati részére (Muraköz, Varasd, Zala) koncentrálódó feldolgozóipar jellemzi. A nagyobb városokban – köztük Pécsen és Eszéken (Osijek) – a szolgáltató szektor dominál, de elsősorban a magyar oldalon, a turizmus szerepe is kimagasló bizonyos térségekben. A határtérségre nem jellemző az ágazati specializáció. Az innováció a nagyobb városok egyetemén és a K+F-intézményekben koncentrálódik, a magánszektor részvétele gyenge (Interreg V-A 2015).

A határtérségre jellemző ágazatok áttekintése érdekében a vállalkozásokat kategóriákba rendeztük a pályázatukban megcélzott tevékenységek szerint. A pályázati kiírás a nemzetgazdasági ágakon belül kétszámjegyű TEÁOR-kódok (ágazatok) szintjén határozta meg a támogatható tevékenységeket, melyeket az elemzés során az 1. táblázatban látható módon összevontunk. Eszerint az informatika, a fémipar és gépgyártás, valamint az üzleti tanácsadás és promóció az összes pályázat és finanszírozott vállalkozás több mint 50 százalékát tette ki, tehát egyértelműen ezek az ágazatok határozták meg a kis- és középvállalkozások együttműködését.

Az egyes ágazatok pályázati sikerességi arányait vizsgálva megállapítható, hogy a fémiparral és gépgyártással foglalkozó cégek benyújtott pályázatainak több mint fele kapott támogatást, míg az informatikai és üzleti szolgáltatási terü-

leteken működő cégek lényegesen kisebb arányban nyertek. Bár a faipar területéről érkező érdeklődés valamivel alacsonyabb volt, ezeknek a vállalkozásoknak a nagy része nyerni tudott. Szembetűnő, hogy a magyar-horvát határtérség egyik domináns ágazatának számító élelmiszeriparban egyetlen projekt sem kapott támogatást. A szintén hagyományosnak számító textilipart kisszámú projekt, viszont 100 százalékos sikerrátával képviselte. Ezek az adatok azt mutatják, hogy főként azok a feldolgozóipari cégek voltak képesek kiaknázni a határon átnyúló együttműködést, amelyeknél az innovációs és termékfejlesztési értéklánc egyértelműen kimutatható és szakaszolható, hiszen ez volt a fő értékelési szempont. Ugyanakkor – lényegesen alacsonyabb sikerarányjal – nagy érdeklődést mutatnak a nem anyagi ágazatok, mint például az informatika vagy a tanácsadás és a promóció.

1. táblázat: A B Light programban pályázó és támogatott vállalkozások ágazatok szerint megoszlása (db) és a különböző ágazatok sikerességi aránya (%)

The number of SMEs applied and selected for granting in the B Light scheme, success rate of different sectors

<i>Iparág</i>	<i>Pályázó KKV-k száma (db)</i>	<i>Támogatott KKV-k száma (db)</i>	<i>Sikerességi arány (%)</i>
Információtechnológia	43	18	41,9
Fémipar és gépgyártás	36	22	61,1
Üzleti szolgáltatások	32	7	21,9
Élelmiszeripar	13	0	0,0
Faipar	11	7	63,6
Kereskedelem	11	3	27,3
Vendéglátás, turizmus	11	2	18,2
K+F	10	3	30,0
Raktározás, szállítás	8	1	12,5
Egészségügy	6	2	33,3
Mezőgazdaság	5	1	20,0
Hulladékgyártás	4	2	50,0
Építőipar	4	0	0,0
Ruhaipar	3	3	100,0
Összesen	197	71	36,0

Forrás: B Light program adatai alapján a szerzők szerkesztése

A KKV-együttműködések területi megoszlása a határtérségben

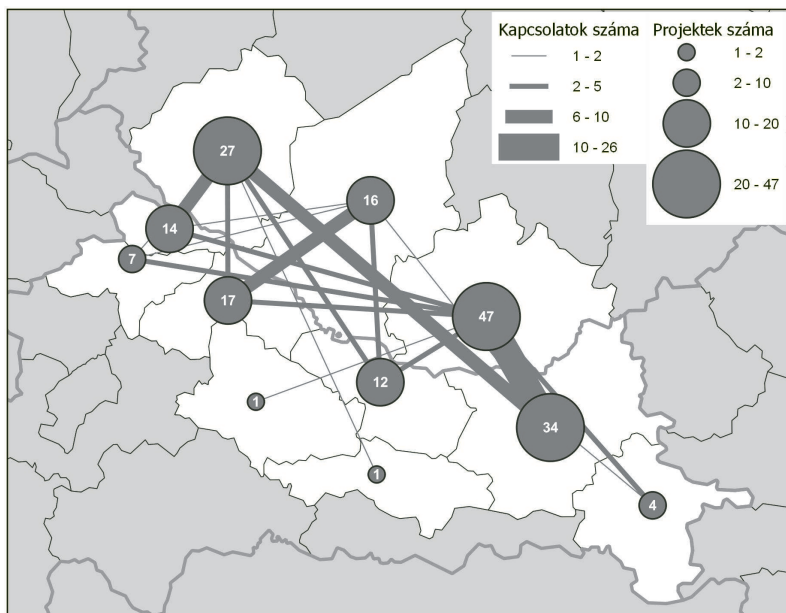
A B Light programban pályázatot benyújtó vállalkozások területi megoszlását megyei és települési (helyi önkormányzati) szinten is megvizsgáltuk. Valamennyi esetben a vállalkozás székhelyét, illetve – amennyiben az a programterén kívül esett – a pályázatban megadott telephelyét vettük figyelembe. A megyék közül

egyértelműen a keleti megyék (Baranya és Eszék-Baranya) aktivitása emelhető ki: ez egyrészt az itt található nagyvárosok vállalkozás-sűrűségének és magasabb innovációs potenciáljának, másrészt e megyék nagyobb lakosságszámának köszönhető. Ebben a két megyében működik a pályázatot benyújtó kis- és középvállalkozások közel fele. Rajtuk kívül még a határtérség nyugati zónájában található Zala emelhető ki. A határtérség háttérzónájának tekinthető, Magyarországgal nem határos horvát megyék alacsony aktivitást mutattak, de megemlíthető Somogy csekély mértékű részvétele is.

A 90 megyeközi KKV együttműködési kapcsolat vizsgálata alapján (a beérkezett 89 pályázatból egy projekt három vármegyét is érintett, ezért beszélhetünk 90 megyeközi kapcsolatról) ugyancsak Baranya és Eszék-Baranya dominanciája állapítható meg: a KKV-kapcsolatok közel 30 százaléka (26 db) ebben a két vármegyében működő kis- és középvállalkozások között jött létre. Emellett kiemelendő még Zala vármegye aktívabb kapcsolata Eszék-Baranyával (hét db) és a vele közvetlenül határos Muraköz megyével (nyolc db), valamint figyelemre méltók a Somogy és Kapronca-Kőrös megyék közötti intenzívebb kapcsolatok (hét db) (2. ábra).

2. ábra: A B Light programban pályázó kis- és középvállalkozások megyék szerinti megoszlása (db)

Distribution of SMEs applied in the B Light scheme, according to counties

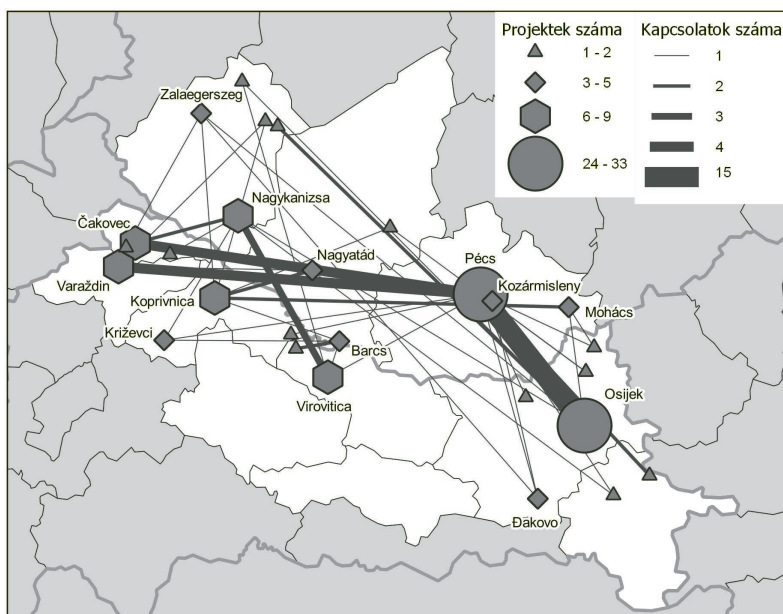

Forrás: B Light program adatai alapján a szerzők szerkesztése

A települések (helyi önkormányzatok) szerinti megoszlást mutató 3. ábrán a legalább két db benyújtott pályázatban szereplő településeket tüntettük fel: ezekből összesen 71 db volt.

3. ábra: A B Light programban pályázó kis- és középvállalkozások települések szerinti megoszlása (db)

Distribution of SMEs applied in the B Light scheme, according to towns/municipalities

Forrás: B Light program adatai alapján a szerzők szerkesztése

KKV-aktivitás és a kis- és középvállalkozások közötti kapcsolatok szempontjából – nem meglepő módon – kiemelkedik a két nagyváros, Pécs és Eszék, amit – a megyékhez hasonlóan – magas vállalkozássűrűségük, az innovációs központok léte és e városok nagy lakosságszáma magyaráz. Érdemi aktivitást mutatott továbbá több kis- és középváros, elsősorban a határtérség nyugati zónájában található települések: Nagykanizsa (kilenc db), Kapronca (Koprivnica – nyolc db), Csáktornya (Čakovec – hét db), Varasd (Varaždin – hat db). E városokon kívül még Barcs és a horvátországi Verőce (Virovitica) emelhetők ki, a többi város és egyéb település kevesebb, mint öt db benyújtott pályázatban jelent meg. Megjegyzendő, hogy – bár pályázati szempontból egyenlő esélyeik voltak – egyes nagyvárosok rendkívül inaktívnak bizonyultak. Negatív példaként Somogy emelendő ki, ahol a megyeszékhely Kaposvár aktivitása elenyésző volt, de a Balaton-parti városok vállalkozásai is hiányoznak a pályázók közül.

A városok közötti kapcsolatokat egyértelműen Pécs és Eszék uralta, ezen belül is a Pécs (és az agglomerációjába tartozó Kozármisleny), illetve Eszék közötti együttműködések voltak dominánsak (18 db). Erős kapcsolatok mutatkoztak Pécs és a fejlett nyugat-horvátországi városok között is: Varasddal és Csáktornyával négy-négy db KKV-együttműködést alakítottak ki. Ezen kívül még Nagykanizsa és a horvátországi Verőce között említhető intenzívebb kapcsolat (három db), a többi településközi kapcsolati szám alacsony volt.

A fenti területi megoszlási adatok rámutatnak arra, hogy mely megyékben és azon belül mely településeken van szükség intenzívebb projektgenerálásra, azaz a határon átnyúló KKV-együttműködések létrejöttének ösztönzésére, szakmai támogatására. Pécs-Eszék relációban ezek az együttműködések különösebb háttértámogatás nélkül is létrejöttek, de több város is inaktív volt, illetve a határtér-ség jelentős része sem mutatott kellő aktivitást, amit csak részben magyaráz a kisebb számú vállalkozással jellemezhető vidéki területek itteni dominanciája.

A településtípusok és zónák ágazati orientációi a határtér-ségben

Az együttműködő vállalkozások fizikai elhelyezkedésének vizsgálata érdekében a településeket a 2021. évi lakosságszámadatok alapján az alábbiak szerint csoportosítottuk:

- 5. kategória: 90 000 fő feletti városok (Eszék, Pécs);
- 4. kategória: 40 000 fő feletti városok (Kaposvár, Nagykanizsa, Varasd, Zalaegerszeg);
- 3. kategória: 20 000 fő feletti városok (összesen nyolc város, ebből a horvátországi Pozsega (Požega) és a magyarországi Siófok nem rendelkezett projekttel);
- 2. kategória: 5 000 fő feletti városok és községek;
- 1. kategória: városok és községek 5 000 lakosig.

A 2. táblázatból jól látható, hogy bár a pályázó kis- és középvállalkozások több mint egyharmada a két nagyvárosból (5. kategória) származott, a támogatott KKV-szereplőknek csak egynegyede koncentrált Eszéken és Pécsen. A városok második köre (4. kategória) kevésbé képviseltette magát a pályázók között, de nagyobb arányban kapott támogatást. A nagyvárosok mellett a legaktívabb és legsikeresebb pályázók a kisvárosok (2. kategória) voltak, ahonnan a finanszírozott kis- és középvállalkozások több mint egyharmada származott. A kistelepülések (1. kategória) aktivitása alacsony volt. Ahogy a 2. táblázatból is látható, az informatikával, üzleti tanácsadással és kutatásfejlesztéssel foglalkozó cégek leginkább a nagy- és középvárosokból jelentkeztek, míg a fémipari és gépgyártó cégek minden településtípusból jelen voltak. Az élelmiszer- és a faipar, illetve a turizmus a kisebb településekre volt jellemző.

2. táblázat: A pályázó és a támogatott vállalkozások megoszlása településkategóriák és ágazatok szerint
Distribution of SMEs applied and selected for granting between the different settlement categories and typical sectors

Településkategória	Pályázó KKV-k (%)	Támogatott KKV-k (%)	A legtöbb pályázatot benyújtó ágazatok
5. kategória	34,01	25,35	- információtechnológia - üzleti szolgáltatások - fémipar és gépgyártás - kutatásfejlesztés
4. kategória	12,69	15,49	- információtechnológia - üzleti szolgáltatások - fémipar és gépgyártás
3. kategória	14,72	11,27	- információtechnológia - fémipar és gépgyártás - élelmiszeripar
2. kategória	25,89	33,80	- fémipar és gépgyártás - faipar - üzleti szolgáltatások
1. kategória	12,69	14,08	- turizmus és vendéglátás - fémipar és gépgyártás
Összesen	100,00	100,00	

Forrás: B Light program adatai alapján a szerzők szerkesztése

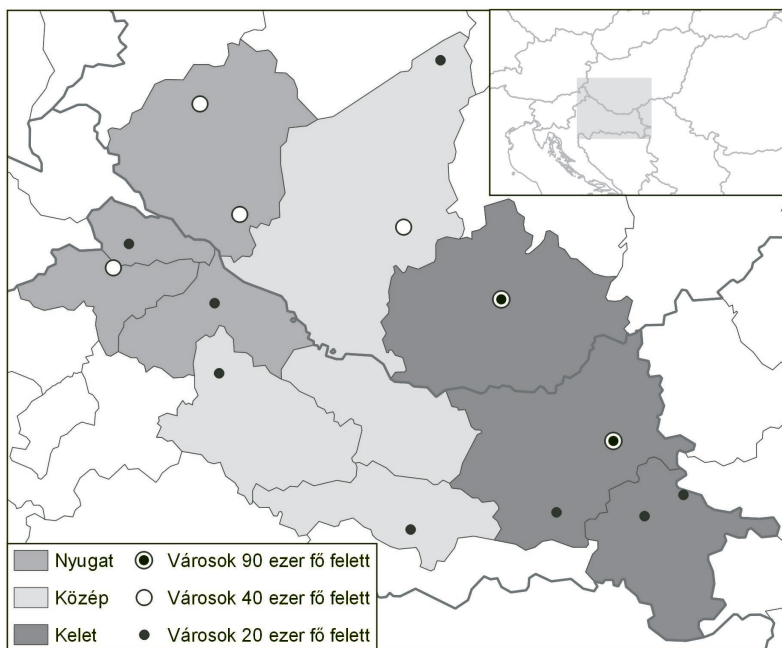
Az ágazatok területi eloszlásának vizsgálatához – a magyarországi megyéknek, illetve a horvátországi régióknak megfelelően – három zónára osztottuk a határtértséget (4. ábra).

A három zóna térszerkezete jelentősen különbözik:

- A keleti zónát – bár mindkét országban perifériának számít – a két nagyváros dominanciája, a viszonylag jó határon átnyúló és belső összeköttetések, valamint a kis- és középvállalkozások és közintézmények magas száma jellemzi.
- A középső zónát leginkább a rurális jelleg, a jelentős városi központok hiánya, valamint a gyenge határokon átnyúló és régióon belüli infrastruktúra határozza meg.
- Végül a nyugati zóna kis- és középvárosok policentrikus hálózatával, a kis- és középvállalkozások nagy számával, illetve jó közlekedési infrastruktúrával írható le.

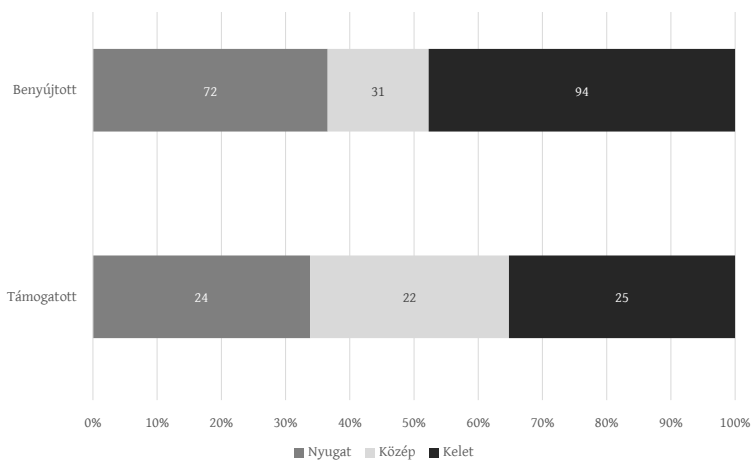
Amint azt az 5. ábra mutatja, a nyugati és a keleti zóna kis- és középvállalkozásai aktívabban pályáztak, míg a középső térség aktivitása rendkívül alacsony volt: a pályázó cégek mindössze 15,7 százaléka működik itt. Megállapítható ugyanakkor, hogy a támogatott vállalkozások területi megoszlása ezzel szemben meglepően kiegyensúlyozott képet mutat.

4. ábra: A magyar-horvát határtérség három zónája
The three zones of the Hungary-Croatia border area

Forrás: a szerzők szerkesztése

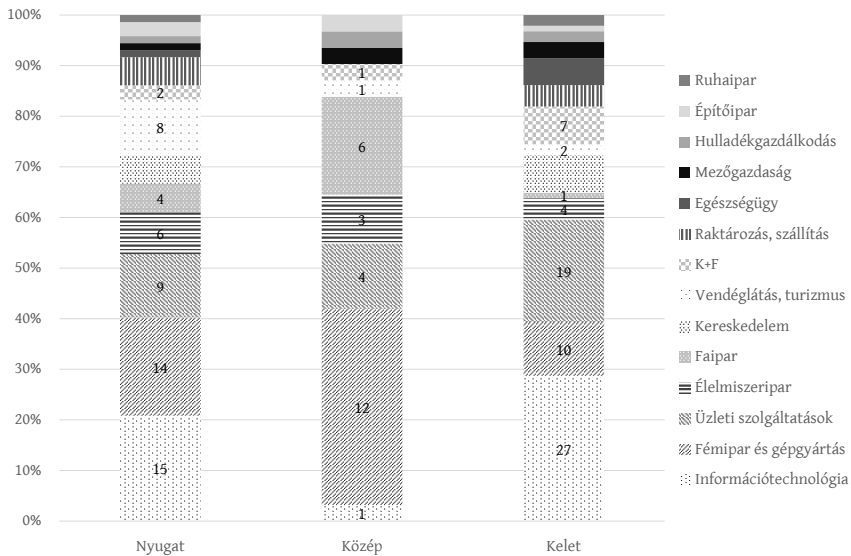
5. ábra: A pályázatot benyújtó és a támogatott vállalkozások zónák szerinti megoszlása
Distribution of SMEs applied and selected for granting according to zones

Forrás: B Light program adatai alapján a szerzők szerkesztése

A keleti zóna együttműködő vállalkozásai esetében a két nagyváros (Pécs és Eszék) jelenléte miatt kiemelkednek a magasabb hozzáadott értékű ágazatok. A 94 pályázó közel fele (46) az információtechnológia és az üzleti szolgáltatások területén tevékenykedik, emellett megemlíthető még a kutatásfejlesztésben működő cégek magasabb aránya is. A határtérség középső, rurális zónájából pályázó cégek ágazati szempontból egészen más képet mutatnak. E térség vállalkozásait a fémipar és gépgyártás, valamint a faipar határozza meg, ami különösen Barcs és Verőce esetében figyelhető meg. A nyugati zóna mutatja a határtérségi átlaghoz leginkább hasonló ágazati megoszlási képet, annyi eltéréssel, hogy a fémipar és gépgyártás szerepe erősebb, illetve kiemelkedik még a vendéglátás és a turizmus is (6. ábra).

6. ábra: A pályázatot benyújtó kis- és középvállalkozások ágazatok szerinti megoszlása zónánként
Sectoral distribution of SMEs applied according to zones

Forrás: B Light program adatai alapján a szerzők szerkesztése

Innováció vagy piacorientáció a határon átnyúló KKV-projektekben?

Annak megítélése, hogy valódi innováció, avagy a szomszédos országban történő piacra lépés volt-e a cél az egyes projektek esetében, a benyújtott és támogatott projektek alaposabb elemzését, a pályázatban és annak költségvetésében leírtak figyelembevételét teszi szükségessé.

Mivel a pályázati kiírás a közös innovációt hangsúlyozta, és a pályázatok értékelése és kiválasztása is ezzel összhangban történt, a megvalósított projektek mindegyikének innováció-orientáltnak kellene lennie. Az innovációs együttműködés mellett az értékesítési csatornákra vonatkozóan is részletes leírást kellett adni a pályázatban, melyet a kiválasztáskor szintén értékelték. Az egyértelmű besorolás érdekében a jelenlegi kutatás során – építve többéves program- és projektértékelési tapasztalatainkra – minden benyújtott projektet áttekintettünk az átadott adatok alapján. Hipotézisünk szerint, bár az innováció elengedhetetlen eleme volt a finanszírozott projekteknek, a projektek egy része – valódi innovációs elem nélkül – csupán a piacra lépést szolgálta. Tekintettel arra, hogy a közös innováció kiválasztási kritérium volt, azt is feltételeztük, hogy a támogatásra kiválasztott projektek között több lesz a valódi innovációt felmutató pályázat, mint az olyan, ami csak a piacra történő belépést célozza.

A pályázatok tartalma és kvalitatív kritériumok alapján innovációs és határon átnyúló piacra lépési projekteket különböztettünk meg. A besorolás kritériumai a következők voltak:

- Az innovációs tevékenységen alapuló együttműködési projektek esetében az innováció a fő tevékenység, melyet a projektpartnerek közösen végeznek. Az innováció tartalmára vonatkozóan az oslói kézikönyvben meghatározott, a szakirodalomban általánosan elfogadott definíciót (új vagy fejlesztett termék, folyamat vagy ezek kombinációja, mely jelentősen különbözik a partnerek korábbi termékétől – OECD/Eurostat 2018) alkalmaztuk. Ez azt jelenti, hogy a projektleírásban, a tevékenységek bemutatásában egyértelmű bizonyíték van arra, hogy a projektpartnerek együtt dolgoznak a fejlesztésen vagy annak valamely elemén, kiegészítik egymás tevékenységét, visszajelzést adnak egymás munkájáról, és a döntéseket közösen hozzák meg. Az innovációs megközelítés megfogalmazása egyértelmű, a jövőképek és célok közösek, a felelősség megoszlik.
- A határon átnyúló piacra lépést szolgáló együttműködési projektek esetében a partnervállalkozások egy már meglévő technológiát felhasználva hoznak létre új terméket vagy szolgáltatást, amely konkrét (a partnerországokhoz vagy harmadik országhoz kötődő) piacot céloz meg. A valódi innovációt célzó együttműködés szintje alacsony, a piaci kompetencia megszerzése érdekében kapcsolt szolgáltatásokat fejlesztenek, esetleg a partnerek kiegészítő szolgáltatásokat nyújtanak egymásnak. Az ilyen projekteknél jellemző, hogy egyértelmű feladat- és hatáskörmegosztással rendelkező üzleti együttműködés alakul ki, azonban az innovációs tevékenységekben nincs közös erőfeszítés: sokszor csak az egyik projektpartner dolgozik az innovatív elemen, vagy külső szakértő céget szerződtetnek az innováció megvalósítására.

A fenti kritériumok alapján valamennyi projektet besoroltuk mindkét kategória szerint. Az egyes szempontokat részletesen tartalmazza a 3. táblázat.

3. táblázat: A benyújtott és támogatott projektek innováció- és piaciorientált besorolásának szempontjai
Innovation vs. market orientation categorisation criteria applied in case of the projects submitted and selected for granting

Pontszám	Innovativitás	Az értékesítés helye és minősége
1	Nincs innováció	Világos projektterv egymás piacára való belépéshez és meglévő értékesítési terv
2	A projektpartnerek számára releváns területi szintű innováció	A projekt új piaca lépési lehetőséget teremt
3	Innováció iparági szinten	A szomszédos országokon túl, nemzetközi szinten értékesített termék/szolgáltatás
4	Innováció ágazati szinten	Részletes keresletelemzés megléte
5	Az ágazatot érintő és azon túl is ható diszruptív innováció	Magas értékesítési potenciál, amelyet egy jövőbeli ügyfél „elfoglalása” jelez

Forrás: B Light program adatai alapján a szerzők szerkesztése

A fenti kritériumok mentén a különböző projekteket „innovációs projekt”, illetve „üzleti együttműködési projekt” kategóriába soroltuk, attól függően, hogy a két kategória kritériumai közül melyikre kaptak magasabb pontszámot. A 4. táblázatban látható, hogy az alkalmazott szempontrendszer szerint a benyújtott pályázatok több mint 60 százaléka „üzleti együttműködési projekt” besorolást kapott. Ezek esetében a sikerességi arány (azaz a támogatott pályázatok száma az összes benyújtott anyaghoz viszonyítva) mindössze 26%, ami jelentősen elmarad az átlagos 37 százalékos sikerességi rátától. Ez is azt bizonyítja, hogy – még ha az innováció is volt a cél – e projektek esetében a piaci orientáció volt a meghatározó. A projektek magas száma is mutatja, hogy a jövőben indokolt lehet a pályázati rendszer átalakítása, az innovációt és a külpiacra lépést célzó üzleti együttműködések eltérő szempontok szerinti értékelése.

A támogatott projektek innovációs kritérium szerinti átlagos pontértéke magasabb az összes benyújtott pályázat átlagánál, miközben a piaci szempont alapján adott átlagos pontszám lényegesen alacsonyabb. Ez is mutatja, hogy a pályázati értékelési mechanizmus egyértelműen az innovációra helyezte a hangsúlyt: a piacképességet – bár ez is fontos értékelési szempont volt – kisebb súllyal vette figyelembe. Mindez alátámasztja, hogy a program kiválasztási mechanizmusa megfelelő volt, összhangban állt a program és a forrásallokáció céljaival.

4. táblázat: A benyújtott és támogatott projektek adatai a két értékelési szempont szerint
Average score of projects submitted and selected for granting, according to the two categorisation criteria

	<i>Benyújtott</i>	<i>Támogatott</i>	<i>Sikerességi arány (%)</i>
Projektek száma	89	33	37,08
Innovációs projektek száma	34	21	61,76
Üzleti együttműködési projektek száma	55	12	26,09
Innovativitás (átlagos pontszám)	2,47	2,52	
Az értékesítés helye és minősége (átlagos pontszám)	2,62	2,09	

Forrás: a szerzők szerkesztése

Következtetések és diszkusszió

A tanulmányban vizsgált Interreg V-A „B Light Magyarország-Horvátország 2014–2020” konstrukció ugyan felhasználta több hasonló nyugat-európai program elemeit, mégis egyedi kezdeményezésnek tekinthető, mivel határon átnyúló együttműködési forrásból elsőként nyújtott közvetlen támogatást a KKV-szektornak a kelet-közép-európai térségben. A 197 pályázó cég közül kiválasztott 71 nyertes vállalkozás összesen 33 projektet valósított meg.

A rendelkezésre álló aktivitási adatok alapján kimutattuk, hogy egyes szolgáltatási tevékenységek (információtechnológia, üzleti szolgáltatások, kutatás-fejlesztés) inkább a két nagyvárosra (Eszék, Pécs) koncentrálnak, míg meghatározott ipari tevékenységek (faipar, fémipar és gépgyártás) a kisebb városokban és a középső vidéki zónában nagyobb arányban fordulnak elő. A kis- és középvállalkozások sikeressége a különböző ágazatokban jelentősen eltér: az informatikára, üzleti szolgáltatásokra épülő együttműködési projekteket alacsonyabb sikerességi ráta jellemezte, mint az anyagi tevékenységet folytató, feldolgozóipari tematikájú projekteket. Kijelenthető, hogy ez utóbbi vállalkozások tevékenysége jobban illeszkedett a program céljaihoz és a pályázati feltételekhez: a közös innováció mint határokon átnyúló együttműködési feltétel könnyebben volt alkalmazható a fizikai termékeket előállító iparágak esetében, mint a szolgáltatási szektorban. Ez a tendencia – a településhierarchiát is figyelembe véve – magasabb sikerességi rátát eredményezett a kisebb városokban és a községekben, valamint – ezzel összefüggésben – a határtérség középső vidéki zónájában, ami megközelítőleg kiegyenlítette az eltérő pályázati aktivitásban mutatkozó különbségeket. Bár a nagyvárosok előnyét a pályázati rendszer logikája tompította, a határtérség középső, rurális zónájában tapasztalható nagyon alacsony pályázati aktivitást – e térségek ágazati jellemzőire fókuszáltnak – növelni szükséges célzott projektgenerálást támogató mechanizmusokkal, felhasználva a nyugat-európai mintáknál is alkalmazott széles körű nonprofit támogató intézményrendszert.

A projektek innovációs és piacorientált jellegének részletes vizsgálata érdekében a pályázatokat egy saját tapasztalatokra épülő, többkomponensű szempontrendszer alapján újraértékeljük, és a besorolást követően megállapítottuk, hogy a benyújtott pályázatok többsége inkább tekinthető piacorientáltnak, mint valóban innovatívnak. A program értékelési rendszere azonban – összhangban a program céljaival – ezeket a piacorientált pályázatokat egyértelműen diszpreferálta. Tekintettel a határtérség alacsony innovációs aktivitására, érdemes a következő program céljait felülvizsgálni, azt kibővíteni a közös külpiazi megjelenést támogató komponens kialakításával, mely további lehetőségeket teremthet a periférikus térségek számára.

Jelen kutatás és a határtérségre vonatkozó korábbi kutatások eredményeinek összevetése számos következtetést tesz lehetővé. Miként azt Pámer (2019a) a 2007–2013-as programozási időszak nonprofit programjai alapján kimutatta, a horvát-magyar határon átnyúló kapcsolatok szempontjából Magyarország meg lehetőszen centralizált ország, hiszen mind az együttműködési tevékenységek, mind a finanszírozás a nagyvárosokban (különösen Pécsen) koncentrálódik. Másrészt, a fizikai beruházások többsége kisvárosokban és kistelepüléseken valósult meg, amelyek számára a határon átnyúló együttműködés kézzel fogható előnyöket jelentett. Horvátország ugyanakkor – erős megyei szintű intézményeinek köszönhetően – relatíve decentralizált struktúrával rendelkezik: a viszonylag erős Eszékkel együtt a megyeszékhelyek és a másodlagos városok produkálták a legnagyobb aktivitást. Ebben az összefüggésben a jelen cikkünkben elemzett KKV együttműködési program eltérő képet mutat. A vizsgált program a nagyvárosok aktivitása szempontjából hasonló eredményeket hozott, azonban – mivel inkább a termelő vállalkozásokat támogatta – a szekunder szektorban aktívabb periférikus térségek jobban ki tudták használni az együttműködésben rejlő lehetőségeket. Így a támogatott kis- és középvállalkozások közötti együttműködési projektek esetében valamivel kiegyensúlyozottabb térszerkezeti mintákat láthatunk, ami némileg ellensúlyozza a térben koncentráltabb nonprofit projekteket. Így egy megfelelő kritériumok mentén működő, KKV-szektorra fókuszáló program hatékony eszköz lehet egyúttal a periférikus térségek fejlesztésére is.

Tekintettel arra, hogy az ERFA-rendeletben meghatározott első szakpolitikai célkitűzésen belül a kutatási és innovációs kapacitások fejlesztése (1.1), illetve a kis- és középvállalkozások fenntartható növekedésének és versenyképességének fokozása (1.3) (EC 2021) is megjelenik az Interreg prioritásai között, a 2021–2027 közötti programozási ciklusban várhatóan tovább bővül a KKV-szektor határon átnyúló együttműködési programokból történő közvetlen támogatásának lehetősége. Ez további összehasonlító elemzésekre ad lehetőséget mind a határtérségek között, mind pedig a különböző időszakban megvalósult programok vonatkozásában, melyek jelen vizsgálat alapján további kutatási irányokat jelenthetnek.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFIH támogatásával, az OTKA 146585. számú, Magyarország és a Nyugat-Balkán című projekt keretében készült. A tanulmányban használt adatokat az Interreg V-A Magyarország-Horvátország Közös Titkárság bocsátotta rendelkezésre.

Irodalom

- Ansoff, H. I. (1957): Strategies for Diversification, *Harvard Business Review*, 5., 113–124.
- Basboga, K. (2022): A Theme-based Analysis of the Intensity of Cross-Border Cooperation Across Europe. *Journal of Borderlands Studies*, 5., 955–973. <https://doi.org/10.1080/08865655.2020.1833230>
- Čelan, J. T. (2016): An analysis of the latest trends of the complex development of the Croatian-Hungarian border area. *Hungarian Geographical Bulletin*, 1., 43–56. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.65.1.4>
- Fekete D. (2020): A magyar határ menti nagyvárosok határon átnyúló kormányzásának vizsgálata az EGTC-kben és INTERREG projektekben betöltött szerepük alapján. *Tér és Társadalom*, 3., 224–243. <https://doi.org/10.17649/tet.34.3.3190>
- Harguindéguy, J.-B., Bray, Z. (2009): Does cross-border cooperation empower European regions? The case of INTERREG III-A France – Spain. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 4., 747–760. <https://doi.org/10.1068/c08119>
- Klatt, M., Köhl, J. (2008): National Minorities and Crossborder Cooperation between Hungary and Croatia. A Case Study of Baranya, Hungary and Osiječko-baranjska County, Croatia. *European Yearbook of Minority Issues Online*, 1., 193–210. <https://doi.org/10.1163/22116117-90001608>
- Knotter, S. (2019): *Impactevaluatie Interreg V Vlaanderen-Nederland*. Eindrapport. IDEA Consult, Antwerpen <https://interregvlandeu/uploads/downloads/Impactevaluatie-Interreg-V-Vlaanderen-Nederland.pdf> (Letöltés: 2025.08.07)
- Korec, P. (1998): Transformation of the Border transport system in the Vienna-Bratislava-Győr region. *European Planning Studies*, 5., 599–609. <https://doi.org/10.1080/09654319808720483>
- Leick, B. (2012): Business Networks in the Cross-border Regions of the Enlarged EU: What do we know in the Post-enlargement Era?, *Journal of Borderlands Studies*, 3., 299–314., <https://doi.org/10.1080/08865655.2012.750952>
- Lundquist, K.-J., Trippel, M. (2013): Distance, Proximity and Types of Cross-border Innovation Systems: A Conceptual Analysis. *Regional Studies*, 3., 450–460. <https://doi.org/10.1080/00343404.2011.560933>
- Pámer, Z. (2011): The possibilities of implementing the European Grouping of the Territorial Cooperation in South Transdanubia. In: Ágh, A., Kaiser, T., Koller, B. (eds.): *The New Horizons of the Cohesion Policy in the European Union: the Challenge of the Danube Strategy*. Blue Ribbon Research Centre, King Sigismund College, Budapest, 176–194.
- Pámer, Z. (2019a): How governance counts? Comparative analysis of activity and funding patterns of Central European cross-border cooperation programmes. *EUROPA XXI*, 35., 111–126. <https://doi.org/10.7163/Eu21.2018.35.7>
- Pámer Z. (2019b): Magyarország és Horvátország határon átnyúló együttműködésének vizsgálata a két ország területi kormányzási rendszerének tükrében. *Tér és Társadalom*, 2., 149–166. <https://doi.org/10.17649/TET.33.2.3148>
- Pámer, Z. (2020): Uloga teritorijalnog upravljanja u prekograničnoj suradnji, na primjeru IPA programa Mađarska-Hrvatska 2007–2013. *Podravina*, 37., 153–161.
- Pámer, Z. (2021): Tackling the measurement of cross-border cooperation intensity: an empirical example on the Hungary-Croatia border. *Deturope*, 2., 125–138. <https://doi.org/10.32725/det.2021.016>

- Pámer Z. (2023): Határon átnyúló együttműködés Magyarország, valamint Szlovénia és Horvátország között – területi mintázatok a 2014–2020-as program adatai alapján. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 1-2., 15–30.
- Pámer Z., Finta I., Horeczki R., Pénczár Á., Dombi P. (2023): Területfejlesztési források felhasználása Baranya megyében. *Tér és Társadalom*, 3., 98–118. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3491>
- Perkmann, M. (2003): Cross-border Regions in Europe. Significance and Drivers of Regional Cross-border Cooperation. *European Urban and Regional Studies*, 2., 153–171. <https://doi.org/10.1177/0969776403010002004>
- Perkmann, M. (2005): *The emergence and governance of Euroregions: the case of EUREGIO on the Dutch-German border*. Working paper on line. Institut Universitari d'Estudis Europeus, Barcelona
- Popescu, G. (2008): The conflicting logics of cross-border reterritorialization: Geopolitics of Euroregions in Eastern Europe. *Political Geography*, 4., 418–438. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2008.03.002>
- Rácz, Sz. (2017): Main characteristics of Hungarian-Croatian political relations and cross-border co-operations. *Geographica Pannonica*, 1., 54–67. <https://doi.org/10.5937/geopan1701054r>
- Rechnitzer J. (2014): A győri járműipari körzetről szóló kutatási program. *Tér és Társadalom*, 2., 3–10. <https://doi.org/10.17649/tet.28.2.2639>
- Scott, J. W. (1993): The institutionalization of transboundary cooperation in Europe: Recent development on the Dutch-German Border. *Journal of Borderlands Studies*, 1., 39–66, <https://doi.org/10.1080/08865655.1993.9695433>
- Scott, J. W. (2013): Territorial Cohesion, Cross-border Co-operation and the EU's Political Identity: A Brief Observation. In: Pálné Kovács, I., Scott, J., Gál, Z. (eds.): *Territorial Cohesion in Europe - For the 70th anniversary of the Transdanubian Research Institute*. Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 73–84.
- Tésits, R., Alpek, L. (2014): Appearance of European employment policy in the rural areas of Hungarian-Croatian border region. *Eastern European Countryside*, 1., 55–71. <https://doi.org/10.2478/eec-2014-0003>
- Van den Broek, J., Benneworth, P., Rutten, R. (2018): Border blocking effects in collaborative firm innovation, *European Planning Studies*, 7., 1330–1346. <https://doi.org/10.1080/09654313.2018.1476470>
- Van den Broek, J., Benneworth, P., Rutten, R. (2019): Institutionalization of cross-border regional innovation systems: the role of university institutional entrepreneurs. *Regional Studies, Regional Science*, 1., 55–69., <https://doi.org/10.1080/21681376.2018.1562367>
- Van den Broek, J., Rutten, R., Benneworth, P. (2020): Innovation and SMEs in Interreg policy: too early to move beyond bike lanes? *Policy Studies*, 1., 1–22. <https://doi.org/10.1080/01442872.2018.1539225>
- Zenker A., von Bunn P. (2016): *European Territorial Cooperation Work Package 11. Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007-2013, focusing on European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF)*. European Commission, Directorate-General for Regional and Urban Policy https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/evaluation/expost2013/wp11_final_report.pdf (Letöltés: 2025.08.07)

Dokumentumok

- EC (1993): Council Regulation (EEC) No 2083/93 of 20 July 1993 amending Regulation (EEC) No 4254/88 laying down provisions for implementing Regulation (EEC) No 2052/89 as regards the, European Regional Development Fund. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31993R2083&qid=1682326993211> (Letöltés: 2023.04.24)
- EC (1999): Regulation (EC) No 1783/1999 of the European Parliament and of the Council of 12 July 1999 on the European Regional Development Fund. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999R1783> (Letöltés: 2023.04.24)

- EC (2006): Regulation (EC) No 1080/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the European Regional Development Fund and repealing Regulation (EC) No 1783/1999. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02006R1080-20100618> (Letöltés: 2023.04.24)
- EC (2010): *Communication from the Commission "Europe 2020 – A European Strategy for smart, sustainable and inclusive growth"*. <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%202007%20-%20Europe%2020%20-%20EN%20version.pdf> (Letöltés: 2023.04.24)
- EC (2013): Regulation (EU) No 1299/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on specific provisions for the support from the European Regional Development Fund to the European territorial cooperation goal. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1299> (Letöltés: 2023.04.24)
- EC (2021): Regulation (EU) No 2021/1058 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 the European Regional Development Fund and on the Cohesion Fund. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1058> (Letöltés: 2023.04.24)
- Interact (2013): *Involvement of SMEs in ETC programmes: achievements & future perspectives*. INTERACT <https://archive.interact.eu/download/file/fid/2912> (Letöltés: 2024.08.08.)
- Interact (2019): *Territorial approach post 2020. Input to Transitioning*. INTERACT, Frankfurt/Main <http://www.interact-eu.net/download/file/fid/18497> (Letöltés: 2021.01.19)
- Interreg V-A (2015): *Interreg V-A Hungary-Croatia Co-operation Programme 2014-2020*. <http://www.huhr-cbc.com/uploads/editors/Cooperation%20Programme%20Interreg%20V-A%20Hungary-Croatia%20EN%20approved.pdf> (Letöltés: 2022.06.16)
- OECD (2013): *Regions and Innovation: Collaborating across Borders*. OECD Reviews of Regional Innovation, OECD Publishing, Paris <https://doi.org/10.1787/9789264205307-en>
- OECD/Eurostat (2018): *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition. The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities*. OECD Publishing, Paris <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>

közösségi szerepvállalás (EKSZ) és közelség – egy hazai empirikus kutatás tapasztalatai

University community engagement and proximity – results of an empirical research from Hungary

MÁLOVICS GYÖRGY, VAS ZSÓFIA

MÁLOVICS György: egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Ökológiai Közgazdaságtan Intézet; 6722 Szeged, Kálvária sgt. 1.; malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-6539-8588>

VAS Zsófia: egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet; 6722 Szeged, Kálvária sgt. 1.; vas.zsolia@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9798-8374>

KULCSSZAVAK: egyetemi közösségi szerepvállalás; földrajzi közelség; kapcsolati közelség; tudásátadás

ABSZTRAKT: Az egyetemi közösségi szerepvállalás (EKSZ) koncepciójának gyakorlati megvalósítása annak egyik lehetséges eszköze, hogy az egyetemek is hozzájáruljanak napjaink társadalmi és környezeti értelemben egyaránt fenntarthatatlan folyamatainak megváltoztatásához. Az EKSZ egyik fő vélt előnye az egyetemek és partnereik közötti hatásos tudásmegosztás és közös cselekvés a környezeti és társadalmi problémák megoldásához való hozzájárulás érdekében. Ennek ellenére az EKSZ gyakorlata, valamint a különböző társadalmi, gazdasági szereplők együttműködése és tudásmegosztása szempontjából kulcsfontosságúnak tekintett földrajzi és kapcsolati közelség viszonyáról eddig nem készült tudományos kutatás. E helyzetből kiindulva kutatásunk kérdései a következők: Milyen hatással van a közelség (hiánya) az EKSZ-i folyamatokra? Hogyan hat az EKSZ a résztvevők közti közelségre?

E kutatási kérdésekre a vonatkozó szakirodalmi áttekintés mellett egy hazai empirikus, kvalitatív vizsgálattal kerestük a választ. Eredményeink alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy az egyetemi közösségi szerepvállalásban a földrajzi és a kapcsolati közelség formái egymással szoros kapcsolatban állnak. Emellett több olyan intézményi jellegű folyamatot azonosíthattunk, amelyek az egyetemek és a potenciális EKSZ-partnerek közti távolság növelésének irányába hatnak, s ez újabb magyarázattal szolgál az EKSZ alacsony (hazai) elterjedtségére.

György MÁLOVICS: professor, Institute of Ecological Economics, Faculty of Economics and Business Administration, University of Szeged; Kálvária sgt. 1., H-6722 Szeged, Hungary; malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-6539-8588>

Zsófia VAS: associate professor, Institute of Economics and Economic Development, Faculty of Economics and Business Administration, University of Szeged; Kálvária sgt. 1., H-6722 Szeged, Hungary; vas.zsolia@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9798-8374>

KEYWORDS: university community engagement (UCE); geographical proximity; relational proximity; knowledge sharing

ABSTRACT: *The concept of university community engagement (UCE) is about universities engaging with non-university actors in a way that is mutually beneficial, albeit in different ways, and that enriches the core activities of universities. UCE is closely related to the concept of the third mission, but also substantially different. On the one hand, both concepts (sets of activities) emphasise the cooperation of university actors with actors outside the university. However, while the dominant understanding of the third mission is clearly focused on business-like relationships, UCE focuses explicitly on socially disadvantaged, excluded, resource-poor groups, with an emphasis on promoting social justice and environmental sustainability issues.*

So far, however, there is relatively little research on the actual role of UCE in the sustainability transition in the literature (or on its social impact in general), and there is a virtual absence of studies on the territorial aspects of UCE and university social responsibility (USR) in the broader sense. Hungarian research on the above concepts (sets of activities) mainly deals with the concept of USR with a focus on the content of university strategic documents and on university communication through university homepages and online press.

Furthermore, although both local and global scale linkages are included in the theoretical framework of UCE, the actual mechanisms of their operation in the context of geographical and relational proximity have not been explored, despite the key role that both types of proximity play in knowledge sharing, fostering innovation and building collaborations between universities and their partners.

In our study, we draw on this research gap to explore the relationship between UCE and proximity. The research questions we aim to tackle are: What is the impact of (lack of) proximity on UCE processes? How does UCE affect proximity between participants?

In order to empirically examine our research questions, we use the results of our qualitative research based on semi-structured in-depth individual interviews. We conclude that there is a close relationship between geographical and other forms of proximity in the context of UCE, and that several institutional processes can be identified that work towards increasing the distance between universities and potential UCE partners. All this provides another explanation for the low (Hungarian) uptake of UCE.

Bevezetés

Az egyetemi közösségi szerepvállalás (a továbbiakban EKSZ) (*university community engagement*) koncepciójának lényege, hogy az egyetemek egyetemen kívüli szereplőkkel működnek együtt olyan módon, hogy az együttműködés, ha eltérő módon is, mindegyik félnek kölcsönösen hasznos és gazdagítja az egyetemek fő tevékenységeit (Benneworth et al. 2018).

Az EKSZ szorosan kapcsolódik a harmadik misszió (Laredo 2007) koncepciójához, ám attól lényegesen különbözik is. Mindkét koncepció (tevékenység-halmaz) az egyetemi aktorok egyetemen kívüli szereplőkkel való együttműködését hangsúlyozza, ám míg a harmadik misszió domináns értelmezése egyértelműen az üzleti jellegű kapcsolatokra (Compagnucci, Spigarelli 2020; Gál, Ptaček 2011), addig az EKSZ kifejezetten a társadalmilag gyengébb, kirekesztett, erőforrás-hiányos csoportokra fókuszál, középpontjában a társadalmi igazságosság és környezeti fenntarthatóság ügyeinek előmozdítása áll (Benneworth et al. 2018).

Egyelőre meglehetősen kevés kutatás foglalkozik azzal, hogy az EKSZ a gyakorlatban milyen szerepet tölt be a fenntarthatósági átmenetben, egyáltalán azal a kérdéssel, hogy milyen társadalmi hatással bír (Málóvics 2024b). Hiányoznak

a szakirodalomból az EKSZ, sőt, a szélesebb értelemben használt egyetemi társadalmi felelősségvállalás területi aspektusaival foglalkozó tanulmányok is (Reisinger, Dános 2021). A magyarországi kutatások a fenti koncepciók (tevékenység-halmazok) vonatkozásában leginkább az egyetemi társadalmi felelősségvállalás fogalmához kapcsolódnak, ezen belül azt vizsgálják, hogy a hazai egyetemek e témakörben mit szerepeltetnek szervezeti dokumentumaikban (Dános 2021), mit kommunikálnak magukról a honlapjukon (Reisinger, Dános 2021, 2022b), illetve online sajtótermékeken keresztül (Reisinger, Dános 2022a).

Bár az EKSZ elméleti keretébe mind a lokális (helyi), mind a globális léptékű kapcsolódások beletartoznak, a hazai vizsgálatok eddig nem kutatták ezek tényleges működési mechanizmusait a földrajzi és kapcsolati közelség (*geographical, relational proximity*) összefüggésében, annak ellenére, hogy mindkét közelségtípus kulcsszerepet játszik az egyetemek és partnereik közötti tudásmegosztásban, az innováció előmozdításában és az együttműködések kiépítésében (Boschma 2005; Torre, Gallaud 2022).

Tanulmányunkban e szakirodalmi hiányból kiindulva az EKSZ és a közelség viszonyát vizsgáljuk, a következő kutatási kérdésekre keresve a választ: Milyen hatással van a közelség (hiánya) az EKSZ-i folyamatokra? Hogyan hat az EKSZ a résztvevők közti közelségre?

Kutatási kérdéseink megválaszolásához kvalitatív, félig strukturált egyéni interjúkon alapuló primer empirikus kutatásunk eredményeit használjuk fel. E feltáró jellegű kutatás célja az EKSZ hazai helyzetének feltérképezése, megértése volt az EKSZ-i kezdeményezésekben akadémiai jelleggel/szerepben részt vevők szemüvegén keresztül. Ennek megfelelően a kutatás nem pusztán az EKSZ és a közelség kapcsolatára fókuszált, hanem általában az oktatáshoz és kutatáshoz kapcsolódó hazai EKSZ-gyakorlatokra (Málovics 2024c), az EKSZ akadémiai szférában való elterjedését támogató (Málovics, Wahyuni 2024) és akadályozó (Málovics 2024a) tényezőkre, illetve az EKSZ potenciális társadalmi hatásaira (Málovics 2024b). Eredményeink alapján levonható a következtetés, hogy a földrajzi közelség és a közelség más formái az EKSZ vonatkozásában egymással szoros kapcsolatban állnak, illetve több olyan intézményi jellegű folyamat azonosítható, amelyek az egyetemek és a potenciális EKSZ-partnerek közti távolság növelésének irányába hatnak. Mindez újabb magyarázattal szolgál az EKSZ alacsony (hazai) elterjedtségére.

Tanulmányunkat az EKSZ és a tudásmegosztás viszonyának, illetve a közelség koncepciójának szakirodalmi tárgyalásával és értékelésével kezdjük. Ezután bemutatjuk kutatásunk módszertanát és eredményeit. Tanulmányunkat az eredményekre reflektáló diszkussziót követően következtetéseinkkel zárjuk.

Egyetemi közösségi szerepvállalás, tudásmegosztás¹

Az európai és észak-amerikai felsőoktatási intézmények jelentős részének történetileg az alapító által meghatározott feladata volt a helyi közösség szolgálata (Vallance 2016). Ez a feladat a második világháború utáni időkben veszített jelentőségéből. Az 1980-as évektől kezdve azonban a tudás társadalmi (nemzetgazdasági) felértékelődésének következtében átalakult a tudáselőállítás, és ezzel együtt az egyetemek társadalmi szerepe (Hazelkorn 2016a): a „tudástermelés a tudásért” ideáját (azaz azt a gondolatot, hogy a tudástermelés önmagában is hasznos, amennyiben az növekvő tudásmennyiséget eredményez) felváltotta az alkalmazható tudás iránti igény. A tudástermelés célja napjainkra a korábbi „igazságkérés” helyett jóval inkább a gazdasági, társadalmi, nemzeti „hasznosság”. Ez tarthatatlanná tette az egyetem mint „elefántcsonttorony” eszméjét és privilégiumát.

Az egyetemek társadalmi súlyának növekedésével az adófizetőktől kezdve a kormányzatot át a vállalkozásokig egyre több szereplő rendelkezik különböző elvárásokkal az egyetemek felé. Tulajdonképpen e folyamat eredménye az egyetemek és maga az EKSZ iránti sokféle (és sokszor divergáló) társadalmi elvárás, illetve az ehhez kapcsolódó lehetséges egyetemi szerepfelfogások sokszínűsége is.

Benneworth és munkatársai definíciója szerint az EKSZ lényege, hogy az egyetemek egyetemen kívüli szereplőkkel (érintettekkel) működnek együtt olyan módon, hogy az, ha eltérő módon is, de mindegyik félnek kölcsönösen hasznos, azaz gazdagítja az egyetemek fő tevékenységeit is (Benneworth et al. 2018). Az EKSZ így szorosan kapcsolódik a harmadik misszió (Laredo 2007) koncepciójához, ám lényegesen különbözik is attól. Mindkét koncepció (tevékenység-halmaz) az egyetemi aktorok egyenlő szereplőkkel való együttműködését hangsúlyozza. Ugyanakkor a harmadik misszió domináns értelmezése, vagy éppen a ‘versenyképesség’ és ‘gazdasági fejlődés’ fókuszú „negyedik generációs egyetem” (Lukovics, Zuti 2014, 2015) koncepciója egyértelműen az üzleti jellegű kapcsolatokra és tevékenységekre fókuszál (Gál, Ptaček 2011). Ezzel szemben az EKSZ közösségi partnerei hatalommal nem bíró, az egyetemi erőforrásokhoz egyébként hozzá nem férő, társadalmi problémák által érintett helyi közösségek és civil szervezetek. Ez nem más, mint az EKSZ társadalmi igazságosság alapján történő megközelítése (Hazelkorn 2016a), amely a közösségi szerepvállalást a társadalmi kirekesztés és igazságtalanság elleni küzdelemként, a társadalom marginalizált, periferizált csoportjainak képessé tételét támogató tevékenységként fogja fel, ugyanakkor felölelheti a globális felelősségvállalást, ezen belül a környezeti (fenntarthatósági) kezdeményezéseket is. E megközelítés összhangban áll a Quadruple Helix modellel is, amely az egyetemek, az üzleti szféra, a kormányzat és a civil társadalom szereplőinek együttműködését hangsúlyozza, s amelyben az EKSZ különösen a civil szféra és helyi közösségek bevonásán keresztül jelenik

meg a társadalmi innováció egyik kulcsterületként (Carayannis, Campbell 2009). Ugyanakkor az EKSZ túlmutat a Quadruple Helix normatív keretén; míg a modell az együttműködést alapvetően harmonikus és kölcsönös érdekeken nyugvó viszonyként írja le, és ritkán problematizálja a hatalmi aszimmetriákat vagy az erőforrásokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségeit, addig az EKSZ tudatosan reflektál ezekre (Himmelman 2001; Benneworth et al. 2018).

Az EKSZ által érintett egyetemi tevékenységcsoportokról (menedzsment, oktatás, kutatás stb.) és lehetséges konkrét tevékenységekről számos tipológia létezik. A legfrissebb és a többi csoportosítást maradéktalanul magába foglaló rendszerezés az EKSZ hét dimenzióját különíti el: (1) intézményi elköteleződés – partnerségi stratégia, gyakorlatok; (2) közösségi hozzáférés az egyetemi létesítményekhez; (3) tudáshoz való hozzáférés/kutatási eredmények disszeminációja; (4) közösségi elköteleződés az oktatásban és tanulásban; (5) közösségi elköteleződés a kutatásban; (6) diákok közösségi elköteleződése; (7) egyetemi alkalmazottak közösségi elköteleződése (Culum 2018). Ahogyan az a felsorolásból kitűnik, az EKSZ egy szerteágazó tevékenységcsoportot fedő gyűjtőfogalom, amely az egyetemi működés valamennyi aspektusát érintheti az egyetem szervezetétől és egyetemi létesítményektől kezdve a tudományos eredmények disszeminációján át a kutatási és oktatási tevékenységig, valamint a diákok és egyetemi alkalmazottak közösségi szerepvállalásáig.

Témánk szempontjából a fenti tevékenység-halmazból az EKSZ és a tudásmegosztás kapcsolata tekinthető kiemelten fontosnak, mert utóbbi központi szerepet játszik a közelség szakirodalmában, a közelséggel kapcsolatos elemzésekben.

Az EKSZ-ben központi szerepet játszik a tudásmegosztás, lévén, hogy az EKSZ – a hazai gyakorlatban is (Málovics 2024c) – gyakran kutatáson és oktatáson keresztüli kapcsolódás révén valósul meg. Az ilyen jellegű kapcsolódásokra, valamint ezekben a tudásmegosztás inherens jelenlétére példaként szolgálhat három olyan bevett nemzetközi (és az EKSZ halmazában Magyarországon is megtalálható (Málovics 2024c) megközelítés, amelyek az akadémiai és nem akadémiai szereplők közti kapcsolódásokat az oktatáson és kutatáson keresztül segítik elő.²

A *részvételi akciókutatás* (RAK) egy olyan társadalomkutatási folyamat, amely a részt vevő kutatók és érintettek folyamatos, rendszeres együttműködésén alapul a kutatási kérdések meghatározásától az eredmények publikálásáig, és amelynek lényegi eleme az akció: a folyamat eredményeire építve a résztvevők az érintettek javát szolgáló akciókat igyekeznek megvalósítani. Így a RAK célja többes (Bradbury-Huang 2010). Fontos (1) a folyamat során eltervezett akciók megvalósítása, a problematikusként azonosított helyzet megváltoztatása; (2) a megismeréssel kapcsolatos célok teljesülése, azaz egy strukturált társadalomkutatási folyamat létrehozása, illetve (3) az emancipatorikus cél: a résztvevők képességeiben bekövetkezett változás, azaz képesség tétel (*empowerment*). A RAK lényege szerint

- társadalomkutatási: szisztematikus, „tudományos igényű” megismerési folyamat;
- együttműködő: a részt vevő kutatók és érintettek folyamatos, rendszeres együttműködésén alapul a kutatási kérdések meghatározásától az eredmények publikálásáig;
- akcióközpontú: lényegi eleme az akció, a folyamat nem áll meg az elemzésnél és publikálásnál, hanem az eredményekre építve a résztvevők az érintettek javát szolgáló akciókat igyekeznek megvalósítani, amely akciók amellet, hogy a társadalmi változ(tat)ás eszközei, a tudás működőképességének tesztelésére, illetve annak új aspektusokból történő megvizsgálására szolgálnak (Bradbury-Huang 2010; Coghlan, Brydon-Miller 2014; Dick 2015; Bodorkós 2010).

A résztvevők közösen birtokolják a folyamat eredményeit, döntenek a publikációs formákról, lehetőségekről. Optimális esetben a kutató vs. „laikus” megkülönböztetés teljesen megszűnik, a „laikus” résztvevők is „teljes értékű” kutatóvá válnak, akár tudományos publikációk szerzőiként is, miközben a RAK a részt vevő kutatók számára más megközelíthetőséggel nemigen elérhető megértést biztosít adott jelenségről.

A *science shop* megközelítés lényege, hogy a jellemzően (de nem kizárólag) egyetemi egységek/szervezetek a társadalom tagjainak, aktív állampolgári csoportjainak, civil szervezeteknek és társadalmi vállalkozásoknak a kérdéseit csatornázzák be az egyetemi oktatásba és kutatásba (Matolay, Révész 2020). Ennek konkrét módja, hogy a közösségi partnerektől érkező kérdést oktatói szakmai vezetés/felügyelet mellett egyetemi hallgatók megpróbálják valamilyen társadalomkutatási folyamat alapján megválaszolni, leginkább (de nem kizárólag) egyetemi kurzusok keretei közt. A gyakorlatban az adott oktató preferenciáitól és a kurzus formájától függően egy ilyen folyamat többféle formát ölthet. A folyamat során az akadémiai és nem-akadémiai szereplők egymással folyamatos kapcsolatban vannak, tudásukat egymással megosztják, beleértve ebben a folyamat során (eredményeképpen) keletkező tudást is.

Végül, a *közösségi önkéntesség (service learning)* egy kreditértékű egyetemi kurzus, amelynek során a hallgatók közösségi szolgálati tevékenységet végeznek civil szervezeteknél, miközben az oktatók segítségével reflektálnak a valós élethelyzetekben szerzett tapasztalataikra és elmélyítik a közösségi szolgálat közben szerzett tudást. Mindeközben a civilszervezetk hozzáférnek az egyetemi hallgatók (és oktatók) munkaerejéhez és tudásához (Juhász, Málovics, Bajmócy 2021).

A fenti példák rámutatnak arra, hogy az EKSZ lényege az egyetemnek (mint a viszonyrendszerben magasabb fokú társas hatalommal rendelkező felek), illetve a (hatalom-/hangnélküli) marginalizált közösségek és/vagy az őket 'képviselő' civil szervezetek demokratikus, egyenlőségelvű együttműködése, melynek célja társadalmi változás előidézése a társadalmi igazságosság/környezeti fenntarthatóság érdekében. A szereplők interakciónak eredménye pedig a részt vevő

szervezetek (egyetemek, civil szervezetek) és egyének (egyetemi oktatók/kutatók/alkalmazottak, hallgatók, civil szervezetek dolgozói és önkéntesei, marginalizált csoportok tagjai) kapcsolódása. E kapcsolódás által pedig az EKSZ egyik központi elemeként a folyamat során minden részt vevő szereplőt érintő tudástermelés és tudásmegosztás jön létre (Koekkoek, Ham, Kleinhans 2021; Málovics 2024b; Singh 2017).

A földrajzi és kapcsolati közelség jelentősége

A közelség több tudományterület közismert és alkalmazott fogalma (Torre, Gallaud 2022). Leggyakrabban fizikai értelemben, azaz földrajzi közelségként értelmezik, de a szakirodalom több évtizede megkülönbözteti a közelség más dimenzióit is (Kirat, Lung 1999; Torre, Gilly 2000). A földrajzi közelség a távolság fogalmából vezethető le, amely a két pont közötti legrövidebb utat, a közvetlen szomszédságot jelöli (Nemes-Nagy 2009). Gazdasági összefüggésben a földrajzi közelség jelentőségére Alfred Marshall mutatott rá (Capello 2015; Lengyel 2021), és napjainkra egyértelművé vált, hogy a gazdasági szereplők közötti együttműködéshez elengedhetetlen a ko-lokalizáció, mivel a közelség az egyik legfontosabb előfeltétele a tudás átadásának, és minél távolabb vannak egymástól a szereplők, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a tudásmegosztás akadályokba ütközik (Boschma 2005).

Az 1990-es években a földrajzi közelség mellett egyre inkább előtérbe került a francia iskola tagjai (például André Torre és Jean-Pierre Gilly) által elemzett ún. szervezett (*organized*) közelség, illetve az evolúciós gazdaságföldrajzi irányzatot követő holland iskola (képviselői például Ron Boschma és Koen Frenken) által vizsgált kapcsolati (*relational*) közelség szerepe, amely befolyásolja a szervezetek és egyének közötti interakciók minőségét, a szinergiák kialakulását, valamint a tudás átadását. Mindkét iskola kiemeli a közelség nem-földrajzi dimenzióinak különböző jellemzőit, ugyanakkor egyetértenek abban, hogy a személyes találkozások és a hallgatólágos, rejtett tudás átadása szoros földrajzi közelséget igényel (Boschma 2005; Gallaud, Torre 2004). Emellett azonban az interakciók hatékonysága szempontjából elengedhetetlenek a közelség egyéb formái is (Torre, Rallet 2005).

A közelség típusait a máig leggyakrabban hivatkozott megközelítés mentén értelmezzük (Torre, Gallaud 2022), és a földrajzi közelségen túl, a kapcsolati közelség négy fő típusát különítjük el Boschma (2005) alapján, amelyek mind különböző módon járulnak hozzá az interakciók sikeréhez:

- a kognitív közelség (*cognitive proximity*) a hatékony tudásmegosztás alapfeltétele, a szereplők közös tudásbázisára, szakmai nyelvezetére utal;
- a szervezeti közelség (*organizational proximity*) a szereplők belső és külső formális és informális kapcsolataiból ered, és a szereplők hasonló szervezeti működési feltételeinek, szervezeti rutinjainak meglétére utal;

- a társadalmi közelség (*social proximity*) a társadalmi, mikro-szintű beágyazottságra utal, amely személyes kapcsolatokon, ismeretségen, bizalmon és informális interakciókon alapul;
- az intézményi közelség (*institutional proximity*) a makro-szintű formális (törvények, jogszabályok) és informális (normák, vallás, kulturális szokások) feltételek rendszerét foglalja magában.

A földrajzi és kapcsolati közelség egymást kiegészítve támogatja az együttműködéseket: míg a földrajzi közelség elősegíti a kezdeti interakciókat, a kapcsolati közelség a távolság ellenére is fenntartja az együttműködést. Az új ismeretek megértését és adaptálását a kognitív közelség teszi lehetővé, de elősegíti az együttműködést a szervezeti közelség is a kölcsönös megértés kialakulásával, a társadalmi közelség pedig a bizalom kiépülésével, az együttműködési hajlandóság növekedésével, amely kifejezetten fontos a hallgatólagos tudás áramlása során, akárcsak az intézményi közelség, amely a szereplők koordinációját és az interaktív tanulás „játékszabályait” adja.

Bár a közelségdimenziók együttes jelenléte hatékonyabbá teheti a tudásmegosztást és csökkentheti az erőforrás-ráfordításokat, gyenge vagy éppen túlzott mértékük bezáródáshoz (*lock-in*) és adaptációs nehézségekhez vezethet (Boschma 2005). A túl nagy kognitív különbségek akadályozzák a megértést, míg a túl nagy hasonlóság csökkenti az új tudás létrejöttének esélyét. A szervezeti közelség, ha túl erős, bezárhatja a szereplőket az ismert információs csatornába, ha pedig túl gyenge, a szereplők nem tudják kihasználni egymás eltérő erőforrásait. A társadalmi közelség növeli a bizalmat, de túlzott elköteleződés esetén zárt hálózatokat eredményezhet, míg a távolság bizalomhiányhoz vezet. Az intézményi feltételekhez való merev ragaszkodás akadályozhatja a résztvevőket abban, hogy egy új lehetőséget észrevegyenek, míg a túl laza intézményi közelség gyenge együttműködést és alacsony kohéziót eredményezhet.

Összességében kijelenthető, hogy elméletben a közelség különböző dimenziói alapvető szerepet játszanak az EKSZ sikerében, hiszen lehetővé teszik (illetve hiányuk korlátozza) a különböző társadalmi szereplők közötti tudásmegosztást, együttműködést és bizalomépítést.

Módszertan

Kutatási kérdésünk megválaszolásához félig strukturált online egyéni interjúkat készítettünk olyan hazai szereplőkkel, akik akadémiai szemlélettel (oktatási és/vagy kutatási elemeket is magában foglaló módon) dolgoznak együtt nem-akadémiai érintettekkel (civil szervezetekkel, közösségekkel), a társadalmi igazságosság és fenntarthatóság céljai érdekében.

Mivel az EKSZ-jellegű együttműködéseknek nem a formális akadémiai szféra a kizárólagos terepe – lásd például a nem-egyetemi science shop-ok példáját

(Steinhaus 2014) – így nem pusztán az akadémiai szféra részeként megjelenő együttműködések vizsgáltuk, hanem olyan, civil jellegű kezdeményezéseket is, amelyek az EKSZ elvei mentén működnek. Ilyen szervezetek például a Környezeti Társadalomkutatók (Environmental Social Science Research Group, <https://www.essrg.hu/hu/>), a Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont (<https://www.periferiakozpont.hu/>), a Közélet Iskolája (<https://kozeletiskolaja.hu/>) vagy a Városkutatás Kft. (<https://mri.hu/>), amelyek egyes kutató aktivistái tudományos publikációs tevékenysége akadémiai mércével nézve is kiemelkedő.

Az interjúalanyokat hólabda-módszerrel értük el. A mintába került szereplők zöme határátlépést facilitáló aktornak (*boundary spanner*) tekinthető: olyan szereplőnek, aki mediátorként működve kapcsolatot és kooperációt épít valamilyen (felsőoktatási) intézmény és annak környezete között, és ezáltal járul hozzá az EKSZ terjedéséhez (Weerts, Sandmann 2010).

Összesen 38 interjút készítettünk 42 személlyel (két interjún két-két fő, egyen pedig három fő vett részt) 2023 áprilisa és 2024 februárja közt. A mintába került szereplők intézményi és szakmai háttere igen különböző: „segítő szakmák” (fogyatékoságtudomány, szociális munka) kapcsán oktató és kutató emberek ugyanúgy a mintába kerültek, mint építészmérnöki vagy közgazdaságtudományi, pedagógus- vagy művészeti képzésben részt vevő (oktató/kutató) szereplők.

Az online interjúkról készült szó szerinti leiratokat Nvivo szoftver segítségével elemeztük, a szövegből kiemelkedő (*in vivo*) kódokat rendeztük kategóriákba (így az elemzés dimenziói induktív módon, az adatokból emelkedtek ki). Az egyik markáns (a szövegből kiemelkedő kódok alapján létrejövő) kategória, amely az elemzés során kirajzolódott, szignifikáns hasonlóságot mutat a közelség szakirodalmi fogalmával, dimenzióival. Az alábbiakban tehát e kategória elemzése alapján reflektálunk az EKSZ és a közelség kapcsolatára. Az empirikus kutatás során azonosított jelenségeket az eredmények bemutatása során interjúalanyainktól származó anonimizált idézetekkel szemléltetjük.

Eredmények

Jelen alfejezetben a kutatás empirikus eredményeit mutatjuk be, kutatási kérdésünknek megfelelően az EKSZ és a közelség viszonyára fókuszálva, a közelség szakirodalmi részben bemutatott elméleti dimenziói mentén.

A földrajzi és kapcsolati közelség hatása az EKSZ-re

Több interjúalany is kifejezte, hogy a földrajzi közelség (távolság) alapvetően befolyásolja az együttműködési lehetőségeket. Lévéen a bizalom és az ezt megalapozó személyes kapcsolatok, azaz a társadalmi közelség kiemelkedően fontos az EKSZ-együttműködések szempontjából, a rendszeres személyes kapcsolódás is

fontos, ezt pedig a földrajzi távolság komoly mértékben megnehezíti, mert egymás elérése az EKSZ szereplők számára idő- és energiaigényesebb.

„És igen, ez is szerintem egyébként egy nehézség (...) hogy nem csak olyan embereket nem érünk el, akik még nem az önérvényesítésnek azon a szintjén vannak, hogy tudnak erről beszélni, hanem például olyan hátrányos helyzetű csoportokat, akik szintén érintettek a fogyatékossgban, mondjuk cigány emberek, akik vidéken élnek és szegény körülmények között, őket nem éri el ez a módszertan... ez nem szándékos, csak a jelenlegi erőforrásokat figyelembe véve inkább Budapesten tudunk dolgozni.” (Egyetemi oktató/kutató, nő, fogyatékossgtudomány, Budapest)

A fentiek következtében a földrajzi távolság az EKSZ-kapcsolatok fenntartását is megnehezíti (például a projektidőszak vége után). Ezzel szemben például civil szervezetek esetében egy-egy speciális hely kialakítása, azaz az ilyen értelemben is megjelenő földrajzi közelség az egyébként is szervezeti közelséggel jellemezhető szervezetek közt akár az EKSZ értékeivel összhangban működő ökoszisztéma kialakulásához vezet.

„(...) egy ilyen projekt, az mondjuk három év... És akkor utána mi van? Tehát ez a phasing out dolog, ez is lehet nagyon problémás, és akkor, ha másik projekted van, akkor már nem feltétlenül fogsz tudni, meg főleg, ha messze van az egész... akkor nem tudod folytatni azt az intenzív együttlétet, meg segítséget (...). És ez problémás.” (Kutatóintézeti kutató, férfi, területfejlesztés, Budapest és vidék)

A földrajzi távolság olyan módon is befolyásolja az EKSZ-t, hogy a térben távolabbi jelenségek (élethelyzetek, problémák) vonatkozásában nem rendelkezünk információval, azaz a nagy földrajzi távolság a kognitív közelség (tudás/érteni képesség) ellenében hat. Ezért sokaknak nincs is igényünk például a perifériákon élők problémáinak megoldására.

„Ugyanis a magyar átlag, és én beleértem az etnikai hovatartozástól függetlenül mindenkit, egész egyszerűen nem rendelkezik információkkal azokról a folyamatokról, amelyek lezajlanak a perifériákon. Ez ma már az ország népességének a harminc százalékát érinti. Tehát ez a pauperizált, mélyszegénységben élő, munkanélküli, célok nélküli, deprivált népesség, és az itt megszületett gyerekek gyakorlatilag esélytelenné válnak.” (Egyetemi oktató/kutató és EKSZ-jellegű tevékenységeikért felelős szervezeti egység vezetője, férfi, antropológus, vidéki nagyváros)

Mindemellett előfordulhatnak olyan intézményi berendezkedések is, amikor adott csoporttal/jelenséggel való találkozás a földrajzi közelség megléte mellett sem jön létre, azaz ilyen értelemben az elkülönülés, és az ebből fakadó kognitív távolság térben többléptékű (országos, helyi stb.)

„(...) itt vonallal választják el az iskolaudvart, tehát külön bejárata van néhány iskolának a nem cigány gyerekeknek, van olyan iskola, ahol ... a beiskolázási nyílt napon a pincében vannak lent a cigány gyerekek kreatív foglalkozáson, ... hogy ne találkozzanak a cigány és a nem cigány gyerekek, más a csengetési rendjük. Máskor van vége az iskolának, a szülők se találkoznak a cigány szülőkkel, a nem cigány szülők, mert nem ugyanakkor van vége az iskolának... belvárosi iskolákról van szó. Tehát nem egy periférián lévő kistelepülés iskolájáról.” (Volt egyetemi oktató/kutató, jelenleg EKSZ-jellegű tevékenységekért felelős szervezeti egység vezetője, nő, vidéki nagyváros)

Ezekben az esetekben a földrajzi és az ez által is okozott intézményi és társadalmi távolság, valamint az ezek eredményeképpen is létrejövő kognitív távolság azt eredményezi, hogy az egyetem elérhetetlen és érthetetlen világ az ilyen körülmények közt élők/felnövők számára.

Földrajzi és kapcsolati közelség és az EKSZ gyakorlata

Az EKSZ azon jellemzője, hogy az földrajzi közelséget és kapcsolódást hoz létre eredendően gyakran nagy kapcsolati (intézményi, kognitív, társadalmi) távolsággal jellemezhető társadalmi szereplők közt, komoly megtapasztalási és tanulási lehetőséget jelent. A legtöbb szereplő szerint az EKSZ során létrejövő kapcsolati közelség hatalmas tanulási potenciált jelent, sőt, az EKSZ társadalmi igazságossági pillére kapcsán igazából ebben van a tanulási potenciál.

„...ahogy ott éltünk a településen, érzékeltük azokat a napi problémákat, amivel ők küzdenek, hogy nincsen buszárat, nincsen bolt, de sorolhatnám ezeket a dolgokat. És ez azért nagyon érdekes, mert mondjuk azok a hallgatók, akik ott töltöttek időt, mostanra már felnőtt építészek, adott esetben lehet, hogy olyan helyen dolgoznak, ahol gondolkodnak ilyen kérdésekről, befolyásuk lesz ezekre az ügyekre, rendelkeznek ilyen valódi tapasztalatokkal.” (Egyetemi oktató/kutató, férfi, építészet, Budapest)

Ugyanakkor nem csak tanulási potenciál, de a legkülönbözőbb kihívások forrása is a földrajzi és kapcsolati (szervezeti, intézményi, társadalmi, kognitív) távolság. Ennek oka, hogy az EKSZ-szereplők megélt világa (az akadémiai világ, illetve a marginalizáltak világa) tulajdonképpen külön világokat alkotnak (részle-

tesebben lásd alább), amelyek különböző élettapasztalatokon, működési módokon alapulnak, amelyek befolyásolják a problémaérzékelést, a hasznos és jó tudásról alkotott képet, a használt és értett nyelvezeteket is, csakúgy, mint a hatékony EKSZ megvalósítását.

A kapcsolati közelség vonatkozásában segítheti az EKSZ-t, ha a kapcsolati közelség és távolság a folyamatban együttesen, egymás mellett jelen van, például egy hídképző szereplő bevonása révén. „(...) mi mindig dolgozunk egy hídszereplővel a helyi közösség kapcsán. Mi soha nem dolgozunk közvetben a helyi közösséggel, mármint ez nem igaz, csináltuk, csináltuk, nem működött, megtanultuk, és azóta nem csináljuk, mert csúnya kudarcba fulladt.” (Egyetemi oktató/kutató és EKSZ-jellegű tevékenységekért felelős szervezeti egység munkatársa, nő, művészeti (dizájn) képzés, Budapest)

Kapcsolati (és földrajzi) távolság esetén különösen fontos a közvetlen részvétel elvének alkalmazása a társadalmi közelség hiánya miatt, azaz, ha sikeres fejlesztési projektet szeretnénk, nem elég a közösség „képviselőivel” dolgozni. Ebből eredően az EKSZ-nak (vagy más részvételi megközelítéseknek) kiemelt szerepe lehet az ilyen fejlesztések során. Ez előfeltétele a kognitív közelség kialakulásának. „Tudom mondani például az első projektünket, ami... azért volt egy hatalmas hasadás, mert ott a hídszereplő beágyazottságával voltak kihívások, és éppen ezért mi is már teljesen másképp éreztünk a közösséghez.” (Egyetemi oktató/kutató, nő, művészeti (design) képzés, Budapest)

A nagyon szoros kognitív közelség (mint cél- és érték-közösség) kivételesen akár térbeli távolság esetén is nagyon jó lehetőséget ad a hálózatosodásra, növekedésre. „És például az, hogy elkezdünk egy ilyen hálózatot öt éve öt közösséggel, és most van benne hétszer annyi, az szerintem egy olyan dolog, amire azt mondom, hogy ez... boldogsággal tölt el.” (Egyetemi oktató/kutató, férfi, fenntarthatóság, Budapest és vidék)

Egyetemek, EKSZ-partnerek, földrajzi és kapcsolati távolság – strukturális vonatkozások

Végül érdemes részletezni azt a fentebb már említett jelenséget, hogy az akadémiai, illetve EKSZ-partner szférák számos működésmódbeli különbséggel (magas szervezeti, intézményi távolsággal) jellemezhetők, az akadémiai térnek számos olyan jellemzője van, amelyek ezért nem segítik a kapcsolódást. Ilyenek az eltérő intézményi érdekek, érdeklődések (például az akadémiai szférára jellemző publikációs, anyagi, hatékonysági, növekedési célok/elvárások és ezekhez képest a társadalmi változások időtávja), a tanulásról alkotott eltérő kép, illetve a jó minőségű tudástermelésről (módszertani szigorrról) alkotott akadémiai kép.

„Tehát én ezt láttam a saját egyetemem szintjén, hogy ez nem érdeke (...) Eleve egy tömegtermelésre akar átállni az egyetem. Tehát, hogy hallgatóknak ilyen jellegű, ilyen elmélyült, szinte már kutatói minőségű működése az egyetemi évek alatt, ez se szempont. Tehát, hogy legyen

minél nagyobb létszám. Az egyetemi kommunikációban is ez látszik, hogy a mérőszám, a jelentkezők száma, a végzett hallgatók száma, kiket tudunk behívni előadókat, az milyen tömegeket szólít meg.” (Egyetemi oktató/kutató, férfi, művészeti (dizájn) képzés, Budapest)

Az egyetemek mint szervezetek ezen intézményi jellemzők következtében sok interjúalany szerint nem alkalmasak arra (nem érdekeltek abban), hogy érdemi mértékben/szervezeti szinten részt vegyenek EKSZ-jellegű folyamatokban; intézményi értelemben az egyetemek mint szervezetek és az EKSZ mint koncepció és gyakorlati tevékenység kifejezetten távol állnak egymástól.

„Viszont azt nem tudom, hogy hogyan lehet érdekeltté tenni az egyetemet abban, hogy ilyen kezdeményezések mellé álljon, hiszen jellemzően a civil szférából pénz nem érkezik.” (Egyetemi oktató/kutató, férfi, pedagógusképzés, vidéki nagyváros)

„Tehát ez a slow science, hogy akkor tényleg megérleljük, haladunk. Ez ugye ebbe a nagyon felgyorsított világba nem fér bele. Itt is egy ilyen speedy science kell, mint ahogy az egész világ ilyen, nagyon gyorsan, versenyezve, minél előbb, rövid távon eredményeket felmutatva, új gyógyszer, új társadalmi megoldás, új tudás. Pillanatok alatt. És add el magad, hogy ezt te jól csinálod. Tehát erről szól ma az egész tudomány, és hát ez szerintem, ez ugye, legalábbis a filozófiai mélységű elmélyülést, az teljesen kiöli a tudományból (...) Ez a fajta jelen intézményrendszer, ez hogyha komolyan akarná a társadalmi hatásokat is beépíteni, akkor le kéne lassulnia, meg időben szét kéne húzni a finanszírozást.” (Volt egyetemi oktató/kutató, jelenleg egy elsősorban EKSZ-jellegű kutatásokat folytató kutatócég vezetője-munkatársa, férfi, fenntarthatósági kutatások, Budapest)

Diszkusszió

Mit is mondhatunk az EKSZ és a közelség viszonyáról? Eredményeikre jelen fejezetben kutatási kérdéseink mentén reflektálunk, nevezetesen: (1) Milyen hatással van a közelség (hiánya) az EKSZ-i folyamatokra? (2) Hogyan hat az EKSZ a résztvevők közti közelségre?

A közelség (hiányának) hatása az EKSZ-folyamatokra

A földrajzi közelség alapvetően befolyásolja az EKSZ-folyamatokat. A földrajzi közelség elősegíti a személyes találkozásokat, a hálózatosodást, a társadalmi és kog-

nitív közelség együttes jelenlétében, amelyek alapvetők a bizalom kiépítésében és az együttműködések megerősítésében. A hatásos EKSZ-jellegű folyamatok működéséhez ugyanis kulcsfontosságú a szereplők közti mély bizalom megléte (Málóvics 2024b), aminek előfeltétele a rendszeres, folytatólagos személyes kapcsolódás.

A földrajzi távolság ezzel szemben megnehezíti a folyamatos és rendszeres személyes találkozásokat, mind a kezdeti szakaszban, mind hosszabb távon. Ehhez adódik a nyelvezet, a tapasztalatok és a problémák érzékelésében megmutatózó kognitív közelség hiánya, valamint a társadalmi távolság, amelyek mindegyike akadályozza a hatékony kommunikációt és együttműködést. A hosszabb táv kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy az EKSZ leginkább olyan folyamatokat (társadalmi/környezeti problémákat) igyekszik befolyásolni, amelyek kifejezetten hosszú (akár több évtizedes) időtávúak. Ehhez képest napjainkban az élet számos területére jellemző, az akadémiai szféra, de még a részvételi fejlesztés (*participatory development*) gyakorlata által is elsajátított projektcentrikus gondolkodás időtávja ennél lényegesen rövidebb (Cooke, Kothari 2001). Márpedig az EKSZ esetében a kapcsolódás anyagi értelemben vett alapját (akár a résztvevők anyagi érdekeltsége, akár az EKSZ-folyamatok eszközigénye tekintetében) gyakran elsősorban projektek jelentik. A projektek (finanszírozás) kifizetésével viszont a földrajzi térben egymástól távol élő/dolgozó résztvevőknek immár sokkal kevesebb lehetősége lesz együttműködni (találkozni), míg a saját lokalitásukban (településükön) ez sokkal könnyebben megoldható. A projektek kifizetésével a földrajzilag távol élő szereplők közötti együttműködés gyakran meg is szakad. (Nagy földrajzi távolság mellett is találunk példát hosszabb távon működő EKSZ-jellegű kapcsolódásokra, ám ez ritka.)

A földrajzi közelség hiánya azáltal is befolyásolja az EKSZ terjedését, hogy a többség számára a periférián élők helyzete, problémái láthatatlanok, márpedig az EKSZ jellemzően az utóbbi csoportokra fókuszál, az ő problémáik megoldását célozza. Ugyanakkor hazánkban a „periféria” sokszor nem csak társadalmi és gyakran kognitív különbséget, hanem erőteljes térbeli elkülönülést is jelent, legyen szó akár az etnikai és anyagi helyzet vonatkozásában bekövetkező periferizálódásról (Koós 2015), vagy fogyatékkal élésről (Fabula 2010; Nagy et al. 2015). Azaz a földrajzi távolság nyilvánvalóan hozzájárul a társadalmi és kognitív közelség csökkenéséhez, így a marginalizáltak problémái megértésének és az azok iránti többségi érdeklődés hiányához. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a társadalmi és kognitív közelség hiányának egyedüli oka a földrajzi távolság. Kis földrajzi távolság mellett is bekövetkezhet térbeli elkülönülés, amely az egymáshoz való kapcsolódás és így a társadalmi és kognitív közelség hiányát eredményezheti. Példa lehet erre a – leginkább a mélyszegény roma népességet érintő – lakóhelyi szegregáció (Szoboszlai 2004), de hazánkban sok szempontból korlátozva vannak térhasználatukban, társas kapcsolataikban és „többség” általi láthatóságukban a fogyatékkal élők különböző csoportjai (Fabula 2010; Nagy et al. 2015). Mi több, interjúink alapján az látszik, hogy az akadémiai oktatás és kutatás világa (működése) még azok

előtt is zárt (társadalmi és kognitív értelemben távoli), akinek akár felsőoktatási hallgatóként lehetőségük volt megtapasztalni az akadémiai közegét.

Mindez ráadásul hazánkban intézményileg befolyásolt, hiszen mind egyes vonatkozó térbeli folyamatok – dzsentrifikáció, kirekesztés/kiszorítás (Tagai 2021; Timár 2019) –, mind a hazánkra a bizonyos periferezált társadalmi csoportokat érintő xenofóbia (Kende, Krekó 2020) államilag is gerjesztett folyamatok. Erre szemléletes példa a 'bosszúpolitika' (Udvarhelyi 2014) hazánk 'illiberális átalakulásával' (Grzebalska, Pető 2020) létrejövő jelensége: a magyar kormány rendre valamilyen külső és/vagy belső 'ellenséget' tesz felelőssé (hibáztat) Magyarország nehézségeiért, s ezáltal stigmatizál is. Az ilyen 'ellenségek' jellemzően egyben jellemzően lehetséges EKSZ-partnerek is: a 'külföldi ügynökök' bélyegzett civil-szervezetek (Gerő et al. 2023), hajléktalan embertársaink (Udvarhelyi 2014), menedékkérők (Kallius, Monterescu, Rajaram 2016); roma emberek (Bartha, Boda, Szikra 2020) vagy az LMBTQ-közösség tagjai (Sipos, Bagyura 2024). E tipikus EKSZ-partnerek (civil szervezetek, marginalizált közösségek) állami szintről érkező stigmatizálása azt jelenti, hogy maga az (egyetemeket fenntartó/finanszírozó, s elvárásaival azok tevékenységét befolyásoló) állam teremt (de legalábbis felerősít) olyan intézményi feltételeket (támogat normákat, hoz létre szabályokat), amelyek fokozzák az 'érdemes többség' és 'érdemtelen' (Gans 1994) kisebbség(ek) közti elkülönítést, amely játékszabályokra az érintettek nem, vagy csak nehezen tudnak hatni. Mindez pedig nem más, mint a (z EKSZ-ben érdekelt és érintett) társadalmi szereplők közti társadalmi és kognitív távolság intézményi szintről érkező erősítése. Az EKSZ-folyamatok eredményességét az intézményi feltételek tehát jelentősen korlátozhatják.

Az egyetemi működést továbbá napjainkra nagyban meghatározza a *transznacionális akadémiai kapitalizmus* terjedése/dominánssá válása is (Calhoun 2006; Hazelkorn 2016a,b; Shek, Yuen-Tsang, Ng 2017; Vallance 2016). Ennek lényege, hogy az egyetemek mint „közintézmények” fő feladatává a munkaerőpiac számára megfelelő munkaerő kibocsátása válik, végbemegy az egyetemek elvállalatosítása, piacosítása, kommercializálása, privatizálása, hiszen az egyetemi működéshez egyre nagyobb arányú sajátbevétel-generálási kényszer társul, az egyetemek teljesítményét pedig egyre inkább nemzetközi szervezetek által meghatározott kvantitatív hatékonysági indikátorokkal mérik, amelyek közül kiemelkednek a nagy nemzetközi (globális) egyetemi rangsorok. Így az egyetemek irányítása menedzseri-adminisztratív irányba tolódik el, és a fókusz a vállalati/piaci/menedzseri jellegű teljesítmény (például költséghatékonyság, ipari, vállalati kapcsolatok) felé fordul.

Ahogy az akadémia és vállalati szféra normái összekapcsolódnak, úgy nő a két szféra közötti intézményi közelség, ami hosszú távon az egyetem alapvető működését alakítja át. Mindez egyben az akadémiai és civil szféra közötti intézményi távolság növekedését eredményezi, amelyet tovább növelnek a hazai akadémiai szféra bizonyos jellemzői, legyen szó az eltérő intézményi érdekekről, érdeklődésekről, a

jó minőségű tudás és tanulás kritériumairól, a hatékonyságot, illetve hatásos-ságot meghatározó kritériumokról, valamint a hatékony és hatásos működéshez szükséges időtávról (Málóvics 2024a). A legriválisabb példával élve: az egyetemi alapfunkciók, azaz mind az oktatás (piacképes tudás biztosítása), mind a kutatás (magas presztízsű publikációk készítése) kapcsán homlokegyenest más értékek fontosak az egyetemek, mint a civil szféra szervezetei számára (társadalmi problémák megoldása/jobbra tenni a társadalmat cselekvés által). Ezen intézményi jellemzők átalakulását tovább nehezíti az egyetem és a civil szervezetek közötti gyenge szervezeti közelség.

Minden fentebb vázolt különbség (távolság) ellenére az civil szervezetek kapcsolati értelemben sokkal közelebb vannak az akadémiai szférához, mint az EKSZ érintettjei (célcsoportjai). *Az egyetemek és civil szervezetek között sokkal magasabb fokú a kognitív, szervezeti, intézményi és társadalmi közelség, mint az egyetemek és az EKSZ célcsoportjai között.* Ennek oka, hogy a civil szervezetek vezetői/munkatársai gyakran felsőfokú végzettséggel rendelkező, középosztálybeli emberek, akik az egyetemi EKSZ-szereplőkhöz (jellemzően oktatók, kutatók) hasonló „középosztálybeli” normákat követnek, egymással könnyen kapcsolatba kerülhetnek, tudásbázisuk, az általuk használt nyelvezet is mutat hasonlóságokat. E feltételek a marginalizált csoportok és az egyetemi EKSZ-szereplők között sokkal kevésbé állnak fent. Nem csoda, hogy számos EKSZ-folyamatban az egyetemi szereplők nem az EKSZ érintettjeivel állnak közvetlen kapcsolatban, hanem az e viszonyrendszerben mediátorként működő civil szervezetekkel, így csökkentve az egyetemi szereplők és az érintett közösségek között eredendően fennálló kapcsolati távolságot, ami által a részvétel képviseleten keresztül valósul meg [ennek kihívásairól lásd például Dempsey (2010)]. A civil szervezetek közreműködése így csökkenti az EKSZ célcsoportjai esetében fennálló bezáródás (*lock-in*) veszélyét, amely az érintettek berögzült rutinokhoz, szokásokhoz való ragaszkodásából fakad.

Az EKSZ hatása a résztvevők közti közelségre

Az egyetemek és a marginalizált közösségek között tehát magas fokú a kapcsolati (szervezeti, intézményi, társadalmi, kognitív) és gyakran a földrajzi távolság. Nem túlzás, ha kijelentjük, hogy az EKSZ-szereplők megélt világa (az akadémiai világ, illetve a marginalizáltak világa) tulajdonképpen külön világok. E világok különböző élethelyzeteken, működési módokon alapulnak, amelyek befolyásolják a problémaérzékelést, a hasznos és jó tudásról alkotott képet, használt és értett nyelvezeteket. Az interjúalanyok szerint ugyanakkor éppen az *eredményezi az EKSZ-ben megjelenő hatalmas tanulási potenciált, hogy korábban elkülönült társadalmi csoportok interakcióba lépnek egymással* (Málóvics 2024b).

Ennek oka az EKSZ céljában (értelmében) rejlik, abban, hogy e tevékenység társadalmi (és környezeti) problémák megoldásához akar hozzájárulni. Az akadémiai szférát és szervezeteket és jellemzően középosztálybeli munka-

vállalóikat olyan helyzetekben vonja be megoldáskeresésbe és cselekvésbe, amelyekről azoknak a kapcsolati (és gyakran földrajzi) távolság következtében jellemzően semmiféle közvetlen (működőképes, a társadalmi változást elősegíteni képes) tapasztalatuk nincsen. Ráadásul *e közvetlen tapasztalat és működőképes (változtatni képes) tudás megszerzése a kapcsolati (és gyakran földrajzi) távolság miatt nem egyszerű*. A zárt, elnyomott közösségek tényleges valóságát feltárni kívánó hagyományos, egyszeri adatfelvételen alapuló technikák számos korláttal jellemezhetők (Alshenqeeti 2014; Potter, Hepburn 2005). Az érdemi megoldások keresését támogató tapasztalatszerzés legjobb módját így az EKSZ-jellegű (partneri, hosszabb távon együttműködő, cselekvő, sokszor strukturált megismerési elemet is tartalmazó) folyamatok képviselik.

Az EKSZ-folyamatokban potenciálisan létrejövő érvényes/működőképes tudás/tanulás ráadásul nem válik az akadémiai kutatók kizárólagos tulajdonává (privilegiumává), hiszen az EKSZ-folyamatok során minden érintett tanuló (Singh 2017), azaz a kutató mellett a részt vevő hallgató, civil szervezet, illetve közösség(i tag) is.

Mindez nem jelenti azt, hogy az EKSZ-folyamatok nem járnak tudásteremtési szempontból kihívásokkal. A kialakuló szoros személyes kapcsolatok és érzelmi elköteleződés (a létrejövő társadalmi közelség) következtében e folyamatok alapvető kihívása, hogy a kutató képes legyen a mély, de túlzásoktól mentes érzelmi elkötelezettség, azaz a társadalmi közelség fenntartása mellett a kritikai (ön)reflexióra, azaz arra, hogy saját tapasztalataitól is egy lépés távolságot tartson (Levin 2012).

Összegzés

Tanulmányunkban a szakirodalmi hiányból kiindulva az EKSZ és a közelség viszonyát vizsgáltuk. Kvalitatív, félig strukturált egyéni interjúkon alapuló primer kutatásunk eredményei alapján kijelenthető, hogy az EKSZ és a közelség viszonya több szempontból is meghatározza az EKSZ működését, eredményességét, hatásait.

A földrajzi közelség elősegíti a személyes találkozásokat, a hálózatosodást és a bizalom kiépítését, ami elengedhetetlen a hosszú távú együttműködésekhez. Ennek hiánya akadályozza az EKSZ folyamatait, mivel a távolság csökkenti a rendszeres kapcsolattartás lehetőségét és erősíti a társadalmi, valamint kognitív távolságot. A digitalizáció társadalmi térnyerésének ellenére eredményeink azt mutatják, hogy vannak olyan társadalmi csoportok és együttműködési típusok, amelyekben a 'távolság halála' (Lengyel 2021) nem következik be.

A földrajzi elkülönülés különösen a periférián élők problémáinak láthatatlanságához járul hozzá, ami az EKSZ eredményességét is befolyásolja. Ugyanakkor az EKSZ szereplői közti magas kapcsolati és kognitív távolság akkor is jelen lehet, ha egyébként köztük földrajzi közelség áll fenn; ennek jellemző esete a települési

szegregáció vagy a fogyatékkal élő emberek lokális szinten is megvalósuló im-mobilitása (lényegében szegregációja).

A közelség és az EKSZ kölcsönhatása intézményi és szervezeti szinten is megmutatkozik. Az egyetemek és a civil szervezetek között fennálló célkülönbségek és hatalmi aszimmetria akadályozhatják a valódi együttműködést. Az intézményi és szervezeti közelség mégis sokkal inkább fennáll az akadémiai szféra és a civil szervezetek, mint az akadémiai szféra és a periferizált közösségek között, utóbbi kettő ténylegesen két külön világnak tekinthető. Mivel az EKSZ-nek sokszor ilyen feltételek közt kell(ene) megvalósulnia, nem csoda, hogy mediátorként gyakran jelennek meg civil szervezetek az EKSZ-folyamatokban mint a periferizált közösségek 'képviselői'.

Az EKSZ egyik sajátossága tehát, hogy gyakran olyan partnereket von be, akik között az egyes közelségdimenziók gyengék vagy hiányoznak. Ezért az EKSZ nemcsak a közelség meglétére, hanem annak tudatos fejlesztésére is épül, tehát nem csupán alkalmazkodik a meglévő közelségviszonyokhoz, hanem aktívan alakítja az azokat, és éppen ez adja társadalmi innovációs potenciáljának egyik lényegi vonását.

Az akadémiai szféra piacosodása, a transznacionális akadémiai kapitalizmus előretörése a hazai egyetemek esetében tetten érhető, bizonyos nemzetközi standardoknak (tanúsítványoknak) való megfelelési kényszer (fétis) következtében megnyit bizonyos teret az EKSZ-nek (Málóvics, Wahyuni 2024), ugyanakkor strukturális szinten tovább növeli az egyetemek és a civil szféra (illetve periferizált csoportok) közötti intézményi, kapcsolati és kognitív távolságot.

Mindezek következtében az EKSZ hazánkban meglehetősen kevésbé elterjedt. Mind jelen tanulmányban bemutatott eredmények, mind a tanulmány szerzőinek korábbi kutatásai alapján nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az EKSZ terjedését számos, az akadémiai és más társadalmi szférák (civil szervezetek, marginalizált csoportok) közti közelséget (is) szolgáló intézkedés támogatná.

A szakpolitika részéről ilyen lehetne a kutatási pályázatok esetében a kifejezetten a marginalizált/periferizált/fenntarthatóság érdekében dolgozó csoportokkal való együttműködés, valamint az őket/e kérdéseket érintő problémákat illetően a társadalmi hatás pályázati sikerkritériummá tétele. Az EKSZ követelményeinek felülről való 'oktrojálása' az akadémiai szereplőkre azonban ellentmondásos eredményekre vezethet, kiüresítheti az EKSZ-t: azt eredményezheti, hogy a *top-down* módon érkező kritériumok teljesítése ('kipipálása') öncéllá válik, miközben az EKSZ valós hatása elmarad (Wahyuni, Málóvics 2023). Ezért az EKSZ céljainak érdemi megvalósulását hatékonyabban támogató megoldás lehet egy olyan (akár országos szintű) EKSZ-alap létrehozása, amelyre a felsőoktatási intézmények, vagy még inkább ezeken belüli szakmai közösségek (tanszékek, kutatócsoportok) pályázhatnak például a jelen tanulmányban is bemutatott, nemzetközileg is bevett EKSZ-eszközök/módszertanok (például science shop, service learning, részvételi akciókutatás) megvalósítására.

Az EKSZ-ben érdekelt (az EKSZ értékei mentén az akadémiai szférában dolgozni kívánó) egyetemi munkavállalók részéről a cél annak feltárása lehet, hogy az EKSZ miként járulhat hozzá a (tanulmányban is bemutatott, nemzetközi akadémiai kapitalizmusban kiemelkedő fontossággal bíró) egyetemi rangsorokban való sikeres szerepléshez. Különös tekintettel arra, hogy e szempontok egyre inkább megjelennek akár egyes nagy egyetemi rangsorok,³ akár nemzetközi akkreditációk⁴ részeként. Márpedig az intézményi teljesítményhez/kiválósághoz való hozzájárulás a hazai EKSZ-műhelyek tapasztalatai szerint fontos tényező az EKSZ intézményi (gyetemi) szintű legitimálásában, éppen úgy, mint amikor az EKSZ értékei mentén dolgozó kutatóknak sikerül intézményi viszonylatban kiemelkedő publikációs teljesítményt elérniük (Wahyuni et al. 2024).

Amennyiben az egyetemek érdekeltté válnak az EKSZ intézményesítésében (akár a fenti bekezdésekben vázolt okok valamelyikének/összességének eredményeképpen), akkor az EKSZ-t támogató kulcsfontosságú intézkedésnek tűnik az EKSZ intézményi szintű anyagi és infrastrukturális támogatása. Ennek hiányában ugyanis az EKSZ eseti és sporadikus maradhat, azaz nem lesz folyamatos és hosszú távú (fenntartható) (Wahyuni, Málovics, Gébert 2023). E folyamatban is kiemelkedő fontosságú lehet egy egyetemi EKSZ-tér létrehozása (akár nyilvános előadásokkal, közös kulturális eseményekkel, EKSZ-projektek inkubációjával). Végül, amennyiben az egyetemek nem akarnak „bezáródni” EKSZ-tevékenységükkel a saját közvetlen környezetükbe, úgy fontossá válik a földrajzi távolságot áthidaló, kifejezetten az együttműködő partnerek igényeihez alkalmazkodó digitális megoldások keresése, alkalmazása.

Végezetül fontos hangsúlyoznunk, hogy kutatásunk tanulságai szerint a hazai akadémiai szféra jelenleg, köszönhetően egyebek mellett a hazai politikai szféra és a nemzetközi akadémiai trendek felől érkező intézményi/strukturális jellegű elvárásoknak, nem a fenti, az EKSZ intézményesülését támogató irányokba halad.

Jegyzetek

- 1 Jelen fejezet épít a tanulmány első szerzőjének egyes korábbi munkáira, amelyekben elméleti áttekintést adott magyar nyelven a hazai szakmai közeg számára a jelen tanulmány fókuszát képező EKSZ koncepcióról (Málovics et al. 2022), illetve a részvételi akciókutatás (RAK) megközelítéséről (Málovics 2019).
- 2 Fontos hangsúlyozni, hogy nem pusztán ezek azok a módszertanok, amelyek mentén az EKSZ-en belül az akadémiai és nem akadémiai szereplők közti kapcsolódás és tudásmegosztás a formális vagy nem-formális oktatási és/vagy kutatási tevékenységeken keresztül megvalósul. A vonatkozó gyakorlatok tárháza ennél hazai viszonylatban is sokkal szélesebb (Málovics 2024c).
- 3 Lásd pl. <https://www.timeshighereducation.com/>.
- 4 Lásd pl. <https://www.aceeu.org/>; <https://www.efmdglobal.org/>.

Irodalom

- Alshenqeeti, H. (2014): Interviewing as a Data Collection Method: A Critical Review. *English Linguistics Research*, 1. <https://doi.org/10.5430/elr.v3n1p39>
- Bartha, A., Boda, Z., Szikra, D. (2020): When Populist Leaders Govern: Conceptualising Populism in Policy Making. *Politics and Governance*, 3., 71–81. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i3.2922>
- Benneworth, P. S., Culum, B., Farnell, T., Kaiser, F., Seeber, M., Scukanec, N., Vossensteyn, H. (J. J.), Westerheijden, D. F. (2018): *Mapping and Critical Synthesis of Current State-of-the-Art on Community Engagement in Higher Education*. Institute for the Development of Education. <https://research.utwente.nl/en/publications/mapping-and-critical-synthesis-of-current-state-of-the-art-on-com> (Letöltés: 2022. 02. 13.)
- Bodorkós B. (2010): *Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: A részvételi akciókutatás lehetőségei*. Doktori értekezés. Szent István Egyetem Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő http://szie.hu/file/tti/archivum/Bodorkos_B_ertekezés.pdf (Letöltés: 2012. 10. 21.)
- Boschma, R. (2005): Proximity and Innovation: A Critical Assessment. *Regional Studies*, 1., 61–74. <https://doi.org/10.1080/0034340052000320887>
- Bradbury-Huang, H. (2010): What is good action research? Why the resurgent interest? *Action Research*, 1., 93–109. <https://doi.org/10.1177/1476750310362435>
- Calhoun, C. (2006): The University and the Public Good. *Thesis Eleven*, 1., 7–43. <https://doi.org/10.1177/0725513606060516>
- Capello, R. (2015): *Regional Economics*. (2nd Edition) Routledge, London and New York <https://doi.org/10.4324/9781315720074>
- Carayannis, E. G., Campbell, D. F. J. (2009): ‘Mode 3’ and ‘Quadruple Helix’: Toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 3–4., 201–234. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374>
- Coghlan, D., Brydon-Miller, M. (2014): *The SAGE Encyclopedia of Action Research*. Thousand Oaks, CD: SAGE
- Compagnucci, L., Spigarelli, F. (2020): The Third Mission of the university: A systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*, 161., 120284. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120284>
- Cooke, B., Kothari, U. (2001): *Participation: The New Tyranny?* Zed Books, London, New York
- Culum, B. (2018): Literature Review: Dimensions and Current practices of Community Engagement. In: Benneworth, P.S., Culum, B., Farnell, T., Kaiser, F., Seeber, M., Scukanec, N., Vossensteyn, H., Westerheijden, D. F. : *Mapping and Critical Synthesis of Current State-of-the-Art on Community Engagement in Higher Education*. Institute for the Development of Education, Zagreb, 47–75. <https://drive.google.com/file/d/1Fw65Z-zccE6cWGR-83A1nZQqL2n2dlmG/view> (Letöltés: 2022. 02.13.)
- Dános Z. (2021): A társadalmi felelősségvállalás jelenléte a magyar állami egyetemek szervezeti dokumentumaiban. *Educatio*, 1., 125–134. <https://doi.org/10.1556/2063.30.2021.1.10>
- Dempsey, S. E. (2010): Critiquing Community Engagement. *Management Communication Quarterly*, 3., 359–390. <https://doi.org/10.1177/0893318909352247>
- Dick, B. (2015): Reflections on the SAGE Encyclopedia of Action Research and what it says about action research and its methodologies. *Action Research*, 4., 431–444. <https://doi.org/10.1177/1476750315573593>
- Fabula S. (2010): Az esélyegyenlőség és a fogyatékkal élők helyzetének területi különbségei Magyarországon. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 1–2., 39–43. <https://doi.org/10.14232/jtgf.2010.1-2.39-43>
- Gál Z., Ptaček, P. (2011): The Role of Mid-Range Universities in Knowledge Transfer in Non-Metropolitan Regions in Central Eastern Europe. *European Planning Studies*, 9., 1669–1690. <https://doi.org/10.1080/09654313.2011.586186>
- Gallaud, D., Torre, A. (2004): Geographical Proximity and Circulation of Knowledge through Inter-Firm Cooperation. In: Wink, R. (ed.): *Academia-Business Links*. Palgrave Macmillan, UK, 137–158.

- https://doi.org/10.1057/9780230554856_8
- Gans, H. J. (1994): Positive Functions of the Undeserving Poor: Uses of the Underclass in America. *Politics & Society*, 3., 269–283. <https://doi.org/10.1177/0032329294022003002>
- Gerő, M., Fejős, A., Kerényi, S., Szikra, D. (2022): From Exclusion to Co-Optation: Political Opportunity Structures and Civil Society Responses in De-Democratising Hungary. *Politics and Governance*, 1. <https://doi.org/10.17645/pag.v1i1.5883>
- Grzebalska, W., Pető A. (2018): The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland. *Women's Studies International Forum*, 3., 164–172. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2017.12.001>
- Hazelkorn, E. (2016a): Contemporary debates part 1: Theorising civic engagement. In: Goddard, J., Hazelkorn, E., Kempton, L., Vallance, P. (eds.): *The Civic University. The Policy and Leadership Challenges*. Edward Elgar, Cheltenham, UK, 34–64. <https://doi.org/10.4337/9781784717728.00010>
- Hazelkorn, E. (2016b): Contemporary debates part 2: Initiatives, governance and organisational structures. In: Goddard, J., Hazelkorn, E., Kempton, L., Vallance, P. (eds.): *The Civic University*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, 65–93. <https://doi.org/10.4337/9781784717728.00011>
- Himmelman, A. T. (2001): On Coalitions and the Transformation of Power Relations: Collaborative Betterment and Collaborative Empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 2., 277–284. <https://doi.org/10.1023/A:1010334831330>
- Juhász, J., Málovics, Gy., Bajmócy, Z. (2021): Co-Creation, Reflection, and Transformation. The Social Impact of a Service-Learning Course at the University of Szeged. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, 7., 6–17. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.07.02>
- Kallius, A., Monterescu, D., Rajaram, P.K. (2016): Immobilizing Mobility: Border Ethnography, Illiberal Democracy, and the Politics of „Refugee Crisis” in Hungary. *American Ethnologist*, 1., 25–37. <https://doi.org/10.1111/amet.12260>
- Kende A., Krekó, P. (2020): Xenophobia, prejudice, and right-wing populism in East-Central Europe. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34., 29–33. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2019.11.011>
- Kirat, T., Lung, Y. (1999): Innovation and Proximity: Territories as Loci of Collective Learning Processes. *European Urban and Regional Studies*, 1., 27–38. <https://doi.org/10.1177/096977649900600103>
- Koekkoek, A., Ham, M. V., Kleinhans, R. (2021): Unraveling University-Community Engagement: A Literature Review. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 1., 3–24. <https://ojs01.galib.uga.edu/jheoe/article/view/1586>
- Koós B. (2015): A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására. *Tér és Társadalom*, 1., 53–68. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2681>
- Laredo, P. (2007): Revisiting the Third Mission of Universities: Toward a Renewed Categorization of University Activities? *Higher Education Policy*, 4., 441–456. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300169>
- Lengyel I. (2021): *Regionális és városgazdaságtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó
- Levin, M. (2012): Academic integrity in action research. *Action Research*, 2., 133–149. <https://doi.org/10.1177/1476750312445034>
- Lukovics M., Zuti B. (2014): Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek? *Tér és Társadalom*, 4., 77–96. <https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2587>
- Lukovics, M., Zuti, B. (2015): New Functions of Universities in Century XXI Towards “Fourth Generation” Universities. *Journal Transition Studies Review*, 2., 33–48. <https://doi.org/10.14665/1614-4007-22-2-003>
- Málovics Gy. (2019): Tudás létrehozása társadalmi hatással karöltve: A részvételi akciókutatás (RAK) megközelítése. *Magyar Tudomány*, 8., 1147–1157.
- Málovics, Gy. (2024a): Az Egyetemi Közösségi Szerepvállalás (EKSZ) terjedését akadályozó tényezők: Az EKSZ mint a nemzetközi akadémiai kapitalizmussal összeférhetetlen megközelítés? *Iskolakultúra*, 11., 55–74. <https://doi.org/10.14232/iskult.2024.12.55>
- Málovics Gy. (2024b): Az egyetemi közösségi szerepvállalási jelleggel bíró kezdeményezések hatásai hazai kontextusban: Egy, az egyetemi közösségi szerepvállalásban akadémiai szemlélettel

- részt vevő szereplők körében végzett empirikus kutatás tapasztalatai. *socio.hu*, 4., 47–74. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2024.4.47>
- Málóvics Gy. (2024c): Hazai egyetemi közösségi szerepvállalási gyakorlatok a társadalmi igazságosság lencséjén keresztül. *Civil Szemle*, 4., 71–88. <https://doi.org/10.62560/csz.2024.04.4>
- Málóvics Gy., Bajmócy Z., Gébert J., Juhász J., Berki B., Mihók B. (2022): A közösségi szerepvállalás mint az egyetemek újra felfedezett, de elhanyagolt feladata. *Magyar Tudomány*, 5., 631–643. <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.5.9>
- Málóvics Gy., Wahyuni, A. S. (2024): Az egyetemi közösségi szerepvállalás támogató tényezői egy hazai empirikus kutatás tapasztalatai alapján. *Educatio*, 3., 361–369. <https://doi.org/10.1556/2063.33.2024.3.7>
- Matolay R., Révész É. E. (2020): Mit adhatnak a társadalmi vállalkozások a felsőoktatásnak? Perspektívák és kapcsolódások. *Educatio*, 1., 33–47. <https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.1.3>
- Nagy E., Timár J., Nagy G., Velkey, G. (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér és Társadalom*, 1., 35–52. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2680>
- Nemes-Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók: A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Potter, J., Hepburn, A. (2005): Qualitative interviews in psychology: Problems and possibilities. *Qualitative Research in Psychology*, 4., 281–307. <https://doi.org/10.1191/1478088705qp045oa>
- Reisinger A., Dános Z. (2021): Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás területi hatásai – négy magyarországi egyetem vizsgálatával. *Tér és Társadalom*, 3., 87–107. <https://doi.org/10.17649/TET.35.3.3342>
- Reisinger A., Dános Z. (2022a): Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációja: A Széchenyi István Egyetemről megjelenő hírek vizsgálata a helyi online sajtóban. *socio.hu*, 4., 191–212. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.191>
- Reisinger, A., Dános, Z. (2022b): Examining the Visibility of Social Responsibility on the Websites of Hungarian State Universities. *DETUROPE - The Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 3., 58–72. <https://doi.org/10.32725/det.2021.019>
- Shek, D. T. L., Yuen-Tsang, A. W. K., Ng, E. C. W. (2017): University Social Responsibility (USR): Insight from the Historical Roots to the Contemporary Challenges. In: Shek, D. T. L., Hollister, R. M. (eds.): *University Social Responsibility and Quality of Life: A Global Survey of Concepts and Experiences*. Springer, Singapore, 25–36. https://doi.org/10.1007/978-981-10-3877-8_3
- Singh, W. (2017): Gauging the Impact of Community University Engagement Initiatives in India. *ASEAN Journal of Community Engagement*, 1., 1–16.
- Sipos, A., Bagyura, M. (2024): Fighting for Space Within the Cis- and Heteronormative Public Sphere: An Analysis of Budapest Pride. *Social Inclusion*, 12., 7808. <https://doi.org/10.17645/si.7808>
- Steinhaus, N. (2014): “With or Without You”—The Development of Science Shops and Their Relationship to Higher Education Institutions in Europe. In: Munck, R., McIlrath, L., Hall, B. Tandon, R. (eds.): *Higher Education and Community-Based Research: Creating a Global Vision*. Palgrave Macmillan, New York, 71–83. https://doi.org/10.1057/9781137385284_6
- Szoboszlai Zs. (2004): Szegénység, marginalizáció, szegregáció. Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*, 3., 25–42. <https://doi.org/10.17649/TET.18.3.956>
- Tagai G. (2021): Igazságos szolgáltatások? A közérdekű szolgáltatások fejlesztésének hatása a társadalmi térbeli viszonyokra. *Tér és Társadalom*, 4., 33–59. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3369>
- Timár J. (2019): „Államosított tértermelés” a kiszorítottak perspektívájából egy dzsentrifikálódó városrészben. *Tér és Társadalom*, 4., 38–60. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3204>
- Torre, A., Gallaud, D. (2022): *Handbook of Proximity Relations*. Edward Elgar Publishing
- Torre, A., Gilly, J.-P. (2000): On the Analytical Dimension of Proximity Dynamics. *Regional Studies*, 2., 169–180. <https://doi.org/10.1080/00343400050006087>
- Torre, A., Rallet, A. (2005): Proximity and Localization. *Regional Studies*, 1., 47–59. <https://doi.org/10.1080/0034340052000320842>
- Udvarhelyi, É. T. (2014): “If we don’t push homeless people out, we will end up being pushed out by them”: The Criminalization of Homelessness as State Strategy in Hungary. *Antipode*, 3., 816–834. <https://doi.org/10.1111/anti.12068>

- Vallance, P. (2016): The historical roots and development of the civic university. In: Goddard, J., Hazelkorn, E., Kempton, L., Vallance, P. (eds): *The Civic University*. Edward Elgar Publishing <https://doi.org/10.4337/9781784717728.00009>
- Wahyuni, A. S., Málovics, Gy. (2023): Top-Down Motivation in University–Community Engagement. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 4. <https://openjournals.libs.uga.edu/jheoe/article/view/2954>
- Wahyuni, A. S., Málovics, G., Müllner, A., Fehér, B., Csernák, J., Juhász, J., Frigyik, M., Matolay, R., Szerencsés, R., Bajmócy, Z. (2024): The Role of Boundary Spanners in Institutionalizing University–Community Engagement: Insights from a Hostile Setting. *International Journal of Research on Service-Learning and Community Engagement*, 1. <https://doi.org/10.37333/001c.127562>
- Wahyuni, A. S., Málovics, Gy., Gébert J. (2023): Critical Factors Influencing Sustainable and Impactful University–Community Engagement: A Systematic Review of Top-Down and Bottom-Up Initiatives. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, megjelenés alatt.
- Weerts, D. J., Sandmann, L. R. (2010): Community Engagement and Boundary-Spanning Roles at Research Universities. *The Journal of Higher Education*, 6., 632–657. <https://doi.org/10.1080/00221546.2010.11779075>

A Klinenberg-féle szociális infrastruktúra egy lehetséges tipizálása és területi eloszlása hazai nagyvárosokban

A possible typology and spatial distribution of Klinenberg's social infrastructure in Hungarian cities

BÁLINT DÓRA, SZABÓ TAMÁS

BÁLINT Dóra: tudományos munkatárs, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; balint.dora@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-0003-1054-5904>

SZABÓ Tamás: térképész, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; szabo.tamas@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0009-0001-8576-0329>

KULCSSZAVAK: szociális infrastruktúra; QGIS; területi eloszlás; magyar városok

ABSZTRAKT: Jelen tanulmány a Klinenberg-féle szociális infrastruktúra (Klinenberg 2018) fogalmát vizsgálja elméleti és empirikus megközelítésből. Az elméleti részben a szociális infrastruktúráként azonosítható helyek egy lehetséges tipizálását végzi el (közlekedés, várakozás, publikus terek és szolgáltatások), valamint 50 lehetséges helyet nevez meg, mint szociális infrastruktúrát, így biztosítja azt a konceptuális keretet, amely az empirikus vizsgálatok elvégzéséhez elengedhetetlen. Később, erre támaszkodva, a helyek területi eloszlását vizsgálja hazai földrajzi kontextusban, vidéki nagyvárosok egyes városrészeiben, amelyek egyben a magyar városfejlődés egy-egy korszakát is leképezik.

Az empirikus és elméleti részekkel összhangban a tanulmány fő célja, hogy az említett fogalmat bevezesse a hazai társadalomkutatásokba. A fogalom jelentőségét az adja, hogy a szakirodalom szerint fontos szerepet játszik a társadalmi kohézió erősítésében, egyúttal a társadalmi fragmentáció visszaszorításában, amely jelen poszt-Covid, információs korunk egyik nagy kihívása. Az olyan kedvezőtlen társadalmi folyamatok, mint elmagányosodás, a demokratikus intézmények meggyengülése, valamint különböző véleménybuborékok kialakulása együttesen és kölcsönösen egymásra hatva hozzájárulnak a társadalom polarizálódásához éppen akkor, amikor a közösségeknek olyan jelentős alkalmazkodást és kohéziót igénylő kihívásokkal kell szembenéznie, mint például a klímaváltozás.

Dóra BÁLINT: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, ELTE; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; balint.dora@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-0003-1054-5904>

Tamás SZABÓ: cartographer, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, ELTE; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; szabo.tamas@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0009-0001-8576-0329>

KEYWORDS: social infrastructure; QGIS; spatial patterns; Hungarian cities

ABSTRACT: The study examines the spatial patterns of social infrastructure (SI), as defined by Eric Klinenberg (2018), in the Eastern European context at the district level. A Hungarian case study of five regional centres with populations over 100,000 shows that urban districts have distinct social infrastructure characteristics. These include high concentrations of social infrastructure in city

centres (social infrastructure oases, especially in pedestrian streets where service-dominated SI are found), “social infrastructure deserts” in certain high-status suburban family-house districts, and relatively dense provision in socialist-era housing estates dominated by blocks of flats (rich in playgrounds and sports courts). The results suggest that the built environment can influence the number and type of SI in different districts.

Using OpenStreetMap and QGIS, the study maps local places associated with social infrastructure across three district types (historical city centres, socialist-era housing estates, and inner suburban areas) in the five cities. The choice of districts was made after interviews with local geographers. Admittedly, in the post-modern city, there is no homogeneous function that districts have; however, each has a dominant function identified in advance.

The study also introduces a new typology, classifying 50 locations into four groups: mobility, waiting, public spaces, and services, based on the characteristics and functions of the places. This framework supports comparative studies of social infrastructure in international contexts, as very few studies name and categorize these places; however, comparative empirical analysis is crucial to understanding how these places are found in geographical space in different contexts.

Thus, the paper contributes to the existing literature on social infrastructure in two ways: both theoretically and empirically. In the latter case, its significance lies in being the first empirical study from Hungary, where post-socialist urbanistic processes were found. As most empirical studies are from Anglo-Saxon countries, the study addresses a research gap regarding the under-researched spatial focus.

The study has some limitations regarding the small number of districts (5 cities × 3 types of district) and its infrastructural approach, as it examines where these places can be found but does not focus on how they operate as real social infrastructure and contribute to numerous advantageous processes.

Existing literature highlights the importance of social infrastructure, linking it to processes such as fostering social cohesion. It also plays a crucial role in addressing challenges, including loneliness, the erosion of democratic functions, social bubbles, and polarization. At a time when resilient communities are vital for responding to global issues such as climate change, social infrastructure is essential for adaptation.

Bevezetés

Az olyan jelenségek, mint a technológiai fejlődés során előre törő információs és kommunikációs technológiák (IKT), beleértve a közösségi média térnyerését, továbbá a modern társadalmi-gazdasági rendszerek elősegítik azokat a folyamatokat, melyek következtében visszaszorulnak a közösségek kohézióját adó kollektív történetek, tudásrendszerek (Green, Strange, Brock 2003). Ez a fajta széttördezetttség azonban nemcsak a történeteket vagy a figyelmet érinti, hanem maga a tér is fragmentálódik: egyre kevésbé hozzáférhetőek azok a helyek, ahol lehetőség adódna a valamilyen tulajdonság (Fujita, Krugman, Venables 2001) vagy ideológia (Bakshy, Messing, Adamic 2015) mentén szerveződő csoportok közti személyes találkozásra, beleértve az eltérő vélemények, nézőpontok ütköztetését. A törésvonalak online és fizikai térben való megjelenését big-data kutatás is igazolta (Hedayatifar et al. 2019), de a társadalmi mobilitást elősegítő szociális kohézió (Chetty et al. 2022), valamint a közösségek meggyengülésére már ezt megelőzően is rámutattak (Putnam 2000). A 2000-es évek eleje óta a polarizálódás csak még inkább teret nyerhetett, hiszen azóta számos hétköznapi tevékenység, úgymint a

szórakozás, a fogyasztás vagy egyes szektorokban a munkavégzés már nem feltétlenül igényel a fizikai térben megvalósuló interakciót: az életvitel egyre inkább otthon- és okostelefonközpontúvá vált (Vyas 2022; Sharkey 2024). A technológiai vívmányok a kétségtelen előnyök mellett azonban számos váratlan hozadékot tartogatnak, amelyhez a társadalmi alkalmazkodás azok sebességéhez képest jóval lassabb tempót diktál (Rosa 2013).

Ennek egyik jelenségét a buborékszűrő fogalma (Pariser 2011) írja le, ahol az egyén saját világlátását, véleményét igazoló hírekhez, információkhoz jut az algoritmusok által irányított online térben (Chitra, Musco 2020), így a technológiai szereplők hangzatos ígéreteivel szemben (Atlantic 2023) azok inkább az elmagányosodást és társadalmi fragmentációt erősítik. Makroszinten pedig a társadalmi polarizáció, a demokratikus intézmények meggyengülése, illetve az előretörő populizmus jelenségeinek lehetünk tanúi (Somer, McCoy 2019). Eközben a helyi mikroközösségektől egészen az egyén számára felfoghatatlan méretű globális közösségig számos összetett problémával kell megküzdeni (például klímaváltozás, politikai instabilitás). Ezekhez pedig éppen azokkal az eszközökkel lehetne alkalmazkodni, amelyek egyre inkább erodálódnak: bizalom, társadalmi kohézió és reziliencia. A szakirodalom alapján utóbbi pozitív jelentéstartalmú fogalmakhoz, ezáltal a polarizáció és fragmentáció visszaszorításához járulhatnak hozzá azok a fizikai helyek, amelyeket összefoglalóan szociális infrastruktúráként jelölnek. Ahogyan az elnevezés is utal rá: lehetőséget biztosítanak arra, hogy a különböző társadalmi csoportok között interakciók valósuljanak meg (Latham, Layton 2019), vagyis tágítsák, sőt kipukkasszák azokat a buborékokat, amelyek bár mindig is léteztek, mostanában nehezebben átjárhatóak.

A szociális infrastruktúra koncepcióját egyes kutatók továbbá összekapcsolják a jobb egészségügyi állapottal (Rhubart et al. 2024), a magasabb életminőséggel (Grum, Kopal Grum 2020), általában véve a társadalmi tőkével (Fraser et al. 2022), a települések élhetőségével (Layton, Latham 2022), jóllétel (Ho 2022; Zahnow 2024) és egyes krízishelyzetekhez való sikeres(ebb) alkalmazkodással, mint például a természeti katasztrófák (Cox, Perry 2011; Klinenberg 2015) vagy éppen a COVID-19 világjárvány (Fraser et al. 2022).

Jelen tanulmány tehát ezt az időszakot, ám a hazai tértudományokban egyelőre kevésbé elterjedt fogalmat, a szociális infrastruktúrát vizsgálja társadalomföldrajzi nézőpontból, a területiség irányából.

Az írás egyaránt tartalmaz elméleti és empirikus részeket annak érdekében, hogy az alább megfogalmazott hármas célt elérje: elsődleges célja a Klinenberg-féle szociális infrastruktúra fogalmának bevezetése annak definiálásán keresztül a hazai tértudományokba, mivel a magyar nyelvű szakirodalomban a területiséggel foglalkozó diszciplínák a kutatói adatbázisok (Google Scholar, MTMT) alapján tudományos igénnyel még nem fordultak a fogalom felé (keresés időpontja: 2024. 07. 01.).

Másodsorban, részben ehhez kapcsolódóan, a tanulmány egy lehetséges vizsgálati keretrendszer kíván kialakítani a szociális infrastruktúra hazai kutatásához, ami lehetővé teszi azt, hogy a koncepció empirikus kutatásokat inspirálhasson. Ezt a szociális infrastruktúra helyeinek kijelölésén és egy lehetséges csoportosításán keresztül teszi meg.

Végezetül a kialakított keretrendszer egy esettanulmányban használja fel, amely a szociális infrastruktúra területi eloszlását vizsgálja a kelet-közép-európai térségben, azon belül is hazai nagyvárosok egyes városrészeiben.

Ennek megfelelően a tanulmány három nagyobb egységből épül fel. Az elméleti részben a fogalom definiálása mellett a helyek kijelölésére kerül sor, majd az empirikus rész módszertani ismertetője és eredményeinek bemutatása után az összefoglalással zárul.

Elméleti háttér

Szociális infrastruktúra – fogalommeghatározás és kapcsolódási területek

A települések a materiális, fizikai infrastruktúrán túl egyben a társadalmi hálózatok sűrűsödési pontjai. Ennek a hálózati jellegnek a hangsúlyozása a tértudományok számos területén megjelenik (Castells 2002; Onnela et al. 2011). A szociális infrastruktúra koncepciója ezen két aspektus: a fizikai helyek (tér) és a szociális hálózatok (társadalom) metszéspontját vizsgálja.

A kifejezés mai, a tanulmányban is használt értelemben Eric Klinenberg *„Palaces for the People”* című könyve (Klinenberg 2018) népszerűsítette, egyben állította a városkutatások fókuszába – ennek ellenére fontos kiemelni, hogy a fogalom gyökerei ennél régebbre nyúlnak vissza. Két munkára, amelyből Klinenberg is merít: egyrészt az informális hálózatok kialakulását segítő helyek jelentőségét és azok egyesült államokbeli visszaszorulását hangsúlyozó társadalomkutató írására (Putnam 2000), illetve Oldenburg és társa „harmadik hely” koncepciójára (Oldenburg, Brissett 1982). Utóbbi fogalom a szerzők értelmezésében olyan, a lakó- (első) és munkahelyen (második) kívüli köztes helyeket jelöli, ahol különböző társadalmi csoportok számára nyílik lehetőség a személyes találkozásra (példaként kávézók, könyvesboltok, fodrászatok említhetők).

Néhányan az online teret is szociális infrastruktúrának tekintik (Hickman 2013; Steinkuehler, Williams 2006), Klinenberg szerint azonban a szociális infrastruktúra nem működhet fizikai tér nélkül (Klinenberg 2018), az online tér csupán kiegészítheti, de teljesen nem válthatja ki ezeket a helyeket.

Klinenberg tág értelmezésében a szociális infrastruktúra olyan – földrajzilag meghatározott – fizikai helyeket, illetve szervezeteket jelöl, amelyek a társadalmi tőke növelését segítik azáltal, hogy ösztönzik az ismeretlenek, különböző társadalmi csoportok közti interakciókat (Klinenberg 2018, p. 5).

A fogalom átfogó értelmezéséhez röviden szükséges meghatározni a „társadalmi csoport”, valamint „interakció” szavakat jelen tanulmány fókuszának kontextusában annak ellenére, hogy ezeket külön nem vizsgálja az írás.

Egy személy sokféle, gyakran egymással átfedésben lévő csoport részeként határozhatja meg magát. A csoporthoz tartozás evolúciopszichológiai szempontból (is) fontos szerepet töltött be az emberiség életében, a túlélés zálogát jelentette, egyes kollektívizmusra épülő társadalmakban (például Japán) pedig a mai napig meghatározza az egyéni jóllétet. A társadalmi csoport tág értelemben Greenwood (2003) szerint az ismeretek, érzelmek és a viselkedés osztott „társadalmi” formái által összekötött egyéneket jelent. A csoportok méret, az interakció módja szerint számos típusra oszthatók, amelyekre jelen cikk terjedelmi korlátjai miatt nincs lehetőség kitérni. Egyes kategóriák szociodemográfiai tényezők mentén írhatók le, mint amilyen a (biológiai) nem, életkor, jövedelmi helyzet, iskolázottság, családi állapot, lakóhely vagy etnikai hovatartozás. Ezen kívül pedig számos választott csoport tagja lehet egy személy. Ide sorolhatók a politikai, vallási, vagy valamilyen szabadidős tevékenység, hobbi mentén szerveződő közösségek. Utóbbiak az információs kor nagyhatású társadalomtudósa, Castells (2011) szerint egyre fontosabb szerepet töltenek be az egyéni identitásban.

A csoportok közti „interakciók”, alatt az interperszonális (személyek közötti) információcserét értjük, amely egyszerűen összefoglalva a verbális vagy nonverbális jelek kölcsönös küldését és fogadását jelenti (Turner 2002). Ez lehet felszínes üdvözlés (bólintás, köszönés) vagy ennél összetettebb interakció (beszélgetés). Mivel jelen cikknek nem célja sem a ténylegesen megvalósuló interakciók, sem az abban résztvevők háttérének vizsgálata, ezért ezen két fogalmat csupán a definíció értelmezése céljából részleteztük.

A szociális infrastruktúra szóösszetétel első fele (szociális), a társadalmi aspektusra utal és további kapcsolódási felületeket szolgáltató egyéb fogalmakkal. Ide tartozik a hálózatelmélet társadalmi „gyenge kapcsolatok” koncepciója (Granovetter 1973), amely a lazább, ismertségi kötelékeket jelöli, és egyes kutatók szerint a társadalom stabilitásának alapja. Ezen felül a bizalomkutatásokban megjelenő általánosított bizalom fogalma is ide kapcsolódik, ami a szűk családi és baráti kapcsolatokon kívüli, úgynevezett „ismeretlen mások” felé tanúsított bizalmat írja le (Bodor, Grünhut, Horeczki 2017).

A társadalomföldrajzban Klinenberg koncepcióját Latham és szerzőtársa (Latham, Layton 2019) elsősorban a szókapcsolat második felének (infrastruktúra) irányából közelítik meg. Maga az infrastruktúra a helyek fizikai, leírható, térképezhető aspektusára utal. Arra, hogy ezek ugyanolyan nélkülözhetetlen elemei egy jól működő településnek, mint amilyen a vezetékes víz- és áramhálózat.

Jelen tanulmány kizárólag az utóbbit, a szociális infrastruktúra fizikai, területi eloszlását kutatja, tehát nem célja a helyek „buborékpukkasztó jellegének” vizsgálata. A térképezés előtt azonban szükséges meghatározni a szociális infra-

struktúraként azonosítható helyeket, így a kutatás fókuszálása és módszertana előtt elengedhetetlen ezek szakirodalomra alapozott megjelölése és csoportosítása.

Konzeptualizálás – A szociális infrastruktúra dinamikus helyeinek kijelölése és egy lehetséges tipizálási módja

A szociális infrastruktúra egyetemes és könnyen értelmezhető, hiszen a találkozás tereire bármely országban vagy közösségben találhatunk példát.

Klinenberg 26 helyet (és intézményt) nevez meg szociális infrastruktúraként, amelyek sokféle típusú, fenntartású és funkciójú földrajzi egységhez kapcsolódnak (Klinenberg 2018). Ez a tág, felsorolás-jellegű értelmezés ugyanakkor kihívások elé állítja a fogalom konceptualizálását, valamint szükségessé teszi annak precízebb körülhatárolását.

A szociális infrastruktúra elemei mind térben, mind időben sokszínűek, dinamikusak és kontextusfüggők. Történelmi léptékben számos példát lehetne találni azokra a helyekre, amelyek a gyülekezés, az ötletek kicserélése, illetve általánosan a találkozások tereiként működtek. Ilyen lehet a görög poliszokban szentélyként és piacként használt agóra vagy a mára sok helyen fizetős parkolóvá alakított fővárosi foghíjtelek, a Pál utcai fiúk irodalmi alkotásból és a futballközegből ismert grund. Földrajzilag is számos esete lehet a szociális infrastruktúra lokális, egyben kulturális termékké váló helyeinek. Ide sorolható az ausztrál tengerparti strandkultúra, a mediterrán piazzák, a skandináv szauna vagy Vietnam úszó piacai. Bizonyos országokban olyan terekhez is tartozhatnak a találkozások terei, amelyek máshol nem megszokottak: ilyen példaként bármelyik utca (nem csak sétány) Hong Kong-ban a lakóhelyek zsúfoltsága, kis alapterülete miatt, vagy egyéb okokból az indiai úthálózat (Moss 2014).

A szociális infrastruktúra nem csak történelmi léptékben és földrajzilag sokszínű. Különböző változások is befolyásolhatják létüket: létrejöhetnek vagy zsugorodhatnak beruházások által, ugyanakkor megsemmisíthetik háborúk vagy természeti katasztrófák, akár csak a hagyományos infrastruktúra elemeit. Másrészről pedig társadalmi okokból is elveszíthetik szerepüket hozzáférésük korlátozása miatt (például kijárási tilalom). Ennek globális esete volt a Covid-19 világjárvány, amikor a kezdeti időszakban számos, főként zárt térben található szociális infrastruktúra működését függesztették fel a vírus terjedésének megállítására érdekében. A társadalmi igény pedig ezután több, nem szokványos helyet avatott szociális infrastruktúrává, mint például az erkélyek (Stender, Nordberg 2022).

A szociális infrastruktúra mintázatait továbbá gazdasági folyamatok is befolyásolják. Példaként az ipari üzemek létesítése, mint amilyen egykor a hazai szocialista „csinált városok” (Horváth 2004) vagy negatív értelemben a gazdasági szerkezetváltás vesztesei (*left behind places*) is ide tartoznak, ahol a találkozás terei a helyi közösségekkel együtt indulnak zsugorodásnak (Tomaney et al. 2024).

Összefoglalóan tehát a szociális infrastruktúra kontextusfüggő: időben és térben is dinamikus, valamint számos egyéb külső hatás befolyásolhatja meglétét és mintázatait.

Azt, hogy ténylegesen mely helyek sorolhatók a szociális infrastruktúra ernyője alá, az alábbi táblázatban foglaltuk össze (1. táblázat). Mivel az interakciók szükséges feltétele, hogy legalább két vagy több személy egy helyen, egy időben és gyakran egyfajta tevékenységen osztozzon, ezért a csoportosítás alapja is ennek a három tényezőnek (hely, idő, tevékenység) egy-egy kiemelt aspektusa.

Ez alapján az alábbi kategóriákat jelöltük ki (1. táblázat): közlekedés (megosztott tevékenység; helyváltoztatás), várakozás (megosztott idő), publikus terek (megosztott köztér) és szolgáltatások (megosztott tevékenység). A táblázat nem teljes és kizárólagos, egy-egy hely gyakran több csoportba is besorolható, ilyen esetekben az elsődleges funkcióját vettük figyelembe.

Az 50 helyet a szakirodalmi feldolgozást követően helyeztük el a táblázatban két különböző típusú tanulmány(csoport) alapján. Egyrészt olyan munkákat vetünk alapul, amelyek maguk is felsorolják, tipizálják a szociális infrastruktúrát (Layton, Latham 2022; Klinenberg 2018; Fraser et al. 2022; Davern et al. 2018), másrészt pedig olyan esettanulmányokat használtunk fel, amelyek egy-egy konkrét helyet kapcsolnak össze a találkozásokkal. Ilyenek a könyvtárak (van Melik, Merry 2023), a játszótérek (Wilson 2013), zöldterületek (Krekel, Kolbe, Wustemann 2016) vagy a megállók (Bissel 2018).

A felszínesebb kapcsolódásokra lehetőséget adó, de mégis széles tömeget érintő csoportot a közlekedéshez kapcsolódó helyek teszik ki (1. oszlop), melyek túlnyomóan a közösségi közlekedés megállóí, állomásai. A táblázatban csak a területileg körülhatárolható objektumok szerepelnek a szociális infrastruktúra részeként, járműveket nem vettünk bele azok térképi megjelenítési nehézségei miatt.

Az első oszlopban változatos helyek találhatóak a buszmegállóktól egészen a repülőtérreig, amelyek valamennyi közlekedéstípust lefedik, egyúttal különböző csoportok találkozására adnak lehetőséget. Ahogy Limtanakool és szerzőtársai megállapítják, a mobilitás egyes típusai differenciálják az utazóközönség társadalmi-gazdasági háttérét, a választott közlekedési módot és az interakciók típusát (Limtanakool, Dijst, Schwanen 2006). A négy kategória közül a mobilitás esetében inkább rövidebb, de felszínesebb interakciók valósulhatnak meg (gyakran csak percepció történik, vagy egyes szerzők megfogalmazásában a különbségekkel való együtt-létezés; Koch, Miles 2021).

A közlekedéshez tartozó helyek a nyitott, publikus terekkel szemben jellemzően belépési feltételt igényelnek (jegyvásárlás), egy részük zárt, csak az utasok számára elérhető (repülőtér termináljai). Ugyanakkor a vasút- vagy buszállomások többsége azok számára is nyitott, akik a felsorolt közlekedési módokban nem kívánnak részt venni. Többségük, a várók, peronok vagy buszállások egyben a várakozás terei (2. oszlop) is, ennek ellenére a közlekedés kategóriájában szerepel-

1. táblázat: A szociális infrastruktúra helyei és egy lehetséges tipizálása
Places of the social infrastructure and one possible typology

<i>Közlekedés</i>	<i>Várakozás</i>	<i>Publikus (köz)terek</i>	<i>Szolgáltatások</i>
Funkció: mobilitáshoz kötött helyek; Interakció: sok, felszínes találkozás, inkább percepció	Funkció: ügyintézés te- rei, zömmel alapszolgá- latások; Interakció: ke- vesebb, felszínes talál- kozás, percepció és rö- videbb interakciók	Funkció: találkozás, rendezvények terei, amelyek a település la- kói számára nyitottak, félig nyitottak; Interak- ció: változatos	Funkció: egy-egy meg- határozott elsődleges funkció, Interakció: ke- vesebb, de magasabb fokú interakció (pl. hosszabb beszélgetés)
1/1 Vasútállomás	2/1 Orvosi rendelő	3/1 Főtér, köztér	4/1 Kutyaiskola
1/2 Buszmegálló	2/2 Posta	3/2 Sétálóutca	4/2 Könyvtár
1/3 Buszállomás	2/3 Kormányablak	3/3 Közpark	4/3 Pláza, bevásárlóközpont
1/4 Benzinkút	2/4 Mosoda	3/4 Sportpálya	4/4 Szépségápolás
1/5 Parkoló	2/5 Autószerelv	3/5 Kutyafuttató	4/5 Sportközpont (edzőterem)
1/6 Repülőtér	2/6 Kórház	3/6 Szabadstrand, uszoda	4/6 Mozi
1/7 Elektromos töltőál- lomás	2/7 Állatorvos	3/7 Játsszóter	4/7 Fedett uszoda, fürdő
	2/8 Bank	3/8 Deszkapark	4/8 Vendéglátóhely (pub, diszkó)
	2/9 Gyógyszertár	3/9 Kilátó	4/9 Élelmiszerbolt (hi- permarket, kisbolt)
		3/10 Közösségi ház	4/10 Kávészó
		3/11 Művészeti központ	4/11 Étterem
		3/12 Piac	4/12 Cukrászda
		3/13 Templom	4/13 Koncertterem
			4/14 Oktatási intézmé- nyek (óvodák, iskolák)
			4/15 Állatkert
			4/16 Színház
			4/17 Élmenyfürdő
			4/18 Stadion
			4/19 Könyvesbolt
			4/20 Használtruha-bolt
			4/21 Egyéb kiskereskedelem

Forrás: a szerzők szerkesztése

nek, mivel ugyanahhoz a tevékenységhez (mobilitás) kapcsolódnak. Az utazás esetén azonban sokszor nem csak a járművekben (például első osztály), de már az indulás előtt is eltérő terekben várakoznak az utasok (például privát várók). A közösségi közlekedéssel szemben a személygépjárműveknél a találkozási lehetőség korlátozottabb: jellemzően megálló- és pihenőhelyeken történhet. A táblázatban két ilyen hely kapott helyet: a nyitott vagy fél-nyitott parkolók (ide sorolhatóak az autópálya-pihenők is), illetve a benzinkutak, amelyek gyakran telekocsi-találkozási pontként szolgálnak (Stiglic et al. 2015).

A második kategóriába esnek a várakozás helyei (2. oszlop), amelyek már jóval változatosabbak. Zömmel olyan tevékenységekhez kapcsolódnak (ügyintézés), amelyek kikerülhetetlenek a társadalom tagjai számára (emellett néhány for-profit vállalkozás is megjelenik itt, mint a mosoda vagy az állatorvos). Közös pontként a megosztott tér mellett fontos szerepet kap a várakozással eltöltött idő. A digitalizáció és az okostelefonok elterjedése ugyanakkor a hétköznapi ügyintézés tereinek egy részét az online szolgáltatásoknak köszönhetően visszaszorította az egyén életében (például posta, bankfiók), másrészt pedig csökkentette a személyes interakciók esélyét (várakozás közbeni okostelefon-használat).

A harmadik oszlop elemei többségében szabadtéren találhatóak, amelyek könnyen hozzáférhetőek (közterek). Az előző két kategóriával szemben ezek már kevésbé kötődnek egy-egy tevékenységhez (közlekedés, várakozás), éppen ezért az interakciók is sokszínűbbek, a tértípusnak van egyfajta konténer jellege. Itt megvalósulhatnak tömegeket vonzó alkalmasszerű események (fesztiválok, vásárok), vagy lehetőség nyílik kisebb csoportok találkozására (barátok, kollégák), illetve szerveződhetnek egyéb kulturális (koncert, kiállítás) vagy sportesemények (futás, gördeszka), esetleg egy-egy csoport ismétlődő gyülekezési pontjaiként szolgálhatnak (kutyafuttatók, templom).

Ide sorolhatóak a lakosok és látogatók által is ismert reprezentatív terek, mint amilyen egy település főtere vagy sétálóutcai. Előbbiek egyben a hatalom terei, ahol a térfoglalás (például szimbólumok) és a nemkívánatosnak bélyegzett csoportok (például hajléktalanok) kiszorítása is tetten érhető. Ugyanakkor a harmadik csoportba tartoznak a rekreációs terek, mint például a sportpályák vagy a szabadstrandok. A helyek többsége tehát hozzáférhető, látogatásuk ritkán igényel belépési feltételt (például jegyvásárlás). Használatukat a publikus terek kommercializációja fenyegeti (Mitchell 1995; Castells 2002). Ennek hazai példái azok a jachtkikötők és luxuslakóparkok, amelyek a szabadstrandok csökkenéséhez és elzárt „luxusgettók” kialakulásához vezetnek.

Az utolsó, negyedik kategóriába tartoznak a szolgáltatások terei, amelyek az előző kategóriával szemben már jellemzően kevésbé nyitottak (portaszolgálat, fizikai kerítés), azonban ahhoz hasonlóan ugyancsak sokszínű helyeket foglalnak magukba. Ide sorolhatóak az oktatási és kulturális intézmények, valamint a teljeség igénye nélkül a fogyasztás terei.

Utóbbi kategória néhány esetben nem a társadalmi kohézió, hanem éppen ellenkezőleg, a polarizáció elmélyítéséhez járulhat hozzá, ahol jövedelem, kor vagy érdeklődés mentén szerveződő csoportok elkülönülése megy végbe (Rosa 2013). Ilyen lehet például egy szűkebb réteg által látogatott Michelin-csillagos étterem, amelyet hamis, vagy Horton és Penny (2023) megfogalmazásában „anti-szociális” infrastruktúrának tekinthetünk.

Fontos kiemelni azt, hogy összes táblázatban szereplő helynél megfigyelhető, hogy a „buborékpukasztó” jellemvonás kategóriánként is nagy szórást mutathat. Ezzel kapcsolatban Klinenberg is említést tesz: a Szilícium-völgy kávézóit hozza fel példának, amelyek csak az IT-szektorban dolgozók számára megfizethetők (Klinenberg 2012), szemben például a 18. századi angol kávéházakkal, a „penny egyetemekkel”, amelyek egykoron a társadalmi kohézió és mobilitás elősegítői voltak (Peter, Farrell 2013). Jelen cikk ezekre a különbségekre nem tér ki: arra, hogy egy hely ténylegesen hogyan járul hozzá a társadalmi kohézió erősítéséhez, egy mélyfúrásjellegű esettanulmány lenne alkalmas.

A táblázatban szereplő helyek számos további tényező mentén csoportosíthatók. Ilyen lehet – többek közt – a hozzáférhetőség időtartama (állandó, időszakos nyitvatartás), a fenntartó személye (önkormányzat, magánszemély), a részvétel típusa (nyitott, zárt csoportok), a közösségteremtés módja (elsődlegesen gyülekezés helye, mint a templomok). Természetesen fontos kiemelni, hogy a közösségépítés nem kizárólagosan kötődik a felsorolt helyekhez. Olyan privát mikroterekhez is kapcsolódhat, amelyek Oldenburg és Brissett (1982) értelmezésében az első (otthon) vagy második (munka) helyhez tartoznak, példaként egy munkahelyi kávéautomata vagy nyaraló terasza, esetleg egy emeletes ház lépcsőháza. Ezeket a mikrotereket jelen kutatás nem tartalmazza.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a kiválasztott helyek egy meghatározott infrastruktúrához, a közlekedéshez, közterekhez és -intézményekhez, valamint egyes szolgáltatásokhoz kapcsolódnak. Ebből következően területi eloszlásuk is követi a felsorolt helyek mintázatait. Elhelyezkedésüket meghatározhatja a települések funkcionális morfológiája, a beépítés típusa és sűrűsége. Ennek igazolásához egy esettanulmányon keresztül vizsgáljuk a szociális infrastruktúra területi mintázatait hazai városok különböző városrészeiben, a jelen fejezetben található 50 kategória térképezésével.

Hazai esettanulmány – Módszertan

Földrajzi kontextus és kutatási kérdés

A szociális infrastruktúrát elsősorban kvalitatív módszerekkel (Klinenberg 2018), illetve egy-egy konkrét helyet kiemelve (Maas et al. 2009) kutatták, így területi aspektusának feltérképezése meglehetősen hiányos, szemben az olyan vizsgálá-

tokkal, amelyek általánosan az épített környezet és a társadalmi kohézió kapcsolatára fókuszáltak (Harvey 2012; Wood et al. 2008; Hanibuchi et al. 2012; Mazumdar et al. 2018). A fogalom területi eloszlását térképező vizsgálatok elsősorban Nyugat-Európából, Észak-Amerikából és Ázsiából származnak. Főként városi területeken (Fraser et al. 2022; Fraser et al. 2024; Iglesias-Pascual, Benassi, Hurtado-Rodríguez 2023), illetve országos szinten (Hong et al. 2022) vizsgálták eloszlását. Emellett tanulmányok egy másik csoportja leszakadó térségekben is nyomon követi a szociális infrastruktúra területi zsugorodását európai (Tomaney et al. 2024), valamint kínai (Sha, Cheng, Lu 2024) példákon keresztül. Ezzel szemben a mai, posztosztalista, éppen ezért sajátos urbanizációs folyamatokkal jellemezhető (Kovács, Herfert 2012; Sailer-Fliege 1999) közép-kelet-európai térben jelen cikk írása idején (2024 nyara) még nem született ilyen jellegű vizsgálat.

Az esettanulmány magyar városokra, azokon belül is különböző típusú városrészekre fókuszál, amelyek a hazai urbanizációs folyamatok sajátos lenyomatai.

Ezen kiválasztott típusok (1) a belváros, (2) a nagypaneles lakótelep és (3) a családi házas negyed. Beépítettségük, funkcionális elrendezésük kiemelten kötődik a hazai városfejlődés szakaszaihoz (középkori városfejlődés, szocialista korszak lakásépítései, valamint a rendszerváltást követő belső szuburbanizáció), egyúttal a mai, posztmodern várostest részei.

Az empirikus kutatás fő kérdése: Hogyan alakul a szociális infrastruktúra sűrűsége, eloszlása ezekben a városrészekben? Milyen összetételben helyezkedik el a négy különböző típusú szociális infrastruktúra? Hol találhatóak koncentrációk és infrastruktúra-hiányos területek?

A térképezés előtt érdemes röviden kitérni a földrajzi kontextust adó településrészekre.

A hazai (1) belvárosok többsége őrzi az egykori középkori, várfalon belüli település utcahálózatát. A rendszerváltás után ezeken a területeken funkcióváltás következett be és a citysedés útjára léptek (Szirmai 2019). A (2) lakótelepek elsősorban a szocialista lakásépítések termékei, melyek több ütemben (1950-től 1980-as évek közepéig) épültek és standardizált lakásokkal, homogén, tömbös beépítéssel jellemezhetők. A rendszerváltás pontot tett a házigyári lakótelepek építésére (Szirmai 2019), egyúttal a privatizációs folyamatokkal megindult differenciálódásuk, majd részleges rehabilitációjuk (Nagy et al. 2022). A (3) családi házas, kertvárosias övezetek a rendszerváltás után meginduló, városhatáron belüli szuburbanizációs folyamatok célterületei, elsősorban a közép- és felső-középosztály körében, főként zöldmezős beruházások révén (Szirmai 2019), laza beépítés és alacsonyabb népsűrűség jellemzi őket.

A minta kijelölése

A vizsgálat első lépéseként a mintába kerülő városok körét kellett meghatározni, melyhez két szempontot jelöltünk ki: (a) a települések magyarországi viszonylat-

ban a nagyvárosok körébe tartoznak és (b) a településhierarchia azonos szintjén helyezkednek el.

Kiválasztásukhoz egy recens, átfogó munkát, Magyarország Nemzeti Atlaszát használtuk fel, amely öt hazai várost (Debrecen, Szeged, Miskolc, Pécs, Győr) sorol a regionális központ kategóriába, amely a főváros utáni második kategória. Ahogyan a kötet szerzői is kiemelik (Kocsis, Kovács 2021, 120.), a főváros messze kiemelkedik a hazai településstruktúrában, mind népességszámát, mind vonzaskörzetét tekintve, éppen ezért Budapest nem került bele a mintába. Az atlasz meghatározása szerint a regionális központok „átlagosan 160 ezer lakosú, nagyvárosi funkciókkal rendelkező városok” és jellemzően kisebb, néhány megyére kiterjedő vonzaskörzettel rendelkeznek (Kocsis, Kovács 2021, 120.).

Következő lépésként a városrészek kiválasztására került sor, amelyek az alábbi három, már említett kategóriához tartoznak (településenként egy-egy városrész került kiválasztásra minden kategóriában): (1) belváros (történelmi városmag), (2) zömmel panelházakból álló lakótelep, (3) magasabb presztízsű, főként drágább ingatlanokból álló családi házas városrész, ahol szintén a lakófunkció dominál (és ugyancsak belterületen helyezkedik el).

A városrész-szintű vizsgálatot a szakirodalmi előzmények indokolták. Maga Klinenberg is ezt a léptéket használta egyik empirikus vizsgálatában, amikor különböző chicagói városrészek halálózási adatait elemezte a 1995-ös hóhullám idején (Klinenberg 2015).

A mintába kerülés feltételeként határoztuk meg, hogy az adott kategóriákhoz kapcsolható városrészek a települések belterületén helyezkedjenek el, valamint az utóbbi két esetben (2-3. kategória) az adott beépítés legyen hangsúlyos a városrészen belül (a vegyes beépítés és a városrészek felosztása miatt nem volt lehetőség „tisztán” csak lakótelepeket vagy családi házas övezeteket kijelölni).

Mivel az utóbbi két esetben egy településen belül akár több városrész is megfelelhetett a feltételeknek, ezért a döntés alátámasztására strukturálatlan interjúkat készítettünk írásban helyismerettel rendelkező geográfus kutatókkal (Debrecen: Kozma Gábor és Molnár Ernő, Győr: Hardi Tamás, Miskolc: Kocsis Károly, Pécs: Trócsányi András, Szeged: Lados Gábor.) Ebben a választásunk érvényességére kérdeztünk rá, valamint javaslatokat kértünk a kijelölt városrészek esetleges módosítására.

Az előzetes vizsgálat és interjúk alapján az alábbi városrészek kerültek a mintába (2. táblázat).

A városrészek lehatárolásához egy országos adatbázist használtunk: az ArcGIS 6.5.1. licencelt szoftvercsomag „városrész” rétegét. Ez a réteg a GeoX Kft. tulajdonában áll, és a közigazgatási határok a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI), illetve a Magyarország Közigazgatási Határainak (MKH) adatbázisa alapján készült a 2016. január elsejei állapot alapján.

2. táblázat: A mintába kerülő városok és városrészeik
The cities and their districts included in the sample

Település	1. Belváros (történelmi városmag)	2. Zömmel panelházakból álló lakótelep	3. Magasabb presztízsű, családi házas városrész
Debrecen	Belváros	Tócsókert	Tócoliget
Győr	Belváros	Marcalváros	Révfalu
Miskolc	Belváros I., II.	Avas Dél	Miskolc-Tapolca
Pécs	Belváros	Megyer	Donátus
Szeged	Belváros	Felsőváros	Újszeged

Forrás: a szerzők szerkesztése

Térképezés

A városrészek meghatározása után az 50 hely hozzárendelése következett az OpenStreetMap (továbbiakban: OSM) geokódolt térképi elemeihez, amelyek egy részletes adatbázisban voltak elérhetőek összesen hét nagy kategóriába osztva (OSM 2024).

Az OSM előnye, hogy nyílt forráskódú, közösségi szerkesztésű (crowd-sourcing) szoftver, így a Google Maps-hoz hasonlóan világméretű összehasonlításra is lehetőség nyílik. Hátránya azonban, hogy az adatok felvitele különböző szerkesztési elvek mentén történhet (példaként említjük, hogy Szegeden a színház összes bejárata külön objektumként szerepel, míg más városokban egyetlen pont jelöli a színházat), így az egyes helyek összehasonlíthatóságának vannak határai.

Az 1. táblázatban összefoglalt 50 lokális helytípushoz az OpenStreetMap adatbázisából manuálisan rendeltük hozzá a kategóriákat (továbbiakban: kód), melyeket a tanulmány végén, a mellékletben lévő táblázat tartalmazza (lásd Melléklet 3. táblázat).

Az egyes helyekhez minimum egy, de bizonyos esetekben több kód is tartozott, ez különösen a szolgáltatások oszlopnál ütközött ki (például 4/5, 4/14, 4/16 kategóriák).

Egyetlen olyan hely volt az előzetesen összeállított táblázatban (2/3 kormányablak), amihez nem sikerült az OpenStreetMap adatbázisból megfelelő kódot hozzárendelni, valamint összesen hat kategória nem szerepelt a kiválasztott városrészeken belül, így a táblázat 50 kategóriája közül végül 44 különböző szociális infrastruktúra volt beazonosítható.

Míg alaptérképként az OpenStreetMap alkalmazást használtuk, a megjelenítés QGIS térinformatikai szoftverrel történt. A térképeken csak azokat a helyeket ábráztuk, amelyek a városrészen belül helyezkednek el. A helyek három különböző térképi objektumként (pont, vonal, poligon) kerültek az adatbázisba és gya-

kori, hogy több elem kapcsolódik egy-egy helyhez (pont és poligonként is megjelenik a bolt a térképeken).

Eredmények és következtetések

Összesített eredmények és területi eloszlás

Az 50 hely közül 44 szerepelt a 15 városrész határán belül. A hat hiányzó kategória: repülőtér (1/6), deszkapark (3/8), kutyaiskola (4/1), koncertterem (4/13), állatkert (4/15) és élményfürdő (4/17) voltak. A legnagyobb számban előforduló szociális infrastruktúra a parkoló (576), buszmegálló (461), sétálóutca (373), valamint a sportpálya (310).

A szociális infrastruktúra négy kijelölt kategóriájának területi eloszlása egyaránt mutat hasonlóságokat és különbségeket az öt vidéki regionális centrum egyes városrészeiben (Melléklet 6-10. ábra, 3. táblázat). A városrész típusa (belváros, lakótelep, családi házas övezet) befolyásolja a szociális infrastruktúra helyi eloszlását, valamint összetételét.

A belvárosokban, azon belül is a központi városmagban a szolgáltatás kategória jelentős koncentrációja figyelhető meg (1. ábra): a kategória 17 megjelenített helye közül 13 hely térképi elemei a belvárosok esetében éri el a legmagasabb számot.

A területi eloszlást tekintve a főteret a környező terekkel összekötő sétálóutcák egyfajta „szociális infrastruktúra-folyósókat” alkotnak, ahol kirajzolódnak a sétálóutak mentén elhelyezkedő szolgáltatóegységek (kiemelkedő számban az éttermek és kávézók). Ezek a folyósók jól megfigyelhetők a pécsi és miskolci belvárosnál (színes térképeken piros színnel jelölve), de Szeged sugaras-gyűrűs szerkezete és Győr sakktáblaalaprajza ellenére is megfigyelhetők ezek a folyósók. Természetesen a belvárosokban kiugrik a publikus terek kategóriáján belül a sétálóutcák, gyalogos járdák térképi elemeinek száma (Melléklet, 6. ábra), amely a beépítettség mellett reflektál recens városfejlesztési trendekre, az autómentes övezetek létrehozására és a gépjármű-forgalom központból való kiszorítására. A jelentős gyalogos pedig forgalom kedvez a találkozásoknak (Fraser et al. 2024).

A szolgáltatások mellett a másik három kategória (közlekedés, várakozás, publikus terek) koncentrációja is megfigyelhető a belvárosokban.

A három említett kategóriában (lásd 1. táblázat) összesen 27 típus található a térképeken, és ebből az egyes városrészek összesített számai szerint 18 a belvárosokban éri el a legmagasabb számot. A várakozás terein belül a belvárosokban a másik két városrésztípushoz képest kiemelkedik a bankok, valamint különböző egészségügyi intézmények térképi elemeinek száma.

A szociális infrastruktúra tehát visszatükrözi a belvárosok rendszerváltás után átalakuló szerepkörét, a kereskedelmi és igazgatási funkció dominanciáját

(Szirmai 2019). Ezek a helyek azonban azért is kiemelt jelentőségűek, egyfajta szociális infrastruktúra „oázisok”, mert nem csak az adott városrész lakói, hanem az egész város, sőt az idelátogató turisták térhasználatában is fontos szerepük lehet.

1. ábra: A szociális infrastruktúra területi eloszlása két kiválasztott belvárosban (színes változat)
The spatial distribution of social infrastructure in two selected city centres (coloured version)

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

A belvárosként lehatárolt területeknél még egy közös mintázat figyelhető meg az öt vidéki regionális centrumban: a sűrűsödés mellett találhatunk fehér foltokat, vagyis nem egyenletes a szociális infrastruktúra területen belüli eloszlása. Ezek az „üres” területek megfigyelhetők a térképeken a debreceni és szegedi belváros déli, a pécsi és miskolci belváros északnyugati részén, valamint a győri keleti és nyugati részekén. Itt a beépítés miatt ritkásabb a szociális infrastruktúra, jellemzően a lakófunkció (belső lakónegyedek) dominál (például Debrecen) vagy ipari, raktározási funkció (vasúti vágányok) figyelhető meg (például Győr).

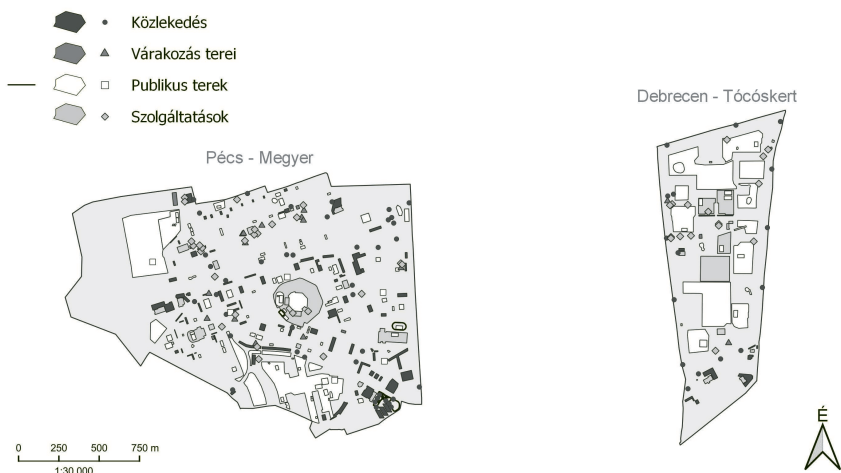
Mivel a belvárosok zöme kompaktabb és jellemzően őrzi a történelmi városmag utcahálózataát (Szeged kivételével, ahol az 1879-es Nagyárvíz megsemmisítette azt), a szociális infrastruktúra jellemzően kisebb alapterületű, mint a többi városrészben, ami a helyhiányra vezethető vissza.

Az egyes városrészek szociális infrastruktúrája különbözik: míg a belvárosban a sétálóutcák és az azokat övező vendéglátóegységek, addig a lakónegyedekben inkább a nyitott terek, mint például parkolók (közlekedés), sportpályák, kutyafuttatók (publikus terek) száma emelkedik ki. Sőt, az öt város eredményeit összesítő táblázatban utóbbiak meg is előzik a belvárosokban található értéket (Melléklet, 6. ábra). Mindez azt jelenti, hogy a belvárosok szerepe nem kizáróla-

gos, vannak olyan kategóriák, amelyekben a többi városrészben, kiemelten a lakótelepeken erősebb a szociális infrastruktúra jelenléte.

A térképeken ezek a lakótelepek (a szegedi Felsővárosban található Tarjánt leszámítva) szociális infrastruktúrája a belvárostól és a családi házas övezetektől jól elkülöníthető mintázatot mutat, jellemzően egyenletesebb, kevésbé koncentrált, visszatükrözve a tömbös beépítést. Emellett pedig mind a publikus terek, mind a szolgáltatások kategóriában nagyobb területi kiterjedésűek (2. ábra). Ezek közül a sportpálya (3/4) és a játszótér (3/17) térképi elemeinek száma kiemelkedő (lásd Melléklet, 6. ábra) a lakótelepeken.

2. ábra: A szociális infrastruktúra területi eloszlása két kiválasztott lakótelepen (színes változat)
The spatial distribution of social infrastructure in two selected real estate areas (coloured version)

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

Ehhez hozzájárulhat, hogy a lakótelepek népessége (és népsűrűsége) településszintű viszonylatban kiemelkedő (Tócskert Debrecen legnagyobb népességű városrésze, de a győri, pécsi és miskolci esetben is a helyi lakosság jelentős hányada él – IVS Győr 2008), így nem meglepő, hogy a szociális infrastruktúra is sűrűbben helyezkedik el, mint a kisebb népsűrűségű családi házas övezetben. Mindebből ugyanakkor az is következik, hogy a lakótelepeken és a kertvárosokban a helyieknek más szociális infrastruktúra érhető el a közvetlen lakókörnyezetben. A lakótelepeken ugyan átlagosan kedvezőtlenebbek a lakókörülmények (kisebb alapterületű otthonok, előregedő épületállomány), de néhány szociális infrastruktúra helyben könnyebben elérhető. A kertvárosok többségében ehhez el kell hagyni a közvetlen lakókörnyezetet, a lehatárolt helyek eléréséhez nagyobb fokú mobilitás szükséges. Ez a fajta elkülönülés részben a magasabb presztízsű lakókörnyezettel függ össze, mely azonban bizonyos helyzetekben (például

Covid-19 világjárvány) azt is eredményezheti, hogy a kevésbé mobil lakosokat (például idősek) jobban fenyegetheti az elszigetelődés.

A lakótelepek szociális infrastruktúrája részben a szocialista szomszédsági egységek koncepciójából ered, ami hasonlóságokat mutat az utóbbi években népszerűvé vált 15 perces város fogalmával. Annak első számú célja, hogy a lakosoknak helyben elérhető, gyalogosan megközelíthető szolgáltatásokat biztosítsanak (Khavarian-Garmsir, Sharifi, Sadeghi 2023).

Az egyes városok közti különbségeket vizsgálva megfigyelhető továbbá, hogy az öt lakótelep szociális infrastruktúrája között is találhatunk eltéréseket, amelyek azok differenciáltságának következményei (Nagy et al. 2022). Emellett az egyes lakótelepeken belül, az eltérő ütemben megépült részek gyakran eltérő beépítéssel rendelkeznek – ez utóbbi megfigyelhető Marcalvárosban vagy Avas Dél esetében.

A térképeken azonosítható települések közti különbségekben jelentős szerepet játszik a földrajzi kontextus is, különösen a családi házas városrészek differenciáltságában. Ebben a városrésztípusban eltérő fejlődési pályájú, éppen ezért beépítettségű és szociális infrastruktúra-ellátottságú területek helyezkednek el, amelyek alapvetően két nagy csoportba sorolhatók.

Az első kategória a közepes ellátottságú, sőt nagyobb vonzáskörzetű (nem csak helyi lakosságot célzó) szociális infrastruktúra alkoncentrációkkal rendelkező területet foglal magában. Ezen helyek épületállománya és funkciója is vegyes, nem kizárólag családi házak jellemzik (Győr: Révfülu, Szeged: Újszeged, Miskolc: Miskolc-Tapolca). A felsorolt városrészek (3. ábra) jellemzően korábban különálló, falusias jellegű települések voltak, amelyeket idővel a településhez csatoltak, így annak szervezült településrészeivé váltak (Újszeged 1880-ban, Révfülu 1905-ben, Miskolc-Tapolca 1945-ben lett az adott település része). Később, részben adottságaik révén, a belső szuburbanizáció célterületeivé váltak.

E családi házas területek beépítettsége heterogén, a családi házak mellett főként az 1980-as éveket követően épült társas- és tömbházak is helyet kapnak.

Révfülu szociális infrastruktúrája a térkép alapján hasonlít a többi laza beépítésű, alacsony népsűrűségű családi házas övezetre, ahol jellemzően buszmegállók, kisebb parkok és játszóterek alkotják a szociális infrastruktúra derékhadát. A terület dél-nyugati részén ugyanakkor egy szociális infrastruktúra koncentráció figyelhető meg: az egyetemi campus területe, amely a Belváros közelében, a Mosoni-Duna partján koncentrálódik. A belvárossal szoros összeköttetést biztosítanak a hidak, így ez a terület könnyen elérhető. A campus és a körülötte megjelenő szolgáltatások esetén tetten érhető a studentifikáció folyamata, vagyis az egyetemek közelében a diákok igényeire épülő szolgáltatások koncentrációja (például kisbolt, kávézó, szórakozóhely).

Bár más okból, de ez a „szociális infrastruktúra-tömörülés” Újszegeden is megfigyelhető, ahol a relatíve gyér szociális infrastruktúra mintázatát a Tisza partján, a Belvároshoz közel eső részen egy fürdőkomplexum és kapcsolódó szolgáltatásai törik meg. Ez a mintázat ugyancsak megjelenik Miskolc-Tapolcánál,

ahol ebben a városrészben található a nemzetközi hírví barlangrendszer és fürdő. Itt a térképen fehérrel (a színes változatban zölddel) jelölt közpark és barlangfürdő mellett a kapcsolódó turisztikai infrastruktúra is megfigyelhető. Szeged és Miskolc esetében tehát egy másik csoport, az egyetemisták helyett a turistákra épült szolgáltatások koncentrálódnak.

Összefoglalóan a családi házas övezetek egyik altípusában a lakótelepekhez képest gyérebb szociális infrastruktúra található, de a városrészen belül jelentősebb koncentrációk figyelhetők meg, amelyek nemcsak az adott városrész és regionális centrum, hanem országos, sőt nemzetközi vonzóképességűek, mint amilyen az egyetem vagy kiemelt turisztikai desztináció.

3. ábra: A szociális infrastruktúra területi eloszlása két kiválasztott családi házas részen (színes változat)

The spatial distribution of social infrastructure in two selected inner residential areas (coloured version)

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

A családi házas övezetek második kategóriája jellemzően erősen szociális infrastruktúra hiányos alvó-városrészt (Pécs: Donátus, Debrecen: Tócióliget) jelöl, amely jellemzően mai épületállományát és kiterjedését a rendszerváltást követő évtizedekben, főként zöldmezős beruházásként nyerte el (ahogyan a debreceni Tócióliget példája is utal erre, amely a városszétfolyás klasszikus példája, hiszen a 2005 előtti térképeken még erdő és mező szerepel jelenlegi helyén – Kozma Gábor válasza alapján). A különbség okán utóbbi csoport homogénebb, jellemzően kizárólag lakófunkcióval bíró területeket jelöl, és ezt szociális infrastruktúra ellátottsága is visszatükrözi. Ezek az úgynevezett „alvó-városrészek” (Donátus, Tócióliget – 4. ábra) a helyi elit lakóhelyei, amelyek szellős, laza beépítésűek, területüket részben a terepviszonyok, részben a beépítettség okán ritkás szociális infrastruktúra jellemzi.

4. ábra: A szociális infrastruktúra területi eloszlása két kiválasztott családi házas részen
(színes változat)

*The spatial distribution of social infrastructure in two selected inner residential areas
(coloured version)*

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

Ennek látványos térképi esete Donátus (Pécs), ahol néhány, a terület peremén elhelyezkedő buszmegállót leszámítva, semmilyen jelentősebb szociális infrastruktúra nem található a vizsgált kategóriákban az OpenStreetMap adatai alapján. Az egész terület üres foltként jelenik meg a másik két pécsi helyszínhez képest. Donátus az összes, mintába kerülő városrész közül a leggyéresebb szociális infrastruktúrájú helyszín. Ezen a szolgáltatáshiányos területen szűk, kanyargós utcák találhatóak, ahol korábban hétvégi házak, szőlőskertek voltak, így a földrajzi tényezők erősen befolyásolják a szociális infrastruktúra kialakulásának lehetőségeit.

A közlekedés kategórián belüli helyek közül a parkolók és buszmegállók számuk miatt a legelérhetőbb szociális infrastruktúrának tekinthetők a családi házas negyedekben, még annak ellenére is, hogy ez a kategória funkcionálisan nem feltétlenül a találkozások, inkább csak az ingázók „együtt létezésének” tere.

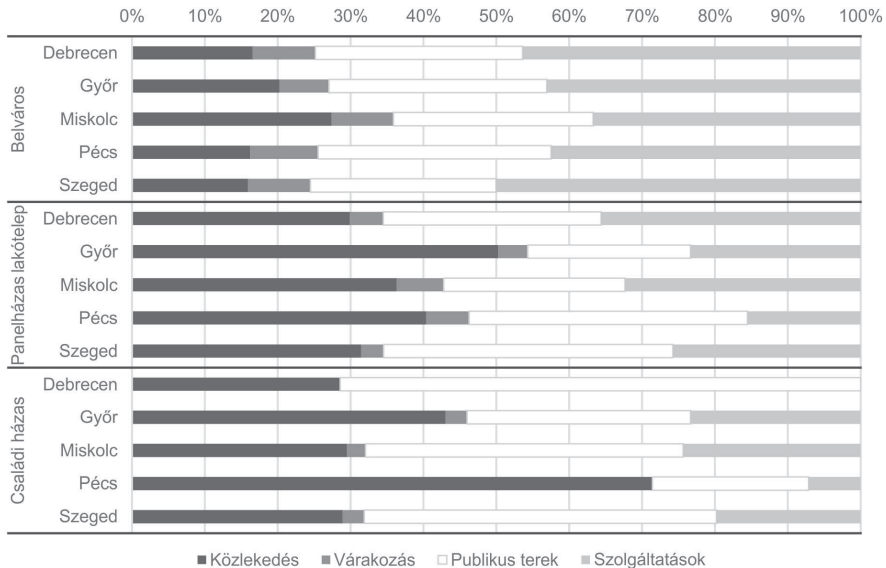
A szociális infrastruktúra összetételének hasonlóságai és különbségei

A különböző típusú városrészek szociális infrastruktúrájának egyes kategóriáit összehasonlítva néhány általános törvényszerűség figyelhető meg az öt város eredményeiben, amelyek a térképek mellett további adalékkal szolgálnak az elemzéshez (5. ábra).

Ahogy a térképen, így a diagramon is a belvárosok arányaiban mutatkozik meg a legtöbb hasonlóság az egyes városok között. A szolgáltatások, valamint a

5. ábra: A négy kategória összetétele az egyes városrészek típusa szerint az öt vizsgált településen (színes változat)

The composition of the four categories by district type in the five examined cities (colored version)

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

várakozás terei ebben a városrésztípusban érik el a legnagyobb arányt a lakótelepekhez és a családi házas övezetekhez képest. A várakozás terei utalnak az alapszolgáltatások, az ügyintézés tereinek belvárosi koncentrációjára.

Ha a panelház lakótelepeket és a családi házas övezeteket hasonlítjuk össze településenként, ott már nagyobbak a különbségek; jelentősebb a földrajzi kontextus szerepe (például beépítés, funkcionális különbségek).

Általánosságban megállapítható, hogy a belvárosokhoz képest a lakótelepeken kisebb arányban találhatók meg a várakozás terei, és Miskolcot leszámítva a szolgáltatások aránya is csökken a belvárosokhoz képest. A lakótelepeknél Megyér (Pécs) esetén a publikus terek aránya emelkedik ki, míg Marcalvárosnál (Győr) a közlekedési infrastruktúra dominál. Mindez szintén alátámasztja a lakótelepek differenciáltságát és az ebből adódó különbségeket a szociális infrastruktúrában.

A családi házas övezetekben tovább csökken a várakozás kategória (még a lakótelepekhez képest is kisebb az arányuk), valamint a szolgáltatások aránya is visszaszorul. A publikus terek aránya egyes családi házas övezetekben jelentősen visszaesik és az alvó-városrészekben csupán a közlekedés kategória emelhető ki. A térképekből azonban tudjuk, hogy ennek oka nem a közlekedés koncentrációja, hanem a többi kategória hiánya.

Összefoglalás

Tanulmányunk a szociális infrastruktúra helyeit és azok területi eloszlását azonosította magyarországi vidéki regionális centrumok egyes városrészeiben az OpenStreetMap közösségi térkép és QGIS térinformatikai szoftver segítségével. Ezen helyek a szakirodalmi előzmények szerint a találkozások lehetősége révén elősegíthetik a társadalmi kohéziót, valamint hozzájárulhatnak a társadalmi polarizáció mérsékléséhez (Klinenberg 2018). A városok tervezésében és üzemeltetésében érintett feleknek éppen ezért nem csupán a „hagyományos infrastruktúrát” kellene figyelembe vennie, hanem ugyancsak fontos lenne felismerni a szociális infrastruktúra jelentőségét még akkor is, ha a beruházók egy része nem érdekelt ebben (G7 2024), jelentőségük pedig elsőre nem olyan szembetűnő.

Az empirikus munka jelen tudás szerint az első olyan hazai kutatás, amely a térbeli mintázatot a közép-kelet-európai urbanizációs folyamatok kontextusában vizsgálja. Számos egyéb tanulmánnyal szemben (Layton, Latham 2019) nem csupán egy-egy helyet (például park), hanem a Klinenberg-féle szociális infrastruktúra koncepcióját átfogóan, tipizálva, négy nagy kategóriába csoportosítva térképezi (1. táblázat). Ezáltal lehetővé válik olyan mintázatok feltárása is, amelyek korábban nem voltak lehetségesek. A közép-kelet-európai sajátosságok, a történelmi városmag, a szocialista időszakban felépült lakótelepek és a családi házas övezetek, legyenek azok régebbi településrészek vagy zöldmezős beruházások, mint a városszétfolyás példái, eltérő szociális infrastruktúra ellátottsággal rendelkeznek. Mennyiségét tekintve a belvárosoktól haladva csökkenő számokat mutatnak. A helyek kiterjedése a lakótelepeken a legnagyobb, míg a belvárosokban kisebb, de ott koncentráltabb szociális infrastruktúra figyelhető meg, elsősorban a szolgáltatásoké.

Bár a területi fókusz révén az eredmények elsősorban a hazai városok fejlődési pályájára és jelenére reflektálnak, mégis az azonosított térbeli formációk (szociális infrastruktúra folyósók, alkoncentrációk, egyes belső városrészek „fehér foltjai”) nemcsak a közép-kelet-európai, hanem a tágabb nemzetközi szakirodalom számára is adalékokat szolgálhatnak.

Részben a felfedező jellegű kutatásból adódóan jelen tanulmánynak számos korlátja van. Ezek egy része az épített környezetet vizsgáló területi fókuszról adódik, hiszen az írás nem foglalkozik a „társadalmi oldallal”, vagyis a helyek tényleges használatával, „sikerességével”, a „buborékpukkasztó” jellegével. A cikk nem tárgyalja azt sem, hogy a különböző kategóriák, illetve azokon belül az egyes helyek milyen mértékben járulnak hozzá a közösségek fenntartásához, így a társadalmi kohézió erősítéséhez, illetve fordítva, melyek azok a helyek, amelyek exkluzivitásuk révén a társadalmi polarizáció (újra)termelői. Egy másik lehetséges limit, hogy a cikk (a kiválasztott típusokon túl) további településrészek szociális infrastruktúrájára vonatkozóan nem szolgáltat eredményeket. Emellett az írás nem taglalja az egyre inkább felértékelődő (Koch, Miles 2021) online térben

megjelenő szociális infrastruktúrát, amelynek kutatása a térképezés helyett ugyancsak más módszereket igényel.

Mindezek következtében számos további kutatási irány, ösvény azonosítható a szociális infrastruktúra koncepciójának vizsgálatán belül.

A két nagyobb irány egyik ága (1) a még nagyobb volumenű, egész településhálózatra kiterjedő térinformatikai vizsgálatoké, beleértve a földrajzi kontextust érintő olyan kérdéseket, mint: Vajon más közép-kelet-európai országok urbánus tereinek szociális infrastruktúrája is hasonló mintázatot mutat? Milyen egyéb tényezőkkel van összefüggésben egy település szociális infrastruktúra ellátottsága a népességszámon felül?

Másrészről (2) a szociális infrastruktúra közösségteremtő szerepének jobb megértéséhez kvalitatív, mélyfúrásjellegű esettanulmányok lennének szükségesek, amelyek a szociálgeográfia, környezetpszichológia határait érintik. Ehhez kapcsolódóan olyan kérdések fogalmazhatók meg, mint hogy miként teremt közösséget egy hely és fordítva, hol találkoznak (az online téren túl) a közösségek? Az egyes társadalmi csoportok ténylegesen hol léphetnek kapcsolatba ismeretlennel (még akkor is, ha ezen találkozások egy része véletlenszerű és felszínes – Lofland 1998)?

Mindezek alapján tehát a koncepció vizsgálata gazdag és sokszínű kutatásokat inspirálhat, elősegítve egy másfajta, a társadalmi kohéziót előtérbe helyező szemlélet meghonosítását az akadémiai szférában, valamint a területi tervezésben.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők szeretnének köszönetet mondani a kutatásban segítséget nyújtó RKK-s kollégáknak (Lados Gábor, Hardi Tamás), valamint azoknak a geográfusoknak, akik helyismeretükkel, tudásukkal segítettek a tanulmány elkészültét (Kocsis Károly, Kozma Gábor, Molnár Ernő, Trócsányi András).

Irodalom

- Bakshy, E., Messing, S., Adamic, L. A. (2015): Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science*, 6239., 1130–1132. <https://doi.org/f7dwcb>
- Bissell, D. (2018): *Transit life: How commuting is transforming our cities*. MIT Press, Cambridge, MA – London
- Bodor Á., Grünhut Z., Horeczki R. (2017): Városi bizalmatlanság, vidéki bizalom. Esetleg fordítva? – A bizalom és a településtípus összefüggései Európában. *Területi Statisztika*, 4., 406–421. <https://doi.org/dvhh>
- Castells, M. (2002): Local and global: Cities in the network society. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie (Journal of Economic & Social Geography)*, 5., 548–558. <https://doi.org/fjwscv>
- Castells, M. (2011): *The Power of Identity*. John Wiley & Sons
- Chetty, R., Jackson, M. O., Kuchler, T., Stroebel, J., Hendren, N., Fluegge, R. B., Wernerfelt, N. (2022): Social capital I: measurement and associations with economic mobility. *Nature*, 7921., 108–121. <https://doi.org/gqktww>

- Chitra, U., Musco, C. (2020): Analyzing the impact of filter bubbles on social network polarization. In: *Proceedings of the 13th International Conference on Web Search and Data Mining*, 115–123. <https://doi.org/p3fq>
- Cox, R. S., Perry, K. M. E. (2011): Like a fish out of water: Reconsidering disaster recovery and the role of place and social capital in community disaster resilience. *American Journal of Community Psychology*, 48., 395–411. <https://doi.org/dds34b>
- Davern, M., Gunn, L., Whitzman, C., Higgs, C., Giles-Corti, B., Simons, K., Villanueva, K., Mavoa S., Roberts, R., Badland, H. (2018): Using spatial measures to test a conceptual model of social infrastructure that supports health and wellbeing. *Cities & Health*, 2., 194–209. <https://doi.org/gjtnpz>
- Fraser, T., Aldrich, D. P., Page-Tan, C. (2021): Bowling alone or distancing together? The role of social capital in excess death rates from COVID19. *Social Science & Medicine*, 284., 114241. <https://doi.org/p3fr>
- Fraser, T., Cherdchaiyapong, N., Tekle, W., Thomas, E., Zayas, J., Page-Tan, C., Aldrich, D. P. (2022): Trust but verify: Validating new measures for mapping social infrastructure in cities. *Urban Climate*, 46., 101287. <https://doi.org/p3fs>
- Fraser, T., Feeley, O., Ridge, A., Cervini, A., Rago, V., Gilmore, K., ...Berliavsky, I. (2024): How far I'll go: Social infrastructure accessibility and proximity in urban neighborhoods. *Landscape and Urban Planning*, 241., 104922. <https://doi.org/gtr5x7>
- Fujita, M., Krugman, P. R., Venables, A. (2001): *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. MIT Press
- Granovetter, M. S. (1973): The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 6., 1360–1380. <https://doi.org/bxwqdn>
- Green, M. C., Strange, J. J., Brock, T. C. (2003): *Narrative Impact: Social and Cognitive Foundations*. Psychology Press
- Greenwood, J. D. (2003): Social facts, social groups and social explanation. *Noûs*, 1., 93–112.
- Grum, B., Kobal Grum, D. (2020): Concepts of social sustainability based on social infrastructure and quality of life. *Facilities*, 11–12., 783–800. <https://doi.org/ghdt6p>
- Hanibuchi, T., Kondo, K., Nakaya, T., Shirai, K., Hirai, H., Kawachi, I. (2012): Does walkable mean sociable? Neighborhood determinants of social capital among older adults in Japan. *Health & Place*, 2., 229–239. <https://doi.org/dhtzzm>
- Harvey, D. (2012): *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Verso Books, London – New York
- Hedayatifar, L., Rigg, R. A., Bar-Yam, Y., Morales, A. J. (2019): US social fragmentation at multiple scales. *Journal of the Royal Society Interface*, 159., 20190509. <https://doi.org/p3ft>
- Hickman, P. (2013): “Third places” and social interaction in deprived neighbourhoods in Great Britain. *Journal of Housing and the Built Environment*, 28., 221–236. <https://doi.org/gg9jhm>
- Ho, E. L. E. (2022). Social geography II: Space and sociality. *Progress in Human Geography*, 5., 1252–1260. <https://doi.org/p3fv>
- Hong, S. Y., Moon, S., Chi, S. H., Cho, Y. J., Kang, J. Y. (2022): Local sparse principal component analysis for exploring the spatial distribution of social infrastructure. *Land*, 11., 2034. <https://doi.org/gvt3ms>
- Horton, A., Penny, J. (2023): Towards a political economy of social infrastructure: Contesting “anti-social infrastructures” in London. *Antipode*, 6., 1711–1734. <https://doi.org/p3fw>
- Horváth S. (2004): *A kapu és a határ – Mindennapi Sztálinváros*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest
- Iglesias-Pascual, R., Benassi, F., Hurtado-Rodríguez, C. (2023): Social infrastructures and socio-economic vulnerability: A socio-territorial integration study in Spanish urban contexts. *Cities*, 132., 104109. <https://doi.org/gq9gm4>
- Khavarian-Garmsir, A. R., Sharifi, A., Sadeghi, A. (2023): The 15-minute city: Urban planning and design efforts toward creating sustainable neighborhoods. *Cities*, 132., 104101. <https://doi.org/gq9gj7>

- Klinenberg, E. (2015): *Heat Wave: A Social Autopsy of Disaster in Chicago*. University of Chicago Press, Chicago
- Klinenberg, E. (2018): *Palaces for the People: How Social Infrastructure Can Help Fight Inequality, Polarization, and the Decline of Civic Life*. Crown
- Krekel, C., Kolbe, J., Wustemann, H. (2016): The greener, the happier? The effect of urban land use on residential well-being. *Ecological Economics*, 121., 117–127. <https://doi.org/f79zk8>
- Koch, R., Miles, S. (2021): Inviting the stranger in: Intimacy, digital technology and new geographies of encounter. *Progress in Human Geography*, 6., 1379–1401. <https://doi.org/ghfj5t>
- Kocsis, K., Kovács Z. (szerk.). (2021): *Magyarország nemzeti atlasza: Társadalom*. Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, Budapest
- Kovács, Z., Herfert, G. (2012): Development pathways of large housing estates in post-socialist cities: An international comparison. *Housing Studies*, 3., 324–342. <https://doi.org/p3fx>
- Latham, A., Layton, J. (2019): Social infrastructure and the public life of cities: Studying urban sociality and public spaces. *Geography Compass*, 7., e12444. <https://doi.org/gmbvjf>
- Layton, J., Latham, A. (2022): Social infrastructure and public life–notes on Finsbury Park, London. *Urban Geography*, 5., 755–776. <https://doi.org/g7nw7x>
- Limtanakool, N., Dijst, M., Schwanen, T. (2006): The influence of socioeconomic characteristics, land use and travel time considerations on mode choice for medium-and longer-distance trips. *Journal of Transport Geography*, 5., 327–341. <https://doi.org/cdfg5c>
- Lofland L. H. (1998): *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*. Aldine de Gruyter, New York
- Maas, J., van Dillen, Sonja M. E., Verheij, R. A., Groenewegen, P. P. (2009): Social contacts as a possible mechanism behind the relation between green space and health. *Health & Place*, 15., 586–595. <https://doi.org/br69c2>
- Mazumdar, S., Learnihan, V., Cochrane, T., Davey, R. (2018): The built environment and social capital: A systematic review. *Environment and Behavior*, 2., 119–158. <https://doi.org/gctg7q>
- Mitchell, D. (1995): The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the Association of American Geographers*, 1., 108–133.
- Moss, T. (2014): Spatiality of the commons. *International Journal of the Commons*, 2., 457–471. <https://doi.org/ghm8v8>
- Nagy G., Kovalcsik T., Nagy Gy., Ország Cs. (2022): Hosszútávú lakáspiaci folyamatok Szeged lakótelepein – tartósan eltérő megítélések és ezek lehetséges okai. *Földrajzi Közlemények*, 3., 225–257. <https://doi.org/p3fz>
- Oldenburg, R., Brissett, D. (1982): The third place. *Qualitative Sociology*, 4., 265–284.
- Onnela, J. P., Arbesman, S., González, M. C., Barabási, A. L., Christakis, N. A. (2011): Geographic constraints on social network groups. *PLoS One*, 4., e16939. <https://doi.org/dz7snf>
- Pariser, E. (2011): *The Filter Bubble: How the New Personalized Web is Changing What We Read and How We Think*. Penguin
- Peter, S., Farrell, L. (2013): From learning in coffee houses to learning with open educational resources. *E-Learning and Digital Media*, 2., 174–189. <https://doi.org/tqbf>
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster, New York
- Rhubart, D., Henly, M., Guest, M. A., Smith, C. H., Powell, M. A. (2024): Social infrastructure and health among mid-life and older adults in rural America: An environmental scan of existing data. *Aging and Health Research*, 100186. <https://doi.org/p3f3>
- Rosa, H. (2013): *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. Columbia University Press, New York–Chichester, West Sussex
- Sailer-Fliege, U. (1999): Characteristics of post-socialist urban transformation in East Central Europe. *GeoJournal*, 49., 7–16. <https://doi.org/fpn86h>
- Sha, S., Cheng, Q., Lu, M. (2024): Building a “reservoir of social resilience:” A strategy for social infrastructure regeneration in shrinking cities based on social network analysis. *Habitat International*, 143., 102991. <https://doi.org/g82cpv>

- Sharkey, P. (2024): Homebound: The long-term rise in time spent at home among US adults. *Sociological Science*, 11., 553–578. <https://doi.org/p3f4>
- Somer, M., McCoy, J. (2019): Transformations through polarizations and global threats to democracy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1., 8–22. <https://doi.org/gfrkzk>
- Steinkuehler, C. A., Williams, D. (2006): Where everybody knows your (screen) name: Online games as “third places”. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 4., 885–909. <https://doi.org/bf2fvp>
- Stender, M., Nordberg, L. W. (2022): Learning from Covid-19: Social Infrastructure in Disadvantaged Housing Areas in Denmark. *Urban Planning*, 4., 432–444. <https://doi.org/p3f5>
- Stiglic, M., Agatz, N., Savelsbergh, M., Gradisar, M. (2015): The benefits of meeting points in ride-sharing systems. *Transportation Research Part B: Methodological*, 82., 36–53. <https://doi.org/f74mph>
- Szirmai V. (2019): *Városok és városlakók (A befogadó és a kirekesztő városok)*. Corvina Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest
- Tomaney, J., Blackman, M., Natarajan, L., Panayotopoulos-Tsiros, D., Sutcliffe-Braithwaite, F., Taylor, M. (2024): Social infrastructure and ‘left-behind places’. *Regional Studies*, 6., 1237–1250. <https://doi.org/p3f6>
- Turner, J. H. (2002): *Face to Face: Toward a Sociological Theory of Interpersonal Behavior*. Stanford University Press, Stanford, CA
- van Melik, R., Merry, M. S. (2023): Retooling the public library as social infrastructure: A Dutch illustration. *Social & Cultural Geography*, 5., 758–777. <https://doi.org/p3f7>
- Vyas, L. (2022): “New normal” at work in a post-COVID world: Work–life balance and labor markets. *Policy and Society*, 1., 155–167. <https://doi.org/p3f8>
- Wilson, H. F. (2013): Collective life: Parents, playground encounters and the multicultural city. *Social & Cultural Geography*, 6., 625–648. <https://doi.org/gmsj2n>
- Wood, L., Shannon, T., Bulsara, M., Pikora, T., McCormack, G., Giles-Corti, B. (2008): The anatomy of the safe and social suburb: An exploratory study of the built environment, social capital and residents’ perceptions of safety. *Health & Place*, 1., 15–31. <https://doi.org/b6pcm2>
- Zahnow, R. (2024): Social infrastructure, social cohesion and subjective wellbeing. *Wellbeing, Space and Society*, 7., 100210. <https://doi.org/p3f9>

Online hivatkozások

- Atlantic 2023: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/06/germ-theory-digital-platforms-internet-metaphore/674458/>
- G7 2024: https://g7.hu/kozelet/20240911/epitunk-ide-egy-nagy-lakoparkot-az-ovoda-az-orvos-es-a-kozlekedes-meg-legyen-a-varos-baja/?fbclid=IwY2xjawFPgSpleHRuA2FlbQIxMAABHQHb8GFD9bhT87QJbWNg-UG_faNyb8Vpn1Edsuj31v6gRSy6dhlhHzoJg_aem_yHdfKA_R-trRwrHg-cplA
- IVS Győr 2008: <https://gyor.hu/gyor/innovacio/fejlesztési-programok/gyor-megyei-jogu-varos-kozeptavu-integralt-varosfejlesztési-strategiaja-ivs/>
- OSM 2024: https://wiki.openstreetmap.org/wiki/OpenStreetBrowser/Category_list

Melléklet

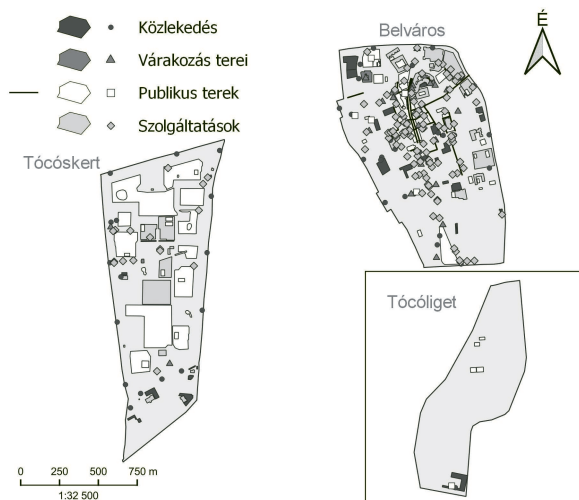
3. táblázat: Az 50 hely kódjai az OpenStreetMap kategorizálása alapján gyűjtve
Coding for 50 locales collected from OpenStreetMap

Közlekedés	Várakozás	Publikus (köz)terek	Szolgáltatások
Funkció: mobilitáshoz kötött helyek; Interakció: sok, felszínes találkozás, inkább percepció	Funkció: ügyintézés terei, zömmel alapszolgáltatások; Interakció: kevesebb, felszínes találkozás, percepció és rövidebb interakciók	Funkció: találkozás, rendezvények terei, amelyek a település lakói számára nyitottak, félig nyitottak; Interakció: változatos	Funkció: egy-egy meghatározott elsődleges funkció, Interakció: kevesebb, de magasabb fokú interakció (pl. hosszabb beszélgetés)
1/1 train_station	2/1 dentist, doctors	3/1 square	4/1 animal_training
1/2 bus_stop	2/2 post_office	3/2 highway = pedestrian	4/2 library
1/4 fuel	2/3	3/3 park	4/3 mall, department store, convenience
1/5 parking	2/4 laundry	3/4 pitch, track	4/4 hairdresser, cosmetics, beauty, tattoo, chemist
1/6 aeroway	2/5 car_repair	3/5 dog_park	4/5 fitness_centre, sports_centre, sports_hall
1/7 charging_station	2/6 clinic, hospital	3/6 bathing_place, swimming_area, swimming_pool	4/6 cinema
	2/7 veterinary	3/7 playground, play-park, play area	4/7 public_bath
	2/8 bank	3/8 skateboard	4/8 bar, biergarten
	2/9 pharmacy	3/9 viewpoint	4/9 grocery, supermarket
		3/10 community_centre	4/10 cafe
		3/11 arts_centre	4/11 fast_food, pub, restaurant, food_court
		3/12 marketplace	4/12 confectionery
		3/13 place_of_worship	4/13 music_hall
			4/14 dancing_school, driving_school, language_school, music_school, school, university
			4/15 zoo
			4/16 theatre
			4/17 bathing_place
			4/18 stadium
			4/19 book
			4/20 second_hand
			4/21 butcher, bakery, greengrocer, kiosk

Source: authors' construction

6. ábra: A szociális infrastruktúra területi eloszlása a kiválasztott debreceni városrészekben (Belváros, lakótelep: Tócskertet, családi házas övezet: Tócióliget) (színes változat)

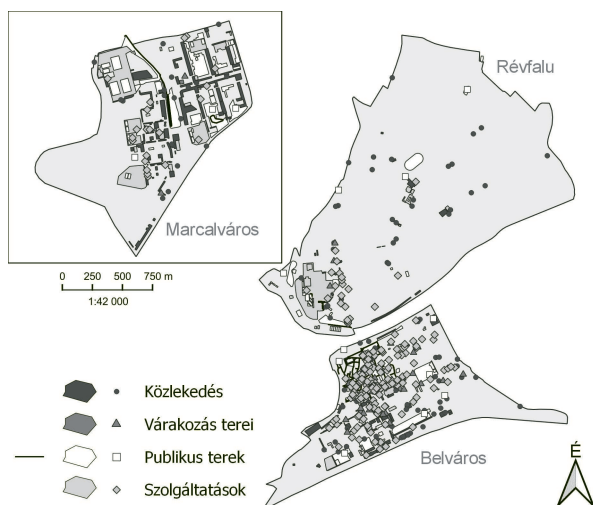
The spatial distribution of social infrastructure in the selected districts of Debrecen (City Center, Housing Estate: Tócskertet, Detached House Zone: Tócióliget) (colored version)

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

7. ábra: A szociális infrastruktúra területi eloszlása a kiválasztott győri városrészekben (Belváros, lakótelep: Marcalváros, családi házas övezet: Révfalu) (színes változat)

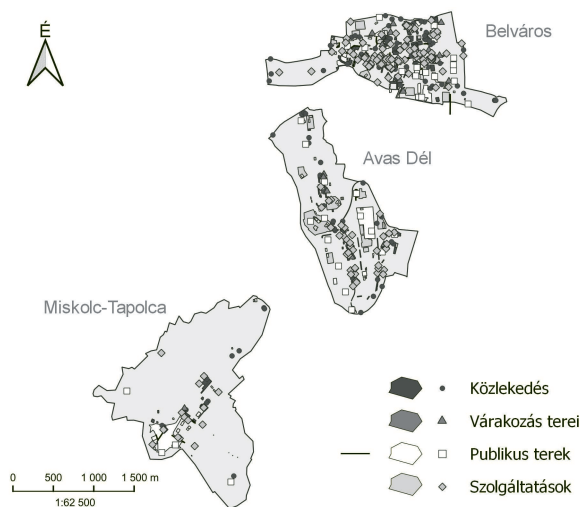
The spatial distribution of social infrastructure in the selected districts of Győr (City Center, Housing Estate: Marcalváros, Detached House Zone: Révfalu) (colored version)

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

8. ábra: A szociális infrastruktúra területi eloszlása a kiválasztott miskolci városrészekben (Belváros, lakótelep: Avas-Dél, családi házas övezet: Miskolc-Tapolca) (színes változat)

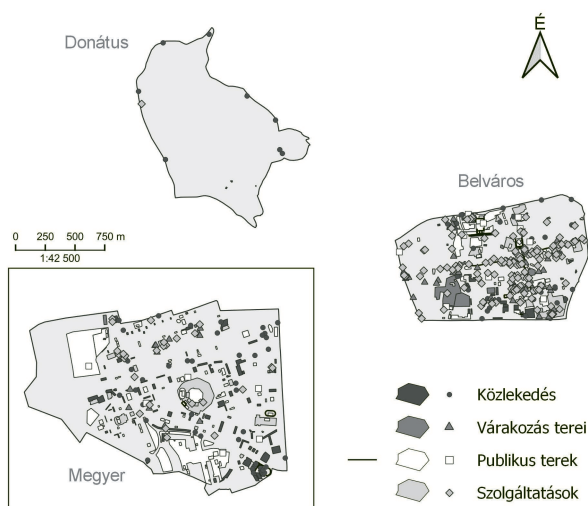
The spatial distribution of social infrastructure in the selected districts of Miskolc (City Center, Housing Estate: Avas-South, Detached House Zone: Miskolc-Tapolca) (colored version)

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

9. ábra: A szociális infrastruktúra területi eloszlása a kiválasztott pécsi városrészekben (Belváros, lakótelep: Megyer, családi házas övezet: Donátus) (színes változat)

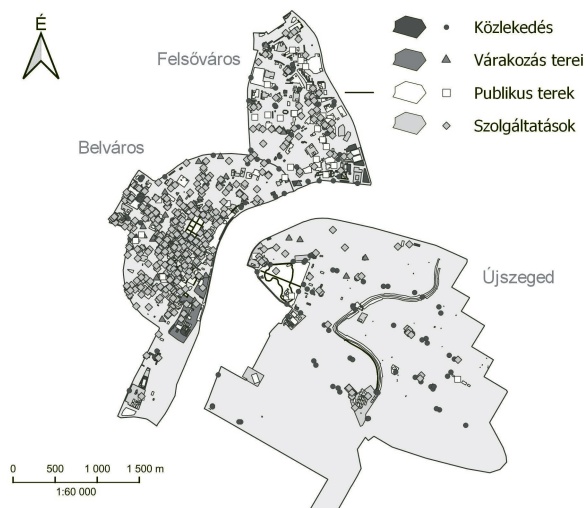
The spatial distribution of social infrastructure in the selected districts of Pécs (City Center, Housing Estate: Megyer, Detached House Zone: Donátus) (colored version)

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

10. ábra: A szociális infrastruktúra területi eloszlása a kiválasztott szegedi városrészekben
(Belváros, lakótelep: Felsőváros, családi házas övezet: Újszeged) (színes változat)

*The spatial distribution of social infrastructure in the selected districts of Szeged
(City Center, Housing Estate: Felsőváros, Detached House Zone: Újszeged) (colored version)*

Forrás: a szerzők gyűjtése és szerkesztése

4. táblázat: A szociális infrastruktúra helyeinek száma az egyes városrészkategóriákban
(az öt település összessége)Number of social infrastructure locations in specific district types
(sum of five cities)

Első kategória: Közlekedés			
	Belváros	Családi házas	Panelházas lakótelep
parkoló	215	60	301
buszmegálló	214	110	137
elektromos töltőállomás	13	1	4
vasútállomás	6	0	0
buszállomás	0	0	1
benzinkút	4	2	7
Második kategória: Várakozás terei			
	Belváros	Családi házas	Panelházas lakótelep
állatorvos	1	1	1
autószerelv	3	0	3
bank	73	2	5
gyógyszertár	49	2	25
kórház	28	2	3
kormányablak	3	0	0
mosoda	2	0	1
orvosi rendelő	44	7	4
posta	0	0	2
Harmadik kategória: Publikus terek			
	Belváros	Családi házas	Panelházas lakótelep
játszótér	41	18	134
kilátó	5	0	0
közösségi ház	14	2	4
köztér	16	0	1
kutyafuttató	2	1	8
művészeti központ	2	0	0
nyitott sportpálya	78	97	135
park	117	13	70
piac	6	0	5
sétálóutca	326	21	26
szabadstrand, uszoda	10	48	6
templom	52	9	7

	Negyedik kategória: Szolgáltatások		
	Belváros	Családi házas	Panelházas lakótelep
étterem	137	34	62
szépségápolás	137	5	33
kávézó	128	0	4
oktatási intézmény	93	7	39
egyéb kiskereskedelem	79	8	29
pláza, bevásárlóközpont	77	15	61
vendéglátóhely	59	0	4
könyvesbolt	33	0	0
sportközpont	27	4	21
színház	25	2	1
élelmiszerbolt	24	4	32
cukrászda	14	0	0
könyvtár	10	1	4
mozi	7	1	0
hasznátruha-bolt	1	0	1
fedett uszoda, fürdő	1	2	1
stadion	0	0	3

Forrás: a szerzők szerkesztése

TÉNYKÉP / REPORTS

Munkaerőpiaci alkalmazkodóképesség Magyarországon a COVID idején: a foglalkoztatás területi különbségeinek elemzése 2019-2023 között hatás-arány módszerrel

Labour market adaptability in Hungary during COVID-19: An analysis of regional employment disparities between 2019 and 2023 using the shift-share method

OROSZ DÁNIEL, KISS ZSUZSANNA

OROSZ Dániel: PhD, adjunktus, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet; 3515 Miskolc-Egyetemváros; daniel.rosz@uni-miskolc.hu; <https://orcid.org/0000-0003-4979-1280>

KISS Zsuzsanna: PhD, adjunktus, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet; 3515 Miskolc-Egyetemváros; zsuzsanna.kiss@uni-miskolc.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2570-4664>

KULCSSZAVAK: foglalkoztatás; területi elemzés; nemzetgazdasági ágak; shift-share elemzés; COVID-válság

ABSZTRAKT: A világgazdaság az elmúlt években jelentős átalakuláson ment keresztül. A 2008. évi gazdasági világválság, a koronavírus által kiváltott krízis, valamint a jelenlegi orosz-ukrán háború okozta recesszió a makrogazdasági szinten túlmutatóan, a területi vizsgálatok esetében is új kutatási célokat jelöl ki. Tanulmányunkban feltérképezzük hazánk munkaerőpiacának területi különbségeit. A foglalkoztatás térségi és ágazati szerkezetére vonatkozó összefüggéseket vizsgáljuk hatás-arány (shift-share) analízis segítségével. Kutatásunk keretében a KSH munkaerő-felmérésének adatait elemezzük: a foglalkoztatás változásának területi és ágazati dimenzióit számszerűsítjük a COVID-19 okozta munkaerőpiaci (elsősorban foglalkoztatási) válság időszakára, valamint az azt követő évekre vonatkozóan. Megállapítjuk, hogy regionális szinten 2019 és 2020 között Pest vármegye, Budapest, Győr-Moson-Sopron és Hajdú-Bihar mutattak jelentős pozitív foglalkoztatás-változási eredményeket, míg Jász-Nagykun-Szolnok, Baranya, Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Szabolcs-Szatmár-Bereg a kedvezőtlen változások helyszínei voltak. 2020 és 2023 között a foglalkoztatás regionális jellemzői némileg átrendeződtek. Pest és Győr-Moson-Sopron a legjobban teljesítők között maradt, viszont Budapest helyét Jász-Nagykun-Szolnok vármegye vette át. A kedvezőtlen hatások leginkább Békés, Tolna és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyéket érintették. Az elemzés rámutat arra is, hogy az elbocsátások és a foglalkoztatás bővülése eltérő volt a különböző ágazatokban.

Dániel OROSZ: PhD, assistant professor, Institute of World and Regional Economics, Faculty of Economics, University of Miskolc; H-3515 Miskolc-Egyetemváros, Hungary; daniel.rosz@uni-miskolc.hu; <https://orcid.org/0000-0003-4979-1280>

Zsuzsanna KISS: PhD, assistant professor, Institute of World and Regional Economics, Faculty of Economics, University of Miskolc; H-3515 Miskolc-Egyetemváros, Hungary; zsuzsanna.kiss@uni-miskolc.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2570-4664>

KEYWORDS: employment; regional analysis; national economic sectors; shift-share analysis; COVID crisis

ABSTRACT: The global economy has undergone, and is undergoing a major transformation in recent years. The global economic crisis of 2008, the coronavirus pandemic and the current crisis caused by the Russian-Ukrainian war have set new research objectives for territorial studies, in addition to the macroeconomic level. This study aims to map the spatial differences in the labour market of Hungary. It investigates the relationship between the spatial and sectoral structure of employment using shift-share analysis. Data from the KSH Labour Force Survey are analysed by economic sector. We quantify the spatial and sectoral dimensions of the employment data for the period of the labour market crisis, mainly employment, caused by COVID-19 and the period afterwards. At the regional level, Pest county, Budapest and Győr-Moson-Sopron and Hajdú-Bihar showed the most significant positive employment outcomes from 2019 to 2020 following the outbreak, while Jász-Nagykun-Szolnok, Baranya, Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves and Szabolcs-Szatmár-Bereg were the typical locations of negative changes. The majority of the positive values of the "total" effect were observed in Budapest, Pest, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Somogy and Veszprém counties, while a very significant part of the negative changes were observed in Jász-Nagykun-Szolnok, Baranya, Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties. In terms of "spatial effects", essentially the same ranking or rates were observed for 2020/2019. The sectoral factor slightly nuances the changes in the number of persons employed. Budapest is even more prominent in the group with positive values, but Hajdú-Bihar and Somogy are also positive in this group, and several counties that are among the losers in the "total" impact (e.g. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya, Bács-Kiskun) also have positive values. Compared to 2020, by 2023, regional employment patterns have shifted somewhat. Pest and Győr-Moson-Sopron remain among the best performers, while Budapest has been replaced by Jász-Nagykun-Szolnok. The counties of Békés, Tolna and Szabolcs-Szatmár-Bereg were the most affected. The analysis also shows that redundancies and employment growth varied across sectors. The majority of the positive values of the "total" effect were found in Pest, Jász-Nagykun-Szolnok, Győr-Moson-Sopron, Baranya, Komárom-Esztergom, while a very significant part of the negative changes were found in Békés, Tolna and Szabolcs-Szatmár-Bereg and Vas counties. In terms of "spatial" impacts, essentially the same ranking or rates were observed for the years 2023/2020. In terms of the sectoral factor, only Budapest and Pest counties are characterised by positive values in the group.

Bevezetés

A világgazdaság az elmúlt években jelentős átalakuláson ment keresztül. A 2008. évi világgazdasági válság, a koronavírus-fertőzés (mint biológiai ok) által kiváltott krízis, valamint a jelenleg is tartó orosz-ukrán háború nyomán bekövetkező recesszió a makrogazdasági szinten túlmutatóan, a területi vizsgálatok esetében is új kutatási célokat jelöl ki. Tanulmányunkban célul tűztük ki, hogy feltérképezzük hazánk munkaerőpiacának területi különbségeit a pandémiás időszakban és a járvány lecsengése után. A járvány és a válság szerepe a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek alakulásában eltérő módon jelenik meg a különböző országokban. De mások a hatások regionális és lokális szinten is, ezért a területiségnek

komoly magyarázó ereje van a világjárvány összefüggéseinek megértésében (Uzzoli et al. 2021).

A pandémiás helyzet munkaerőpiacra gyakorolt negatív hatása rövid időn belül jelentősen átalakította a foglalkoztatás évek óta felfelé ívelő trendjét Magyarországon is. A gazdasági krízis következtében több nemzetgazdasági ágazat (szolgáltatóipar, feldolgozóipar) kereslete is visszaesett, ennek következtében nőtt az elbocsátások száma és emelkedni kezdett a munkanélküliség. A COVID által okozott sokk után a gazdaság stabilizálódni látszik, a munkaerőpiacon ismét kedvező folyamatok indultak el. Jelen tanulmányban a 2019-2020-as és a 2020-2023-as évek adatait elemezzük. A foglalkoztatási adatokat nemzetgazdasági ágak szerint dolgozzuk fel. Vizsgálataink keretében hatás-arány (*shift-share*) elemzés segítségével a foglalkoztatás változásának területi és ágazati dimenzióit számszerűsítjük a pandémia okozta munkaerőpiaci (elsősorban foglalkoztatási) válság időszakában, illetve az azt követő években.

Sávai és Bodnár (2024) elemzésükben rávilágítanak arra, hogy Magyarországon a 2000-es évektől Budapest vezérelte az ország gazdasági növekedését. Egyes vármegyék (mint Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom) szintén jelentős termelékenységnövekedést mutattak. Ugyanakkor felhívják a figyelmet arra is, hogy a vidéki területek termelékenység terén még mindig elmaradnak a fővárostól. Emellett a cseh, a magyar és a szlovén régiók esetében az is megfigyelhető, hogy az iparból a szolgáltatások felé áramlik a munkaerő. A szerzők írásukban a 2000-2007 és a 2012-2019 közötti időszakok változásaival foglalkoztak.

2020-ban a COVID-19-járvány jelentős visszaesést okozott a gazdaságban, különösen a szolgáltató szektorban, a turizmusban és a vendéglátásban. Ez a visszaesés erősen érintette a gazdaságilag függőbb helyzetű régiókat. Molnár és Dániel (2022) a válságok munkaerőpiaci hatásait regionális szinten elemezte, miközben a munkanélküliek számának változását 2021 második negyedévéig vizsgálta. Czirfusz (2021) szintén a nyilvántartott álláskeresők adatait vizsgálta települési bontásban: a 2019. júniusi és a 2020. júniusi adatokat vetette össze. Jelen tanulmány célja és újdonsága, hogy a COVID által okozott sokk foglalkoztatottak számára gyakorolt hatását közvetlenül a járvány kitörése után, valamint a pandémia lecsengését követő időszakban is megvizsgálja. A munkaerőpiaci reziliencia (alkalmazkodóképesség) területi különbségeinek vármegyei és nemzetgazdasági ágak (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás) szerinti vizsgálata, az azonnali és a hosszabb távú alkalmazkodás felmérése a foglalkoztatottak számának hatás-arány (*shift-share*) elemzésével valósul meg.

A válságok és szerkezeti változások regionális munkaerőpiaci hatásai

A szakirodalomban számos olyan tanulmánnyal találkozhatunk, amelyek a gazdasági sokkok munkaerőpiacra gyakorolt hatásait elemzik. Wilson (2018) nyomán

alkalmazkodóképesség vagy reziliencia fogalma alatt azt értjük, hogy a rendszerek mennyire képesek helyreállni a sokkok után, illetve új képességeket kifejleszteni a jövőbeni sokkok kezelésére.

Begley és szerzőtársai (2024) a munkaerőpiaci alkalmazkodóképességet vizsgálják 2009 és 2021 között az angol régiókban, különös tekintettel a 2008. évi pénzügyi válság, a Brexit és a COVID-járvány hatásaira. A szerzők dinamikus shift-share elemzést alkalmaznak annak feltárására, hogy az egyes iparágak és régiók miként reagáltak ezekre a gazdasági sokkokra. A szerzők rávilágítanak arra, hogy a nem egyetlen iparágra specializálódott régiók jobban reagáltak a gazdasági sokkok idején: a diverzifikáció csökkentette a negatív hatásokat, mivel egy-egy iparág veszteségeit más iparágak képesek voltak ellensúlyozni. A COVID idején bevezetett kormányzati beavatkozások (például munkahelymegtartó támogatások) segítették a foglalkoztatást, de hosszabb távon akadályozták a munkaerőpiac természetes alkalmazkodását, s ezzel torzították a termelékenység mutatókat. A cikk a regionális különbségek kapcsán a nagy kormányzati beruházások szerepét emeli ki, melyek elsősorban London és a délkeleti régió növekedését, gyorsabb kilábalását segítették elő. A szerzők a régiók gazdasági szerkezetének diverzifikálását, az állami beruházások vidéki régiókra történő kiterjesztését, valamint a munkaerő átképzését és mobilitását hangsúlyozzák a gazdasági reziliencia növelése érdekében.

Sánchez és Cuadrado-Roura (2024) tanulmánya a spanyol régiók példáján keresztül vizsgálja a munkaerőpiaci reziliencia és a termelési specializáció közötti kapcsolatot három jelentős válság – az 1990-es évek eleji recesszió, a 2007. évi globális pénzügyi válság és a COVID-pandémia – időszakában. Megállapítása szerint a szolgáltató szektorra (különösen a piaci szolgáltatásokra) specializálódott régiók nagyobb rezilienciát mutattak a válságok során, míg az iparra és mezőgazdaságra specializálódott régiókra alacsonyabb reziliencia jellemző. A tanulmány rámutat arra is, hogy a szerkezeti alkalmazkodásra és iparági diverzifikációra képes régiók gyorsabban és hatékonyabban tudtak kilábalni a válságokból. Ajánlasként a szolgáltató szektor erősítését, a szerkezeti alkalmazkodás támogatását, illetve – Begley és szerzőtársai (2024) munkájához hasonlóan – a gazdasági diverzifikáció ösztönzését fogalmazzák meg.

Sávai Marianna és Bodnár Gábor (2024) írása a kelet-közép-európai országok – köztük Magyarország – régióinak gazdasági szerkezetváltozásait és termelékenységi különbségeit elemzi a 2000-es évektől a COVID-19 válságig terjedő időszakban. A tanulmány egyik fő megállapítása, hogy a fővárosi és nagyvárosi régiók gazdasági és termelékenységnövekedése meghaladja a vidéki, kevésbé fejlett területekét, ezzel hozzájárul a regionális egyenlőtlenségek fennmaradásához. A fejlett régiókban a magasabb hozzáadott értéket termelő tevékenységek dominálnak, míg a kevésbé fejlett régiókban az agrár- és ipari szektor modernizációja a meghatározó. Hangsúlyozza a regionális egyenlőtlenségek csökkentésének fontosságát Kelet-Közép-Európában: a szerzők szerint a kiegyensúlyozott gazdasági

növekedéshez elengedhetetlen a helyi erőforrások kiaknázása és az infrastruktúrális fejlesztések folytatása. Kiemelten fontos az innováció és az oktatás fejlesztése, amely a helyi humán tőke megerősítésével növeli a térségek versenyképességét, és elősegíti a magasabb hozzáadott értékű ágazatok fejlődését.

Összességében, a három tanulmány hangsúlyozza a gazdasági szerkezet és a termelési specializáció, valamint a kormányzati beavatkozások és infrastruktúrális fejlesztések szerepét a régiók válságokkal szembeni ellenállóképességében. A szolgáltató szektorra jellemző reziliencia a magyar régiók esetében is releváns lehet, mivel az ország gazdasága jelentős mértékben támaszkodik erre a nemzetgazdasági ágra. Magyarország régiói között ugyanakkor számottevő különbségek vannak gazdasági szerkezet és munkaerőpiaci reziliencia tekintetében. A szolgáltatások terén erősebb régiók (mint Budapest és környéke) általában gyorsabban tudnak alkalmazkodni a gazdasági sokkokhoz. Ezzel szemben az ipari központok (például Győr vagy Kecskemét) erősebben függenek egy-egy iparágától és sebezhetőbbek lehetnek a globális piaci változásokkal szemben, ami esetükben külön is kiemeli a gazdasági diverzifikáció fontosságát. Mindhárom tanulmányban megjelenik az emberi tőkébe történő beruházás fontossága, ami kulcsfontosságú az ellenállóképesség növelése szempontjából. A magyarországi régiók számára ezek az eredmények fontos, a gazdaságpolitikai döntéshozatal és a regionális fejlesztési stratégiák kialakítása során felhasználható tanulságokkal szolgálhatnak.

A COVID-válság munkaerőpiaci hatásai Magyarországon

Hazánkban a rendszerváltást követően jelentős regionális különbségek jelentkeztek a munkaerőpiaci folyamatokban, melyek több okra vezethetők vissza. Az okok között említhető az eltérő ipari struktúra, az infrastruktúrális különbségek, az urbanizáltság foka, az oktatás színvonala, valamint – részben – az etnikai és kulturális különbségek (Dabasi-Halász 2011). Az EU-csatlakozás után is számos munkaerőpiaci probléma állt fenn. 2008-ra a rendszerváltás időszakában kialakult regionális egyenlőtlenségek tovább növekedtek (Lipták 2013, 2014). A 2008. évi gazdasági világválság munkaerőpiaci hatása egészen 2013-ig elhúzódott, és a foglalkoztatottak számának csökkenésével, illetve a munkanélküliség növekedésével járt. Az azt követő kedvező időszakot a folyamatosan növekvő foglalkoztatottság jellemezte. A KSH munkaerő-felmérése szerint a hazai munkaerőpiaci mutatók javuló tendenciát mutattak, a gazdasági aktivitás és a foglalkoztatás 2011 után folyamatosan nőtt. A foglalkoztatottak száma 2019 utolsó negyedében 4 520 000 fő, a foglalkoztatási ráta 70% volt. Ez utóbbi 10 év alatt mintegy 15 százalékpontos növekedést jelent. 2019-ben csökkent a közfoglalkoztatottak száma, míg az elsődleges munkaerőpiacon foglalkoztatottak száma nőtt (Czirfusz 2021). Ebben a kedvező környezetben számos szektorban alakult ki munkaerőhiány (elsősorban a szakképzett munkaerő hiánya) a munkaerőpiaci mobilitás és az ehhez kapcsoló-

dó bérkülönbségek, valamint a technológia gyors fejlődése miatt (Antalik et al. 2020). Zerényi (2019) ugyanakkor az Európára jellemző negatív demográfiai folyamatokra világít rá, ami Magyarországon is megfigyelhető. Részben ezzel összefüggésben emelkedik az üres álláshelyek száma: a munkaadóknak nehéz megfelelő munkavállalókat találni. Ebben a helyzetben érte csapásként gazdaságunkat a járvány, amelynek hatásai rövid időn belül a munkaerőpiacon is megjelentek.

A COVID-19 (hivatalos nevén SARS-CoV-2) vírus által okozott új típusú koronavírus-járvány 2019 decemberében kezdődött a kínai Wuhan városában. Kezdetben Kínára korlátozódott, de a cseppfertőzés útján terjedő betegség rendkívül gyorsan terjedt el világszerte (Dániel 2021). Az egészségügyi kockázatok mellett a nemzetgazdaságokat is nehéz kihívások elé állította. A nemzeti kormányok által bevezetett szigorú védelmi intézkedések miatt 2020 első felében a gazdasági tevékenységek szinte teljesen leálltak a világban. A koronavírus miatt az Európai Unióban a gazdasági növekedés 2020-ban jelentősen lelassult, és még 2021-ben sem érte el a korábbi évek szintjét. Az Európai Bizottság jelentése szerint az EU gazdasága 2020-ban 6,3 százalékkal, 2021-ben 3,8 százalékkal zsugorodott (European Commission 2021). A koronavírus hatása az EU munkaerőpiacát is érintette: főként azok a gazdasági tevékenységek és ágazatok voltak kénytelenek bezárni vagy kerültek recesszióba, amelyek a termeléshez személyes jelenlétet igényelnek, vagy amelyek nagymértékben függnek a globális ellátási láncokból származó inputoktól (Wolski, Wruuck 2020; Yeung 2021). A COVID-19 világjárvány a munkaerőpiaci szereplőket is változtatásra sarkallta. A hatások rövid távú következményei gyors ütemben jelentkeztek, és gyakran súlyosak is voltak. Egyes ágazatokban világszerte emberek millióit bocsátották el, vagy a körülmények jelentős változása miatt a munkavállalók kénytelenek voltak kilépni állásukból (Lund et al. 2021, idézi Kőműves et al. 2022).

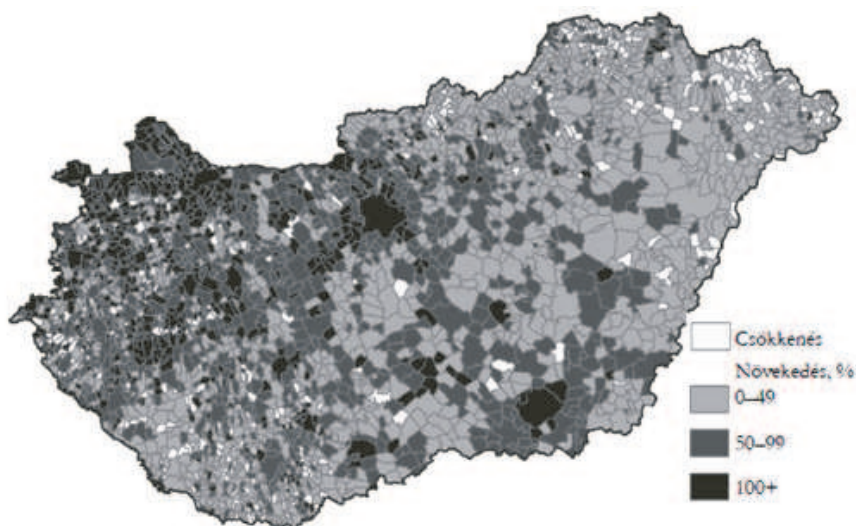
Magyarországon összesen közel 100 munkáltató jelentett be csoportos létszámleépítést 2020 áprilisának eleje és júliusának vége között a koronavírus-járvány miatt, ami több mint 7 000 munkavállalót érintett (Tóth et al. 2021). Ahol a digitalizációnak köszönhetően erre lehetőség volt, ott a hagyományos munkát távmunkával helyettesítették: így tudták fenntartani a működés folyamatosságát, csökkentve ezáltal a munkanélküliség kockázatát (Karácsony, Pásztó 2021; Lennert 2020; Lipták 2021; Pirohov-Tóth, Kiss 2020). Karácsony és Pásztó (2021) arra is rávilágítanak, hogy egyes ágazatokat (például e-kereskedelem, IT, élelmiszerfeldolgozás) a COVID-19 miatt kialakult devizaválság pozitívan érintett: mivel megnőtt a kereslet a termékeik és szolgáltatásaik iránt, ezekben az ágazatokban a munkaerő iránti igény is megnövekedett. A pandémia nyomán jelentős gazdasági ártrendeződés figyelhető meg. Kőműves és szerzőtársai (2022) is hivatkoznak arra, hogy voltak nyertesek, mint például a gyógyszeripar, az élelmiszerkereskedelem, vagy az informatika és a kommunikáció. Ezzel egyidejűleg nagy vesztesek is akadnak, mint például a turizmus és vendéglátás, a légi közlekedés vagy az autópálya (Selmeci, Márton 2020, idézi Kőműves et al. 2022). 2020 áprilisában a ven-

dégéjszakák számának 99 százalékos csökkenéséről és a bevételek 97 százalékos visszaeséséről számoltak be. Ezt a rendkívüli visszaesést egyértelműen a járványhelyzettel magyarázzák (Dániel 2021).

Czirfusz (2021) rámutat néhány olyan álláspontra, amelyek a globális gazdaság területi szerveződésének megváltozásáról jelentek meg a szakirodalomban a COVID-19-járvány kibontakozása után. Említi egyebek mellett a globális értéklán-cok átszerveződését (Yeung 2021), a gazdasági tevékenységek helyfüggőségének mérséklődését a távmunka és az otthonról végzett munka bővülésével (Lennert 2020; Lipták 2021), valamint egyes foglalkozás- és munkatípusok visszaszorulását és ennek területileg szelektív hatásait.

1. ábra: A nyilvántartott álláskeresők számának változása Magyarországon, 2019. június – 2020. június

Change in the number of registered jobseekers in Hungary, June 2019 – June 2020

Forrás: Czirfusz 2021, 327.

A munkanélküliség területi jellemzőinek változását részletesebben Czirfusz (2021) ábrája mutatja (1. ábra). Ha a 2020. júniusi munkanélküliségi csúcsot az előző év azonos hónapjával vetjük össze, akkor szezonális hatásoktól mentesen vizsgálható a COVID-19-járvány munkanélküliséget közvetlenül növelő hatása. A két időpont között mindössze 346 településen (többnyire az ország külső vagy belső periferiáján elhelyezkedő kistelepüléseken) csökkent vagy stagnált a nyilvántartott álláskeresők száma. A térképen legsötétebb árnyalattal azok a települések szerepelnek, ahol a nyilvántartott álláskeresők száma legalább megduplázódott. A tízezer főnél népesebb települések körében leginkább Sopronban növekedett a munkanélküliség, ahol a regisztrált álláskeresők száma megötszörö-

zódott, de Kapuváron és Mosonmagyaróváron is közel négyszeres volt a növekedés éves összevetésben. A nagyobb településeken az abszolút növekmények is jelentősek, ami jelentős terhet rótt a szociális ellátórendszerre. 2020 márciusa és májusa között például Hódmezővásárhelyen 500, Győrben 1 700, Budapesten tízezer új munkanélküli jelent meg a nyilvántartásokban (Czirfusz 2021). A helyzetet súlyosbítja, hogy a nyilvántartott álláskeresők száma alulbecsüli a munkanélküliek tényleges számát (Köllő 2020), hiszen nem mindenki szerepel a hivatalos nyilvántartásban. Molnár és Dániel (2021) a válságok munkaerőpiaci hatásait regionális aspektusból vizsgálta. A munkanélküliségi ráta COVID-19 által okozott emelkedése alapján három csoportra osztották a régiókat. A fejlett régiók (Budapest, Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl és az Észak-Alföld) esetében egy helyi maximum után csökkenés figyelhető meg. A közepesen fejlett régiók esetében két csúcs után következik be csökkenés (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld), míg a harmadik csoportba egyedülként bekerülő Észak-Magyarországon emelkedő tendenciát mutatott a munkanélküliségi ráta 2021 második negyedévéig (a vizsgált időszak végéig).

A COVID-válság enyhülésével, a nyitást követően – miként azt a „Kilábalás, újraindítás, növekedés” című kutatás eredményei is alátámasztják – a vállalatok magatartása nem lehet passzív, és szükséges lesz a kínáló lehetőségeket kihasználva átgondolni a stratégiájukat. Kiemelik a kulcsemberek programok (kiválasztás és megtartás), valamint a tudásmenedzsment szerepét (Poór et al. 2022). A munkavégzési rendszerek kapcsán megállapítják, hogy bizonyos munkakörök jelentősége felértékelődött a munkaerőpiacon, a munkaerőhiány dinamikusán növekszik, miközben nem lett kevesebb az új pozíció az alacsony végzettséget igénylő munkakörökben sem (alulszegmentált munkaerőpiac) (Kőműves et al. 2022, 81.).

A COVID-19-járvány foglalkoztatási hatásai között – az egyenlőtlen térbeli fejlődés elméletéhez kapcsolódóan – a migráns munkaerő helyzete is fókuszba került. A munkavállalási célú nemzetközi vándorlásokban súlyos fennakadások voltak, a nemzetállami kormányok pedig közvetlenül szembesültek azzal a körülménnyel, hogy a kapitalista világgazdaság milyen mértékben épül a bevándorló munkaerő kizsákmányolására (Kincses, Tóth 2020).

Más kelet-európai országokhoz (Crețan, Light 2020; Šantić, Antić 2020) hasonlóan Magyarországra is tömegek tértek vissza külföldi munkahelyükről a tavaszi első hullám során. Növelték itthon a munkanélküliséget és – a hazautalások megszűnésével – nehezítették a háztartások megélhetését. Mivel Kelet-Európa országaiban a külföldi munkavégzés az alacsony bérszínvonalú szektorokban elsősorban a szegényebb térségeket érinti (vö. Crețan, Light 2020), e kedvezőtlen foglalkoztatási hatások felerősítették a térbeli egyenlőtlenségeket.

Adatok és módszer

A foglalkoztatás térségi és ágazati szerkezetére vonatkozó összefüggéseket hatásarány (shift-share) analízis segítségével vizsgáltuk meg. A KSH munkaerő-felmérésének 2019., 2020. és 2023. évi adatait elemeztük. A shift-share módszert a gazdasági növekedés területi és ágazati indikátorainak külön csoportosítására találták ki: a szakirodalomban egyebek mellett a nemzeti jövedelemegyenlőtlen-ségek (Tóth, Nagy 2023), a városok rezilienciájának (Nagy, Tóth, Szép 2022), illetve a munkanélküliség és az ingatlanpiac területi folyamatainak megismerésére (Péter, Orosz 2022) használták. A shift-share elemzés kettős standardizáláson alapul: a számításokhoz „területi” és „ágazati” adatokra van szükség, ahol a területi dimenzió megyéket, régiókat vagy egyéb felosztásokat, míg az ágazati dimenzió főként gazdasági ágazatokat és településnagyság-csoportokat takarhat (Nemes Nagy, Jakobi, Németh 2001, 886.). Ennek megfelelően, tanulmányunkban a területi dimenzió a vármegyéket, az ágazati dimenzió pedig a foglalkoztatottak számának nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlását foglalja magába.

Az 1. táblázat az összes, a területi és az ágazati hatások előjele, illetve a területi és az ágazati tényezők nagysága alapján képezhető nyolc elméleti csoportot mutatja be. Az 1-4 kategóriába azok a területi egységek sorolhatók, amelyeknek az összes hatás értéke pozitív, míg az 5-8 kategóriába azok, amelyek negatív értéket vesznek fel. A területi hatás abszolút értéke az 1., 4., 5. és 7. kategóriákban nagyobb, a 2., 3., 6. és 8. kategóriákban pedig kisebb, mint a strukturális tényezőket megtestesítő ágazati hatás (Nemes Nagy 2005, 194.).

A shift-share elemzés három kategóriába sorolja a növekedés összetevőit:

- az „összes hatás” (Si) esetében a számítás a növekedési többletet vagy hiányt az országos növekedéshez viszonyítja,
- a „területi hatás” (Sr) számszerűsíti az országos ágazati növekedési ütemeket feltételező növekedéshez viszonyított helyi többletet, vagy hiányt,
- az „ágazati hatás” (Sa) pedig az „összes hatás” (Si) és a „területi hatás” (Sr) különbségeként számítható ki.

Az „összes hatás” (Si) azt mutatja meg, hogy mennyivel változna a foglalkoztatottak száma az adott ágazatban, adott területegységben (vármegyében), ha minden nemzetgazdasági ágban az országos foglalkoztatás átlagának megfelelő növekedés vagy csökkenés következne be.

A „területi hatás” (Sr) azt mutatja meg, hogy a különböző nemzetgazdasági ágazatok esetében az adott térség sajátos tényezői mennyiben járulnak hozzá az adott ágazat országos (vagy referencia-) trendekhez képest eltérő foglalkoztatási teljesítményéhez.

Az „ágazati hatás” (Sa) megmutatja, hogy adott régió/térség milyen gazdasági struktúrával rendelkezik, és hogy ez előnyt vagy hátrányt jelent-e a térségre nézve.

A különböző kategóriákat – azok kedvező vagy kedvezőtlen megítélése alapján – négy fő csoportra oszthatjuk (1. táblázat):

- az ágazati, a területi és az összes hatás egyaránt pozitív (1. 2.),
- az ágazati vagy a területi hatás pozitív, és az összes hatás is pozitív (3. 4.),
- az ágazati vagy a területi hatás pozitív, viszont az összes hatás negatív (5. 6.),
- az ágazati, a területi és az összes hatás egyaránt negatív (7. 8.).

1. táblázat: A hatás-arány elemzés kategóriái
Categories of shift-share analysis

Sorszám	Kategória	Összes hatás (Si)	Területi hatás (Sr)	Ágazati hatás (Sa)	A tényezők nagyságának viszonya
1.	Átlagosnál nagyobb változás				Sr>Sa
	Pozitív területi tényező	+	+	+	
2.	Pozitív strukturális tényező				Sr<Sa
3.	Átlagosnál nagyobb változás				Sr < Sa
	Negatív területi tényező	+	-	+	
	Pozitív strukturális tényező				
4.	Átlagosnál nagyobb változás				Sr > Sa
	Pozitív területi tényező	+	+	-	
	Negatív strukturális tényező				
5.	Átlagosnál kisebb változás				Sr > Sa
	Negatív területi tényező	-	-	+	
	Pozitív strukturális tényező				
6.	Átlagosnál kisebb változás				Sr < Sa
	Pozitív területi tényező	-	+	-	
	Negatív strukturális tényező				
7.	Átlagosnál kisebb változás				Sr>Sa
	Negatív területi tényező	-	-	-	
8.	Negatív strukturális tényező				Sr>Sa

Forrás: Nemes Nagy 2005

Eredmények

Általános megjegyzések

A shift-share módszer segítségével először kiszámítottuk a vizsgált jelenségek (jelen esetben a foglalkoztatás) számszerű változásainak összetevőit. Két periódust vizsgáltunk, a 2019-2020-as és a 2020-2023-as időszakokat. Az összes hatás (Si) esetében egy adott térség értékét aszerint tudjuk értékelni, hogy a kapott szám mennyivel tér el attól az értéktől, ami a térségben az országos átlaghoz hasonló dinamizmus (csökkenés vagy növekedés) esetében valósulna meg. A területi hatás (Sr) megmutatja azt, hogy milyen többletet vagy hiányt tapasztalunk az

egyes megyékben, ahhoz képest, ha minden egyes ágazatban az országos mértékben változna a foglalkoztatottak száma. Az ágazati hatás (Sa) pedig az összes hatás (Si) és a területi hatás (Sr) különbsége. Az adatok könnyebb értékelhetősége érdekében az összes hatás (Si) értékei szerint csökkenő sorrendbe rendeztük az egyes vármegyéket.

Foglalkoztatás a COVID alatt: a 2019-2020-as időszak

Először a 2019-2020 közötti időszakban bekövetkezett változások területi aspektusait elemezzük, ami a COVID kirobbanásának hatását mutatja. A foglalkoztatottak számában bekövetkezett változás (csökkenés 4 639,3 ezer főről 4 599,6 ezer főre) 2019 és 2020 között nem azonos irányban és mértékben érintette Magyarország vármegyéit. A módszer segítségével kimutatható, hogy egyes vármegyékben az országos mértékhez képest (akár sokkal) kedvezőbben alakult a foglalkoztatottak számának változása: ezek a térségek (Pest, Budapest, Győr-Moson-Sopron és Hajdú-Bihar) a változások relatív nyertesei. A másik oldalon pedig az országos értékkel összevetve kedvezőtlenebb helyzetben lévő területek (Jász-Nagykun-Szolnok, Baranya, Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén) azonosíthatók, amelyek a változások relatív vesztesei (2. táblázat). Ezek az eredmények is alátámasztják a korábbi elemzések (Begley et al. 2024; Sánchez, Cuadrado-Roura 2024; Sávai, Bodnár 2024) eredményeit abban a tekintetben, hogy a gazdasági szerkezet diverzifikációja, a szolgáltató szektor dominanciája, valamint a térségek fejlettsége pozitívan hat a munkaerőpiaci alkalmazkodóképességre.

Elsősorban a kiugró értékeket magyarázzuk meg. Hajdú-Bihar vármegyében az ipar és építőipar területén volt tapasztalható a legnagyobb változás a foglalkoztatottak számában. Ez főként Debrecen évek óta tapasztalható gazdasági felendülésének, a külföldi működőtőke beáramlásának (ekkor kezdődtek el többek között a BMW és a CATL beruházásai), az ezekhez kötődő kormányzati beruházásoknak, illetve helyi tudásközpontként a Debreceni Egyetem humántőke-fejlesztési szerepének köszönhető. Ezek a tényezők mind hozzájárultak a térség konvergenciájához. Győr-Moson-Sopron vármegyében az iparban foglalkoztatottak arányában jelentős csökkenés volt tapasztalható, ami elsősorban a koronavírus magyarországi 2020-as megjelenésének volt köszönhető. Hazánkban az autóipari gyártókapacitás a GDP öt-hat százalékát teszi ki, míg az autóipari beszállítók további nyolc-kilenc százalékát adják a bruttó hazai terméknek, vagyis az autóipar stratégiai iparág. A koronavírus-járvány és a hatására kialakult globális járműipari chiphiány jelentős hatással voltak a magyarországi foglalkoztatásra, különösen az autóiparban, amely az egyik legnagyobb foglalkoztatónak számít az országban. A járvány kezdeti szakaszában a gyárak bezárása és a kereslet hirtelen visszaesése súlyos kieséseket okozott a termelésben, ami létszámcsökkentéseket eredményezett. A gyárak fokozatos újranyitásával a kereslet ugyan élénkült, ám a chiphiány újabb akadályt jelentett, amely számos esetben rövidebb munkahetek-

2. táblázat: Shift-share elemzés a 15-74 éves foglalkoztatottak száma alapján, vármegyék és nemzetgazdasági ágak szerint (2019-2020)
Shift-share analysis by number of employed persons aged 15-74 and by sector (2019-2020)

Vármegye	Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	Ipar és építőipar	Szolgáltatások	Sr területi	Sa ágazati	Si összes
Pest	-0,8	12,7	1,7	13,6	-0,1	13,5
Budapest	2,7	5,2	3,2	11,0	0,5	11,6
Győr-Moson-Sopron	-1,1	-7,5	12,7	4,1	-0,2	4,0
Hajdú-Bihar	0,2	9,5	-6,7	3,0	0,2	3,2
Somogy	0,3	-1,8	3,8	2,4	0,1	2,5
Veszprém	2,0	1,4	-0,8	2,5	-0,1	2,4
Tolna	1,0	-2,7	3,1	1,4	-0,1	1,3
Komárom-Esztergom	1,1	-5,7	6,0	1,3	-0,2	1,1
Fejér	-1,2	-1,7	3,9	0,9	-0,2	0,7
Nógrád	-0,9	0,4	0,0	-0,5	-0,1	-0,6
Békés	-1,6	2,5	-2,1	-1,2	0,1	-1,1
Csongrád-Csanád	0,5	0,9	-3,0	-1,6	0,1	-1,4
Vas	1,2	-6,0	3,5	-1,4	-0,1	-1,5
Zala	-1,0	-6,2	4,8	-2,4	-0,1	-2,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	-1,5	-2,9	1,0	-3,4	0,1	-3,3
Heves	-0,7	-2,1	-0,5	-3,3	-0,1	-3,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	-1,5	4,8	-7,1	-3,8	-0,1	-3,9
Bács-Kiskun	-0,4	1,0	-5,0	-4,4	0,1	-4,3
Baranya	0,9	-1,3	-7,9	-8,3	0,1	-8,2
Jász-Nagykun-Szolnok	0,8	-0,3	-10,6	-10,0	-0,1	-10,1

Adatok forrása: KSH munkaerő-felmérés

hez vagy termelési szünetekhez vezetett, így továbbra is kockázatot jelentett a foglalkoztatásban. A Győr-Moson-Sopron vármegyei adatok is tükrözik ezeket a folyamatokat. A szolgáltató szektorban foglalkoztatottak száma viszont jelentősen növekedett a vármegyében, ami elsősorban az ausztriai munkalehetőségek visszaszorulására vezethető vissza ebben az időszakban. Győr és Rózsa (2021) rámutatnak, hogy a cégek költségcsökkentési céllal növelték a részmunkaidőben dolgozók számát: ezzel egyrészt meg tudták tartani a munkaerőt, másrészt új munkaerőt is fel tudtak venni ebben a formában.

A módszer alkalmas arra is, hogy megmutassa: az egyes korábban definiált tényezők pozitív és negatív értékeinek mekkora része esik az egyes területi egységekre. Ezek alapján elmondható, hogy az összes hatás pozitív értékeinek túlnyomó része Budapestet, Pest, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Somogy és Veszprém vármegyét érintette, míg a kedvezőtlen változások jelentős része Jász-Nagykun-Szolnok, Baranya, Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyékben volt tapasztalható. A területi hatások tekintetében lényegében ugyanazt a rangsort, illetve mértékeket tapasztaltuk, mint az összes hatás esetében. Az ágazati tényező csupán kissé befolyásolja a foglalkoztatottak számának változásait. Budapest markánsabban jelen van a pozitív értékekkel jellemezhető csoportban, de pozitív Hajdú-Bihar és Somogy mutatója is. Pozitív ágazati hatás értékkel bír több olyan vármegye (Csongrád-Csanád, Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya, Bács-Kiskun) is, amelyek az összes hatás esetében a vesztesek közé sorolhatók (3. táblázat). Ezekben a vármegyékben a viszonylag diverzifikált gazdaság mérsékli a foglalkoztatás visszaesését.

Az eredmények térképen történő ábrázolása a shift-share módszer esetében jelentős mértékben hozzájárul azok értelmezhetőségéhez, ezért az ország vármegyéit kategóriákba soroltuk Nemes Nagy József (2005) korábban idézett munkájának megfelelően (2. ábra). A legkedvezőbb helyzetű, mind a területi, mind pedig az ágazati hatások esetében pozitív értékekkel bíró térségek a 2019-2020-as időszakban a főváros, Hajdú-Bihar és Somogy vármegyeek voltak. Az összes hatás és a területi hatás alapján az országos átlaghoz képest jó pozícióban volt, de ágazati hatás tekintetében átlag alatt teljesített Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Pest, Fejér és Tolna vármegye. Az észak-magyarországi vármegyeek, Jász-Nagykun-Szolnok, Vas és Zala esetében pedig az átlagosnál jóval kisebb változás történt a vizsgált időszakban: ezek a térségek birtokolták az összes hatás negatív értékeinek nagy részét.

A foglalkoztatottak és a munkanélküliek számának változását összevetve (lásd 1. és 2. ábrák) megállapítható, hogy Budapesten a munkanélküliek száma 2019 júniusához képest 2020 júniusára több mint duplájára emelkedett, miközben a foglalkoztatottak száma az országos átlagos változáshoz képest, területi, ágazati és összes hatás tekintetében is kedvezőbben alakult. Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Fejér vármegyékben a munkanélküliek számának emelkedése mellett a foglalkoztatottak számának változása az országos átlaghoz képest az összes

és területi hatásokat tekintve is pozitív, míg az ágazati tényező esetében negatív hatás figyelhető meg. Ennek magyarázata feltehetőleg a COVID-19-járvány miatti korlátozásokban (például határzár) keresendő, ami különösen az ingázók munkavállalását nehezítette.

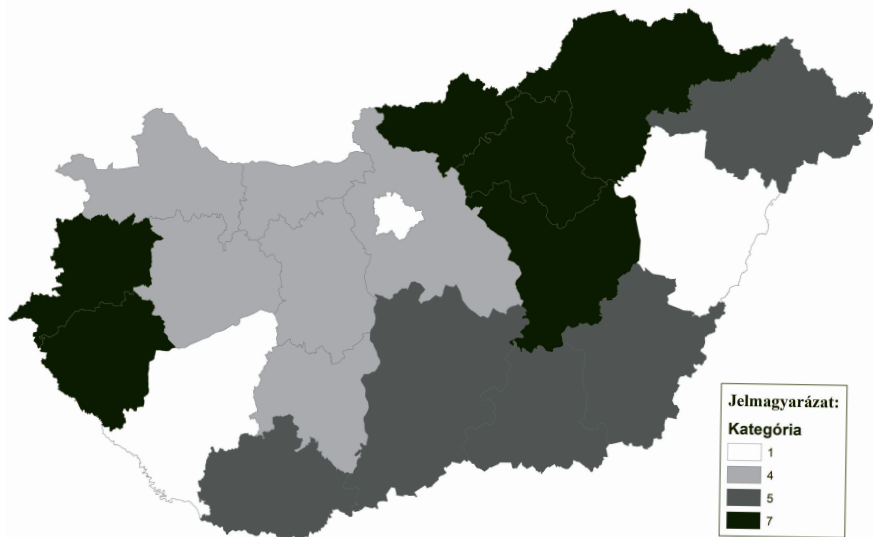
3. táblázat: Az összes, a területi és az ágazati hatások vármegyék közötti megoszlása (2019-2020)
Distribution of total, territorial and sectoral impacts by county and by number of persons employed (2019-2020)

Vármegye	Si+ (%)	Si- (%)	Sr+ (%)	Sr- (%)	Sa+ (%)	Sa- (%)
Pest	47,18		33,80			5,63
Budapest	28,70		27,42		41,05	
Győr-Moson-Sopron	13,79		10,21			12,12
Hajdú-Bihar	11,01		7,40		14,06	
Somogy	8,58		5,93		5,64	
Veszprém	8,37		6,28			9,84
Tolna	4,64		3,45			4,48
Komárom-Esztergom	4,00		3,30			14,17
Fejér	2,42		2,20			14,85
Bács-Kiskun		15,16		11,05	7,75	
Baranya		28,69		20,58	4,12	
Békés		3,83		3,02	9,14	
Borsod-Abaúj-Zemplén		13,67		9,48		8,27
Csongrád-Csanád		4,93		3,85	10,75	
Heves		11,68		8,19		4,10
Jász-Nagykun-Szolnok		35,07		24,84		4,51
Nógrád		2,04		1,21		7,75
Szabolcs-Szatmár-Bereg		11,44		8,39	7,49	
Vas		5,17		3,38		9,47
Zala		8,64		6,00		4,81

Adatok forrása: KSH munkaerő-felmérés

2. ábra: A vármegyék besorolása a shift-share elemzés nyolc elméleti térségtípusa szerint (2019-2020)

Classification of Hungary's counties based on eight theoretical region types identified through shift-share analysis (2019-2020)

Megjegyzés a jelmagyarázathoz: 1 – átlagosnál nagyobb változás, pozitív területi tényező; 4 – átlagosnál nagyobb változás, pozitív területi és negatív strukturális tényező; 5 – átlagosnál kisebb változás, negatív területi és pozitív strukturális tényező; 7 – átlagosnál kisebb változás, negatív területi és negatív strukturális tényező.
Forrás: KSH adatai alapján a szerzők szerkesztése

Foglalkoztatás a COVID után: a 2020-2023-as időszak

Az elemzés következő lépéseként összevetettük a 2020-as és a 2023-as év adatait. A foglalkoztatottak számában történt változásokat (növekedés 4 599,6 ezer főről 4 724,9 ezer főre) vármegyénként és nemzetgazdasági áganként elemezve megállapíthatjuk, hogy egyes vármegyékben az országos mértékhez képest kedvezőbben alakult a foglalkoztatottak száma. A változások relatív nyertesei közül Pest vármegye és Győr-Moson-Sopron továbbra is a legjobban teljesítők között maradt, viszont Budapest és Hajdú-Bihar helyét Jász-Nagykun-Szolnok, Baranya és Komárom-Esztergom vették át. A relatív vesztesek Békés, Tolna, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Vas, Borsod-Abaúj-Zemplén, Veszprém és Zala (4. táblázat).

A budapesti szolgáltató szektorban az alkalmazottak számának csökkenését 2020 és 2023 között több tényező befolyásolta. Egyrészt, az infláció és az emelkedő bérköltségek megnehezítették számos kisebb szolgáltató vállalkozás fenntartását és bővítését. Emiatt sokan elhagyták a szektort és más, stabilabb ágazatokban próbáltak elhelyezkedni. Másrészt, a munkanélküliség is emelkedett 2023-ban (különösen a fiatalok körében), ami a szolgáltató ágazatban is éreztette

hatását. Emellett a kisadózó vállalkozások adózási feltételeinek 2022. évi szigorítása is sújtotta a szolgáltató szektort, mivel több KATA-adózó kényszerült az ágazatból való kilépésre vagy tevékenységének visszafogására (KSH 2023). Az ország legfejlettebb területe, Budapest esetében tehát a munkaerő hosszabb távon is rugalmasan alkalmazkodott a COVID-19 okozta gazdasági sokk hatásaihoz. Az üzleti szolgáltató központok (SSC-k) szerepe csökkent kissé a foglalkoztatásban, ami főként a nemzetközi gazdasági bizonytalanságoknak tudható be: a magasabb szintű szolgáltatások iránti kereslet visszaesett, ami befolyásolta az SSC-k bővítési terveit. Különösen a fővárosban volt ez jellemző, hiszen Budapest ennek a szektornak központi helyszíne (KSH 2023). Ez is összhangban van Sánchez és Cuadrado-Roura (2024) megállapításával, miszerint a szolgáltató szektorra (különösen a piaci szolgáltatásokra) specializálódott régiók nagyobb gazdasági alkalmazkodóképességet mutatnak a válságok során.

A fővárossal ellentétben, Pest vármegyében a szolgáltatások foglalkoztatásának növekedése volt megfigyelhető 2020 és 2023 között. Ez több tényezőnek is köszönhető. Az elmúlt években különösen a kereskedelmi, turisztikai, logisztikai, illetve egyes adminisztratív szolgáltatások területén folyamatosan bővült a munkaerő-kereslet. Mindez főként a fővároshoz közeli nagyobb településeken, például Vác, Gödöllő és Monor járásaiban volt jellemző. Ezek a területek a növekvő gazdasági aktivitás miatt számos szolgáltató céget vonzottak, mivel a lakossági és vállalkozói igények is növekedtek a környék fejlődésével párhuzamosan (KSH 2023). A tovagyűrűző hatások jól megfigyelhetők ezekben a térségekben és összességében a Budapesthez közel fekvő települések felzárkózását eredményezik. A fővárosi agglomeráció fejlettségének és kiterjedésének növekedése jellemző, ami a foglalkoztatás térségbeli bővülését is eredményezi, tovább erősítve a konvergencia irányába mutató folyamatokat.

Az összes hatás pozitív értékeinek túlnyomó része Pest, Jász-Nagykun-Szolnok, Győr-Moson-Sopron, Baranya és Komárom-Esztergom, kisebb mértékben Fejér és Csongrád-Csanád vármegyét érintette. A kedvezőtlen változások jelentős része Békés, Tolna, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Vas, Borsod-Abaúj-Zemplén, Veszprém és Zala, kisebb mértékben pedig Bács-Kiskun, Budapest, Hajdú-Bihar, Heves, Nógrád és Somogy vármegyékben volt tapasztalható. Területi hatások tekintetében lényegében ugyanazt a rangsort, illetve ugyanazokat a mértékeket tapasztaltuk a 2020-2023-as évekre vonatkozóan: egyedül Bács-Kiskun esetében jellemző kismértékű pozitív hatás. Az ágazati tényezőt tekintve ugyanakkor csak a főváros, Budapest és Pest vármegye jellemezhető pozitív értékekkel a csoportban (5. táblázat).

4. táblázat: Shift-share elemzés a 15-74 éves foglalkoztatottak száma alapján, vármegyék és nemzetgazdasági ágak szerint (2020-2023)
Shift-share analysis by number of employed persons aged 15-74 and by sector (2020-2023)

Vármegye	Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	Ipar és építőipar	Szolgáltatások	Sr területi	Sa ágazati	Si összes
Pest	-4,2	8,2	16,3	20,4	1,5	21,9
Jász-Nagykun-Szolnok	3,7	-2,6	11,8	12,9	-0,8	12,1
Győr-Moson-Sopron	1,0	2,4	6,7	10,0	-0,4	9,6
Baranya	-1,1	6,8	1,8	7,5	-0,2	7,2
Komárom-Esztergom	1,1	7,9	-1,8	7,3	-0,4	6,8
Fejér	4,0	-7,2	5,2	1,9	-0,5	1,4
Csongrád-Csanád	0,3	-3,2	3,9	1,0	-0,5	0,5
Bács-Kiskun	-1,8	-1,2	3,5	0,5	-1,2	-0,8
Heves	-2,1	5,4	-4,1	-0,8	-0,5	-1,3
Somogy	0,8	-0,3	-1,7	-1,2	-0,3	-1,4
Nógrád	0,3	-0,5	-1,4	-1,5	-0,1	-1,6
Hajdú-Bihar	3,0	-5,1	0,5	-1,6	-0,6	-2,2
Budapest	-3,0	6,6	-12,8	-9,3	6,8	-2,5
Zala	0,8	-1,1	-3,7	-4,0	-0,2	-4,2
Veszprém	-3,3	-1,5	1,3	-3,6	-0,6	-4,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,5	-2,6	-5,2	-5,3	-0,2	-5,5
Vas	-1,6	1,3	-5,5	-5,8	-0,4	-6,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	-1,1	-0,6	-4,9	-6,5	-0,4	-6,9
Tolna	0,1	-6,9	-1,8	-8,6	-0,4	-9,0
Békés	0,7	-5,8	-8,1	-13,3	-0,6	-13,9

Adatok forrása: KSH munkaerő-felmérés

5. táblázat: Az összes, a területi és az ágazati hatások vármegyék közötti megoszlása (2020-2023)
Distribution of total, territorial and sectoral impacts by county and by number of persons employed
(2020-2023)

Vármegye	Si+ (%)	Si- (%)	Sr+ (%)	Sr- (%)	Sa+ (%)	Sa- (%)
Pest	36,69		33,16		18,18	
Jász-Nagykun-Szolnok	20,37		21,08			9,62
Győr-Moson-Sopron	16,10		16,25			4,52
Baranya	12,10		12,14			2,92
Komárom-Esztergom	11,46		11,86			5,37
Fejér	2,38		3,13			6,09
Csongrád-Csanád	0,90		1,62			5,54
Bács-Kiskun		1,26	0,76			14,69
Békés		23,28		21,60		7,37
Borsod-Abaúj-Zemplén		9,22		8,56		2,87
Budapest		4,18		15,15	81,82	
Hajdú-Bihar		3,67		2,58		7,26
Heves		2,24		1,36		5,96
Nógrád		2,75		2,45		1,59
Somogy		2,38		1,88		3,16
Szabolcs-Szatmár-Bereg		11,57		10,66		4,22
Tolna		15,04		14,02		4,28
Vas		10,38		9,43		4,74
Veszprém		7,04		5,79		7,65
Zala		7,00		6,51		2,14

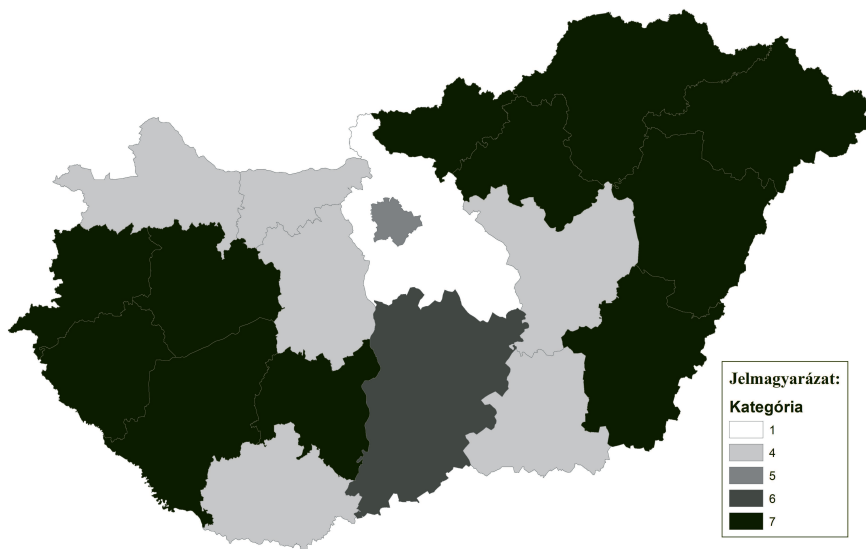
Adatok forrása: KSH munkaerő-felmérés

A legkedvezőbb helyzetben lévő, területi, ágazati és összes hatás tekintetében is pozitív értékekkel bíró egyetlen térség Pest vármegye volt a 2020-2023-as időszakban. A 2019-2020-as időszakhoz képest megnőtt azon vármegyék száma, ahol az átlagosnál kisebb volt a változás, és a területi, valamint az ágazati értékek is negatívak voltak (3. ábra). Budapest dominanciája mérséklődött, a fővároshoz közeli települések fellendültek. A változások legnagyobb relatív vesztese Borsod-Abaúj-Zemplén, ahol a foglalkoztatás dinamikája mindkét időszakban jelentősen elmarad az országos átlagtól mind ágazati, mind területi, mind pedig összhatás tekintetében. A két időszak között Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében történt a legkedvezőbb elmozdulás, ahol a 2019-2020-as időszakban a legkedvezőtlenebb változások, 2020-2023-ban pedig a második legkedvezőbbek történtek. A KSH munkaerő-felmérésének adatai szerint itt 10,5 százalékkal nőtt a foglalkoztatottak száma 2020-2023 között, ami nemcsak a 2,7 százalékos országos átlagnál, de a

második helyezett Baranya 7,5 százalékos értékénél is lényegesen magasabb. A térség fejlődéséhez hozzájárultak a beruházások. A kormány több gazdaságélénkítő programot is hirdetett: a versenyképesség-növelő támogatási program keretében 48 beruházás valósult meg, összesen mintegy 34 milliárd forint értékben. Megemlíthendők – többek között – a Stadler, a BI-KA és a Jász-Plasztik fejlesztései, Karcagon új iparterület létesítése, Mezőtúron és Jászapátiban új ipari beruházások megvalósítása. Kiemelendő az infrastruktúra fejlesztése is: az M4 autótűt 2020 szeptemberében érte el az országhatárt Nagykerekinél. Az autópályaeépítés bejelentése (a még hiányzó szakasz ellenére is) kedvező folyamatokat indított el a beruházások tekintetében, fellendítette a térség gazdasági életét. A vármegyében leírt pozitív foglalkoztatási tendenciák feltehetőleg azzal magyarázhatók, hogy – 2020-hoz képest – 2023-ra ezeknek a beruházásoknak és fejlesztéseknek a hatása fokozottabban volt jelen, mint az ország többi térségében.

3. ábra: A vármegyék besorolása a shift-share elemzés nyolc elméleti térségtípusa szerint (2020-2023)

Classification of Hungary's counties based on eight theoretical region types identified through shift-share analysis (2020-2023)

Megjegyzés a jelmagyarázathoz: 1 – átlagosnál nagyobb változás, pozitív területi tényező; 4 – átlagosnál nagyobb változás, pozitív területi és negatív strukturális tényező; 5 – átlagosnál kisebb változás, negatív területi és pozitív strukturális tényező; 6 – átlagosnál kisebb változás, pozitív területi és negatív strukturális tényező; 7 – átlagosnál kisebb változás, negatív területi és negatív strukturális tényező.

Forrás: KSH adatai alapján a szerzők szerkesztése

Összefoglalás

Tanulmányunk a magyar munkaerőpiac területi különbségeit elemezte a 2019 és 2023 közötti időszakban, különös tekintettel a COVID-19 világjárvány miatt kialakult gazdasági sokk utóhatásaira. Hatás-arány (shift-share) analízis útján térképeztük fel a foglalkoztatás változásait, és jelentős régiós, illetve gazdasági ágazatok szerinti eltéréseket mutattunk ki.

A COVID-19 különösen a szolgáltató és ipari szektorokban okozott komoly munkaerőpiaci visszaesést, miközben bizonyos területeken (például az IT és az e-kereskedelem területén) növekedést tapasztalhattunk. A járvány kitörését követően, 2019-ről 2020-ra Pest vármegye, Budapest, Győr-Moson-Sopron és Hajdú-Bihar mutattak jelentősebb pozitív foglalkoztatási eredményeket, míg Jász-Nagykun-Szolnok, Baranya, Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyék a kedvezőtlen változások jellemző helyszínei voltak. Elemzésünkben rámutattunk arra is, hogy a munkanélküliek számának (akár jelentős) emelkedése nem minden vármegyében járt együtt a foglalkoztatottak számának csökkenésével a 2019-2020-as időszakban. 2020-2023 között a foglalkoztatás regionális jellemzői némileg átrendeződtek. Pest és Győr-Moson-Sopron a legjobban teljesítők között maradt, viszont Budapest helyét Jász-Nagykun-Szolnok vármegye vette át. A budapesti szolgáltató szektort különösen kedvezőtlen hatások érték az egészségügyi válsághelyzet miatti korlátozó intézkedések után is (infláció, növekvő bérköltségek és bérleti díjak), aminek következtében az agglomeráció felé területi átrendeződés történt. A kedvezőtlen hatások leginkább Békés, Tolna és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyéket érintették. Az elemzés rámutatott arra is, hogy az elbocsátások és a foglalkoztatás bővülése eltérően alakult a különböző szektorokban.

Vizsgálatunk hasonló eredményeket hozott, mint a témában hivatkozott hazai és külföldi tanulmányok, melyek rámutattak arra, hogy a gazdasági fejlettség, a diverzifikáció, a szolgáltató szektor súlya, illetve a beruházások és kormányzati támogatások jelentősen növelik a munkaerőpiaci alkalmazkodóképességet. Tanulmányunk újdonsága, hogy két időszakot felölelő shift-share elemzéseket alkalmaz a foglalkoztatottak számára vonatkozóan vármegyei szinten, nemzetgazdasági ágankénti bontásban a munkaerőpiaci reziliencia és a területi sajátosságok kimutatására. Az eredmények ismeretében azonosíthatók olyan régiók is, amelyek esetében a vidéki területi egyenlőtlenségek átrendeződése sejtethető. Ez azonban csak további konvergenciavizsgálatokkal támasztható alá. Tanulmányunk alapján három fontos dolgot javasolnánk a különböző szakpolitikák számára. Ezek (nem fontossági sorrendben) az alábbiak:

- Fontos lenne a gazdasági szerkezet diverzifikációja azokban a régiókban, amelyekben dominánsan vannak jelen az ipari szektor szereplői. A kormányzat ösztönözhetné a szolgáltató, IT- és tudásalapú ágazatok fejlesztését ezekben a térségekben.

- Szintén hasznos lenne a munkaerő mobilitásának ösztönzése lakhatási támogatásokkal, közlekedési költségtérítéssel és távmunkát segítő infrastrukturális fejlesztésekkel. Emellett szükséges az atipikus foglalkoztatási formák (mint részmunkaidő, távmunka) előnyeinek és jogszabályi kereteinek széleskörű megismertetése a munkáltatók körében, hiszen azokban a térségekben nő a munkaerőpiaci reziliencia szintje, ahol a munkavállalók rugalmasabban tudnak reagálni válságokra, amihez viszont a munkáltatók rugalmasságára is szükség van.
- Harmadik javaslatunk pedig a humán tőkébe és oktatásba történő nagyobb befektetés, mivel a magasabb hozzáadott értéket termelő ágazatokban kulcsfontosságú a szakképzett munkaerő. Nagy szükség lenne a már meglévő oktatási programokat erősíteni, valamint célzott átképzési támogatásokkal segíteni a leghátrányosabb helyzetű térségeket. Az oktatási-képzési folyamatokba integrálni szükséges a munkáltatói oldal szereplőit is.

Irodalom

- Antalik I., Csapó I., Karácsony P., Kovács Á., Poór J. (2020): A magyarországi munkaerőpiac átalakulásának okai egy hazai empirikus kutatás tükrében. *Opus et Educatio*, 4., 390–401. <https://doi.org/10.3311/ope.407>
- Begley, J., De Vita, G., Jarvis, D., Jones, A. (2024): Economic shocks and employment shifts across industrial sectors in English regions. *Local Economy*, 1–2., 13–41. <https://doi.org/10.1177/02690942241288779>
- Crețan, R., Light, D. (2020): COVID-19 in Romania: transnational labour, geopolitics, and the Roma 'outsiders'. *Eurasian Geography and Economics*, 4–5., 559–572. <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1780929>
- Czirfusz M. (2021): A COVID-19-válság és a térbeli munkamegosztás változásai Magyarországon. *Területi Statisztika*, 3., 320–336. <https://doi.org/10.15196/TS6F10303>
- Dabasi Halász Zs. (2011): A gazdasági válság hatása 2008–2011 között a munkaerőpiac területi különbségeire hazánkban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 2., 57–70.
- Dániel, Z. A. (2021): Pre-crisis financial reserves for SMEs operating in vulnerable sectors. In: Pop, G. (ed.): *Global Challenges - Local Answers. Interdependencies or Globalisation?* Sapientia – Hungarian University of Transylvania, Miercurea Ciuc, 236–247.
- European Commission (2021): *Annual Single Market Report 2021*. Publications Office of the European Union. https://commission.europa.eu/system/files/2021-05/swd-annual-single-market-report-2021_en.pdf (Letöltés: 2025. 08. 09.)
- Győr T., Rózsa T. (2021): Megtépázta a válság a magyar járműipari beszállítókat, nő a különbség a legjobbak és a gyengébbek között. G7, 11.06. <https://g7.hu/vallalat/20211106/megtepazta-a-valsag-a-magyar-jarmuipari-beszallitokat-no-a-kulonbseg-a-legjobbak-es-a-gyengebbek-kozott/> (Letöltés: 2024. 11.16.)
- Karácsony P., Pásztor V. (2021): Az Európai Unió munkaerőpiaci helyzetének elemzése a koronavírus-válság idején. *Európai Tükör*, 2., 101–115. <https://doi.org/10.32559/et.2021.2.6>
- Kincses, Á., Tóth, G. (2020): How coronavirus spread in Europe over time: national probabilities based on migration networks. *Regional Statistics*, 2., 228–231. <https://doi.org/10.15196/RS100210>
- Köllő J. (2020): Foglalkoztatás a koronavírus-járvány első hullámának idején. In: Fazekas K., Elek P., Hajdu T. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2019*. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest, 220–232.

- Kőműves Zs. S., Szabó K., Pató G. Sz. B., Szabó-Szentgróti G., Szabó Sz., Dajnoki K., Poór, J. (2022): Kilábalás – újraindítás – növekedés empirikus adatok tükrében. In: Kőműves Zs. S., Dajnoki K., Pató G. Sz. B., Poór J., Szabó K., Szabó-Szentgróti G., Szabó Sz. (szerk.): *Kilábalás – Újraindítás – Növekedés. Poszt-Covid-szindróma és bizonytalan helyzet menedzsment szempontjai*. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest, 73–91. <https://doi.org/10.55413/9789635940615>
- KSH munkaerő-felmérés: A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ágak, ágazatok szerint, nemeként – TEÁOR/08 (2009–2023). https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0009.html (Letöltés: 2025. 09. 02.)
- KSH (2023): *Munkaerőpiaci folyamatok, 2023. II. negyedév*. <https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/munkaeropiaci-folyamatok-2023-ii-negyedev/index.html> (Letöltés: 2024. 06. 15.)
- Lennert J. (2020): A távmunka széleskörű elterjedésének lehetséges hatása a magyarországi vándor-mozgalmi mintázatokra. *Tér és Társadalom*, 2., 178–182. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3269>
- Lipták K. (2013): A magyarországi kistérségek munkaerő-piaci alakulását magyarázó tényezők vizsgálata. *Journal of Central European Green Innovation*, 1., 83–96. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.170727>
- Lipták K. (2014): Változó munkaerőpiac? Munkaerő-piaci előrejelzés Észak-Magyarországon. *Területi Statisztika*, 3., 220–236.
- Lipták K. (2021): Maradj otthon, dolgozz otthon! A koronavírus hatása a távmunkára Észak-Magyarországon. *Területi Statisztika*, 2., 153–169. <https://doi.org/10.15196/TS610202>
- Lund, S., Madgavkar, A., Manyika, J., Smit, S., Ellingrud, K., Robinson, O. (2021): *The future of work after COVID-19 Report*. McKinsey & Company <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-after-covid-19> (Letöltés: 2024. 06. 15.)
- Molnár T., Dániel Z. A. (2022): Válságok a hazai munkaerőpiacon – regionális aspektusból. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 1., 48–57. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.4>
- Nagy Z., Tóth G., Szép T. (2022). A magyarországi városok rezilienciájának vizsgálata. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 3., 84–99. <http://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.37>
- Nemes Nagy J., Jakobi Á., Németh N. (2001): A jövedelemegyenlőtlenségek térségi és településszerkezeti összetevői. *Statisztikai Szemle*, 10–11., 862–884.
- Nemes Nagy J. (szerk.) (2005): *Regionális elemzési módszerek*. RTT 11. ELTE Regionális Földrajzi Tan-szék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest
- Pirohov-Tóth B., Kiss Zs. (2020): A munkaerő-piaci szereplők által tapasztalt foglalkoztatási kihívások a koronavírus-járvány idején. *Opus et Educatio*, 4., 402–409. <https://doi.org/10.3311/ope.408>
- Péter, Zs., Orosz, D. (2022): Analysis of the 2008 Crisis and the Following Recovery Period Using the Shift-Share Method from the Perspective of the Labor Market. In: Veresné Somosi M., Lipták K., Harangozó Zs. (szerk.): *„Mérleg és Kihívások – Fenntarthatóság” XII. Nemzetközi Tudományos Konferencia*. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc-Egyetemváros, 559–567.
- Poór J., Dajnoki K., Szabó Sz., Módosné Szalai Sz., Jenei Sz. (szerk.) (2022): *Kilábalás – Újraindítás – Növekedés: Várható változások a vállalati/intézményi gazdálkodásban és menedzsmentben a koronavírus árnyékában*. Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gödöllő
- Sánchez, A. M., Cuadrado-Roura, J. R. (2024): Sectoral–regional resilience and productive specialization: a comparison among the last three crises. *The Annals of Regional Science*, 1., 61–86. <https://doi.org/10.1007/s00168-024-01261-6>
- Šantić, D., Antić, M. (2020): Serbia in the time of COVID-19: between “corona diplomacy”, tough measures and migration management. *Eurasian Geography and Economics*, 4–5., 546–558. <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1780457>
- Sávi M., Bodnár G. (2024): A gazdasági szerkezetváltozás regionális különbségekre gyakorolt hatásának vizsgálata Kelet-Közép-Európában. *Statisztikai Szemle*, 12., 1198–1221. <https://doi.org/10.20311/stat2024.12.hu1198>
- Selmeci P., Márton B. (2020): Lépés-kényszerben a vállalkozások – Gyors válaszok a rendkívüli kihívásokra. *Világ-gazdaság*, 05.26. <https://www.vg.hu/velemeney/2020/05/lepeskenyszerben-a-vallalkozasok-gyors-valaszok-a-rendkivuli-kihivasokra-2> (Letöltés: 2024. 06. 14.)
- Tóth A., Szabó S., Kálmán B. G., Poór J. (2021): A foglalkoztatottság alakulása a magyar gazdaság szektoraiban a COVID-19 járvány következtében. *Új Munkaügyi Szemle*, 1., 2–22.

- Tóth, G., Nagy, Z. (2023). An analysis of federal income inequality in the United States, 1917–2018. *Regional Statistics*, 5., 973–994. <https://doi.org/10.15196/RS130508>
- Uzzoli A., Kovács S. Zs., Páger B., Szabó T. (2021): A hazai COVID-19 járványhullámok területi különbségei. *Területi Statisztika*, 3., 291–319. <https://doi.org/10.15196/TS610302>
- Wilson, G. A. (2018): “Constructive tensions” in resilience research: Critical reflections from a human geography perspective. *The Geographical Journal*, 1., 89–99. <https://doi.org/10.1111/geoj.12232>
- Wolski, M., Wruuck, P. (2020): COVID-19 and the EU labour market: Corporate health matters. *Vox. eu*.
- Yeung, H. W-C. (2021): The trouble with global production networks. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 2., 428–438. <https://doi.org/10.1177/0308518X20972720>
- Zerényi K. (2019): A munkaerőhiány jellemzése itthon és külföldön. *Prosperitas*, 2., 95–115. https://doi.org/10.31570/Prosp_2019_02_5

**Minden kutya vármegyei közgyűlésbe jut?
A Magyar Kétfarkú Kutya Párt Fejér vármegyei listás
szavazatainak térbeli eloszlása a 2024-es önkormányzati
választásokon**

*Do all dogs go to county assembly? The spatial distribution of the
Hungarian Two-tailed Dog Party's votes on the Fejér County list in
the 2024 local elections*

SZEGEDI PÉTER, TISLÉR ÁDÁM

SZEGEDI Péter: tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék; 7622 Pécs, Ifjúság u. 6.; szegedi.peter@pte.hu; <https://orcid.org/0000-0003-0833-1835>

TISLÉR Ádám: tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék; 7622 Pécs, Ifjúság u. 6.; tislér.adam@pte.hu; <https://orcid.org/0009-0006-4709-8385>

KULCSSZAVAK: Magyar Kétfarkú Kutya Párt; Fejér vármegye; önkormányzati választások; vármegyei közgyűlés

ABSZTRAKT: A tanulmány célja, hogy bemutassa a Magyar Kétfarkú Kutya Párt (MKKP) Fejér vármegyei listás önkormányzati választási eredményeinek területi vetületét. Azért esett a választás ezen vármegyére, mert az MKKP csak itt tudott listát állítani. Az elemzés szempontjából ugyanakkor Fejér vármegye kifejezetten ideális, mivel a vármegyének több központja is van, továbbá gazdaságilag meglehetősen diverz: míg egyes területei az ország legfejlettebb gazdasági övezetei közé tartoznak, addig más részei erősen elmaradtak. Emellett a vármegye szavazóinak politikai attitűdjei is heterogén képet mutatnak, mivel egyszerre vannak jelen jobboldali és baloldali szavazókörczetek, de alacsony politikai kultúrájú térségek is árnyalják a vármegye politikai képét. Éppen ezért az elméleti keretek elősorban a vármegye sajátosságaival foglalkoznak, illetve a vármegyei közgyűlés megválasztásának folyamatával, valamint a közgyűlés tényleges funkcióival és jogköreivel. Ezen felül röviden bemutatjuk az MKKP-t mint politikai szervezetet, amely viszonylag friss alakulat a magyar politikai palettán, főleg a vidéki helyi politikában.

Az empirikus rész a 2024-es önkormányzati választás eredményeinek területi vetületével foglalkozik. Előzetes feltételezések és más kutatások alapján megállapítható, hogy az MKKP általában felülreprezentáltabb városias és gazdaságilag erősebb térségekben. A vármegyei listás választásokon azonban a megyei jogú városok lakosai nem vesznek részt, ennek következtében a vidékiesebb térségek MKKP-szavazóiról tudhatunk meg többet. Az eredmények azt mutatják, hogy az MKKP ott teljesít jobban, ahol a gazdasági fejlettség magasabb, illetve ahol Budapest hatása, vonzása erősebb. Ezzel szemben az alacsonyabb politikai kultúrájú és az erősen jobboldali vagy hagyományos baloldali területeken rosszabbul szerepelt; az MKKP tehát sajátos szavazótáborral rendelkezik Fejér vármegyében.

Péter SZEGEDI: assistant lecturer, Department of Political Science and International Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Pécs; Ifjúság u. 6., H-7622 Pécs, Hungary; szegedi.peter@pte.hu; <https://orcid.org/0000-0003-0833-1835>

Ádám Tislér: assistant lecturer, Department of Political Science and International Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Pécs; Ifjúság u. 6., H-7622 Pécs, Hungary; tislér.adam@pte.hu; <https://orcid.org/0009-0006-4709-8385>

KEYWORDS: Hungarian Two-tailed Dog Party; Fejér county; local elections; county assembly

ABSTRACT: The study aims to present the territorial aspect of the election results of the Hungarian Two-Tailed Dog Party (MKKP) on the county list in Fejér County. This county was chosen because the MKKP was only able to put up a list here. However, from an analytical point of view, Fejér County is particularly ideal, as it has multiple centers, is economically quite diverse, with some areas being among the most developed economic zones in the country, while other parts are significantly underdeveloped. For example, the catchment areas of Székesfehérvár or Dunaújváros are much more developed than the national average. In addition, the voters' political attitudes in the county also show a heterogeneous picture, as right-wing and left-wing constituencies are present, and areas with low political culture also shade the county's image. The western areas of the county can be considered more right-wing, while the eastern districts are more left-wing. However, Dunaújváros and its surroundings present a completely different picture, showing traditional left-wing attitudes, while in the Gárdonyi district and the Bicske and Martonvásár districts belonging to the Budapest agglomeration, traditional left-wing attitudes are replaced by more critical, new left-wing attitudes. Therefore, the theoretical framework primarily deals with the peculiarities of the county, the process of electing the county assembly, and the actual functions and powers of the assembly. In this context, a kind of general municipal emptiness can be observed; however, since the relative opposition's success in the 2019 municipal elections, some functions have returned to the county assemblies.

Additionally, the MKKP is briefly introduced as a political organization, which is a relatively new organization on the Hungarian political palette, especially in rural local politics. Although the MKKP won several mandates in the 2019 municipal elections, it was only in Budapest. This was the first time they were measured in municipal elections outside Budapest and county assembly elections. As a new entrant, they closed with relatively good results, placing third behind Fidesz and the Mi Hazánk Movement, ahead of two parliamentary parties, the Democratic Coalition and the Momentum Movement, thus being the most voted non-right-wing party in the county.

The empirical part complements this with the territorial aspect of the 2024 municipal election results. Based on preliminary assumptions and other research, the MKKP is generally overrepresented in more urban and economically stronger areas. However, county list elections do not include county-level cities, thus providing more information about MKKP voters in more rural areas. According to the results, the MKKP performed better in economically stronger areas and those more influenced by Budapest, but performed worse in areas with lower political culture and strongly right-wing or traditionally left-wing areas. Thus, the MKKP has a rather unique voter base in the county.

Bevezetés

A Magyar Kétfarkú Kutya Párt (MKKP) 2024-ben második alkalommal vett részt önkormányzati választásokon. A párt a 2019-ben tartott választáson összesen két közgyűlési képviselői helyet és egy alpolgármesteri pozíciót szerzett. Kovács Gergely, a párt társelnöke a XII. kerületben lett képviselő, míg a másik társelnök, Döme Zsuzsanna a IX. kerületben lett alpolgármester, illetve Juhász Veronika a

II. kerületben szerzett mandátumot (NVI.hu 2019). A 2024-es választások során az MKKP kilépett a kizárólagos budapesti politikai színtérből és számos településen tudott jelölteket indítani. Ennek eredményeként képviselői mandátumokat szereztek több megyei jogú városban: Egerben, Érden, Kecskeméten, Nyíregyházán, Pécsen, Sopronban, Szegeden, Székesfehérváron és Veszprémben. Továbbá több, 10 000 fő feletti településen is a közgyűlésbe kerültek: Bicskén, Budakeszin, Dabason és Ajkán, illetve néhány 10 000 fő alatti helységben is szereztek képviselői pozíciót: Helvéciaán, Szárligeten, Berkenyén és Vöröstón (NVI.hu 2024a). De legnagyobb győzelmüknek a XII. kerületi polgármesteri poszt megszerzését tekinthetjük, ahol Kovács Gergely 53,64 százalékkal, 16 124 szavazattal nyerte a kerületi polgármester választást (NVI.hu 2024b),¹ és ugyanitt az MKKP, két kivételtől eltekintve, megnyerte mind a 12 egyéni választókerületet (NVI.hu 2024c).² Ugyan az MKKP továbbra is az urbánusabb térségekben van jelen (Szegedi 2021), de kilépett a nagyvárosokból és országos szintű ambíciókkal indult el a választásokon, az európai parlamenti választásokon ugyanakkor az öt százalékos küszöböt nem sikerült megugrania (NVI.hu 2024d). Pártszervezeti szempontból mindenképpen előrelépésnek tekinthetjük, hogy az MKKP képes volt vármegyei listát állítani Fejér vármegyében, habár több vármegyében nem is próbálkozott ezzel. Sikernek tekinthető, hogy végül két mandátumot gyűjtött be a Fejér vármegyei listán. Az elemzés szempontjából azért tartjuk kifejezetten érdekesnek a vármegyei listás szavazati eloszlást, mert ebben nem szerepelnek a megyei jogú városok, így MKKP-ról egy komplexebb képet kaphatunk szavazati eloszlást illetően, mivel a nagyvárosi MKKP-szavazatok felülreprezentáltsága nem torzítja az eredményeket. Emellett Fejér megye elemzési szempontból kifejezetten izgalmas térségnek tekinthető, mivel rendkívül komplex megyéről beszélhetünk. Egyszerre vannak jelen urbánus és rurális térségek, inkább mezőgazdasági területek és ipari központok, gazdag és szegényebb részek, illetve Budapest mint vonzáskörzeti központ is megjelenik a vármegye életében (Bódi 2003). Ebből következően egy rendkívül heterogén vármegyéről beszélhetünk, amelynek területi eltérései a választói viselkedést is befolyásolják. Az elemzés így egy árnyaltabb képet nyújt a nem nagyvárosi térségek MKKP-szavazóiról.

A kutatás alapvetően a választási eredmények területi eloszlására fókuszált, fő célja az volt, hogy az MKKP szavazati eloszlásának vizsgálatával jobban megismerjük a párt választóit. Ehhez a Fejér vármegyei önkormányzati választás listás eredményeit elemeztük. A választás több okból esett Fejér vármegyére. Egyrészt ez volt az egyetlen vármegye, ahol az MKKP listát tudott állítani. Az elemzés szempontjában állhatna a fővárosi lista is, de sokkal hasznosabbnak tartottuk nem a fővárosi eredményeket megvizsgálni, mivel az MKKP nagyvárosi eredményeiről és felülreprezentáltságáról már több kutatás készült (Farkas 2018; Oross, Farkas, Papp 2018; Szegedi 2021). Mivel az MKKP először 2024-ben indult az önkormányzati választásokon egy vármegyei listán, ez ideális lehetőséget kínál az MKKP nem fővárosi, illetve nem nagyvárosi eredményeinek vizsgálatára. Emellett Fejér

vármegye egy viszonylag heterogén megye, s ennek következtében az egyes térségeiben élők társadalmi státusza sok tekintetben eltérő, így a szavazatok különbségeit vizsgálhatjuk lakosságszám és gazdasági helyzet alapján is. A vármegye egyes járásait és településeit emellett a pártpreferenciák szerint markáns bal-jobboldali tagolódás jellemzi. Kutatásunk fő célja az volt, hogy feltárjuk ezeket a különbségeket és új ismereteket szerezzünk az MKKP nem nagyvárosi szavazóiról. Az elemzés alapvetően leíró jellegű, és arra próbál választ találni, hogy az MKKP mely területeken ért el jobb vagy rosszabb eredményt, s mi állhat a területi különbségek hátterében. A kutatásnak nem volt célja a vármegyei és az EP-választások eredményeinek összehasonlítása, mivel a két választást csak erős megkötésekkel lehet összevetni, s mert a 2024-es EP-választáson a második helyezett Tisza Párt nem indult az önkormányzati voksoláson. Ebből fakadón a két választás eredményeinek összehasonlítása során a Tisza Párthoz viszonyított változások lennének a hangsúlyosak. A tanulmány kérdései a következők: (1) *Van-e területi különbségek az MKKP szavazótáborának Fejér vármegyei eloszlásában?* (2) *Milyen tényezők határozták meg az MKKP szavazóbázisának területi eloszlását Fejér vármegyében?*

A statisztikai elemzést SPSS-programmal, míg a térképdiaagramok ábrázolását QGIS-programmal végeztük el. Előzetes feltételezéseink alapján az MKKP jobban szerepelt a városias, magasabb gazdasági potenciállal rendelkező területeken és a budapesti agglomerációban, illetve azokon a helyeken, ahol ugyan a baloldali szavazók hagyományosan felülreprezentáltak, de a hagyományos baloldali ellenzéki pártok beágyazottsága gyengébb.

A tanulmány első nagyobb, elméleti egységében a választói magatartás, az anti-establishment pártok és a másodlagos választások jelenségét járjuk körül. Ezt követően bemutatjuk Fejér vármegye gazdasági, társadalmi, politikai jellemzőit, illetve az MKKP-t mint politikai szervezetet. A második nagyobb egység az MKKP választási eredményeit elemzi.

Elméleti keretek

A választói magatartás földrajzi megközelítései

A választói magatartás vizsgálatával foglalkozó tudományterület elsődleges tézise, hogy a választók tudatosan, valamilyen befolyás hatására hoznak döntéseket (Miller 1992). A szakirodalom a mikro- (Lazarsfeld, Berelson, Gaudet 1944) és makroszociológiai (Lipset, Rokkan 1967) elméletektől a pszichológiai (Campbell et al., 1960) megközelítésekig széles spektrumon foglalkozik a témakörrel. Jelen írásunkban a területi korlátok miatt ezek részletezéséről le kell mondanunk, és a választói viselkedés térbeliségét tárgyaljuk részletesebben. A választási földrajz 20. századi fejlődése azokban az országokban ment végbe, amelyekben a választ-

tóknak tényleges döntési lehetőségei voltak, azaz Nyugat-Európában és Észak-Amerikában (Hajdú 1992). Magyarországon viszonylag korán megjelenik ez a tudományterület (Hajdú 2017), amely azonban a sajátos történelmi változások következtében a 20. században marginalizálódott, és újabb előtérbe kerülése csak az 1990-es első szabad választások után következett be (Bódi, Bódi 2011). A kortárs nyugati választásiföldrajz-kutatások mára eltolódtak a társadalomtudományok felé, elsősorban a szociológia és a politológia módszereit alkalmazzák (Weaver 2014), és a földrajzi elemzésen túl az egyes térségek társadalmi, gazdasági komplexitásával is foglalkoznak (Vida, Kovalcsik 2018). Ennek ellenére egyes szerzők szerint éppen a földrajztudomány eszköztára kínálja azt a stabilitást, amely a társadalomtudományi megközelítés mellett a tudományterület fókuszát, specifikációját adja (Gimpel, Reeves 2022). A kutatások nagy része (Iglesias-Pascual, Benasse, Paloma 2022; Rossett, Kurella 2020; Stier 2022) alapvetően ma is abból a megállapításból indul ki, hogy léteznek területi különbségek (sűrűbben és kevésbé lakott területek, infrastrukturális lefedettség, gazdasági egyenlőtlenségek stb. mentén), amelyek hatással vannak a választási döntésekre.

Magyarország vonatkozásában több tanulmány foglalkozik a megváltozott választási rendszerrel és annak következményeivel (Kovács, Vida 2015; Vida 2016, 2020; Vida, Vida, Kovács 2017; Vida, Kovalcsik, 2018; Kovalcsik, Bódi 2023; Bálint et al. 2014), más kutatások a választói részvételt vizsgálták területi vetületben (Hegedüs 2007; Bódi, Bódi 2011), vagy az egyes pártokra helyezték a hangsúlyt (Bertus 2016). A nemzetközi trendekhez hasonlóan azonban a legtöbb kutatás a választási eredményeket és azok eltéréseit vizsgálta területi dimenzióban, azaz arra kereste a választ, hogy az egyes településeknek, térségeknek mely sajátosságaival magyarázható a választási eredmények különbsége (Vida 2014; Vasárus, Vida 2014; Kovács 1991, 2000; Jankó, Komornoki 2008; Szabó, Tátrai 2011).

Anti-establishment pártok és a másodlagos választások

Ahogy általában a viccpártokat, úgy az MKKP-t is az anti-establishment pártok közé sorolhatjuk (Glied, Szegedi 2024). A korai értelmezések szerint az anti-establishment pártokat a pártellenesség (Schneider 1984), a kiábrándulás a politikai elitből, valamint a demokratikus intézményrendszerrel való szembefordulás (Huntington 1991) jellemzi. Andreas Schedler (1996) értelmezése már közelít a fogalom mai jelentéséhez; szerinte e pártok nem nevezhetők antidemokratikusnak, és nem is csupán a hivatalban lévő politikusok leváltására törekednek. Ezek a pártok ma leginkább a teljes establishmenttel szemben határozzák meg magukat; a fő politikai törésvonalat nem a kormány-ellenzék dichotómia mentén (Luhmann 1989), hanem az establishment és a választók („nép”) között húzzák meg, illetve egy új, nem a hagyományos közbeszéd policy-kérdéseit igyekeznek tematizálni (Abedi 2002). Az anti-establishment pártok nemcsak a hagyományos baljobb, kormány-ellenzék horizontális megosztottságban értelmezik a politikai va-

lóságot, hanem sokkal inkább a vertikális establishment és anti-establishment megosztottság mentén.

Az anti-establishment pártok általában jobban szerepelnek a másodlagos választásokon (Jankowski, Juen, Tepe 2022). Másodlagosnak tekinthetünk minden nem nemzeti parlamenti választást (Reif, Schmitt 1980), amelyeknek (elsősorban helyi és szupranacionális szinten) legjellemzőbb tulajdonsága az alacsonyabb részvétel (Leininger, Rudolph, Zittlau 2018). Ezt a jelenséget a racionális választás modellje azzal magyarázza, hogy a választók nem várnak annyi hasznot ezekről a választásoktól, mint a nemzeti szintűektől (Kouba, Novák, Strnad 2020). Különböző empirikus kutatások szerint a választóköri méretének (Frandsen 2002), a helyi gazdaságnak (Hajnal, Lewis 2003), de még a választás napjának (Marschall, Lappei 2018) is hatása van a választási részvételre. Mások szerint az alacsonyabb részvétel oka, hogy a helyi választások egyszerűen csak nem érdekesek a választóknak (Rallings, Trasher 2007). Ha az alacsonyabb részvétel okának értelmezésében nincs is konszenzus a kutatók között, abban egyetértés mutatkozik, hogy az anti-establishment pártok³ jobban szerepelnek a másodlagos választásokon. Ilyenkor ugyanis azt láthatjuk, hogy a választásokat nem csupán a helyi ügyek dominálják, de a választók az egész politikai establishmentről is véleményt mondanak (Reif 1984). Ennek hátterében az állhat, hogy mivel a másodlagos választások következménye nem tűnik a választók számára annyira fontosnak, könnyebben szavaznak a nem mainstream pártokra (Marsh, Mikhasylov, 2010). Egy másik értelmezés szerint a kisebb pártok kompaktabb, könnyebben mobilizálható szavazótáborra az alacsonyabb részvétel miatt nagyobb arányú szavazatokat hozhat, mint a nemzeti választásokon (Willermain 2014). Empirikus kutatások bizonyították továbbá, hogy minél diverzebb egy terület, annál jobban teljesítenek a kisebb és anti-establishment pártok (Paulis, François 2019). Könnyen adná magát a lehetőség, hogy helyi és európai parlamenti választásokat összehasonlítsunk, az EP-választásokat azonban a szakirodalom önálló kategóriaként értelmezi és elsődleges szupranacionális választásnak nevezi (Willermain 2014).

Jelen tanulmány a vármegyei választásorka fókuszál, amely illeszkedik a másodlagos választások hagyományos kategóriájába. A vármegyei közgyűlés tagjainak választása alapvetően egyszerű pártlistás rendszerben történik, ahol a vármegye egy választókerületet képez, melynek ugyanakkor a vármegyei jogú városok nem részei. A képviselők számát a vármegye lakossága alapján számolják ki (ebbe azonban beletartoznak a vármegyei jogú városok is). Azok a szervezetek állíthatnak vármegyei listát, amelyek a választókerületi választópolgárok 0,5 százalékának ajánlását megszerzik. A mandátumokat a szavazatok arányában osztják ki d'Hondt rendszerben. Az öt százalékos el nem érő szervezetek nem részesülnek mandátumkiosztásban. A vármegyei közgyűlés elnökét a testület tagjai választják (Gáva, Jackli 2019). Fejér vármegyeében a 2024-es választásokon 20 vármegyei képviselőt választottak meg, akik közül 11 a Fidesz-KDNP, három a Mi Hazánk, kettő-kettő az MKKP és a DK, egy-egy pedig a Válasz FCF és a Momentum listájáról jutott be a közgyűlésbe (NVI.hu 2024e).

Fejér vármegye gazdasági, társadalmi, politikai jellemzői

Fejér vármegye földrajzilag igen sokszínű, északi része a Dunántúli-középhegységhez kapcsolódik: a Bakony keleti nyúlványai, a Bicskei-dombság mellett a Vértessalja vonulatai nyúlnak át a vármegyébe. Emellett a vármegye déli részein az Alföld Dunántúlra átnyúló részéhez tartozik a Mezőföldhöz, a két tájegységet a Velencei-tó és a Velencei-hegység választja el egymástól (Mezősi 2011).

Településszerkezet

A vármegye két városi központja Székesfehérvár és Dunaújváros, amelyek különböző urbanizációs tengelyen helyezkednek el. Dunaújváros a Budapest-Érd-Ercsi-Százhalombatta tengelyhez tartozik, amely folytatódik a Duna mentén, míg Székesfehérvár a Budapest-Gárdony vonalon fekszik, amely két irányban tovább halad a Balaton északi és déli partján (Baráth, Molnár, Szépvölgyi 2001a). Székesfehérvár az Árpád-kor óta közlekedési csomópont szerepét töltötte be, és itt találhatók a tradicionális vármegye központi funkciói. Dunaújváros, az egykori szocialista iparváros az államszocializmus erőltetett iparosítási időszakában vált meghatározó várossá, előtte (korábbi nevén Dunapentele) lényegében nem emelkedett ki a környező falvak közül (Csurgai Horváth 2010). A városok és vonzaskörzetük mellett további négy térséggel egészíthetjük ki a vármegye térképét. A vármegye északkeleti része, Bicske és környéke, illetve a Martonvásári járás jószereivel Budapest agglomerációjának (Csurgó 2013), illetve vonzaskörzetének (Keserű 2012) tekinthető, ahol Budapest hatása jóval erősebb, mint a vármegyei városoké. Amíg azonban Mór és Dunaújváros csak a közvetlen környezetükben játszanak központi szerepet, addig Székesfehérvár az egész vármegye vonzaskörzeti központjának tekinthető (Sütő 2008). Mór vonzaskörzeti hatása leginkább a borvidéki státuszából adódik (Csizmady et al. 2021). A mezőföldi térség településszerkezeti és gazdasági szempontból is különbözik a vármegye többi részétől. Míg Enying és Sárbogárd környéke kis- és közepes méretű, hagyományos agrárfalvakból áll, addig a vármegye középső részén vegyes gazdasági és foglalkozási szerkezetű nagy falvakkal találkozhatunk (Molnár 2010). Elkülöníthetjük továbbá a Velencei-tó üdülőtelepüléseit, amelyek a vármegyén belül is magas bevándorlási potenciállal rendelkeznek: az üdülőövezet 2011-2021 között 10% fölötti népességnövekedést könyvelhetett el (Tagai 2021, 16.). A térség gazdasága elsősorban a turizmusra épül, idegenforgalmát azonban nem a turisták határozzák meg, hanem a „hétvégizők”, akik saját ingatlannal rendelkeznek a Velencei-tó körüli településeken, lakhelyük (és/vagy munkahelyük) azonban a fővárosban van (Wirth 2016). A demográfiai folyamatok következtében a Velencei-tó térségében élők összetétele valamelyest átalakult az utóbbi időben, s noha a Gárdonyi járás nem tartozik Budapest agglomerációjához, ahhoz sok tekintetben hasonló képet mutat (Wirth 2017).

Gazdasági jellemzők

A rendszerváltás után Fejér vármegye szocialista iparvárosaiban (Baráth, Molnár, Szépvölgyi 2001b), ahogy az egész vármegyében, megindult a gazdasági szerkezetváltás. A vármegyében a posztindusztriális gazdaság kialakulása nem volt olyan sokkhatású folyamat, mint az ország más területein. Az aktív foglalkoztatottak számának csökkenése a vármegyében 1985 és 1995 között végig az országos átlag maradt, az ipari és mezőgazdasági dolgozók számának csökkenése pedig arányban állt a tercier szektor bővülésével (Máthé 1997). Ennek következtében a térség jóval kisebb megrázkódtatással élte át a rendszerváltást, emellett gazdasági potenciálját is megőrizte. A külföldi működőtőke megjelenése azonban Fejér vármegyében is felemás eredménnyel járt. A vármegye és a nagyobb városok gazdaságában ugyan meghatározóvá váltak transz- és multinacionális cégek, ezek sok esetben nem organikusan illeszkedtek be a megye gazdasági és társadalmi életébe (Szirmai et al. 2003). Általánosságban elmondhatjuk, hogy a vármegyében mind az ipari termelés, mind a mezőgazdasági termelés országos átlag feletti; 2012-ben például az egy főre eső GDP-t illetően a negyedik helyen állt Budapest, Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megyék után (Baunok et al. 2014). A vármegye több gazdasági-társadalmi kategóriában, mint a városok reziliencia-képességében (Szép, Nagy, Tóth 2021) vagy társadalmi innovációs komplex indexében (Veresné Somosi, Tóth, Varga 2023a) is jól szerepel, de a Covid-19 okozta komplex válságból is hamarabb és kisebb megrázkódtatással épült fel (KSH 2023). Fejér emellett azon vármegyék közé tartozik, amelyek migrációs egyenlege pozitív, lakossága növekszik (Freid, Holka 2011), a betelepülők az utóbbi években Budapest és Pest vármegye felől érkeznek (KSH 2023). A vármegye említett hat térsége mégsem mutat egységes képet, még ha Fejér gazdasági-társadalmi potenciálja más vármegyékkel összevetve kisebb relatív szórást is mutatott (Major, Nemes Nagy 1999). Több adat (például TGE/fő⁴ vagy vásárlóerő/fő) alapján Dunaújváros és Székesfehérvár agglomerációi mint központi szereplők kiemelkednek a vármegyében, emellett a Velencei-tó környéke, a vármegye Budapest agglomerációjába tartozó területek és Mór környéke ugyan lemaradva, de az első három-négy fejlettségi decilisbe tartoznak (Pénzes 2019). Ezzel szemben a déli járások gazdasági fejlettség szempontjából jóval közelebb állnak északnyugat Tolna vármegyéhez, mint Fejér vármegyéhez (Veresné Somosi, Tóth, Varga 2023b, 452- 454.). Emellett számos más mutató szerint (például ezer lakosra jutó halálozás, ezer lakosra jutó belföldi vándorlás, álláskereső aránya 15-64 éves állandó népességből, ezer lakosra jutó működő vállalkozás, ezer lakosra jutó internet előfizetés száma) a megye két déli járása negatív irányban tér el a vármegye más részeitől (Baunok et al. 2016). Az Enyingi járást fejlesztendő, míg a Sárbogárdi járást komplex programmal fejlesztendő járásnak minősítették, mivel jelentős részüket „leszakadással veszélyeztetett települések” alkotják (Csité et al. 2023, 34.). Mindez természetesen az általános well-being⁵ érzésére is hatást gyakorol, amely általános-

ságban magasabb Fejér vármegyében az országos átlagnál. E tekintetben is kiemelkedik Székesfehérvár, amelyet nem sokkal lemaradva, de az országos átlag felett követ Bicske és Mór; Dunaújváros ellenben már ezen járások mögé szorul, de a well-being értéke az országos átlag közelében helyezkedik el. A vármegye két déli járása azonban jelentősen elmarad az országos átlagtól és még inkább a vármegye más járásaitól (Nagy, Koós 2014).

Politikai orientáció

A gazdasági-társadalmi különbségek mellett a vármegye lakosságának politikai orientációja sem egységes, 1990 és 2010 között azt láthatjuk, hogy egyes területek inkább baloldalinak, míg mások inkább jobboldalinak mondhatók. Az előző választási rendszerben Fejér megyét hét országgyűlési egyéni választókerület (továbbiakban: OEVK) osztották. Stabílan baloldalinak tekinthettük a gárdonyi kerületet, amely elsősorban Dunaújváros agglomerációjából és a Velencei-tó környékéből állt, illetve ebbe a kategóriába sorolhatjuk Dunaújvárost mint önálló OEVK-t. Ezzel szemben stabil jobboldali orientációjuként kezelhetjük a Bicske, Mór, Sárbogárd központú OEVK-kat (bár Sárbogárd esetében meg kell említenünk, hogy alacsonyabb volt a politikai kultúra (Bódi, Bódi 2011), mint a megye többi részén, amely önmagában nemcsak az alacsonyabb választási részvételt jelenti, hanem a helyi ügyekből való kivonulást is, kvázi teljes politikai passzivitást). Instabil körzetnek (mert szinte minden választással más párt képviselője került a parlamentbe) tekinthetjük Székesfehérvárt, ahol ekkor még két külön választókerület volt (Benkő 2011). Az új választójogi törvény a megyei EVK-kat is átrajzolta: Székesfehérvár továbbra is két körzet maradt, de az 1. OEVK tisztán székesfehérvári körzeteket foglal magába, míg 2. OEVK már több kistépelülést is Székesfehérvár egyes részei mellett (de ide tartozik Mór vagy Polgárdi is), a dunaújvárosi OEVK pedig túllépett a település közigazgatási határain, illetve létrejött két jóval nagyobb OEVK Sárbogárd központtal, amely a megye déli, rurálisabb területeit foglalja magába, valamint Bicske központtal, amely lényegében a budapesti agglomerációhoz tartozó területek foglalja magába (Vida, Kovács 2017; Tóka 2014). Az OEVK-k rendszere másodlagos jelentőségű a kutatás szempontjából, azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy vannak a megyének tradicionálisan jobboldali, illetve baloldali területei, míg a megye déli területeinek számos települése a hiperpasszív kategóriába tartozik (Bódi, Bódi 2011). A 2010-es baloldali összeomlás (Enyedi, Benoit 2011), illetve a 2012-es választójogi változtatások következtében az addig billegő körzetek inkább fideszes körzetekké váltak, az addig is jobboldali körzeteket pedig még erősebben dominálja a Fidesz-KDNP. A 2014-es választásokon minden OEVK-t a Fidesz nyert, 2018-ban viszont a Jobbik jelöltje képes volt elhódítani a dunaújvárosi OEVK-t. Ahogy a választásokon fokozatosan kialakult a Fidesz – nem Fidesz dichotómia, a baloldali területek nem váltak jobboldalivá, de csupán a Jobbik volt képes megszólítani a szavazókat, ami országos tendencia volt a 2010-es években (Tóth, Török 2015).

A Magyar Kétfarkú Kutya Párt

Az MKKP 2006-ban kezdte meg működését, kezdetben street art-mozgalomként, amely társadalomkritikus üzeneteivel vált ismertté Szegeden (Bucs 2011). Először 2010-ben, az önkormányzati voksoláson indultak néhány budapesti kerületben, de nem sikerült összegyűjteniük a megfelelő számú kopogtatócédulát. 2014-től működnek pártként, ebben az évben azonban nem tudtak elindulni a választásokon, hiszen a pártként való bejegyzéshez szükséges bírósági ellenjegyzést nem kapták meg, mivel nevüket „félrevezetőnek” minősítette a bíróság. A fellebbezés után azonban a Kúria jóváhagyta a párt működését (Oross, Farkas, Papp 2018). A párt országos ismertségét 2015-ben érte el. Ebben az évben a kormányzat migrációellenes plakátkampányt indított, amelyre válaszul az MKKP közadakozásból ellenplakátkampányt indított. A 2018-as választásokon 1,79 százalékot értek el, amivel nem sikerült átlépniük az ötszázalékos parlamenti küszöböt (NVI.hu 2019). A 2019-es önkormányzati választásokon azonban képviselői helyeket szereztek több budapesti kerületben is, illetve egy kerületben alpolgármesteri pozíciót kaptak. A 2022-es országgyűlési választásokon ismét nem sikerült elérniük az ötszázalékos küszöböt, de szavazóbázisuk nagyban bővült, ennek jele, hogy 3,27 százalékos eredményt értek el (NVI.hu 2022).

Az MKKP több plakátkampányt is indított a kormány narratívájával szemben: 2015-ben, az első migrációellenes kormánykampány idején 33 millió forintot gyűjtöttek közadakozásból egy ellennarratíva megfogalmazására. A plakátok ugyanazt a képi jellegzetességeket mutatták, mint a kormány plakátjai, csak a szöveg volt más: „sorry about our prime minister”, vagy „Ha Magyarország miniszterelnöke vagy, be kell tartanod a törvényeinket!” (Nagy 2016, 121.). Utcai kampányaikban továbbra is hasonló eszközöket vetnek be. A 2022-es parlamenti választáson fő kampányüzenetük a „több állatot a parlamentbe” volt (Szegedi 2022).

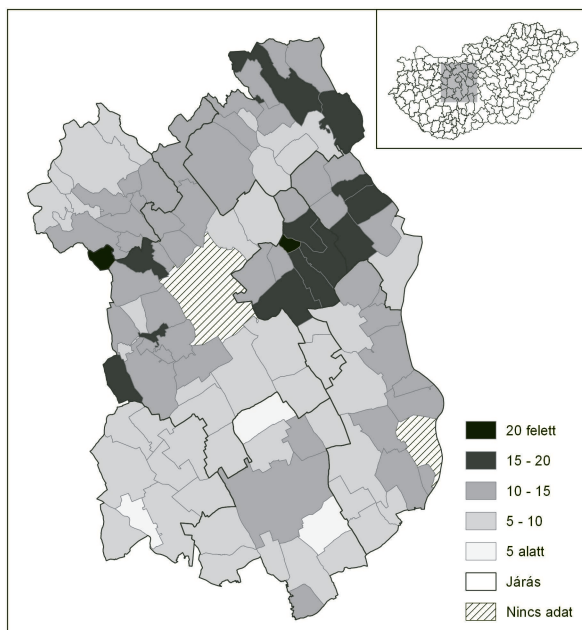
Fejér vármegyei választási eredmények

A Fejér vármegyei közgyűlési választást toronymagasán a Fidesz-KDNP nyerte. Az eredményekből látszik, hogy a Fidesz támogatottsága a vármegye nem megyei jogú városaiban magabiztos, de a többi vármegyével összevetve országosan nem kiemelkedő. A vármegyei listás szavazatok 52,27 százalékát kapta a Fidesz, ez nominális értéken 67 252 voksot jelentett, amivel a húszból 11 mandátumot szerzett meg a párt, vagyis abszolút többséggel rendelkezik a közgyűlésben. A többi párt jócskán lemaradva a Fidesz mögött végzett. Második helyen a Mi Hazánk Mozgalom végzett 13,59 százalékos (17 485 voks) eredménnyel, harmadik lett az MKKP 11,60 százaléknyi (14 926) szavazattal. Ennél rosszabb eredményt ért el a DK (10,17%, 13 088 szavazat) és a Momentum (6,76%, 8 692 szavazat), illetve a helyi civil szervezet, amely csak Fejér vármegyében indult, a Válasz FCF (5,61%,

7 221 voks). Ez az eredmény a Mi Hazánk Mozgalomnak három, az MKKP-nak és DK-nak két-két, a Momentumnak és a Válasz FCF-nek egy-egy mandátumot jelentett (NVI 2024e). A közgyűlési és az európai parlamenti választás vármegyei listáján leadott szavazatok érdekes eredményeket mutatnak (Dunaújvárossal és Székesfehérvárral együtt). Az EP-választáson a Mi Hazánk Mozgalom 6,17% százalékkal kevesebb szavazatot kapott, az MKKP pedig 7,77 százalékkal ért el rosszabb eredményt az EP-listán, mint a vármegyei közgyűlési listán (NVI 2024f). A két listát ugyan nehéz összehasonlítani, hiszen eltér a részvételi számokban, az induló pártok számában, a választás jelentőségében, és tekintettel arra, hogy a két megyei jogú város is ugyanerre a listára szavaz. A legnagyobb különbség két választás között mégis a Tisza Párt indulása volt az EP-listán, miközben a párt a megyei önkormányzati választásokon nem vett részt. A Tisza Párt megjelenése leginkább a két protest vagy anti-establishment pártot sújtotta. Ezzel magyarázható az MKKP és a Mi Hazánk szavazati arányaiban lévő különbség (ahogy a többi párté is, csak mások nem veszítettek ilyen mértékben).

Ha az MKKP-ra leadott szavazatok arányát a megyében települési szinten vizsgáljuk (1. ábra), azt láthatjuk, hogy az MKKP jóval a vármegyei átlaga felett teljesített a vármegye keleti budapesti agglomerációjába eső területeken, illetve a Velencei-tó üdülvözetében. Néhány példát említve: Nadap (20,94%), Martonvásár (19,11%), Bicske (17,84%), Tordas (17,74%).

1. ábra: Az MKKP Fejér vármegyei listás választási eredményeik települési szintű eloszlása (%)
Settlement-level distribution of the MKKP's county assembly list vote share (%)

Forrás: az NVI adatai alapján a szerzők szerkesztése

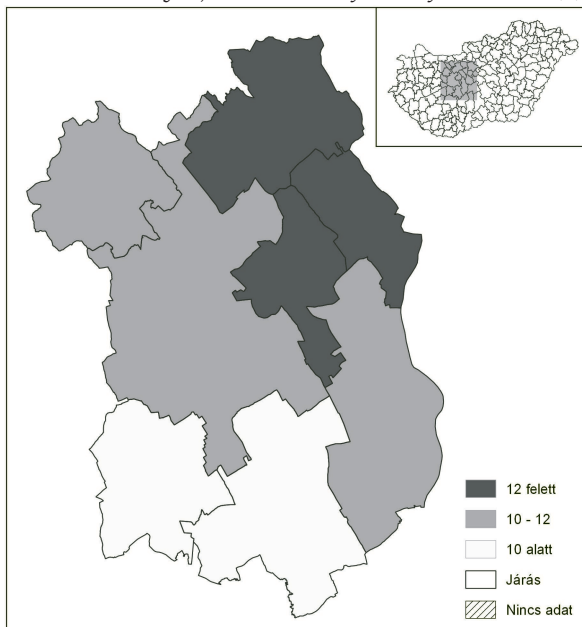
Ugyanakkor jócskán a vármegyei átlag alatt teljesített a vármegye déli településein. Néhány példa: Alap (4,47%), Sárkeresztúr (4,85%) Mezőkomárom (4,9%), Igar (5,59%), Cece (6,1%). Látható, hogy a vármegye településein az MKKP-ra leadott szavazatok arányának szórása 3,77; de az adatok ferdesége 0,79, azaz erősen pozitív irányban aszimmetrikus. Emellett azt is láthatjuk, hogy a szavazatok arányának megoszlása nem függ össze szorosan a lakosság nagyságával, azaz az MKKP nem csupán városias terekben ért el magas eredményeket, bár a lakosság nagysága (Belügyminisztérium 2024) és a leadott szavazatok aránya (NVI 2024e) 0,17-es korrelációt mutat, amely messze nem szignifikáns. Emellett kiemelendő a Székesfehérvár két elővárosának tekinthető Úrhida és Iszkaszentgyörgy. Úrhidán az MKKP 18,7 százalékot, míg Iszkaszentgyörgyön 18,03 százalékot szerzett.

Ha járási szinten vizsgáljuk az adatokat (2. ábra), láthatjuk, hogy az MKKP a legjobb eredményeit a budapesti agglomerációhoz tartozó Bicskei és Martonvásári járásban, illetve a Gárdonyi járásban érte el, utóbbihoz tartoznak a Velencei-tó üdülőtelepülései is. Azonban a járásokon belül is nagy eltérések lehetnek. A Bicskei járás keleti településein jobb eredményt ért el az MKKP, míg több nyugati településen még a megyei átlagot sem sikerült elérniük. A járásban a legalacsonyabb arányú szavazatot Alcsútdobozon (7,45%), Vértesacsán (8,49%), Bodmérén (8,7%) és Tabajdon (9,98%) kapta az MKKP, szemben a járási átlaggal, amely 12,26%⁶ volt. Ugyanakkor eredményük több településen is jóval meghaladta a járási átlagot: Bicskén (17,83%), Etyeken (16,61) és Újbarokon (15,67%). Tehát a Budapest vonzáskörzetéhez tartozó településeken a párt jobban szerepelt. Hasonló eredményt láthatunk a Martonvásári járásban is, ahol az átlagos szavazatarányuk 13,96%⁷ volt. A legjobb eredményét Martonvásáron (19,11) és Tordason (17,74) érte el az MKKP, a két Pest vármegyével szomszédos településen, míg legrosszabb eredményét Ercsin (8,58%), a járás legdélibb településén könyvelhette el.

Ennél is megosztottabb volt a Gárdonyi járás, ahol éles különbség alakult ki az üdülőtelepülések, mint Gárdony, Pákozd, Pázmánd, Velence, Sukoró, Kápolnásnyék és Nadap (Nagy-Szijjártó, Szalmáné Csete 2023), illetve a turisztikailag nem jelentős települések, így Szabadegyháza, Vereb, Zichyújfalu között. Az MKKP eredménye a turisztikai övezethez tartozó települések mindegyikében meghaladta a megyei átlagot (14,95%), míg Zichyújfaluban (9,64%) és Szabadegyházán (9,73%) még a 10 százalékos eredményt sem érte el. A járásokat tekintve az MKKP a Gárdonyi járásban teljesített a legjobban.

A járási szintű adatokból az is kitűnik, hogy a Dunaújvárosi (10,62%) és a Székesfehérvári járás (11,59%) között nincs érdemi eltérés, azaz a megyét jellemző bal-jobb törésvonal, az előzetes feltételezésekkel ellentétben, nem játszott szerepet az MKKP eredményeiben. Annak fényében pedig, hogy a párt a Székesfehérvári járásban még jobban is teljesített, arra következtethetünk, hogy az MKKP rosszabbul szerepelt ott, ahol a hagyományos baloldálnak erősebb bázisai és koherensebb szavazótáborai vannak.

2. ábra: Az MKKP Fejér vármegyei listás választási eredményeik járási szintű átlaga (%)
District-level averages of the MKKP's county assembly list vote share (%)

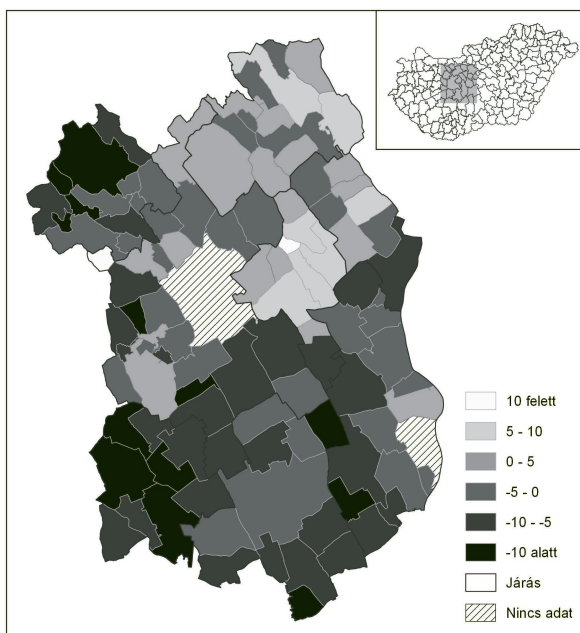
Forrás: az NVI adatai alapján a szerzők szerkesztése

Legrosszabb eredményeit a MKKP az Enyingi és a Sárbogárdi járásban érte el, nagyságrenddel a megyei átlag alatti szavazataránnyal. Az Enyingi járásban 7,39% átlagos eredménnyel zártak, és egyetlen településen sem nyújtottak kiugró eredményt; a járás eredményeinek szórása 1,38 volt. A Sárbogárdi járásban ennél rosszabb, 7,32 százalékos eredménnyel végeztek, és ugyan a járásszékhelyen sikerült a vármegyei átlagot felülmúlni, másutt a legrosszabb, több településen is 5% alatti eredményt értek csak el.

A vármegye listáját minden településen a Fidesz-KDNP szövetség nyerte, így verseny lényegében az MKKP, a Mi Hazánk Mozgalom és a Demokratikus Koalíció között zajlott. Ha az MKKP eredményeit a két másik pártéval összevetve elemezzük (3. és 4. ábra), az MKKP ott teljesített a legjobban, ahol a mindkét pártot felül tudta múlni. Az MKKP a DK-val szemben a Dunaújvárosi járásban végzett rosszabbul, de az Enyingi és a Sárbogárdi járás legtöbb településén is alulmaradt. A vármegyében tehát az MKKP és a DK szavazatarányaiban egy észak-déli törést láthatunk: a déli területeken a DK, míg az északi részeken az MKKP teljesített jobban. Ezzel szemben a Mi Hazánkhoz viszonyított eredmények egy keleti-nyugati törést mutatnak. Mivel azonban a Mi Hazánk Mozgalom alapvetően jobban teljesített, a törés nem olyan látványos, mint a DK esetében. A Mi Hazánk Mozgalom a vármegye nyugati részein több településen is több mint tíz százalékponttal előzte meg az MKKP-t, de ezeken a nyugati részekén másutt is magasban az MKKP előtt végzett, leszámítva

Székesfehérvár néhány elővárosát. Ezzel szemben a keleti településeken, ahol ugyanígy több helyen nyert a Mi Hazánk Mozgalom, az eredmények jóval szorosabbak voltak, illetve a vármegye északnyugati térségében egyértelműen az MKKP múlta felül a Mi Hazánk Mozgalmat. Az MKKP tehát az alapvetően jobboldali, rurális területeken rosszabbul teljesített a Mi Hazánk Mozgalomnál, míg a DK-val szemben a hagyományosan baloldali területeken maradt alul, illetve mindkettőnél kevesebb szavazatot szerzett a gazdaságilag fejletlenebb, alacsonyabb politikai kultúrájú településeken. Az MKKP és a Mi Hazánk Mozgalom szavazói közötti átjárási lehetőségét ismerve (IDEA 2023) feltételezhető, a Mi Hazánk leginkább az anti-establishment szavazókat szívhatta el az MKKP elől, míg a DK inkább ideológiai alapon vonzotta magához a potenciális MKKP-szavazókat.

3. ábra: Az MKKP eredményeinek eltérése a Mi Hazánk Mozgalom eredményeitől (%p)
Deviation of the MKKP's vote share from that of the Our Homeland Movement (%p)

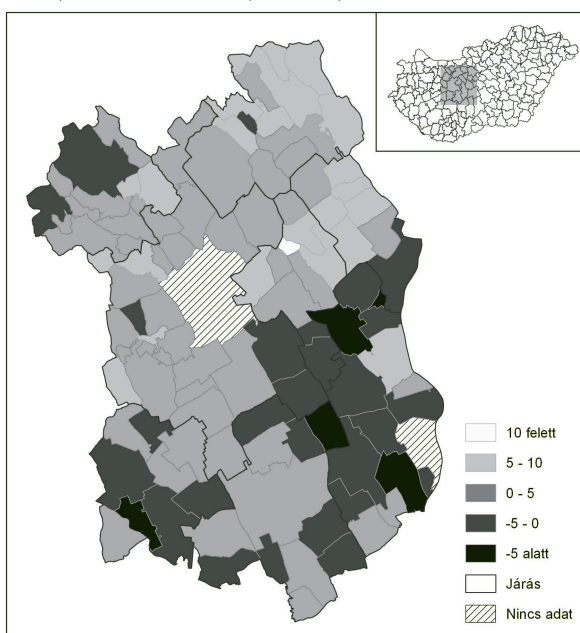

Forrás: az NVI adatai alapján a szerzők szerkesztése

Az MKKP a vármegye gazdaságilag fejlettebb, a Budapest agglomerációjához tartozó, illetve a Velencei-tó átalakuló társadalmi struktúrájú településein végzett jobban. Mindhárom járásban erősen érvényesül Budapest gazdasági, társadalmi befolyása. Ismeretes, hogy a főváros politikai attitűdjei eltérnek az ország többi részétől, és a posztmaterális értékek (Inglehart 1977, 1990, 2005, 2018; Inglehart, Welzel 2005) jóval erősebbek a Budapesten élők, illetve a felső- és a felső középosztályba tartozók körében (Szabó et al. 2021, 26.). Ennek fényében nem meglepő, hogy az MKKP azokon a területeken teljesített a legjobban, amelyek

baloldaliak, gazdaságilag fejlettebbek, magasabb a politikai kultúra és aktivitás szintje, valamint főváros hatására részben átalakultak a politikai attitűdök, és a klasszikus baloldali értékeket felváltották újbaldali, posztmateriális értékek. Emellett az MKKP szavazói egyrészt protest-, anti-establishment szavazatot adtak le, azaz hagyományos ellenzéki pártokat is a rendszer részének tekintették, így a DK nem volt számukra reális alternatíva. Az MKKP sikerességének térképe kiegészült azon területekkel, amelyeket nem kizárólagos jobboldali hagyományok, illetve újbaldali értékek jellemeznek, és ahol a Mi Hazánk Mozgalom nem képes széles tömegeket mozgósítani.

4. ábra: Az MKKP eredményeinek eltérése a DK eredményeitől (%p)
Deviation of the MKKP's vote share from that of the Democratic Coalition (DK) (%p)

Forrás: az NVI adatai alapján a szerzők szerkesztése

Következtetések

A kutatás az MKKP 2024-es önkormányzati vármegyei listás választásokon elért eredményének területi különbségeire kereste a választ. Fejér vármegye volt az egyetlen vármegye, ahol az MKKP vármegyei listát tudott állítani. A vármegye az elemzés szempontjából kifejezett előnyös, mivel többpólusú, járási és települési szinten politikai, társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt igen színes képet nyújt. Az MKKP eredményei a vármegyén belül jól elkülöníthetők gazdasági fejlettség vagy társadalmi összetétel, politikai orientációk alapján.

Összeségében az eredmények alapján azt láthatjuk, hogy az egyes térségek gazdasági ereje nagyban, ám nem kizárólagosan összefügg az MKKP-ra leadott szavazatokkal. Az MKKP-ra leadott szavazatok aránya átlagosan ugyanis nem a Székesfehérvári, hanem a Gárdonyi járásban volt a legkiemelkedőbb. A gazdasági okok tehát csak részben magyarázzák az MKKP-ra leadott szavazatok arányát, fontos az egyes települések, járások politikai orientációja is, részben a hagyományos bal-jobb tengely mentén. A Mi Hazánk Mozgalomnak és a Demokratikus Koalíciónak is gyengébben kellett szerepelnie ahhoz, hogy az MKKP jóval a vármegyei átlaga felett teljesítsen. Egyrészt a Mi Hazánk Mozgalomhoz hasonlóan elsősorban a protest- és anti-establishment attitűdű szavazókat szólították meg, másrészt a DK-hoz hasonlóan, főleg az urbánusabb, baloldali, liberális ellenzéki szavazókat tudták mozgósítani. Az eredményekhez az is nagyban hozzájárult, hogy a Tisza Párt nem indult vármegyei listás választásokon. Az EP-választás listás eredményei (Republikon 2024) alapján feltételezhető, hogy a Tisza Párt indulása jelentős mértékben megváltoztatta volna a vármegyei választási eredményeket. Az is látható, hogy az MKKP valós alternatívává vált a vármegyében, igaz, hogy a Fideszt nem tudta megközelíteni, de más ellenzéki pártokhoz mérten jobban vagy azokhoz hasonlóan szerepelt. Megelőzött két parlamenti pártot, a Demokratikus Koalíciót és a Momentum Mozgalmat is, illetve nem sokkal maradt le a Mi Hazánk Mozgalomtól. Az MKKP vármegyei eredményei alapján kijelenthető, hogy már nemcsak nagyvárosi terekben, hanem kisebb településeken is van szavazóbázisa. Megmarad azonban a kérdés, hogy ez a támogatottság valódi pártkötődést jelent-e, vagy a protest-érzéslet kifejeződése, illetve hogy az MKKP képes-e a Tisza Párt megjelenésével átalakuló pártrendszerbe újra integrálódni és az establishment-ellenes párt eddigi szerepkörét másra cserélni.

Jegyzetek

- 1 A második helyezett Fonti Krisztina (Fidesz) 11 944 vokssal végzett, a szavazatok 39,74 százalékát kapta.
- 2 De ebben a kettőben az MKKP-val szövetségben induló Momentum nyert.
- 3 Eltérő megközelítések nevezhetik kihívó pártoknak, új pártoknak, proteszt pártoknak stb., attól függően, milyen jellemzőikre akarják a hangsúlyt helyezni, de ezek a kategóriák valamilyen formában mind illeszkednek az anti-establishment pártok elméletébe.
- 4 Területi gazdasági erő: „településszinten elérhető helyi adók, személyi jövedelemadók és a regisztrált vállalkozások száma alapján osztjuk le a hivatalos, [...] GDP-adatokat kistérségi szintre, [...] a megyei GDP-adatok gazdasági aktivitási mutatószámok alapján történő kistérségi szintű felosztása” (Herczeg 2014, 21., 34.).
- 5 Az általános well-being index alapvetően az egyének mindennapos jóllétét méri 22 (rövidített formában hat) különböző szempont alapján (Grossi, Compare 2014). Michaelson és szerzőtársai szerint a „well-being úgy érthető, mint az emberek érzései és működése, mind személyes, mind társadalmi szinten, valamint az, hogyan értékeli egészében az életüket” (Michaelson, Mahony, Schifferes 2012, 6.).

- 6 A települési szavazatarányok azonban viszonylag nagy, 3,34-es szórást mutatnak, illetve a járás medián szavazati aránya csak 10,76%.
- 7 3,57-es szórás mellett, a járási szavazatarányok mediánja 13,88% volt.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnénk megköszönni Szabó Tamásnak és Hegedüs Márknak a térképek elkészítésében nyújtott segítségüket.

Irodalom

- Abedi, A. (2002): Challenges to established parties: The effects of party system features on the electoral fortunes of anti-political-establishment parties. *European Journal of Political Research*, 4., 551-583. <https://doi.org/10.1111/1475-6765t01-1-00022>
- Bálint L., Daróczy G., Bozsonyi K., Tóth G. (2014): A választói viselkedés térbeli modellje – empirikus kísérlet budapesti adatok alapján. *Tér és Társadalom*, 3., 32-49. <https://doi.org/10.17649/TET.28.3.2591>
- Baráth G., Molnár B., Szépvölgyi Á. (2001a): Területi egyenlőtlenségek a Közép-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*. 1., 111-129. <https://doi.org/10.17649/TET.15.1.790>
- Baráth G., Molnár B., Szépvölgyi Á. (2001b): A külföldi működőtőke szerepe a Közép-Dunántúl átalakuló gazdaságában. *Tér és Társadalom*, 2., 183-200. <https://doi.org/10.17649/TET.15.2.809>
- Baunok L., Berényi-Kardos Zs., Berkéné Molnár A., Bozsikné Vadai A., Csiszérné Palkó R., Domonkos Á., Fancsali J., Fejes L., Fiauschné Rákóczi E., Gerse J., Hidas Zs., Horváthné Takács I., Jaczkó V., Kovács A., Kramarics T., Kuroli B., Lanszkiné Magyar Cs., Nagyné Takács T., Németh T., Némethné Csehi T., Nyakacska M., Retz T., Rövid I., Sinkovics K., Szilágyi D., Takács B., Varsányi T., Vida J., Zavackiné Kompár E. (2016): *Tér-Kép 2015*. KSH, Budapest
- Baunok L., Cserta O., Domonkos Á., Mucsna Madar K., Fiauschné Rákóczi E., Lanszkiné Magyar Cs., Sinkovics K. (2013): *Fejér megye számokban*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Benkő P. (2011): *Magyarország politikai régiói*. Deák Bt., Budapest
- Bertus Z. (2016): A radikális jobboldal megjelenése a különböző településtípusokban. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2., 70-79.
- Bódi F. (2003): Parlamenti választás Fejér Megyében. In: Bóhm A., Gázsó F., Stumpf I., Szoboszlai Gy. (szerk.): *Parlamenti választások 2002*. MTA PTI-Századvég, Budapest, 352-367.
- Bódi F., Bódi M. (2011): Hol vannak a választók? *Politikatudományi Szemle*, 1., 51-74.
- Bucs B. (2011): Street art, kommunikáció és Szeged. *A Magyar Kétfarkú Kutya Párt tevékenységéről. Korunk*, 2., 8-21.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., Stokes, D.E. (1960): *The American Voter*. University of Chicago Press, Chicago
- Csíte A., Fazekas G., Remete Zs., Hajnalné Dr. Szecsődi Zs., Kígyóssy G., Németh T. (2023): *Fejér vármegye integrált területi program 2021-2027*. Hétfő Elemző Központ – Fejér Vármegye, Székesfehérvár
- Csizmady, A., Csurgó, B., Kerényi, Sz., Balázs, A., Kocsis, V., Palacki, B. (2021): Young Farmers' Perceptions of Sustainability in a Wine Region in Hungary. *Land*, 8., 815. <https://doi.org/10.3390/land10080815>
- Csurgai Horváth J. (2010): A közép-dunántúli régió története. In: Horváth Gy. (szerk.): *A Kárpát-medence régiói 12. Közép-Dunántúl*. MTA RKK, Dialóg Campus, Pécs-Budapest, 31-62.
- Csurgó B. (2013): „Vidéken lakni és vidéken élni” A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, Budapest

- Enyedi Zs., Benoit, K. (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In: Enyedi Zs., Szabó A., Tardos R. (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010.* Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 17-42.
- Farkas E. (2018): „Az ellenzék ellenzéke”. A Lehet Más a Politika, a Momentum, a Magyar Kétfarkú Kutya Párt és az Együtt szavazói a 2018-as választás idején. In: Böcskei B., Szabó A. (szerk.): *Várakozások és valóságok.* MTA TK PTI, Napvilág, Budapest, 223-240.
- Frandsen, A. G. (2002): Size and Electoral Participation in Local Elections. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 6., 853-869. <https://doi.org/10.1068/c0228>
- Freid M., Holka Gy. (2011): A társadalmi-gazdasági változások néhány vonása az elmúlt 20 évben (1989-2009). *Statisztikai Szemle*, 1., 20-49.
- Gáva K., Jackli T. (2019): *A helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásának lebonyolítása.* NKE, Budapest
- Gimpel J. G., Reeves A. (2022): Electoral Geography, Political Behavior and Public Opinion. In Thomas J. R. (eds.): *Handbook on Politics and Public Opinion.* Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 224-240.
- Glied, V., Szegedi, P. (2024): Dog tales: second-generation joke parties on the horizon. *Humor - International Journal of Humor Research*, 4., 489-512. <https://doi.org/10.1515/humor-2024-0021>
- Grossi, E., Compare, A. (2014): Psychological General Well-Being Index (PGWB). In: Michalos, A. C. (eds.): *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research.* Springer Science+Business Media, Dordrecht, 5152-5156.
- Hajdú Z. (1992): A választási földrajz Nyugat-Európában. *INFO-Társadalomtudomány*, 22., 71-76.
- Hajdú Z. (2017): Fodor Ferenc történeti-politikai földrajzi munkásságának kérdéséhez. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 1. 33-43.
- Hajnal, Z. L., Lewis, P. G. (2003): Municipal Institutions and Voter Turnout in Local Elections. *Urban Affairs Review*, 5., 645-668. <https://doi.org/10.1177/1078087403038005002>
- Hegedűs G. (2007): A választási aktivitás és az életminőség területi különbségeinek néhány összefüggése Szegeden. *Földrajzi Értesítő*, 1-2., 113-123.
- Herczeg B. (2014): Az iskolák közötti különbségek mértékének mélyebb vizsgálata. In: Oktatási Hivatal (szerk.): *Hatások és különbségek.* Oktatási Hivatal, Budapest, 13-87.
- Huntington, S. P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century.* University of Oklahoma Press, Norman-London
- IDEA (2023): *Mi Hazánk Mozgalom szavazói.* IDEA intézet, Budapest https://www.ideaintezet.hu/uploads/docs/37/mi-haza--nk-mozgalom_szavazo--ta--bor_2023_ma--rcius.pdf (Letöltés: 2024. 07. 05.)
- Iglesias-Pascual, R., Benassi, F., Paloma, V. (2022): A Spatial Approach to the Study of the Electoral Resurgence of the Extreme Right in Southern Spain. *Spatial Demography*, 1., 117-141. <https://doi.org/10.1007/s40980-022-00105-1>
- Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution.* Princeton University Press, Princeton
- Inglehart, R. (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society.* Princeton University Press, Princeton
- Inglehart, R. (2018): *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World.* Cambridge University Press, Cambridge
- Inglehart, R., Welzel, C., (2005): *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence.* Cambridge University Press, New York
- Jankó F., Komornoki M. (2008): Szuburbanizáció és választási földrajz: átalakuló pártválasztás Budapest térségében. *Tér és Társadalom*, 4. 115.-134. <https://doi.org/10.17649/TET.22.4.1202>
- Jankowski, M., Juen, C., Tepe, M. (2022): The impact of anti-establishment parties on the electoral success of independent local lists: Evidence from Germany. *Party Politics*, 1., 127-136. <https://doi.org/10.1177/1354068820965430>
- Keserű I. (2012): Bejárók és eljárók: A szuburbanizáció és az általános iskolások ingázásának összefüggései Budapest funkcionális várostérségében. *Tér és Társadalom*, 3., 114-131. <https://doi.org/10.17649/TET.26.3.2079>
- Kouba, K., Novák, J., Strnad, M., (2020): Explaining voter turnout in local elections: a global comparative perspective. *Contemporary Politics*, 1., 58-78. <https://doi.org/10.180/13569775.2020.1831764>

- Kovács Z. (1991): Az 1990. évi parlamenti választások politikai földrajzi tapasztalatai. *Földrajzi Értesítő*, 1-2., 55-80.
- Kovács Z. (2000): Voksok a térben. A magyar parlamenti választások földrajzi jellemzői. In: Böhm A., Gazsó F., Stumpf I., Szoboszlai Gy. (szerk.): *Parlamenti választások, 1998: Politikai szociológiai körkép*. Századvég Kiadó, MTA Politikai Tudományok Intézete Budapest, 100-115.
- Kovács, Z., Vida, Gy. (2015): Geography of the new electoral system and changing voting patterns in Hungary. *Acta Geobalcanica*, 2., 55-64. <https://doi.org/10.1859/AGB.2015.06>
- Kovalcsik, T., Bódi, M. (2023): Geographical Realignment of the Hungarian Voting Behaviour between 2014 and 2022. *Modern Geográfia*, 1., 59-77. <https://doi.org/10.15170/MG.2023.18.04>
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B. R., Gaudet, H. (1944): *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. Columbia University Press, New York
- Leininger, A., Rudolph, L., Zittlau, S. (2018): How to increase turnout in low-salience elections: Quasi-experimental evidence on the effect of concurrent second-order elections on political participation. *Political Science Research and Methods*, 3., 509-516. <https://doi.org/10.1017/psrm.2016.38>
- Lipset S., Rokkan, S. (1967): Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. In: Lipset, S., Rokkan, S. (ed.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. The Free Press, New York, 1-64.
- Luhmann, N. (1989): Theorie der Politischen Opposition. *Zeitschrift für Politik*, 1., 13-26.
- Major K., Nemes Nagy J. (1999): Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. *Statisztikai Szemle*, 6., 397-421.
- Marschall M., Lappie J. (2018): Place and participation in local elections. *Political Geography*, 64., 33-42. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2018.02.003>
- Marsh, M., Mikhaylov, S. (2010): European Parliament Elections and EU Governance. *Living Reviews in European Governance*, 5., 1-30.
- Máthé M. (1997): Északnyugat-Dunántúl gazdasági és ipari szerkezetének átalakulása. *Tér és Társadalom*, 1., 73-108. <https://doi.org/10.17649/TET.11.1.406>
- Mezősi G. (2011): *Magyarország természetföldrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Michaelson, J., Mahony, S., Schifferes, J. (2012): *Measuring Well-being*. New Economics Foundation, London
- Miller, D. (1992): Deliberative Democracy and Social Choice. *Political Studies*, 1., 54-67. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1992.tb01812.x>
- Molnár B. (2010): A régió településhálózata. In: Horváth Gy. (szerk.) *A Kárpát-medence régiói 12. Közép-Dunántúl*. MTA RKK, Dialóg Campus, Pécs-Budapest, 63-211.
- Nagy, Zs. (2016): Repertoires of Contention and New Media: The Case of a Hungarian Anti-billboard Campaign. *Intersections*, 4., 109-133. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v2i4.279>
- Nagy, G., Koós, B. (2014): First results in modelling objective well-being in Hungary at lower territorial level. *Regional Statistics*, 2., 71-86. <https://doi.org/10.15196/RS04205>
- Nagy-Szijjártó B. Cs., Szalmané Csete M. (2023): A fenntartható településfejlesztés vizsgálata a Velencei-tó térségében. *Modern Geográfia*, 1., 1-26. <https://doi.org/10.15170/MG.2023.18.01.01>
- Oross D., Farkas E., Papp R. K. (2018): Program nélkül, észre – Elemzés a Kétfarkú Kutya Pártról. In: Antal A. (szerk.): *Mozgalmi társadalom*. Noran Libro, Budapest, 166-184.
- Paulis, E., François, C. (2019): David against Goliath's struggle in the local battlefield. Small parties' local electoral implementation and performances in French-speaking Belgium. *Conference: ECPR Joint Session*. https://www.researchgate.net/publication/333235486_David_against_Goliath's_struggle_in_the_local_battlefield_Small_parties'_local_electoral_implementation_and_performances_in_French-speaking_Belgium (Letöltés: 2024. 12. 27.)
- Pénzes J. (2019): A hazai területi egyenlőtlenségek alakulása jövedelmi mutatók tükrében. *A Magyar Regionális Tudományi Társaság XVII. Vándorgyűlése, Területi kutatások Közép-Európában*, Sopron, 2019. október 11. <http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2019/07/penzes.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 19.)
- Rallings C., Thrasher M. (2007): The turnout 'gap' and the costs of voting – a comparison of participation at the 2001 general and 2002 local elections in England. *Public Choice*, 131., 333-344. <https://doi.org/10.1007/s11127-006-9118-9>

- Reif, K., Schmitt, H. (1980): Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research*, 1., 3-44. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x>
- Reif, K. (1984): National electoral cycles and European elections 1979 and 1984. *Electoral Studies*, 3., 244-255. [https://doi.org/10.1016/0261-3794\(84\)90005-2](https://doi.org/10.1016/0261-3794(84)90005-2)
- Republikon (2024): Könnyen jött, könnyen ment: A Mi Hazánk és a Magyar Kétfarkú Kutya Párt szereplése a 2024-es választásokon és tanulságai. Republikon Intézet, Budapest https://republikon.hu/media/145973/2406_Koennyen-joett-koennyen-ment.pdf (Letöltés: 2024. 07. 05.)
- Rosset, J., Kurella, A. (2021): The electoral roots of unequal representation. A spatial modelling approach to party systems and voting in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 4., 785-806. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12423>
- Schedler, A. (1996): Anti-Political-Establishment Parties. *Party Politics*, 3., 291-312. <https://doi.org/10.1177/1354068896002003001>
- Schneider, W. (1984): Antipartisanship in America. In: Bogdanor, V. (eds.): *Parties and Democracy in Britain and America*. Praeger, New York, 99-126.
- Stiers, D. (2022): Spatial and valence models of voting: The effects of the political context. *Electoral Studies*, 80., 102549. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2022.102549>
- Sütő A. (2008): Város és vidéke rendszerek és típusaik Magyarországon. *Falu város régió*. 3., 51-64.
- Szabó A., Oross D., Papházi V., Pokornyi Zs., Sebestyén A., (2021): *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai*, 2020. TK PTI, Budapest
- Szabó B., Tátrai P. (2011): Területi különbségek a pártpreferenciákban Szlovákiában, 1992–2010. *Tér és Társadalom*, 4., 61-80. <https://doi.org/10.17649/TET.25.4.1886>
- Szegedi P. (2021): Vicipártok menni Európa? – A Magyar Kétfarkú Kutya Párt és a Die PARTEI 2019-es európai parlamenti választási eredményei. *Parlamenti Szemle*, 1., 45-65.
- Szegedi P. (2022): Alulról (sz)építkezés: Közösségépítés az MKKP pécsi szervezeténél. *Civil Szemle*, 1. 81-97.
- Szép T., Nagy Z., Tóth G. (2021): Lehet az alkalmazkodóképesség vonzó? A rugalmas ellenálló képesség szerepe a magyar városok példáján. *Statistikai Szemle*, 8., 709-730. <https://doi.org/10.20311/stat2021.8.hu0709>
- Szirmai V., Baráth G., Molnár B., Szépvölgyi Á. (2003): Globalizáció és térségi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 3., 29-57. <https://doi.org/10.17649/TET.17.3.899>
- Tagai G. (2021): Népesedési jellemzők és területi különbségeik alakulása az ezredfordulót követően. In: Koós B. (szerk.): *Területi riport 2021. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete*, Budapest, 8-51.
- Tóka, G. (2014): Constitutional Principles and Electoral Democracy in Hungary. In: Bos, E., Pócza, K. (ed.): *Verfassunggebung in konsolidierten Demokratien*. Nomos, Baden-Baden, 309-329.
- Tóth Cs., Török G. (2015): *Négy választás Magyarországon*. Osiris, Budapest.
- Vasáros, G. L., Vida, G. (2014): A szuburbanizáció néhány választásföldrajzi sajátossága a hazai nagyvárosi agglomerációk példáján. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2. 59-72.
- Veresné Somos M., Tóth G., Varga K. (2023a): A társadalmi innovációs potenciál és az életminőség területi vizsgálata Magyarországon. *Statistikai Szemle*, 10., 865-884. <https://doi.org/10.20311/stat2023.10.hu0865>
- Veresné Somos M., Tóth G., Varga K. (2023b): A magyarországi járások versenyelőnyének elemzése társadalmi innovációs potenciál alapján, 2020. *Területi Statisztika*, 4., 445-465. <https://doi.org/10.15196/TS30402>
- Vida Gy. (2014): Politikai törésvonalak a magyar társadalomban a 2014-es országgyűlési választások alapján. In: Kóródi T., Sansumné Molnár J., Siskáné Szilasi B., Dobos E., (szerk.): *VII. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa*, Miskolc, 668-677.
- Vida Gy. (2016): Az egyenlőtlen politikai reprezentációt létrehozó választási földrajzi hatótényezők mérési lehetőségei. *Területi Statisztika*. 6., 643-659. <https://doi.org/10.15196/TS560603>
- Vida Gy. (2020): *A magyar országgyűlési választási rendszer földrajzi torzulásainak vizsgálata*. Doktori értekezés. SZTE TTIK Földtudományok Doktori Iskola, Szeged

- Vida Gy., Kovács Z., (2017): Magyarország átalakuló választási földrajza a 2010-es és a 2014-es parlamenti választások tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 2., 125-138.
- Vida Gy., Kovalcsik T. (2018): Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 4. 15-30.
- Weaver, R. (2014): Contextual Influences on Political Behavior in Cities: Toward Urban Electoral Geography. *Geography Compass*, 12., 874-891. <https://doi.org/10.1111/gec3.12186>
- Willermain, F. (2014): From 'Second-Order' Elections to 'First-Order Supranational' Elections: A State of Play after the 2014 EU Elections. *Studia Diplomatica*, 3., 93-107.
- Wirth, G. (2016): Examination of the correspondence between regional development and tourism in the settlements of lake Velence. *Studia Mundi - Economica*, 2., 134-144. <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2016.03.02.134-144>
- Wirth G. (2017): *Helyi gazdaságfejlesztési lehetőségek a Velencei-tónál*. Doktori Disszertáció. Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, Gödöllő

Egyéb források

- Belügyminisztérium (2024): *Statisztikák. Magyarország állandó lakossága 2024*. <https://nyilvantarto.hu/hu/statisztikak?stat=kozerdeku> (Letöltés: 2024. 06. 28.)
- KSH [Központi Statisztikai Hivatal] (2023): *Magyarország, 2022. Központi Statisztikai Hivatal*, Budapest
- NVI.hu [Nemzeti Választási Iroda] (2018): *Országgyűlési képviselők választása 2018 - országos listás szavazás eredménye*. <https://www.valasztas.hu/orszag-os-listak-eredmenye> (Letöltés: 2024. 06. 25.)
- NVI.hu [Nemzeti Választási Iroda] (2019): *Helyi önkormányzati választások 2019 - MKKP - jelölőszervezet adatlap*. https://www.valasztas.hu/jelolo-szervezet-adatlap_onk2019p_p_id=onkszervezetadatlap_WAR_nvinvrportlet&p_p_lifecycle=1&p_p_state=norma_mode=view&onkszervezetadatlap_WAR_nvinvrportlet_vlid=294&onkszervezetadatlap_WAR_nvinvrportlet_vltid=687&onkszervezetadatlap_WAR_nvinvrportlet_szervezetKod=1001 (Letöltés: 2024. 12. 27.)
- NVI.hu [Nemzeti Választási Iroda] (2022): *Országgyűlési Képviselők Választása, 2022. április. 3.* <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022> (Letöltés: 2024. 12. 27.)
- NVI.hu [Nemzeti Választási Iroda] (2024a): *MKKP - Magyar Kétfarkú Kutya Párt*. <https://vtr.valasztas.hu/onk2024/valasztopolgaroknak/jelolo-szervezetek/1002?tab=stats&filter=country> (Letöltés: 2024. 06. 12.)
- NVI.hu [Nemzeti Választási Iroda] (2024b): *Budapest 12. kerület, Polgármester-választás*. <https://vtr.valasztas.hu/onk2024/valasztopolgaroknak/varmegyek-telepulesek/varmegyek/01/telepulesek/012?tab=results&filter=mayor> (Letöltés: 2024. 06. 12.)
- NVI.hu [Nemzeti Választási Iroda] (2024c): *Budapest 12. kerület, Egyéni választókerületi választás*. <https://vtr.valasztas.hu/onk2024/valasztopolgaroknak/varmegyek-telepulesek/varmegyek/01/telepulesek/012?tab=results&filter=constituency> (Letöltés: 2024. 06. 12.)
- NVI.hu [Nemzeti Választási Iroda] (2024d): *Európai parlamenti képviselők választása*. <https://vtr.valasztas.hu/ep2024> (Letöltés: 2024. 06. 12.)
- NVI.hu [Nemzeti Választási Iroda] (2024e): *Fejér vármegye. A vármegyei közgyűlés tagjai*. <https://vtr.valasztas.hu/onk2024/valasztopolgaroknak/varmegyek-telepulesek/varmegyek/07?tab=results&filter=representative> (Letöltés: 2024. 06. 24.)
- NVI.hu [Nemzeti Választási Iroda] (2024f): *Európai parlamenti képviselők választása. Fejér vármegye*. <https://vtr.valasztas.hu/ep2024/valasztopolgaroknak/varmegyek-telepulesek/varmegyek/07?tab=results> (Letöltés: 2024. 06. 28.)

Kultúravezérelt városfejlesztés és társadalmi részvétel: tapasztalatok a Margit-negyedből

Culture-led regeneration and participation: Experiences from the Margit Quarter

TUZA BENEDEK

TUZA Benedek: tudományos segédmunkatárs, HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet; 1119 Budapest, Budaörsi út 45; tuza.benedek@csfk.org; PhD-hallgató, ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék; 1117 Pázmány Péter sétány 1/C; tuza.benedek@tgf.elte.hu; <https://orcid.org/0009-0003-9185-6110>

KULCSSZAVAK: kulturális városfejlesztés; társadalmi részvétel; Margit-negyed; Budapest

ABSZTRAKT: Jelen tanulmány szembeállítja a hagyományos kultúravezérelt városfejlesztés és a társadalmi részvétel szakirodalmát, és a főváros II. kerületének Margit-negyed programján keresztül mutatja be ezek kölcsönhatásait. Az írás a program vizsgálatán keresztül igyekszik szintetizálni a felülről érkező, top-down városfejlesztői elképzeléseket és az alulról, bottom-up jelleggel szerveződő társadalmi szervezetek igényeit.

A kutatás arra kereste a választ, hogy a helyi közösségek bevonása miként járulhat hozzá a városrészek fenntartható fejlődéséhez és a helyi demokrácia minőségének javításához. A tanulmány részletes elemzést ad a program megvalósításáról, a létrehozáshoz vezető körülményekről, a Margit-negyed Döntéselőkészítő Testület (MNDTT) működéséről és a helyi kulturális, illetve civil csoportok tevékenységeiről. Amennyiben beváltja a hozzá fűzött ígéreteket, a program jó példát szolgált arra, hogyan lehet a helyi közösségekre alapozva újraéleszteni egy adott városrészt. A kutatás legfőbb módszere a 16 félig strukturált interjú készítése volt: ezek alapján elemeztem az önkormányzat, a civil szervezetek, a helyi vállalkozók és a tervezésbe bevont szakértők álláspontjait, rávilágítva a program helyi közösségekre gyakorolt hatásaira.

Az eredmények azt mutatják, hogy a Margit-negyed hamarosan revitalizálhatja a körutat és környékét, új funkciókat telepíthet be a területre és erősítheti a közösségi identitást. Ettől függetlenül a potenciális dzsentrifikációs folyamatok valós aggodalmat keltenek a helyiekben, és a program kezdeti szakaszában nehéz megbecsülni azok későbbi mértékét. A tanulmány rámutat arra, hogy a helyi önkormányzatok szerepének átformálása és a közösségek döntéshozásban való aktív részvétele kulcsfontosságú a fenntartható városfejlesztésben, valamint a dzsentrifikáció megfékezésében. A kutatás célja az volt, hogy a program bemutatásán, elemzésén keresztül gyarapítsa a részvételi tervezés hazai szakirodalmát és esettanulmányként szolgáljon a jövőbeli tervezési folyamatok számára.

Benedek TUZA: research assistant, Geographical Institute, HUN-REN Research Centre for Astronomy and Earth Sciences; Budaörsi út 45., H-1119 Budapest, Hungary; tuza.benedek@csfk.org; PhD student, Department of Social and Economic Geography, Faculty of Science, Eötvös Loránd University; Pázmány Péter sétány 1/C., H-1117 Budapest, Hungary; tuza.benedek@tgf.elte.hu; <https://orcid.org/0009-0003-9185-6110>

KEYWORDS: culture-led urban regeneration; participatory planning; Margit Quarter; Budapest

ABSTRACT: *This paper contrasts the literature on traditional culture-led urban development and participatory processes in urban planning, and illustrates their interactions through the Margaret Quarter programme in the 2nd District of the Hungarian capital city, Budapest. The paper seeks to synthesise the top-down urban development ideas and the bottom-up demands of civil society organisations and social movements through an in-depth analysis of the programme. A complex development strategy was launched in the district, where local government and communities are working closely together to revitalise the area. The research aims to explore how involving local communities can contribute to the sustainable development and resilience of our cities.*

Beginning with a critique of top-down cultural policies, the study focuses on the mechanisms of bottom-up urbanisms, and subsequently details the implementation and challenges of the Margit Quarter project. This initiative is unique in that it aims to revitalize the district on a modest budget, relying heavily on broad-based community involvement, city branding strategies and on emphasizing the importance of public spaces and local culture. The research is based on 16 semi-structured in-depth interviews with representatives from the local government, civil organizations, local businesses, and experts involved in the planning process.

The findings demonstrate that the Margit Quarter initiative can create new opportunities for local communities and can strengthen local identities. The initiative was built around three main pillars: shifting the area's profile, enhancing walkability and renovating the infrastructure, with a special focus on preserving cultural heritage. This can be achieved through strategies such as offering municipal properties at reduced rents to entities providing cultural and community functions, fostering an inclusive and dynamic urban environment.

In conclusion, the study highlights the importance of integrating cultural and community dimensions into urban development strategies to create more liveable and resilient cities. The findings can contribute to the growing body of literature on culture-led urban regeneration and provide valuable insights for policymakers and urban planners seeking to promote more inclusive and equitable urban environments. The Margit Quarter initiative illustrates that effective 21st-century urban development is small-scale, environmentally conscious, and deeply rooted in local needs, with active participation from local groups. This approach has the potential to increase trust in local governance, advance participatory democracy, and create more resilient urban districts, ultimately contributing to a more sustainable future.

Bevezetés

Városainkat számos dimenzió keresztül tudjuk vizsgálni. Tanulmányozhatjuk földrajzi jellemzőiket, társadalmi összetételüket, gazdasági mutatóikat; modellezhetjük közlekedésüket, térképre vihetjük infrastrukturális hálózatukat. Ahhoz, hogy kísérletet tegyünk egy város működésének megértésére, valamennyi dimenziót figyelembe kell vennünk a vizsgálatkor, ám a fejlesztéspolitikában manapság uralkodó neoliberais technokrata szemlélet véleményem szerint alulértékeli egy mégoly fontos dimenziót: a kultúra tereit. Véleményem szerint a kultúra az a szövet, amely összekapcsolja az előző dimenziókat és létrehozza egy település közösségét. A kultúra terei – a közterek és a közösségi terek – megtöltik a várost élettel, lehetővé teszik az egymás közötti párbeszédet és egyszersmind az egymással való találkozást a városlakók között. Márpedig a találkozás az egyik legfontosabb kulcstényezője a városi élet és a társadalmi kapcsolatok vizsgálatában: a francia filozófus, szociológus Henri Lefebvre szerint nem csupán véletlenszerű események, hanem a társadalmi interakciók szimbolikus terei. A találkozások

lehetőséget teremtenek arra, hogy az emberek közvetlen kapcsolatba lépjenek egymással; olyan pillanatok, amelyek magukban hordozzák a kreativitás adta új lehetőségeket (Lefebvre 1974).

E tanulmányban amellet érvelek, hogy a kulturális és közösségi dimenzió figyelembevétele elengedhetetlen napjaink városfejlesztésében. Mivel minden települést különböző struktúrák jellemeznek, bár alkalmazhatjuk a kortárs várostudományok széles körben (el)ismert szakpolitikai irányelveit, az egyre növekvő globális kihívásokra nem létezhet egyetlen általános megoldás. A jövő sikeres városait a helyi információkra, értékekre és közösségekre támaszkodva tudjuk rezilienssé és élhetőbbé, azaz sikeressé tenni. Ehhez elengedhetetlen a lokális közösségek valódi részvétele a tervezési és fejlesztési folyamatokban. Nem véletlen, hogy manapság itthon is fokozatosan teret nyerne a kisléptékű, minél szélesebb körű társadalmi bevonáson alapuló mechanizmusok. Az infokommunikációs technológiák fejlődése, valamint a szaktudás áramlásának felgyorsulása elősegítik a lakosság tájékoztatását és tudatosabb döntéshozatalát, továbbá erősítik a helyi közösségek önszerveződését. Ezáltal a városban élők nemcsak passzív megfigyelői, hanem aktív alakítói is lehetnek a városfejlesztésnek. Ezen gondolatok egy korábbiaktól eltérő szemléletet hivatottak meghonosítani, amely egyre inkább áthatja a kortárs városfejlesztési folyamatokat is. A korábbi klasszikus, felülről vezérelt, a fejlesztők magasabb hierarchikus pozícióját nem megkérdőjelező – mi több, sok esetben megerősítő – kulturális (Scott 1997; Evans 2003; Pratt 2008) és kreatív szakpolitikai megfontolások felől (Landry 2000; Florida 2002) a hangsúly egyre inkább a lakosságot és a fejlesztők egymás mellé rendelő (Bond, Thompson-Fawcett 2007; Bródy 2022), illetve a fejlesztők pozícióját megkérdőjelező (Thorpe 2007; Grant 2022) írások felé tolódik.

Jelen kutatásban kísérletet teszek arra, hogy az új típusú, széleskörű társadalmi bevonáson alapuló részvételi szakpolitikák szükségességét hangsúlyozzam, mindezt a hagyományos kultúravezérelt városfejlesztési elvek kritikájával kiegészítve. Empirikus tapasztalataim szerint a részvételiség eszméje egyensúlyt teremthet a felülről érkező (*top-down*) tervezői szemlélet és az alulról szerveződő (*bottom-up*) városi mozgalmak motivációi között. Hangsúlyozom, hogy a részvételi szakpolitikák jelentős része így is felülről vezérelt köntösben valósul meg a legtöbb országban, viszont szemléletébe van kódolva a helyi lakosság és közösségek érdekeinek figyelembevétele – ez teszi lehetővé, hogy *bottom-up* szempontból is hatékony eszköznek tekintsük. Megemlíteném továbbá, hogy a részvételi politikák sem kritikamentesek, és habár a tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé ezek részletes tárgyalását, említésüket fontosnak tartom. A szakirodalmi elemzés során először a hagyományos szakpolitikák kritikáit veszem górcső alá, majd ezután a társadalmi bevonás elméletét részletezem. Ezt követően egy fővárosi kerület városfejlesztési beavatkozásán, a Margit-negyed programon keresztül mutatom be a részvételi politikák előnyeit és hátrányait. A projekt egy önkormányzati háttérű fejlesztés a társadalmi bevonás eszközeivel kiegészítve, amely-

nek célja, hogy kulturális és közösségi funkciókkal töltsen meg a Margit körutat és környékét. A program a COVID-járvány éveit követően kezdett el kibontakozni, és ezidáig nem született róla tanulmány a hazai szakirodalomban; továbbá tudomásom szerint eddig magyar nyelven nem készült olyan munka, amely a top-down és a bottom-up városfejlesztési elveket egyszerre hivatott ismertetni, így a kutatás relevanciája kétségtelen. A fő kérdéseim a következők: hogyan integrálja a társadalmi részvételt a Margit-negyed programba az önkormányzat? Melyek a program fő célkitűzései? Hogyan értékeli a különböző szereplők a célokat? Milyen előnyökkel és hátrányokkal járhatnak a fejlesztések? Milyen tudással és tapasztalatokkal járul hozzá a program a jövőbeli fejlesztések tervezéséhez és megvalósításához?

A hagyományos kultúravezérelt szakpolitikák kritikája

A városok élhetőbbé és fenntarthatóbbá tételére való felhívás nem újkeletű: olyan elismert szerzők, mint Jane Jacobs (1961) és Henri Lefebvre (1974) már idejekorán beépítették ezeket a gondolatokat műveikbe, az 1960-as évektől kezdve pedig a kreativitás eszméje is fokozatosan megjelent a városfejlesztés irodalmában (Matovic, San Salvador Del Valle 2020). Az 1990-es évek megszilárdította a „kulturális fordulatot”, vagy más kifejezéssel élve a „várospolitikák kulturalizálódását” (Montalto 2021), és az ezredforduló, de még inkább 2008-as pénzügyi válság óta központi helyet foglalnak el a városrehabilitációról szóló tudományos és szakpolitikai diskurzusokban (Miles, Paddison 2005). Ezek közül a legnagyobb népszerűsége Charles Landry (2000) „kreatív város” és Richard Florida (2002) „kreatív osztály” koncepciója tett szert. Habár a közvélemény kezdetben nagy lelkesedéssel fogadta ezen elméleteket, a szakirodalom hamar számos kritikával illetve azokat elitista szemléletűk (Peck 2005; Wilson, Keil 2008), illetve a társadalmi egyenlőtlenségek fokozása miatt (Ley 1996, 2003; Zukin, 1989). Ezen elméletekben a kultúra kifejezése mintegy erőforrássá vált: Zukin (1989) már idejekorán figyelmeztetett a kultúra által vezérelt politikák kapitalista hátterére és üzleti szemléletére, Yudice (2003) szerint a fogalom pozicionálása lehetővé tette, hogy eszközként használják a városi problémák megoldására, Ward (2002) pedig kimutatta, hogy a „kultúra” szó szerepeltetése pozitív hatással van a társadalom reakciójára. A kritikákat két nagy csoportra oszthatjuk az előzőekben említettekkel összhangban: a szerzők egy része magát a kreatív osztály létezését vonja kétségbe, amely a felsőközéposztály privilegizált életmódjából von le következtetéseket a többi osztályra nézve. További szerzők a Florida-féle elmélet nyomvonalán kialakított kreatív város-politikák természetét bírálják, amelyek szerintük elősegítik a dzsentifikációt és a városi terek homogenizálását, illetve mélyítik a társadalmi szakadékokat. Stern és Seifert (2010) hangzatos kijelentésével élve a kultúra ugyan újjáélesztheti a városi gazdaságokat, de nem úgy, hogy „fényes burkolatot helyezünk az omladozó pusztulás fölé” (Stern, Seifert 2010, 1.).

Glaeser (2004) szerint Florida 3T-modellje (*technology, talent, tolerance*) nem magyarázza a kreatívok lakóhelyválasztási preferenciáit; azokat egy 3S-modellnek (*sun, skills and sprawl*) felelteti meg, hiszen „a legtöbb kreatív ember azt szereti, amit a legtöbb jómódú ember: a nagy külvárosi területeket, ahonnan könnyű autóval ingázni, biztonságosak az utcák, jók az iskolák és alacsonyak az adók” (Glaeser 2004, 2., idézi Peck 2005). Glaeser állítja, hogy empirikus vizsgálatai szerint a „bohém” hatásnak semmi köze az amerikai nagyvárosok sikerességéhez, és az leginkább a humántőke mennyiségében keresendő. Malanga (2004) állítja, hogy a foglalkoztatás vagy a népességnövekedés szempontjából leginkább növekvő városok nem az úgynevezett „kreatív fővárosok”, mint például San Francisco vagy New York, hanem az alacsony adókkal rendelkező, vállalkozóbarát városok, mint Las Vegas és Memphis – amelyek állítólag a kreativitási verseny vesztesei. Egy jól működő gazdasági struktúrában a sikerhez elengedhetetlen a középosztálybeli és az annál alacsonyabb státuszú munkahelyek megléte is, amelyeket a kreativitás-orientált modellek gyakran elhanyagolnak. Különösen visszas ez azon városok esetében, amelyek nagy hangsúlyt fektetnek a különböző élethelemségi rangsorokban való helyezkedésre, miközben alacsonyabb státuszú lakóik a dzsentrifikáció áldozatává válnak. Ez a fogyasztásorientált felfogás az új beköltözők igényeire szabja a városrészt, a társadalmi szakadékokat növelve. A város hagyományos szövetétől idegen, mesterségesen megteremtett városnegyedek „loft és cappuccino csillogása” (Vivant 2010, 109.) valójában nem kulturális, hanem pusztán piaci alapokon nyugszik. A művészek csoportjaihoz társított „bohém” miliőt gyakran próbálják reprodukálni marginális városi terekben, ezzel a tömegeket a fogyasztás irányába orientálják (Zukin, 1995), így kommercializálják (Quinn 2010). Így az új terek az alulról szerveződő, valóban kultúravezérelt mozgalmak által létrehozott tereket bocsátják áruba; a lakosságcsere során pedig pénzügyileg egyre tehetősebb, kulturálisan viszont egyre szegényebb emberek költöznek a környékre (Ley 2003).

Az elméletek már idejekorán számos kritikával szembesültek, amelyek aztán a 2008-as válság után szaporodtak meg igazán, amikor is egyre többen kezdtek el felszólalni a multinacionális vállalatok befolyása, a városi tér árucikké válása és az ingatlanspekuláció ellen (Grodach 2017). A demokrácia megreformálására, a közvetlenebb állampolgári irányításra, a döntéshozatalba való beleszólásra és a városi terek újraértelmezésére törekvő mozgalmak tevékenységei nem csak a közéletben, de a szakirodalomban is nagy hullámokat keltettek: a 2010-es években számos új narratíva jelent meg egymással összefüggésben és gyakran átfedésben. Tapasztalataim szerint a mai napig nem maradéktalanul tisztázott ezek egymáshoz való viszonya, és a fogalmak gyakran egymással felcserélhető szövegkörnyezetekben is előfordulhatnak. Ilyen például a taktikai vagy gerilla urbanizmus (Mould 2014; Lydon, Garcia 2015), DIY (*do-it-yourself*) urbanizmus (Iveson 2013; Finn 2014; Talen 2015), platform-urbanizmus (Leszczynski 2020), újabban pedig az új municipalizmus (Russell 2019; Thompson 2021). Ezen megmozdulások egyfajta válaszreakcióként értelmezhetők a felülről vezérelt neoliberális városfej-

lesztés következményeire, és kísérletként a városi tér demokratizálására. Közös bennük, hogy követőik nem várják meg a hatóságok beavatkozását vagy jóváhagyását, és közvetlenül a lakosok részvételével hoznak létre új funkciókat vagy oldanak meg problémákat a városi térben. Ezen gyakorlatok a kis lépték ellenére hosszú távon jelentős hatást érhetnek el a társadalmi egyenlőtlenségek elleni küzdelemben, érdekeltté tehetik a lakosságot a részvételben, ezzel javítva a társadalmi kohéziót és a helyi demokrácia működését.

Az államszocialista évtizedek öröksége – például az eltérő városfejlődési mintázatok, a társadalmi önszerveződés alacsony szintje vagy a közterek alulhasználtága – okán fontos kitérni az elméletek kelet-közép-európai sajátosságaira is. Mivel a rendszerváltozás előtti rezsimek nem adtak lehetőséget az állampolgárok döntéshozásban való részvételére, 1989 után nehezen eresztett táptalajt az önszerveződés kultúrája (Csanádi, Csizmady, Kőszeghy 2010). Az Európai Unióhoz való csatlakozás ugyan elősegítette a társadalmi egyeztetések keretrendszerének kialakítását (Bródy 2022), de ekkoriban a valódi együttműködések meglehetősen kezdetlegesek voltak. A 2000-es években a leromlott városrészek felújítása főképp a magánbefektetők és a vállalkozók hatásköre volt: a kiforratlan szemléletben azonban a dzsentrifikáció és városfejlesztés fogalmai között nem rajzolódott ki éles határ (Keresztély, Scott 2012), így a kirekesztés kezelése sem kapott érdemi figyelmet. Az ezredforduló után tapasztalt kultúravezérelt városmegújítási programok a mainstream szakpolitikák kereteibe illenek: Belső-Erzsébetváros épületeinek felújításával és foghíjtelkeinek beépítésével olyan negyedek szerettek volna létrehozni, amely presztízsből felzárkózik az V. kerülethez, növelve ezzel a city területét (Csanádi et al. 2006), azonban a romkocsmák fellendülése (Lugosi et al. 2010) és későbbi kommercializációja a tervet keresztbe húzta. Hasonló történetekről számol be Pixová, aki szerint Prágában „a nem-mainstream kulturális vagy kreatív kezdeményezések bizonytalan helyzetben vannak, a belvárosi tér kisajátítása, kizorítása és megsemmisítése miatt” (Pixová 2013, 222., idézi Czirfusz 2017). Egy másik releváns példa a Magdolna-negyed Program, ami Józsefváros egy marginális részének rehabilitációját célozta meg. Ez a program már a kétezres években a lakosság részvételére és a helyi közösségek bevonására épített; és habár jelentős sikereket ért el a közterek revitalizálása és a társadalmi kohézió erősítése terén, ugyanakkor kritikák érték amiatt, hogy a helyi lakosok egy része ezzel együtt is kiszorult a területről az ingatlanárak növekedése miatt (Kovács, Szirmai 2006). A 2008-as válság után tovább fokozódott a lakossági érdeklődés a helyi ügyek iránt; számos új városi mozgalom és aktivista csoport jelent meg a nyilvánosságban, amelyek a döntéshozás átláthatóságát és elszámoltathatóságát kívánták növelni. Jacobsson és Korolczuk (2020) szerint ezen mozgalmak önmeghatározása egyaránt fakad a demokráciadeficit, autoriter hatalmak és a neoliberalizmus kritikájából. Hazánkban is számos új aktivista mozgalom (A Város Mindenkié, Utcáról Lakásba Egyesület) és civil szervezet (Város és Folyó Egyesület, K-Monitor) jelent meg ek-

koriban, amelyek a döntéshozás átláthatóságát és elszámoltathatóságát kívánták növelni. Emellett egyre több helyi önkormányzat ismerte fel a civilek bevonásának szükségességét, és a hozzáállásban bekövetkezett változás nyomán a helyiek javaslatait már nem zavaró tényezőként, hanem támaszkodási pontként kezdték el kezelni (Pintér, Merényi 2021).

A társadalmi bevonás

A városi tér átalakítására irányuló, felülről vezérelt és alulról szerveződő kezdeményezések úgy tudnak hatékonyan működni, ha egymást kiegészítve és nem kioltva kapcsolódnak össze. Az alulról szerveződő mozgalmak új alternatívákat kínálnak a városi kormányzás formáira, a helyi önkormányzatok pedig megfelelő keretbe tudják foglalni azokat. A két, látszólag ellentétes oldal közötti közös nevező a társadalmi részvétel. Az alulról építkező stratégiákat követő közösségek saját, gyakran szűkös erőforrásaikra támaszkodva próbálják megvalósítani céljait, míg a felülről vezérelt önkormányzati és fejlesztői prioritásoknak a hatékonyság érdekében nagy szüksége van a helyiek visszajelzésére. A kettő integrációja lehetőséget kínál arra, hogy a közösségek és az intézmények egymást erősítve hozzanak létre (társadalmilag) fenntartható és igazságos városi tereket. Az imént említett új típusú mozgalmak demokratizáló törekvései hatékonyan intézményesülhetnek abban az esetben, ha megfelelően használjuk a részvételiségi eszköztárat; de fontos, hogy a bevonás csak akkor ér valójában célt, ha annak nem csupán a már létező beavatkozások legitimációja a célja. Mivel a kutatás elsődleges célja a participatív eszközök lehetőségeinek azonosítása, és a mozgalmak bemutatása a cikk terjedelmi korlátain túlmutatna, ezért ezeket nem tárgyalom részletekbe menően; viszont a városi tér demokratizálására irányuló törekvések jelen kutatást is áthatják. A társadalmi bevonás nemcsak eszköz, hanem közös cél is, amely – helyesen használva – képes áthidalni az eltérő megközelítések közötti szakadékokat.

Fővárosi mintaterületről lévén szó, a *társadalmi bevonás* meghatározásához elsősorban a Fővárosi Önkormányzat által 2018-ban készített társadalmi bevonásról szóló kézikönyvét hívom segítségül. A dokumentum szerint „társadalmi bevonás alatt a helyi közösség tagjai számára a város fejlődését érintő ügyek alakításába való beleszólás, részvétel lehetőségének biztosítását értjük. A bevonás vonatkozhat az érintettek tervezésben és döntéshozatalban való részvételére, de akár a városfejlesztési beavatkozások megvalósításába, sőt fenntartásába való érdemi bekapcsolódásra. A társadalmi bevonás egy széles jelentésspektrumot fed le a felületes párbeszédet jelentő társadalmasítástól az interaktív közösségi tervezésen keresztül a civil megvalósításig” (Horváth et al. 2018, 14). A kézikönyv különbséget tesz a *bevonás*, a *részvétel* és a *közösségi tervezés* fogalmai között, amelyek gyakran egymás szinonimájaként kerülnek felhasználásra a közbeszédben. A

részvétel már egy mélyrehatóbb együttműködést feltételez, a közösségi tervezés pedig az együttműködések legszűkebb körét, legmagasabb hatékonysági fokát jelzi. A kifejezések egymáshoz való viszonya a nemzetközi szakirodalomban sem teljesen tisztázott (Hillier 2010), abban viszont egyetértenek a szerzők, hogy a tervezés ma már bőven túlmutat a fejlesztők munkáján, és ezzel együtt a fejlesztők pozíciójának klasszikus alá-fölrendeltségi felfogásán (Thorpe 2017).

1. ábra: A részvételi létra szintjei
Steps of the participatory ladder

A részvétel típusa és szintje							A részvétel minősége
Ellenőrzés							Felhatalmazás, proaktív részvétel
Delegálás							Felhatalmazás, proaktív részvétel
Partnerség							Felhatalmazás, proaktív részvétel
Kiengesztelés							Felületes, jelképes reaktív részvétel
Konzultáció							Felületes, jelképes reaktív részvétel
Tájékoztatás							Felületes, jelképes reaktív részvétel
Kezelés (terápia)							Nincs valódi részvétel
Manipuláció							Nincs valódi részvétel

Forrás: Horváth et al. (2018)

A társadalmi részvétel szintjeit vizsgálva megkerülhetetlen Arnstein (1969) részvételi létrája (lásd Thorpe 2017; Horváth et al. 2018; Bródy 2022 írásait), amely nyolc lépcsőn keresztül ábrázolja a bevonás szintjeit a részvétel hiányától a teljes részvételig (1. ábra). A képzeletbeli létra alsó fokainak (manipuláció, kezelés) célja csupán a társadalmi támogatottság kiépítése, érdemi együttműködés nélkül. Mi több, a döntéshozók ez esetben kifejezetten kerülnek a valódi párbeszédet, így a lakosságnak kevés a befolyása a városmegújítási folyamatokra nézve. A létra középső fokai (tájékoztatás, konzultáció, kiengesztelés) a hatalmi viszonyokat ugyan nem változtatják meg, de már magasabb szintű kooperációt eredményezhetnek. A hazai jogszabályokban leginkább ez a szint jelenik meg, mint a tervezők minimális kötelezettsége. Ez csak felszínes részvételnévté értékelhető, mivel a döntéshozatal nincs megosztva a helyi érdekeltek és a döntéshozók között. A legfelső szintek (partnerség, delegálás, ellenőrzés) képesek megteremteni a teljes részvételt: ezen esetekben a hatalom birtokosai azonos szinten kezelik az érintetteket, és a döntéshozatal és a felelősség is érdemben megosztásra kerül. Érdemi részvételtől a három legmagasabb szinten beszélhetünk, oda azonban a hivatali rendszerek korlátai miatt nehéz eljutni – hazánkban nem is tudunk erre

példát mondani. Arnstein létrája szemléletesen mutatja be, hogy a bevonás szintjei hogyan határozzák meg az érintettek szerepét és a hatalmi viszonyokat. Az érdemi részvétel elérése azonban nemcsak nemzetközi szinten jelent kihívást, hanem hazánkban is; bár Magyarországon kevés példa van a létra legfelső fokait elérő folyamatokra, a részvétel kérdése egyre hangsúlyosabbá vált a hazai szakirodalomban is. Számos hazai szerző tollából született írás a részvétel módszereiről és feltételeiről (Reisinger 2010), az önkormányzati-civil együttműködések és partnerségi viszonyok alakulásáról (Csegény, Kákai 2001; Bullain, Csanády 2008), a kétezres évek programjainak társadalmasításáról (Kovács, Szirmai 2006; Alföldi, Czeglédy, Horváth 2007) és a 2020-as évek perspektíváiról (Bródy 2022; Tuza, Kovács 2024).

Ahogy a bevezetőben is említettem, szükségesnek tartom röviden kitérni a részvételi eszközök kritikáira is. Először is, a szakirodalomban jól dokumentált, hogy nehézségekbe ütközik az úgynevezett „nehezen elérhető” csoportok (például mélyszegénységben élők, idősek, internetkapcsolattal vagy mobiltelefonnal nem rendelkezők) bevonása a folyamatba (Albrechts 2002; Innes, Booher 2004; Lowndes, Prachett, Stoker 2001). Ezen túlmenően a részvételi események során megvalósult párbeszéd sem feltétlen mindig kiegyenlített: az eszmecserék és érvelések természete okán a középosztály tagjai gyakran felülreprezentáltak (Bond, Thompson-Fawcett 2007). A részvételi tervezés során szervezett események gyakran elfedik, hogy az alacsonyabb státuszú csoportok életvitele mennyire különbözhet a hegemon, középosztálybeli „ideális polgártól”, és előfordul, hogy a szereplők nem kapják meg az egyenlő tiszteletet (Bond 2002). Szintén gyakran előfordul, hogy a részvételi folyamatokat a már meglévő beruházások legitimálására használják (Pintér, Merényi 2021), és a már eleve túlterhelt hivatalok számára a részvétel idő- és erőforrásigénye további akadályokat jelenthet (Cooke, Kothari 2001). A folyamatot elemezve továbbá kirajzolódik egy látszólag feloldhatatlan ellentmondás: habár az érintett csoportok, szervezetek kritikusan reagálnak az állam feladataira, ugyanakkor az állami támogatások és szabályozás rendszerének kiszolgáltatva működnek (Bródy 2022). Mindezen kritikák rávilágítanak arra, hogy a részvételi eszközök alkalmazása önmagában nem garantálja a demokratikusabb és igazságosabb tervezési folyamatokat, ezért elengedhetetlen, hogy a részvétel gyakorlatát folyamatos reflexió és a helyi kontextusra szabott fejlesztések kísérik.

Ezzel együtt a társadalmi bevonás lehetővé teszi, hogy másképp gondolkodjunk a kortárs városfejlesztési folyamatokról (Thorpe 2017). A hatékony részvételhez mindenképp fel kell tennünk a kérdéseket: kik képesek és jogosultak részt venni, és hogyan? Mi motiválja a részvételüket? Hogyan működnek együtt a résztvevők? Milyen hatást gyakorolnak a folyamatok helyi intézményrendszerre? Bármilyen megközelítést alkalmazzanak is, a helyi önkormányzatoknak biztosítaniuk kell a társadalmi bevonás megteremtéséhez szükséges körülményeket (Bond, Thompson-Fawcett 2007). Nemcsak eszközként kell gondolkodnunk erről,

hanem mint a demokratikus városfejlesztés alapvető feltételeként. Az érintettek aktív részvétele olyan új perspektívákat és megoldásokat hozhat a felszínre, amelyek a hagyományos, felülről vezérelt megközelítésekben hiányoznak. Ugyanakkor a valódi bevonás megköveteli, hogy a döntéshozók ne csak „a kirakatban” legyenek nyitottak a párbeszédre, hanem készek legyenek hatalmuk egy részét megosztani. A társadalmi bevonás sikere végső soron azon múlik, hogy a fejlesztők képesek-e valódi, egyenrangú partnerséget kialakítani a lakossággal, és olyan intézményi környezetet teremteni, amely lehetőséget ad a közösségek számára egy saját narratíva megfogalmazására és megvalósítására a városi térben.

A Margit-negyed születése: esettanulmány

A Margit-negyed program Budapest II. kerületi önkormányzatának városfejlesztési kezdeményezése, amely 2020 tavaszán indult azzal a céllal, hogy a Margit körút és környéke kulturálisan, társadalmilag és gazdaságilag is megújuljon. A program megvalósítása során az önkormányzat a társadalmi bevonás eszközeit egy önkormányzati képviselőkből, külsős szakértőkből, valamint aktivistákból álló szerven, a Margit-negyed Döntéselőkészítő Testületen keresztül alkalmazza. A program célja, hogy az utóbbi évtizedekben folyamatosan romló állapotú Margit körutat megtöltse kulturális és közösségi szolgáltatásokkal, ezáltal fellendítse a gyalogosforgalmat és a közösségi életet a környéken. Ennek megfelelően a projekt fő pillérei döntően soft elemekből állnak, de a hosszú távú célok között szerepel a jelentős történelmi örökséget képviselő homlokzatok rendezése, a körút infrastruktúrális fejlesztése, a környező utcák gyalogos- és kerékpárbarátabbá tétele. A program indulása egybeesett a COVID-járvány kitörésével, és az azt követő kedvezőtlen gazdasági helyzet tovább nehezítette a beavatkozások elindítását; így az alacsony költségvetésű, kis léptékű programelemek túlsúlya nemcsak tudatos döntés, hanem némiképp kényszer szülte vállalkozás is volt. A széleskörű szakértői bevonás következtében egy olyan gyakorlat rajzolódik ki, amely sikeresen alkalmazva jó esettanulmányként szolgálhat a jövőbeli kultúra- és közösségvezérelt fejlesztések számára Budapesten.

Kutatásmódszertan

A kutatás fő módszere a II. kerület önkormányzati szakértőivel és tisztviselőivel, a Margit-negyed Döntéselőkészítő Testület (MNDTT) tagjaival, a programban szereplő ingatlanok tulajdonosaival, helyi vállalkozókkal, civil szervezetek vezetőivel, külsős szakértőkkel, valamint aktivistákkal folytatott félig strukturált interjúk voltak. 2023. december 11. és 2024. július 9. között tizenhat szakember válaszát rögzítettem nagyjából egy-másfél óra terjedelemben (1. táblázat).

1. táblázat: A kutatás során készített interjúk
Interviews conducted during the research

Interjú sorszáma	Interjú időpontja	Interjúalany pozíciója
#1	2023. december 11.	külsős szakértő
#2	2023. december 21.	Margit-negyedes bérlő
#3	2024. január 23.	kulturális vállalkozó
#4	2024. február 5.	kulturális vállalkozó
#5	2024. február 5.	kulturális vállalkozó
#6	2024. február 5.	kulturális vállalkozó
#7	2024. február 23.	külsős szakértő
#8	2024. február 26.	külsős szakértő
#9	2024. március 13.	külsős szakértő
#10	2024. április 16.	MNDTT-tag
#11	2024. április 17.	MNDTT-tag
#12	2024. május 10.	MNDTT-tag
#13	2024. május 21.	aktivista
#14	2024. május 28.	Margit-negyedes bérlő
#15	2024. június 4.	MNDTT-tag
#16	2024. július 9.	MNDTT-tag

Forrás: a szerző szerkesztése

Emellett a helyszínbemjárás elengedhetetlen volt a negyed pontos ismeretéhez, habár az önkormányzat nem jelölt ki egzakt határokat a projektnek (lévén nem egy jogi értelemben vett városrészről, hanem egy városmarketing-eszközzel szó). Az interjúk során az MNDTT valamennyi tagját és számos civilt is sikerült megszólaltatnom; ez szilárd alapot nyújtott a program empirikus elemzésére mind az önkormányzat, mind a lakosság oldalát tekintve. Az alanyok által elmondott információk és személyes történetek, vélemények rávilágítottak a civil-önkormányzati kapcsolatok dinamikus és kihívásokkal teli természetére, valamint a program újszerű megközelítésére, amely keretében egy hazánkban még nem tapasztalt együttműködést építettek ki az érdekelt felek. Kérdéseim során kitértem a program létrejöttét előidéző körülményekre, a projektet övező jogi keretekre, az operatív megvalósítás részleteire és kihívásaira, a társadalmi részvétel szintjére, a civilek szerepére, valamint a különböző érintettek álláspontjára, beleértve az együttműködés dinamikáját és a jövőbeni lépésekre vonatkozó elképzeléseiket is. A beszélgetések fókusza személyenként és titulusonként változott: a külsős szakértőkkel generálisabb interjúkat folytattam arról, hogyan látják a hazai városfejlesztés jelenkori és jövőbeli fejlődésének irányát, tekintettel a fentebb ismertetett folyamatokra és az egyre fokozódó klímaváltozás okozta kihívásokra. Az önkormányzat tisztviselői részletesen bemutatták a célkitűzéseket, a megvaló-

sítás lépéseit, a felmerült kihívásokat és az eddig elért eredményeket. A civilekkel, aktivistákkal és helyi vállalkozókkal folytatott beszélgetésekben kitértünk a társadalmi bevonás módjaira és a helyiek esetleges aggodalmaira, valamint beszámoltak az önkormányzat által folytatott kommunikáció és az átláthatóság minőségéről. A továbbiakban megkísérlem összegezni az interjúkból levont tapasztalatokat.

A program bemutatása

A Margit-negyed egy Budapest II. kerületében található, nem pontosan lehatárolt terület, amelyet nagy vonalakban a Margit körút, a Bem rakpart, a Csalogány utca és a Széllkapu Park határol. A területnek nem véletlenül nincsenek egzakt határai: a tervezők úgy vélték, hogy a kulturális projekt, amit a területen kívánnak megvalósítani, ne ütközzék mesterséges határokba, így a körútból kiágazó utcák között nem tettek különbséget. Az önkormányzat emberei is elismerték, hogy a projekt honlapján fellelhető térkép is inkább egy vizuális elem, semmint pontos szabályozás (2. ábra). A körút és környéke a rendszerváltozás után jelentős hanyatláson ment keresztül, amelynek számos, egymással összefüggő tényezője volt.

2. ábra: a Margit-negyed térképe
Map of the Margit Quarter

Forrás: margitnegyed.hu

Ahogy a Bartók-negyed esetében (Tuza 2024) az Allee, a Margit körúton a Mammut bevásárlóközpont megnyitása okozott gondot a helyi kiskereskedelemnek: a funkció elszívása következtében a körúti kisboltok többsége bezárásra kényszerült. A helyzetet tovább rontja, hogy ezen a szakaszon a legnagyobb a távolság a 4-6-os villamos két megállója között (csaknem 800 méter), így a terület jelenlegi formájában kevésbé alkalmas a sétálásra. Egy árnyaltabb, kevésbé látványos probléma, hogy a rendszerváltozás utáni privatizáció során a lakások túlnyomó része magánkézbe került, sok esetben azonban elégtelen műszaki állapotban, és az ingatlanok állapota az új tulajdonosok forráshiánya miatt folyamatosan romlott. A körút az 1990-es évektől kezdve egyre inkább kiürült és elvesztette korábbi presztízsét.

Az önkormányzat már évtizedek óta küzdött a problémával, amikor 2020-ban új stratégiát fogalmazott meg a terület revitalizálására és kultúravezérelt fejlesztésére. A megvalósítást ugyan elodázta a COVID-járvány, illetve tovább nehezítették a veszélyhelyzet okozta pénzügyi megszorítások, de az elmúlt években hosszas tervezést követően valóban testet öltött a program. Az önkormányzat három pillért határozott meg fő célként: a profilváltást, a gyalogosforgalom visszacsbátítását és az ingatlanok infrastrukturális, illetve műszaki szempontú rendbehozását, különös tekintettel a műemlékvédelemre. Az önkormányzat azt reméli, hogy az első pillér lényegében magával hozza a másodikat, és a közösségi és kulturális funkciók betelepítésével ismét felélénkül a gyalogosforgalom a körúton. Ez annál is inkább áhított cél, hiszen a korlátozott források miatt a harmadik pillér a projekt egy következő fázisában valósulhat meg. A profilváltás ösztönzésében alkalmazott fő eszköz – szintén a Bartók-negyedben látottakhoz hasonlóan – az önkormányzati ingatlanok kedvezményes bérleti díjjal történő kiadása volt, ahol előnyben részesítették a kulturális és közösségi funkciót létrehozó helyeket. Így hozhatott létre fizikai teret számos társadalmi szervezet (például a Habitat For Humanity és a Greenpeace), nyílhatott közösségi tér (például a Permanens Vakáció és a Dante Közösségi Ház), galéria (például a Szerkesztőség és a Képező), valamint további magas színvonalú szolgáltatások (például fodrászüzlet, élelmiszerüzlet). A kulturális és közösségi funkciók megtelepítése persze nem tájidegen, hiszen már régóta működnek itt olyan nagy múltú intézmények, mint például a Jurányi Ház vagy a Bem Mozi, és nemrég a Margit körúton lelt új otthonra a budapesti underground elektronikus zene meghatározó intézménye, a Tilos Rádió is. Emellett olyan szereplők is megjelentek, akik bár nem Margit-negyedes ingatlanban kaptak helyet, de tovább erősítik a születőben lévő negyed profilját, mint a Manyi Kulturális Műhely vagy a Beat On The Brat lemezbolt.

„A fő nehézség az volt, hogy soktényezős problémára soktényezős és interdiszciplináris megoldást kellett találni. Mindezt úgy, hogy ne kerüljön nagyon sok pénzbe, mert azért sok pénzből könnyű nagyot gurítani. Más kérdés, hogy az se mindenkinek sikerül. (...) Ilyen szempontból azt mondom, hogy ár-érték arányban zseniális volt a Margit-negyed.” (#15)

A társadalmi részvétel szempontjából az MNDTT működésének vizsgálata kiemelten fontos. A fővárosban az elmúlt években egyre több önkormányzatban jelentek meg részvételi vagy közösségi irodák, ezzel internalizálva az alulról szerveződő csoportok munkáit. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a szervezeti forma típusa nem feltétlen függ a sikerességtől, a bevonást több konstrukcióban is meg lehet szervezni. A II. kerületi önkormányzat a Testületen keresztül igyekszik megvalósítani ezt, a döntéshozást tovább szilárdítva pedig 2024 őszén létrehozták a Margit-negyed Osztályt, ami egy, az önkormányzaton belül elkülönített, csak a Margit-negyed ügyeivel foglalkozó szervezeti egység. Az Osztály a hivatali ügyintézés során felmerülő korábbi nehézségeket hivatott kezelni, a Testület által előkészített döntéseket pedig az önkormányzati szakemberek szerint az esetek túlnyomó részében elfogadják. Az interjúkból levont tapasztalataim szerint a Testület munkája arnsteini létrán a hatodik, partnerségi szintnek felel meg, hiszen a testület munkája nyomán az önkormányzat valóban megosztja a felelősséget és a hatalmat, valamint a szakértői bázison keresztül proaktív részvételt biztosít. Ettől függetlenül a módszer nem garantálta a teljes lakosság reprezentatív bevonását, így a döntések társadalmi legitimációjának pontos mértéke ebből nem derül ki. Feltételezhető persze, hogy a lakosság nagy része üdvözli a beavatkozásokat – hiszen látható ellenállás nem bontakozott ki közöttük –, de ennek pontos megállapítását a tágabb lakosságra fókuszáló empirikus kutatás szolgálná a későbbiekben. Mindazonáltal a Testület szakértői bizakodóan tekintenek a jövőbe:

„Én azt gondolom, hogy 2025 lesz ez egy átütő és nagyon látványos áttörése a Margit-negyednek. Addigra még hat-nyolc, nagy üvegportállal rendelkező ingatlanban fognak megjelenni újabb és újabb szolgáltatások csak a körúton. A külső szemlélők számára szerintem 2024 őszén, év végén, de legkésőbb 2025-ben szerintem ez már nagyon látványos lesz.” (#16)

Rátérve a kulturális szereplőkre, a megkérdezettek többségében elégedettek a projekt eddigi eredményeivel és a bevonás mértékével. Pozitívan értékelték, hogy a projekt során kiemelt figyelmet fordítanak a helyi identitás megerősítésére, valamint a művészeti és kreatív iparágak bevonására, és szerintük ezek az elemek hatékonyan erősítik a helyi közösségek kohézióját. Ettől függetlenül megemlítik, hogy nem állnak közvetlen kapcsolatban az önkormányzattal, így az alkalmi egyeztetéseken túl nem vesznek részt a program alakításában. Mivel napjainkban egyre több kihívással szembesülnek a független kulturális szervezetek, és folyamatosan szűkül a szabad terek köre, a kulturális szereplők kénytelenek több szolgáltatást is létrehozni egymással párhuzamosan.

„Nyilván színház a fő profil, de azért van itt könyvtár, olvasósarok... alkalmas a hely arra, hogy koncert, kiállítás, klubesemény legyen... otthonra találhat például a tudományos beszélgetés, a slam poetry, a hiphop, a jóga

meg a breakdance is. (...) Adott esetben még úgy is jobb volt ez a folyamat, hogy azt se tudtuk, hogy ez létrejön-e vagy sem. De azt éreztük, hogy még belebukni is érdekesebb, mint semmit sem csinálni”. (#14)

Habár a kulturális és közösségi szemléletű törekvések valóban embersége-sebbek a pusztán piaci alapú fejlesztéseknél, a dzsentrifikáció így sem elkerülhet-ő. Néhány interjúalanyom aggodalmát fejezte ki a területen várható árszín-vonal-emelkedéssel kapcsolatban, különös tekintettel az idősebb és alacsonyabb jövedelmű lakosságra. A kerület jelenlegi helyzetét néhány ellentmondás övezi: habár itt az egyik legmagasabb az egy főre jutó GDP értéke az országban, a be-szélgetőpartnerek arról számoltak be, hogy az emberek mentális térképén a ke-rület némiképp hibásan szerepel egyöntetűen jómódú környékként, és nagy eltérések vannak a városrészek között; és ezek között nem a Margit körút és kör-nyéke képviseli a legmagasabb státuszt. Beszámolók szerint különösen az idősebb korú lakosság körében szül aggodalmakat a terület potenciális felértékelődése. Ennek eredményeként a terület felújításával járó társadalmi átalakulás fontos kérdéseket vet fel. Habár a projekt céljai között szerepel a közösségi terek és szol-gáltatások elérhetőségének biztosítása, ez önmagában nem nyújt garanciát arra, hogy az eredeti lakosság hosszú távon is a területen maradjon. Az idősebb la-kosok és az alacsony jövedelmű csoportok különösen veszélyeztetett helyzetben vannak, mivel a növekvő költségek és a piaci nyomás hatására sokuknak el kell hagyniuk a környéket. Az MNDTT szakértői közül többen úgy vélekedtek, hogy a dzsentrifikáció által okozott kényszerű lakosságcsere nem ideális, viszont egy bi-zonyos szintig elkerülhetetlen; a fejlesztések okvetlenül árszínvonal- és státusz-emelkedést hoznak majd. Megjegyzik, hogy a dzsentrifikáció a program elke-rülhetetlen velejárója, de ha ez a környéken rendezettséget és pénzügyileg stabil lakosságot eredményez, akkor a folyamat akár kívánatosnak is tekinthető. Mind-azonáltal a dzsentrifikáció általi fenyegetettség valós aggodalmat szül a lakosság egy részében, ezért ezek kezelésére különös figyelmet kell fordítani a helyi közös-ségek fenntarthatósága érdekében, különös tekintettel a szociális és lakhatási szempontokra.

A kulturális és kreatív szereplők előtérbe helyezése kétségtelenül hozzájárul a városrész egyedi arculatának és vonzerejének erősítéséhez, ugyanakkor fennáll annak a veszélye, hogy az hétköznapi lakosság igényei háttérbe szorulnak. Az ön-kormányzati szereplőkkel folytatott beszélgetések alapján úgy vélem, a program megvalósítói tudatában vannak ennek, és a kreatív szolgáltatások előnyben ré-szesítése nem jelenti az alapvető funkciók kiszorulását. Ez az aggodalom a lakos-ság széles köreiben fennáll: többen megkérdőjelezi, hogy a terület népszerűvé válásának lehet-e természetes határokat szabni, és nem csap-e át ez olyan hely-zetbe, mint amelyet például Belső-Erzsébetváros lakói tapasztaltak 2010 után. A „bulinegyedesezés” veszélyét a helyi kulturális vállalkozók egy része valóságos-nak tartja, ám a legtöbben nem igazán tartanak ettől, mondván, a körút forgalmi

helyzete egyfelől nem teszi lehetővé tömegjelenetek kialakulását, az önkormányzat pedig igyekszik szabályozni az elsődlegesen vendéglátással foglalkozó helyek számát. Továbbá az üzlethelyiségek kis mérete sem teszi lehetővé, hogy egyszerre több ezren tartózkodjanak a területen. Ezek mellett az önkormányzat is tett lépéseket a szcenárió elkerüléséért: *„Például a Margit körút 54-be, ha minden igaz, akkor a MEREK, a Mozgássérült Emberek Rehabilitációs Központja kerül majd. Oda lehetett volna borbárt is rakni, de úgy gondoltuk, hogy sokkal jobb, ha ez a probléma kikerül konkrétan a kirakatba.”* (#1)

Az interjúk lezárásaként a potenciális jövőbeni tervekről kérdeztem az alanyokat. Az üzlethelyiségek kiadása után az önkormányzati szakértők apróbb, de annál fontosabb dolgokat, a projekt finomhangolását célozzák meg: jogszabályi stratégiák készülnek a *pop-up* jellegű területhasznosításra, folyamatban van egy vállalkozói fórum létrehozása, tervezik a program jó gyakorlatainak disszeminálását, és szeretnének *public-private-partnership* együttműködéseket kialakítani a területen ingatlant birtokló magánszereplőkkel. Átfogó kulturális stratégia készül a kerület egészére nézve, és amennyiben a források engedik, sor kerülhet kulturális pályázatok létrehozására is. A helyiek szívesen látnák a kulturális programok jobb összehangolását, a közös kommunikáció színvonalának javítását, valamint a körüli épületek homlokzatainak felújítását. Igényként fogalmazták meg továbbá az önkormányzat digitalizációjának felgyorsítását, a folyamatok átláthatóságának és minőségének javítása okán. A dzsentifikáció ellen ható mechanizmusok kidolgozása elengedhetetlen a helyi közösség védelme érdekében: az önkormányzatnak a közeli jövőben kiemelt figyelmet kell fordítani arra, hogy a státusznövekedés ne járjon kényszerű lakosságcserevel, és a program hozadékait azok élvezhessék, akik jelenleg is a területen laktak.

Összességében a program jelenleg egy előremutató városfejlesztési beavatkozás, amely végrehajtói valós együttműködési szándékkal igyekeznek alkalmazni a társadalmi bevonás eszközeit. Erre egy formalizált megoldást választottak a Margit-negyed Döntéselőkészítő Testület képében, ahol a szakértői bázisra helyezték a hangsúlyt. Habár ezáltal a döntéshozatal civil pillére nem teljesen reprezentatív, és inkább a kulturális szolgáltatók érdekei kerültek előtérbe, amennyiben a fejlesztők nem tévesztik szem elől a lakosság hétköznapi igényeit, a Margit-negyed hasznos tapasztalatokkal szolgálhat a részvételi tervezés hazai gyakorlatához. A program hosszú távú hatásairól és sikeréről még nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, ám a szakértők szerint az igazán nagy fellendülés – amely már a laikusok számára is látványos lesz – 2025 tavaszán és nyarán várható. A helyi szereplők egy része optimistán látja a programot, de hosszú távú fenntarthatósága és társadalmi igazságossága továbbra is nyitott kérdés. A Margit-negyed sikere tehát nemcsak a jelenlegi tervek megvalósításán, hanem a helyi közösségek hosszú távú támogatásán és a társadalmi szempontok folyamatos érvényesítésén is múlik. *„Azért fontos a civilek bevonása és a lakossággal való közösséggé formálása a helyben élőknek, mert azáltal, hogyha valakit involválók a*

megvalósításba, a tervezésbe és a megvalósításba, akkor érdekeltté teszem az eredmények fenntartásában is.” (#15)

Konklúzió

Jelen tanulmány során a kultúravezérelt városfejlesztés és a társadalmi részvétel irodalmát állítottam szembe. A hagyományos szakirodalom kritikáján keresztül az újabb típusú részvételi politikák hatékonyabb és igazságosabb mivoltára igyekeztem rávilágítani. Ezután bemutattam a II. kerület társadalmi bevonásra épülő fejlesztése, a Margit-negyed program részleteit. A kutatás során végzett interjúk rávilágítottak a különböző szereplők motivációira, az ő szavaikon keresztül igyekeztem kézzelfoghatóvá tenni a területen zajló folyamatokat. Meglátásom szerint a program – hiányosságai ellenére – jó példát szolgáltat a kis léptékű, társadalmi bevonáson alapuló, kedvezőtlen pénzügyi környezetben végrehajtott fejlesztések számára. A szakértői előrejelzések szerint az elkövetkezendő években a Margit körút felfutása várható, így a program hatásainak felmérése a további években is vizsgálatra alkalmas lehet. A jó gyakorlatok disszeminálása az önkormányzat által is megfogalmazott igény; ezek nagy relevanciával bírhatnak akár a pesti Nagykörút tervezett revitalizációját is tekintve. Amennyiben beváltja a hozzá fűzött ígéreteket, a Margit-negyed a 21. századi, emberi léptékű, fenntartható és a helyi közösségekre épülő fejlesztési programok ékes példája lehet. Ehhez hasonló beavatkozásokkal növekedhet az önkormányzásba vetett bizalom, a közösségek minél magasabb szintű bevonása által pedig fontos lépéseket tehetünk a hatékonyabb részvételi demokrácia, a közösségek identitásának megőrzése és egyézersmind az igazságosabb városfejlesztés felé.

Köszönetnyilvánítás

Hálásan köszönöm Szász Boglárkának az interjúk feldolgozása során nyújtott segítségét. Jelen kutatás az Új Nemzeti Kiválóság Program Felsőoktatási Doktori Hallgatói Kutatói Ösztöndíj (ÚNKP-23-3) keretében került finanszírozásra.

Irodalom

- Albrechts, L. (2002): The planning community reflects on enhancing public involvement: Views from academics and reflective practitioners. *Planning Theory and Research*, 3., 331–347. <https://doi.org/dcz9dh>
- Alföldi Gy., Czeglédi Á., Horváth D. (2007): Egy ébredő városrész – részvételi típusú városmegújítás Józsefvárosban. In: Kondor A. Cs., Egedy T. (szerk.): *Városfejlődés és városrehabilitáció*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 101–110.

- Arnstein, S. R. (1969): A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 4., 216–224. <https://doi.org/cvct7d>
- Bond, S., Thompson-Fawcett, M. (2007): Public participation and new urbanism: A conflicting agenda? *Planning Theory & Practice*, 4., 449–472. <https://doi.org/czkrnt>
- Bullain N., Csanády D. (2008): *Helyi érdek, helyi érték – Útmutató a helyi önkormányzatok és a civil szervezetek közötti együttműködések jogi és intézményes hátteréhez*. Ökotárs Alapítvány, h.n.
- Bródy L. S. (2022): Társadalmi részvétel a városfejlesztésben: Változó szerepek Budapest tereinek alakításában. *Tér és Társadalom*, 1., 82–99. <https://doi.org/nf36>
- Cooke, B., Kothari, U. (eds.) (2001): *Participation: The new tyranny?* Zed Books, London–New York
- Csanádi G., Csizmady A., Kőszeghy L., Tomay K. (2006): Belső-erzsébetvárosi rehabilitáció. *Tér és Társadalom*, 1., 73–92. <https://doi.org/p26x>
- Csanádi G., Csizmady A., Kőszeghy L. (2010): Nyilvánosság és részvétel a településtervezési folyamatban. *Tér és Társadalom*, 1., 15–36. <https://doi.org/p26w>
- Csegény P., Kákai L. (2001): *Köztes helyzet!? A civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatában az ezredforduló Magyarországon*. Miniszterelnöki Hivatal Civil Kapcsolatok Főosztálya, Budapest
- Czifrusz, M. (2017): Creativity and culture in reproducing uneven development across Central and Eastern Europe. In: Lux, G., Horváth, Gy. (Eds.): *The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe*. Routledge, London <https://doi.org/gbf9>
- Evans, G. (2003): Hard-branding the Cultural City – From Prado to Prada. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2., 417–440. <https://doi.org/dv6pqc>
- Finn, D. (2014): DIY urbanism: Implications for cities. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 4., 381–398. <https://doi.org/gf6h4h>
- Florida, R. (2002): *The Rise of the Creative Class*. Basic Books, New York
- Grodach, C. (2017): Urban cultural policy and creative city making. *Cities*, 68., 82–91. <https://doi.org/gmm4vc>
- Glaeser, E. D. (2004): *Review of Richard Florida's The Rise of the Creative Class*. <https://www.creativeclass.org>
- Grant, J. L. (2022): “A difficult balancing act”: What planning involves. *Planning Theory & Practice*, 5., 724–740. <https://doi.org/p26z>
- Horváth D., Keresztes-Sipos A., Lukácsné G., Avar Z., Virág D. B., Hámori P. (2018): *Navigátor: Kézikönyv a társadalmi bevonáshoz*. Budapest Főváros Önkormányzata, Budapest
- Hillier, J. (2010): Introduction. In: Hillier, J., Healey, P. (Eds.): *The Ashgate Research Companion to Planning Theory: Conceptual Challenges for Spatial Planning*. Ashgate, Farnham & Burlington, VT, 1–34.
- Innes, J., Booher, D. (2004): Reframing public participation: Strategies for the 21st century. *Planning Theory & Practice*, 4., 419–436. <https://doi.org/cnpggq>
- Iveson, K. (2013): Cities within the city: Do-It-Yourself urbanism and the right to the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 3., 941–956. <https://doi.org/gg36sd>
- Jacobs, J. (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. Vintage Books, New York
- Jacobsson, K., Korolczuk, E. (2020): Mobilizing grassroots in the city: Lessons for civil society research in Central and Eastern Europe. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 33., 125–142. <https://doi.org/gjb9p7>
- Keresztély, K., Scott, J. W. (2012): Urban regeneration in the post-socialist context: Budapest and the search for a social dimension. *European Planning Studies*, 7., 1111–1134. <https://doi.org/gk7xrr>
- Kovács Z., Szirmai V. (2006): A városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei. *Tér és Társadalom*, 1., 1–19. <https://doi.org/p262>
- Landry, C. (2000): *The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators*. Earthscan Ltd, Stroud
- Lefebvre, H. (1974): *The Production of Space*. Blackwell, Oxford
- Leszczynski, A. (2020): Glitchy vignettes of platform urbanism. *Environment and Planning D: Society and Space*, 2., 189–208. <https://doi.org/ggsfjw>
- Ley, D. (1996): *The New Middle Classes and the Remaking of the Central City*. Oxford University Press, Oxford

- Ley, D. (2003): Artists, aestheticisation and the field of gentrification. *Urban Studies*, 12., 2527–2544. <https://doi.org/d2wfxz>
- Lowndes, V., Pratchett, L., Stoker, G. (2001): Trends in public participation: Part 1 – Local government perspectives. *Public Administration*, 1., 205–222.
- Lugosi, P., Bell, D., Lugosi, K. (2010): Hospitality, culture and regeneration: Urban decay, entrepreneurship and the „ruin bars” of Budapest. *Urban Studies*, 14., 3079–3101. <https://doi.org/ft7j72>
- Lydon, M., Garcia, A. (2015): *Tactical Urbanism*. Island Press, Washington, DC
- Matovic, M., San Salvador Del Valle, R. (2020): On the creative city concept. *Journal of Cultural Management and Cultural Policy/Zeitschrift Für Kulturmanagement Und Kulturpolitik*, 1., 35–52. <https://doi.org/p263>
- Malanga, S. (2004): The curse of the creative class. *City Journal*, Winter, 36–45.
- Miles, S., Paddison, R. (2005): Introduction: The rise and rise of culture-led urban regeneration. *Urban Studies*, 5–6., 833–839. <https://doi.org/c2kd57>
- Montalto, V. (2021): *Cultura per lo Sviluppo Sostenibile: Misurare l'immisurabile?* Fondazione Unipolis, Bologna
- Mould, O. (2014): Tactical urbanism: The new vernacular of the creative city. *Geography Compass*, 8., 529–539. <https://doi.org/gfb5w7>
- Peck, J. (2005): Struggling with the creative class. *International Journal of Urban and Regional Research*, 4., 740–770. <https://doi.org/dmtnr7>
- Pratt, A. (2008): Creative cities: The cultural industries and the creative class. *Geografiska Annaler: Series B Human Geography*, 2., 107–117. <https://doi.org/dv77p3>
- Quinn, B. (2010): Arts festivals, urban tourism and cultural policy. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure & Events*, 3., 264–279. <https://doi.org/dh9hxx>
- Pintér Á., Merényi M. (2021): *Birtokba vett helyi önkormányzás. Érdekérvényesítő csoportok és önkormányzatok együttműködése Magyarországon, Lengyelországban és Romániában*. K-Monitor Közhasznú Egyesület, Budapest
- Pixová, M. (2013): Spaces of alternative culture in Prague in a time of political-economic changes of the city. *Geografie*, 3., 222–242.
- Reisinger A. (2010): Civil szervezetek és a civil elit szerepe a társadalmi folyamatokban. *Tér és Társadalom*, 2., 107–119. <https://doi.org/p264>
- Russell, B.T. (2019): Beyond the local trap: New municipalism and the rise of the fearless cities. *Antipode*, 3., 989–1010. <https://doi.org/gk78wx>
- Scott, A. J. (2007): Capitalism and urbanization in a new key? The cognitive-cultural dimension. *Social Forces*, 4., 1465–1482. <https://doi.org/dktx5v>
- Stern, M., Seifert, S. (2010): Cultural clusters: The implications of cultural assets agglomeration for neighborhood revitalization. *Journal of Planning Education and Research*, 3., 262–279. <https://doi.org/cz4cfh>
- Talen, E. (2015): Do-it-Yourself urbanism: A history. *Journal of Planning History*, 2., 135–148. <https://doi.org/p266>
- Thompson, M. (2021): What's so new about New Municipalism? *Progress in Human Geography*, 2., 317–342. <https://doi.org/gg3gtb>
- Thorpe, A. (2017): Rethinking participation, rethinking planning. *Planning Theory & Practice*, 4., 566–582. <https://doi.org/gqxzdc>
- Tuza B. (2024): A kulturális gazdaság szerepe a Bartók-negyed kialakulásában és fejlődésében. *Tér és Társadalom*, 2., 130–147. <https://doi.org/p267>
- Tuza B., Kovács Z. (2024): A részvételi demokrácia kihívásai a városfejlesztésben: Budapesti tapasztalatok. *Civil Szemle*, 4., 133–150. <https://doi.org/p268>
- Vivant, E. (2010): The (re)making of Paris as a bohemian place? *Progress in Planning*, 3., 107–152. <https://doi.org/cvdm5b>
- Ward, D. (2002): The Guggenheim effect, cities reborn: The challenge of an urban renaissance, *The Guardian*, 30 October
- Wilson, D., Keil, R. (2008): The real creative class. *Social & Cultural Geography*, 8., 841–847. <https://doi.org/b3f3nk>

- Yudice, G. (2003): *The Expediency of Culture: Uses of Culture in the Global Era*. Duke University Press, Durham, NC <https://doi.org/p269>
- Zukin, S. (1989): *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change*. Rutgers University Press, New Brunswick, NJ
- Zukin, S. (1995): *The Cultures of Cities*. Blackwell, Cambridge

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

„Az elemzéstől a cselekvésig: a helyi szakpolitikák szerepe a termelékenység növelésében” – Beszámoló az OECD Területi Termelékenység Laboratóriumának nemzetközi szakpolitikai konferenciájáról

“From analysis to action: Harnessing local policies to boost productivity” – Report on the international policy conference of the OECD Spatial Productivity Lab

ZSIBÓK ZSUZSANNA

ZSIBÓK Zsuzsanna: tudományos főmunkatárs, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; zsibok.zsuzsanna@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9383-1134>

Zsuzsanna ZSIBÓK: senior research fellow, Institute for Regional Studies, ELTE Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; zsibok.zsuzsanna@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9383-1134>

A „From Analysis to Action: Harnessing Local Policies to Boost Productivity” (Az elemzéstől a cselekvésig: a helyi szakpolitikák szerepe a termelékenység növelésében) címmel megrendezett nemzetközi szakpolitikai konferenciára 2025. június 5-én és 6-án került sor az olaszországi Trentóban. A rendezvény döntéshozókat, kutatókat és gyakorlati szakembereket látott vendégül Európa számos országából. A konferencia szervezésében az OECD trentói központja és annak Területi Termelékenységi Laboratóriuma (*Spatial Productivity Lab*), az egyesült királysági A Termelékenység Intézete (*The Productivity Institute, TPI*), valamint a Baszk Versenyképességi Intézet, az Orkestra vett részt. Ezek az intézmények a termelékenység területi szempontú kutatásának vezető európai műhelyei közé tartoznak, és tevékenységükben szorosan együttműködnek egymással. A konferencia arra a felismerésre alapozott, hogy a hatékony termelékenységi politikákhoz térbeli szemléletre van szükség, a régióknak azonban kompromisszumok mentén kell összehangolniuk a gazdasági növekedést a környezeti fenntarthatósággal és más társadalmi szempontokkal.

A konferencia helyszíne Trentino Autonóm Megye székházának Depero-terme volt. Ez a különleges helyszín – amely a futurista művész, Fortunato Depero nevét viseli – a modern funkcionalitást és a kulturális örökséget ötvözve kínált inspiráló környezetet a szakmai párbeszédhez.

1. ábra: Trentino Autonóm Megye székháza és a Depero-terem
The Autonomous Province of Trento building and the Depero Room

Forrás: www.culturalheritageonline.com

A konferencia rangját a három szervező intézmény szakmai tapasztalata adta. Az OECD trentói központja, különösen annak Területi Termelékenység Laboratóriuma, élen jár az adatalapú, helyi fejlesztéseket szolgáló gyakorlati szakpolitikai javaslatok megfogalmazásában. Trento városa „élő laboratóriumként” szolgál számukra, elősegítve a térségi szempontokat is figyelembe vevő szakpolitikai gondolkodást. A Termelékenység Intézete (The Productivity Institute, TPI) az Egyesült Királyság teljes területére kiterjedő kutatóhálózat, amely az ország termelékenysége stagnálásának okait kutatja, és fenntartható, társadalmi és térségi szempontból is inkluzív növekedési stratégiák kidolgozásán munkálkodik a vállalkozói szférával és a szakpolitikai döntéshozókkal együttműködésben. Olyan termelékenységet javító programot kívánnak összeállítani, amely egyszerre foglalkozik az emberek, a helyek és a vállalkozások potenciáljával. A spanyolországi Orkestra Baszk Versenyképességi Intézet a Deusto Egyetemen működő kutatóintézet, mely küldetésében is a regionális versenyképesség és a jólét javítását tűzte ki célul. A szervezetek képviselői a szekciókban részletesen bemutatták, hogy milyen módon járulnak hozzá a termelékenység területi összefüggéseinek kutatásához.

A konferencia tematikája a regionális termelékenység összetett kihívásait tükrözte: jól reprezentálta, hogy a termelékenység javítása nem csupán gazdasági probléma, hanem szorosan összefonódik társadalmi, környezeti és intézményi (kormányzási) dimenziókkal. Az első nap fakultatív szakmai tereplátogatással kezdődött az agrár-, élelmiszer- és környezeti innováció terén nemzetközi szinten is elismert Edmund Mach Alapítványnál. A 14 hektáros telephely oktatási épületeknek, üvegházaknak, laboratóriumoknak és irodaépületeknek ad otthont, de tartozik még hozzá 120 hektár művelt terület és 65 hektár erdő is.

A konferencia megnyitóján a területi különbségek jelentőségét hangsúlyozták a felszólalók. Megközelítésükben a termelékenységnek négy sarokpontja van: a beruházások, a közösségek, az innováció és a kormányzás. Az egyik kulcsüzenete

tük az, hogy „a termelékenység helyben történik, nem a fővárosok irodáiban” (Bart van Ark). Ezt követően a plenáris ülések öt kulcstémát dolgoztak fel: 1) ipari átalakulás, 2) a helyi szakemberhiány kezelése, 3) inkluzív növekedés, 4) a környezeti fenntarthatóság összehangolása a termelékenység-növekedéssel, 5) a tudástranszfer elősegítése a kutatóműhelyektől a vállalatokig.

Minden szekciót négy különböző szerepkör köré szerveztek: az első előadó szolgáltatva a tényellenőrzést (*reality check*), a második a tudományos bizonyítékokat (*sharing the evidence*), a harmadik a szakpolitikai javaslatokat (*policy pitch*), melyeket két-két hozzászólás (*discussion*) egészített ki új megközelítésekkel. Ez a formátum biztosította, hogy – összhangban a szervezők célkitűzéseivel – az elméleti elemzések és a gyakorlati megvalósítási szempontok egyaránt hangsúlyt kapjanak.

A konferencia rangját jól tükrözte az előadók köre, akik között nemzetközileg elismert közgazdászok, szakpolitikai stratégiák és intézményi vezetők is szép számmal előfordultak. Közülük külön is említést érdemel Philip McCann (Alliance Manchester Business School), Rudiger Ahrend (OECD), Peter Berkowitz (Európai Bizottság), Raquel Ortega-Argilés (The Productivity Lab), Carlo Menon (OECD), Simona Iammarino (University of Cagliari), Wessel Vermeulen (OECD), Neil Lee (London School of Economics), Riccardo Crescenzi (London School of Economics), Joaquim Oliveira Martins (CEPII) és James Wilson (Orchestra).

A második nap magas rangú döntéshozókat is felvonultató kerekasztal-beszélgetésén (*high-level roundtable*) azokat a szakpolitikai kereteket vitatták meg a felkért előadók, amelyek minden régióban képesek hozzájárulni a beruházások ösztönzéséhez. Egyúttal elismerték azt a problémát, hogy a beruházások területi eloszlása jelenleg nagyon egyenlőtlen. Philip McCann arra hívta fel a figyelmet, hogy a 2008–2009-es válság óta az Egyesült Királyságban a tőkepiacok lényegesen eltérő kockázati prémiummal értékelik a London környéki térséget az ország többi részéhez képest. Ez megkérdőjelezi az optimális valutaövezetek működésének feltételeit. Joachim Oliveira Martins a Draghi-jelentésre reflektálva összevetette az Eurózá és az Egyesült Államok növekedési trendjeit. Rámutatott, hogy a két gazdasági térség városszerkezete, valamint a piacok és az adminisztráció integráltsága jelentős eltéréseket mutat. Az EU politikái a vezető régiók versenyképességének erősítésére összpontosítottak, azonban a régiók közötti lecsorgó hatások továbbra is gyengék – ezért a fejlesztéspolitikának nagyobb figyelmet kellene fordítania a második vonalbeli, közepes méretű városokra is. Palie Smart bemutatta Bristol helyi fejlesztési rendszerét, amely a civil részvételre, a városregenerációra és a vállalkozásfejlesztési övezetekre épül. Francisco Barros Castro, a DG Regio képviselőjében amellett érvelt, hogy a Kohéziós Politika nem korlátozódhat a kevésbé fejlett régiókra. Az átmeneti helyzetű és a fejlettebb, de stagnáló térségek is jelentős kihívásokkal küzdenek. Hangsúlyozta, hogy a Kohéziós Politika nem válthatja ki a helyi kormányzást. Ehhez szerinte a NUTS3-as szint vagy a hasonló léptékű várostérségek kínálhatnak a jelenlegi, NUTS2-es szintnél jobb keretet.

Végül kiemelte, hogy a tagállamoknak támogatniuk kell a régióikat abban, hogy képesek legyenek saját jövőképük megalkotására.

A konferenciát módszertani műhelymunka zárta, mely a termelékenység és a versenyképesség mérésének kérdéseit járta körül. Esettanulmányokkal illusztrálva mutatták be a három szervező intézményben zajló adatalapú elemző munkát. Ismertették Trentino régió termelékenységének vizsgálatát, a baszk Regionális Versenyképességi Observatórium megközelítését, valamint a TPI Termelékenységi Laboratórium eredményeit. Emellett Lewis Dijkstra bemutatta az ARDECO regionális adatbázis fejlesztését, míg Francesca Nadalin a Veneto régió munkaerőpiaci felméréséhez alkalmazott módszertant részletezte. Fátima García Elena a Data City mikroadat-alapú szolgáltatásait ismertette, végül Tommaso Ciarli az új digitális technológiák vállalati és munkavállalói szintű elterjedését mérő kutatását mutatta be.

Az első nap esti fogadásának az OECD Trentói Helyi Fejlesztési Központjának történelmi épülete adott otthont, mely az óvárosban futó Vicolo San Marco utcában található. A központ több mint húsz éve szolgálja a helyi igényekre szabott szakpolitikai innovációt, de tevékenysége a széleskörű együttműködésekben keresztül messze túlmutat a saját régióján.

2. ábra: Az OECD Trentói Helyi Fejlesztési Központja
OECD Trento Centre for Local Development

Forrás: <https://www.oecd.org/it/about/programmes/trento-centre.html>

A konferencia megerősítette azt a szemléletet, hogy a termelékenységnek jelentős területi dimenziója van, és tartós, hosszú távú eredmények csak akkor érhetők el és tarthatók fenn, ha a termelékenység javulásából minden régió részesedni tud. Ehhez elengedhetetlen, hogy a szakpolitikai döntéshozók a gazdasági szempontokon túl a környezeti, társadalmi és intézményi tényezőket is figyelembe vegyék, valamint ezek alakulását részletes adatokra támaszkodva, időbeli és területi összehasonlításban kövessék nyomon. A konferenciát szervező intézmények szakmai elismertsége miatt a regionális gazdaságtan iránt érdeklődő tudományos közösségnek érdemes figyelemmel kísérnie az itt születő új kutatási eredményeket. A konferencia előadásainak összegzése megtalálható az esemény honlapján.¹

Jegyzet

- 1 A konferencia honlapjának elérhetősége: <https://www.oecd.org/en/events/2025/06/from-analysis-to-action-harnessing-local-policies-to-boost-productivity.html>